

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Министерство образования и науки Республики Казахстан

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы
Национальная академия образования им. И. Алтынсарина

**«АЙНАЛАҒА ҚАРА» («АУЫЛ ӨМІРІ», «ҚАЛА ӨМІРІ»):
«ӘЛЕУМЕТТІК-ТАРИХИ ТӘЖІРИБЕ» БАҒЫТЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ
БОЙЫНША ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫМДАМАЛАР**

**МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ОРГАНИЗАЦИИ
«АЙНАЛАҒА ҚАРА» («ЖИЗНЬ АУЛА», «ЖИЗНЬ ГОРОДА»):
СОЦИАЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ОПЫТ»**

**Астана
2018**

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы Ғылыми кеңесінің шешімімен баспаға ұсынылды (2018 жылғы 22 қазандағы №11)

Рекомендовано к изданию Ученым советом Национальной академии образования им. И. Алтынсарина (протокол №11 от 22 октября 2018 года)

«Айналаға қара» («Ауыл өмірі», «Қала өмірі»): «Әлеуметтік-тарихи тәжірибе» бағытын ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдамалар – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, 2018. – 224б.

Методические рекомендации по организации «Айналаға қара» («Жизнь аула», «Жизнь города»): социально-исторический опыт – НАО им.И.Алтынсарина, 2018. – 224 с.

«Айналаға қара» («Ауыл өмірі», «Қала өмірі»): «Әлеуметтік-тарихи тәжірибе» бағытын ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдамалар: қазіргі заманғы ауыл мен қала даму парадигмасының теңестіру, сәйкестендіру, ықпалдастыру қажеттілігінен туындады.

Бұл ұсынымдамаларда оқушылардың жасы мен ерекшеліктерін ескере отырып адами капиталдың құндылықтарын трансформациялау тұрғысынан қазіргі заманғы ауыл мен қаланың материалдық және рухани мәдениеттерінің өзара ықпалының әлеуметтік-тарихи тәжірибесіне зерттеулер жүргізілген.

Сонымен қатар, «Саналы азамат» базалық бағыты шеңберінде «Айналаға қара» жобасын іске асыру жұмыстарын ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдамалар берілген.

Бұл басылым педагогтерге, мектеп директорларының орынбасарларына, сынып жетекшілеріне, әдіскерлерге, мұғалімдерге, жетекшілер мен ұйымдастырушыларға, сонымен қатар басқа да мамандарға арналған.

В работе рассматриваются социально-исторические и современные аспекты воспитания обучающихся в условиях города и села в контексте формирования человеческого капитала. В целях преодоления различий между обучающимися города и аула и восполнения недостатка ресурсов для их профессионального самоопределения, трудового, семейного воспитания в духе национальных традиций и обычаев разработаны методические рекомендации для организации работы по реализации ключевого направления «Айналаға қара» («Жизнь аула», «Жизнь города») программы «Рухани жаңғыру».

Методическое пособие адресовано учителям, классным руководителям, заместителям директоров по воспитательной работе, методистам общеобразовательной школы.

© Ы. Алтынсарин атындағы
Ұлттық білім академиясы, 2018
© Национальная академия
образования им. И. Алтынсарина, 2018

Кіріспе

Кертартпа ескіліктен арылып, санасын жаңғыртпаған ел ешқашан экономикасы дамыған озық елдердің көшіне ілесе алмайды. Қоғамда саналы азаматты қалыптастыру үлкен бетбұрыстың бастауы болып табылады.

Саналы азаматтар қауымдастығы қалыптасқан елде реформалар жедел жүзеге асады.

Саналы азамат дегеніміз-төртінші индустриялық революция жетістіктерін және бірнеше тілді жетік меңгерген білімді, білікті маман.

Сананың ашықтығы дегеніміз- жаһандану мен жаңа технология өмірімізге алып келген өзгерістерді қабылдауға дайын болу деген сөз.

Сингапурдың әкесі атанған әйгілі реформатор Ли Куан Ю журналистің - Үнді елін Сингапурдың дәрежесіне жеткізе аласыз ба?-деген сауалына былай депті:

– Жоқ, себебі үндістер өзіндік бағыт бағдарын, салт дәстүрін берік ұстанып – ежелден келе жатқан халық. Ал ескілікке әбден үйреніп, жаңашылдықтан жасқанатын қауымға экономикалық болсын, әлеуметтік болсын әйтеуір кез келген реформаны іске асыру аса қиын. Негізі әлемге танымал Гандимен Нерудің бірқатар мүмкіндіктері болған, бірақ қанша жерден тырысқанымен халықтың қанына сіңген таптық жүйені түбегейлі құртуға олардың шамалары келмеді. Ал Сингапур болса енді – енді аяққа тұрған, жас бала сынды мемлекет еді. Сондықтанда маған анағұрлым оңайырақ болды...

Біз бұны қалай түсінуіміз керек?

Қазақстан – жас мемлекет. Елбасының бастамасымен дамудың даңғыл жолына түскен ел. Жаһандану жағдайындағы жас қазақстандықтардың санасын өзгерту өзекті мәселеге айналды.

Мінез-құлықтың прагматизмі дегеніміз – нақты мақсатқа жетуге, білім алуға, саламатты өмір салтын ұстануға, кәсіби тұрғыдан жетілуге басымдық бере отырып, осы жолда әр нәрсені ұтымды пайдалану [1].

«Айналаға қара» жобасы ТЖБ кіші бағдарламасының «Саналы азамат» базалық бағытына жатады. Мақсаты еліміздің жалпыадамзаттық құндылықтар негізінде жеке тұлғасын танытуға қабілетті, өмір бойы білім алуға дайын, бәсекеге қабілетті, прагматикалық, жауапты, шығармашылық тұлғасын қалыптастыру.

Бұл ұсынымдамада парадигма түрлері олардың шығу себептеріне тоқталады. Қазіргі жаһандану жағдайындағы ауыл мен қала тұрғындарының парадигмасының теңестіру, сәйкестендіру, ықпалдастыру жолдары қарастырылады.

1 Қазіргі заманғы ауыл мен қала: даму парадигмасының ауысуы

Адам баласының табиғаты қызық қой. Қоғамда жылт еткен жаңалық болса қабылдай алмай «заман өзгерді» деп, ал жаңалықты жетік меңгерген жастарды «заманына қарай адамы», «қазіргінің баласы», «қазіргі заман жастары» деп жатады. Ғалымдар адамзат тарихына үңіліп XX ғасырдың соңына қарай даму парадигмасының үш кезеңін нақты анықтады:

Бірінші өнеркәсіпке дейінгі даму кезеңі-аграрлық революция және отырықшылыққа көшу нәтижесінде шамамен 10 мың жыл бұрын басталған;

Екінші, XVI-XVII ғасырлардағы индустриалды революция нәтижесінде орын алған индустриялық даму кезеңі. Яғни қарапайым еңбек құралдарынан машина жасау өнеркәсібіне көшу кезеңі;

Үшінші – 1950 жылдары басталған постиндустриялық даму кезеңі. XX ғасырда АҚШ, одан соң Жапония, Батыс Еуропа елдерін басталған, адамның зияткерлік мүмкіндіктерін кеңейтетін түбегейлі жаңа ақпараттық технологиялардың пайда болуы [2].

«Парадигма» латын тілінен сөзбе-сөз аударғанда «үлгі» деген мағынаны білдіреді. Парадигма зерттеу міндетінің шешім үлгісі ретінде қабылданған теория. Парадигманың бірнеше түрі болады:

Жалпы парадигма – ғылымдағы белгілі бір тарихи кезең аралығында орын алатын мәселені қою мен шешімін табудың, зерттеу тәсілдерінің концептуалды моделі немесе сызбасы [3].

Педагогикалық парадигма – педагогикалық міндеттердің белгілі топтарда қалыптасқан үлгі-стандарты, дағдылы көзқарасы.

Білім парадигмасы мынадай түрлерге бөлінеді:

1. Дәстүрлі-консервативтік (білім парадигмасы);
2. Феноменологиялық (гуманистік парадигмасы);
3. Рационалдық (тәртіптілік парадигмасы);
4. Технократтық;
5. Эзотерикалық.

Әрбір парадигма «не үшін тәрбиелеу керек, оқушыларды қандай мақсатқа дайындау керек, не үшін өмір сүреміз» деген сұрақтарға жауап береді.

Теологиялық парадигма (тео - құдай, логос - ілім) саясатты, билікті құдайдың құдыретімен түсіндіреді, яғни адамға саясат әлемін, саяси қатынастарды түсіндіретін діни пайымдарды Құдай берген деп қабылданады. Теологиялық парадигманың дамуының бастапқы кезеңінде мифология көрнекті орын алды, өйткені мифтер көптеген халықтардың өмірінде әртүрлі дәрежеде өз заманының саяси проблемаларының көрінісі ретінде қызмет етті. Бұл парадигма саясаттану ғылымының алғашқы дами бастаған кезеңінде пайда болды.

Натуралистік парадигма саясатты әлеуметтік сипаты жоқ табиғи себептермен, атап айтқанда, географиялық ортамен, биологиялық және психофизиологиялық ерекшеліктерімен түсіндіреді. Натуралистік парадигма мемлекет пен биліктің шығу тегінің табиғилығын, олардың пайда болуы мен қызмет етуінің табиғи қажеттілігін негізге алады.

Әлеуметтік парадигма саясаттың табиғаты мен пайда болуын әлеуметтік факторлар арқылы түсіндіреді. Қоғамдық өмірдің тұтастай түсінігінен шыға отырып, әлеуметтік парадигма қоғамдық дамуды ішкі қарама қайшылыққа толы үдеріс ретінде қарастырады. Әлеуметтік парадигма топтар мен тап күресі идеологиясының концептуалды тұғыры болып табылады.

Тиімді (рационалды) сыни парадигма саясаттың табиғатын оның өз ішіндегі себептермен, қасиеттермен, элементтермен түсіндіреді. Ол екіге бөлінеді:

Қақтығыстық парадигма (конфликт), XIX ғ. пайда болған. Негізін Маркс, Бентли, Зиммель, Козер және т.б. қалады. Олар саяси өмірде дау жанжал, шиеленістер шешуші роль атқарады дейді.

Мәмілеге келу парадигмасы (консенсус). Өкілдері: М.Вебер, Дьюи, Э. Дюркгейм, Т. Парсонстар жатады. Олар саяси өмірдегі дау жанжал, қайшылықтарды жоққа шығармайды. Алайда оларды мәмілеге келуден кейінгі екінші орынға қояды [4].

Ғалым Н.Н Еременко келесідей парадигмаларды бөліп көрсетеді.

- жалпы, қызмет түріне, білім саласына тәуелсіз қоғамды орындалатын;
- жеке, білімнің әртүрлі саласына теориялық негізді қалыптастыратын және саладағы қызметте қолданылатын;
- локальді, белгілі бір өркениет немесе елдің жеке парадигмаларын қолдану [3].

Парадигма қалыптастыруға негіз факторларға мыналар жатады;

1. Қоғамда реформаларды жүзеге асыру.
2. Технологиялық төңкеріс.
3. Жаһандану әсері.

Осы үш фактор ықпалымен даму жолына түскен Қазақстанда адами капиталды дамыту мәселесі өзекті болып отыр. Осы бағытта «Үздіксіз білім беру» стратегиясы енгізілуде. Қоғамда «өмір бойы білім алу» парадигмасы қалыптасты. Себебі технологиялардың өмірге енуіне байланысты, өндіріс автоматтандырылып, жұмыс күші қысқартылды. Көптеген мамандықтарды құлтемірлер атқаратын болды. Адамдар басқа мамандандықты меңгеруге мәжбүр. Сондықтан формальды емес білім алу негізінде жаңа еңбек қоғамында сұранысқа ие мамандық бойынша білім алуына тура келді.

Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігінің 2018 жылғы 28 қыркүйектегі №508 бұйрығына сәйкес формальды емес білім беру арқылы алынған оқу нәтижелері техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі, жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдары тарапынан танылады. Оқу нәтижелерін растайтын құжаттар оқуды аяқтау туралы сертификат немесе оқуды аяқтау туралы куәлік болып табылады.

Динамикалық қарқында дамитын қоғамға әртүрлі салада өнімді жұмыс істей алатын жаңа типтес мамандар қажет. Бұл жағдайда біздің қоғамның аса өзекті проблемаларының бірі тез өзгеріске ұшырап отырған әлеуметтік және экономикалық жағдайларда өмір сүре алатын ғана емес, сонымен қатар қазіргі болмысқа белсенді әсер ететін, оны жақсартуға ат салысатын, бәсекеге қабілетті тұлғаларды қалыптастыру болып табылады. Қазіргі кезеңде мамандарға

талаптарды еңбек нарқы қалыптастырады. Проблемаларды өзі дербес және командада біріккен іс-қимылдар арқылы шеше алатын, тәуекелге баруға мүмкіндік беретін, бастамашылдық, білім деңгейін арттыруға ұмтылу және т.б. біліктер аса құндылық болып табылады. Солармен қатар адамнан жеке жауапкершілік, міндеттілік, сөйлесе білу, жеке және кәсіптік ұтқырлық қасиеттері талап етіледі.

Өңірлердегі еңбекке қатысты идеологияны ілгерілетудің бір жолы – ауыл жастарына жаңа технологияның өмірімізге алып келген жаңалықтарын таныстырып қана қоймай оны меңгерту болып табылады. Адамдар жақсы тұрмыстың кепілі әркімнің терең білімі мен біліктілігі екеніне көз жеткізді.

Ауыл адамдары жаңа технологияны меңгеру үшін жолдама арқылы орталықтарға барып семинарлар мен курстарда, кешкі мектептерде оқиды. Немесе арнайы маманды ауылға шақыру арқылы техниканы тілін үйренуде.

Сонымен қатар, ауылды дамыту стратегиясы бойынша жүзеге асырылған мына бағдарламалар ауыл халқының әлеуметтік парадигмасын өзгертті:

1. «Агротехника» бағдарламасы.
2. «Агрокоммерция» бағдарламасы.
3. «Агроэкспорт» бағдарламасы.
4. «Агробизнес» бағдарламасы.
5. «Агро-Халал» бағдарламасы.
6. «Ақ бұлақ» бағдарламасы.
7. «Дипломмен ауылға» жобасы.
8. «Кең дала» бағдарламасы.
9. «Іскер» бағдарламасы.
10. «Сыбаға» бағдарламасы.
11. «Құлан» бағдарламасы.
12. «Серпін» жалпыұлттық, қоғамдық жобасы.
13. «Нұрлы жол» бағдарламасы.

Бұл бағдарламалар нарықтық қоғамда тұралап қалған ауыл шаруашылығының тамырына қан жүгіртіп, халықтың енсесін көтерді. Бағдарламалар арқасында жергілікті халық кәсіп ашып отыр. Қазіргі ауыл халқының әлеуметтік мінез-құлық прагматизмі мүлде өзгерді.

«Родина» ауылы. Гуменюк Елена, 37 жаста, Целиноград ауданының №33 мектебінің математика пәні мұғалімі.

- Мен 1999 жылдан бері осында тұрамын. Родина Астанадан 70-75 шақырым жерде орналасқан. «Родина» агрофирмасы ауыл тұрғындарына қатты көмектеседі. Ауыл қазір ол гүлденіп келеді. Қазір өмір сүру және жұмыс істеу үшін осында келгісі келетін көптеген адамдар бар. Тіпті қалаға барған жастар да оралады. Родина – жергілікті өнімдердің танымал жеткізушісі және ыңғайлы өмір сүру үшін барлық жағдай жасалған ауыл. Жыл сайын жаңа нәрсе салынып жатады. Бізде музыкалық, спорттық мектеп, балабақша, интерактивті тақталармен және басқа да жабдықтармен қамтылған мектеп бар. Біздің балаларымыздың хоккей командасы Астанада ойнайды. Мәдениет үйінде балаларға арналған би клубы және халық аспаптар оркестрі бар. Зоопарк және үлкен ойын алаңы бар. Мұның бәрі балалар үшін мүлдем тегін.

Ауылда үлкен супермаркет бар, онда көкөніс, жеміс, сүт өнімдері, ет, жуғыш заттар – жалпы бәрі бар. Сондай-ақ, мысалы, бояу мен тұсқағазды, ойыншықтарды сатып алуға болатын тұрмыстық дүкендер бар. Біздің ауылда жұмыссыздардың болмауымен мақтанамыз. Барлығы шаруашылықпен айналысады. Ауылда жас отбасылар үшін коттедждер салынған екі көше бар.

Барлық үйлерде су, кәріз, орталық жылыту орнатылған. Барлық көшелер жарықтандырылған, асфальт, тазалық пен тәртіп сақталады. Біз жайлы үйлерде тұрамыз. Автобустар күн сайын төрт-алты рет жүреді. Осының бәрі «Родина» агрофирмасы тарапынан көрсетілген демеушіліктің арқасында.

Ақмол ауылы. Надежда Кобрусева, 44 жаста, «CAPITAL PROJECTS LTD» ЖСС кадрлар бөлімінің бастығы.

Біздің ауыл Астанаға 30 шақырым қашықтықта орналасқан. Қалаға автобустар әр сағат сайын барады, бұл жағы өте ыңғайлы. Мысалы, көптеген адамдар қаладағы университетте оқиды және күн сайын мектепке барады. Бұған дейін көп автобустар болған жоқ, ол кезде таксимен баруға тура келетін, бірақ қазір мұндай проблема жоқ.

Қазір ауылда барлық жағдайлар бар: су, жылу, жарық. Сондай-ақ, ауылда қаладағыдай жол кептелісі жоқ. Барлығы жаяу жүреді. Мысалы, жұмысқа баратын жол 10-15 минутты алады. Мектеп те жақын, балаңыздың үйге қалай баратыны туралы алаңдамайсыз.

Көптеген дүкендер бар, аптасына екі рет жәрмеңке өтеді, біз өзіміздің жергілікті өнімдерімізді сатып ала аламыз. Сондықтан, қалаға барып бір нәрсе сатып алудың қажеті жоқ. Мектептен басқа, бізде балабақша, түрлі іс-шаралар ұйымдастырылатын клуб, балалар ойын алаңы бар, саябақ аймағы салынып жатыр, барлығы жетілдірілуде.

Сабынды ауылы. Гүлзат Нашкенова, 26 жаста, үй шаруасындағы әйел

Мен Сабындыда 2,5 жыл тұрамын. Бұл қала маңындағы кішкентай ауыл. Айта кетейік, бізде «Бақара» ет зауыты бар, сонымен қатар барлығы балық аулауға келетін өзен бар. Ет комбинатында жұмыс істейміз, кейбіреулер Малиновкадағы құс фабрикасында істейді, жақында жергілікті тұрғындар жұмыс істейтін минералды су өндірісі ашылды. Ауылда мектеп, балабақша бар, сізге керек нәрсенің барлығы бар, 10-ға жуық дүкен, шаштараз бар.

Қалада бар барлық нәрсе бізде де бар: жарық, жылу, су және интернет. Қалаға барудың қажеті жоқ, тек серуендеуге немесе жұмыстармен болмаса. Қалаға жету оңай, өйткені ауылдан сағат сайын микроавтобуска отыруға болады жолда такси ұстасаңыз болады [5].

Ауыл халқы заман ағымына өздерінің меншік иесі екенін, не ексе соны оратынын түсінді. Сондықтан «үкімет өлтірмейді» дегеннен арылып икеміне қарай жеке шаруасын дөңгелетіп отыр. Бір отбасы үкіметтен бірнеше сотық жерді ұзақ мерзімге жалға алып игеруде. Топырақтың құнарлығына қарай, біреулер бақша салса, біреулер егін егеді. Шөбі шүйгін жайылымдарды төрт түлікті өрістетуге алады. Мұндай шаруашылықты бір немесе бірнеше бірігіп жүргізеді. Кейбір ауылдар бір серіктестікке бірігіп күн көруде. Яғни ауылдың барлық сала бойынша тапқан табысы ортақ қазынаға жиналады. Ондай ауылдар әкімін өздері сайлай алады. Бұл нарықтық экономикаға көшкен ауылдың

тыныс-тіршілігі. Табысын үлкен қалаларға, алыс-жақын елдерге экспорттап табысқа кеңеліп отырған ауылдар көп. Мәселен, Түркістан облысындағы бағбандары қауын-қарбыз, жүзімдерін Ресейге экспорттаруда.

Қазір, инфраструктурасы дамыған ауыл адамдары қолға мал ұстағанды қаламайды. Себебі үйдегі азын-аулақ төрт түліктен алған өнім, тәулік бойы теккен тердің есесін қайтармайды. Бозала таңда тұрып сиыр сауып өріске айдау, төлдеріне күтім жасау, өрістен күтіп алу, сүт тартып, май шайқау, жаз бойы жем-шөп дайындау. Осының бәрі физикалық және қаржылық шығынды қажет етеді. Дайын ет-сүт өнімін ауыл дүкенінен арзан бағамен сатып алу әлдеқайда тиімді екенін түсінді. Қазіргі уақытта ауылдарға қалаға тән тіршілік пен тұрмысты қалыптастырмай, халықты ауылдық жерлерде ұстап қалудың ешбір қисыны қалмады. «Тұрмыс сананы билейді» деген. Ауыл адамдарының парадигмасы қаншалықты өзгергенін, олардың ауылдағы өмір жайлы пікірлерінен біле аламыз.

Үкіметтің басқа да салаларда жүзеге асырған осындай реформалары жаңа парадигманың қалыптасуына себепкер болды.

Неміс идеологы Геббельс «Қайталай берсеңіз, қып-қызыл өтірік те ақиқат сияқты көрінеді» деген екен. Бұл жылдар өте келіп қоғамда ортақ парадигма қалыптасатынын білдіреді. Қоғамдағы парадигма ауысуын адамдар әрқилы қабылдайды. Мәселен, суретті әрқалай көретініміз сияқты парадигманы да бірден түсіне алмаймыз.

Парадигмалар біздің мінез-құлқымыздың және әлеуметтік көңіл-күйіміздің негізі болып табылады. Егер біз таныс нәрсені «мүлдем жаңа қырынан көргенде, біз оны бірден қабылдамаймыз, ол біздің санамызға бірте-бірте енеді және күндердің күнінде жеке көзқарасымызға айналады. Жаңалықты алғашқы естігенде «Мен бұл пікірге келісе алмаймын, себебі ол менің ойыма қайшы келеді». Екінші рет естігенде, біз басқаша айта бастаймыз: «Не айтқыңыз келгенді түсінемін, бірақ мен онымен келісе алмаймын». Берілген көлеңке мен жарықты қабылдау арқылы адам парадигмасының қалыптасу процесін көреміз.

Үшінші рет естігенде: «Көріп тұрсыз, мен сіздің ойыңызбен келісемін. Бірақ мұндай жағдайда бұлай ойлау заңды деп санамаймын». Ақыр соңында жаңа идеяға толық сеніп: «Мен сізбен толықтай келісемін, сіз менің ойларымды оқып жатырсыз!» дейміз.

Ең бастысы, мынаны білуіміз керек парадигма өзгергенімен, әлем өзгеріп кетпейді. Тек біздің әлемді қабылдауымыз өзгереді. Тағы бір ескеретін нәрсе, парадигманың мән-мағынасы қалмағанша, жаңа парадигма пайда болмайды. Қоғамдағы парадигмалық ауысуды ғарыштағы аспан денелерінің қақтығысымен салыстыруға болады. Әрбір комета басқа кометаға тап болғанға дейін белгілі бір жолмен жүретіні белгілі. Соқтығысқаннан кейін ережелер өзгереді, жаңа көкжиектер ашылып, тарихы қайта басталады. Адам парадигмалары да осылай өзгереді. Заманына қарай адамы. Ескі заманда адамдар жұлдыздар жерді айналады деп сенген. Сол сеніммен «жер күнді айналады» деген жаңалықты бірден қабылдамағаны белгілі. Біз адамзат

тарихынан парадигманың оңай өзгермейтінін, және оның жаңа идеялар, жаңалықтарды тез қабылдауға кедергі келтіретінін түсінеміз.

Нарықтық қоғам әкелген «бәсекелестік» ұғымы ұлтымызға тансық емес. Қазақтың қатпарлы тарихында өркениетке ұмтылу XVIII ғасырда басталғаны көрінеді. Батыстағы Бөкей ордасының ханы Жәңгір Бөкейұлы алғашқы реформатор еді. Жәңгір көшпелі халықты отырықшыландыру мақсатымен олардың егін егуіне жан-жақты қолдау көрсетті. Орыс хуторлары мен деревняларының үлгісі бойынша тұрақты қоныстар салуға баса көңіл бөлді. Малшы қауым егін құрал саймандарын игеруді қолға алды. Ол өз ордасынан бастап, ауылдарда мектептер, училищелер, мешіттер ашты. Ордаға жаппай іс-қағаздарын жүргізу енгізілді және өздеріне мұрағат қызметін құрды. Прогрессивті ағартушылық бағытты Ыбырай Алтынсарин дамыта түсті.

Көшпенді бабаларымыз көштен қалмау үшін айналаға зер салып, жаңалықты тамыршыдай басып тани білген. Сол заманда қазақ-орыс, қазақ-қытай шекарасында айырбас сауда жәрмеңкелері ашылған. Көзі ашық, көкірегі ояу жандар жәрмеңкелерге мал айдап айырбас сауда жасайтын болған. Мәселен қазақтың тұңғыш жиһанкезі Ә.Жангелдин өз естеліктерінде Орынбор жәрмеңкесі туралы мынадай деректер келтіреді. «Әкем Орынборға келді. Ол Орынбордан үш шақырым жердегі айырбас сарайына тоқтады. Осы сарайда тауар айырбасы жүзеге асатын. Мұнда көптеген дүңгіршектер құрылған. Саудагерлер мал, ет, жүн айырбастайды. Орнына көйлек, аяқ киім, тоқыма бұйымдар, әшекей-салтанат заттарын алатын. Мыңдаған шақырымдар асып, жыл сайын осы жерге қисапсыз үйір-үйір жылқылар, қора-қора қойлар, қотан-қотан түйелер айдалып әкеліп жатады...» дейді. Егер де тірт түлігі, одан өндірілген шикізаты(жүні,терісі) сұранысқа ие болмаса «ит арқасы қияннан» жәрмеңкелерге айдап келмес еді ғой. Мұндай жәрмеңкелер ішкі жақта Қоянды, Қараөткел, Қарқарада пайда болды. Бәсекелестік қазақ сахарасында осылай өріс алған еді.

Оқыған, көзі ашық зиялылары халқын көштен қалмауға, прогресске ұмтылуға шақырып отырды. Олардың идеялары шығармаларының негізгі арқауына айналды. Алғашқы ұстаз, ағартушы-ғалым Ы.Алтынсарин «Кел балалар, оқылық!» өлеңінде техниканың кереметтігін түсіндіре отырып, «Біз де бекерге жатпалық, Осыларға таныспай» деп халқын бәсекелестікке дайын болуға шақырады. Ұлы ағартушы идеясы өміршеңдігімен күн тәртібінен түскен емес.

Феодолдық қоғамда жаңалықтың бәрін «құдайдың кереметі» деп таныған. Ұлы ағартушы Ы.Алтынсарин «Бір құдайға сиынып, кел балалар оқылық!» десе, Абай Құнанбаев 1866 жылдың 8 наурызында оқудағы інісі Халиуллаға жазған қысқа хатында «Құдайға шүкір», «Алла тағаладан қайтсын», «Құдай тағала қаласа» және «Құдай тағалаға сиынып» деп мәртебелі Жаратушы Иемізді төрт мәрте еске алады. Қазақ халқының ақыл-ойы эталоны саналатын озық ойлы ағартушы демократтардың пікірлері сол замандағы парадигманың айқын көрінісі.

Кеңес үкіметі кезеңінде қоғамдық сана өзгеріске ұшырады. Себебі тоталитарлық қоғам көшпелі қазақ ауылдардың тарихи қалыптасқан өмір

салтын біржола бұзып, жаппай отырықшылыққа бейімдеп колхоз, совхоздарға біріктірді. Осы шағын елді мекендер (олардың ішінде ауыл шаруашылығымен айналыспайтындары да) ауыл деп атала бастады. Жеке меншік ұғымы келмеске кетті. Бәрі де үкіметке өтті. Қазақ халқы бұл реформаға мүлде дайындықсыз кірген еді.

Сондықтан Ф.И. Голощекиннің «кіші октябрь» реформасымен пайда болған алғашқы ауылдар жаппай ашаршылықты бастан кешті. «Асыра сілтеу болмасын, аша тұяқ қалмасын» деген ұрандаған болшевиктік үкімет халықты негізгі күнкөрісінен айырды. Халықтың төрт түлігін тартып алып, колхоздарға күштеп біріктірді. Халық жаңа жағдайға материалдық және моральдық тұрғыдан дайын емес еді. Отырықшылық өмір салтына тез бейімделе алмаған халық мекенін тастап кетуге мәжбүр болды. Ондаған жылдарға созылған қиындықтардан соң жаңа өмірге бейімделді. Жоспарлы экономикаға негізделген кеңестік қоғамда парадигмалар келбеті мүлде басқа арнаға ауысты. Халықтың санасында «социалистік жарыс», «үкімет, партия» деген «күдіретті» ұғым қалыптасты. Ауыл мен қала тұрғындары азын-аулақ мал ұстап, социалистік жарысқа түсті. Жоспарлы экономикада еңбеккерлерді ынталандыру үшін «Стахановшы», «Чемпион малшы, қойшы» деген жалған атақтар берілді. Атеизм етек жайды. Осылайша ой еркіндігі жойылып, кеңестік ережелер шеңберінде шектеулі сана қалыптасты. Осыдан келіп халық санасында «Үкімет өлтірмейді» деген үміт берік орнықты. Бұл идеология барынша насихатталып құдайға емес, үкіметке сену деген қоғамдық сана қалыптастырды.

Бұның салдарын нарықтық экономикаға көшкен Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында көрдік. Сол жылдары жекешелендірілу реформасы бастады. Яғни, жоспарлы экономикадан нарықтық экономикаға өткенде меншіктік ұғым қайта пайда болды. Ауыл экономикасы мен ауылдар бір-бірімен тығыз байланысты болатын. Ауыл экономикасы құлдырағанда тиісінше ауылдардан күй кетті. Тарихта «тоқырау жылдары» аталған осы жылдары жекешелендіру жүргізіліп, экономика тоқырап, қоғам дағдарысқа түскенде де адамдар «Үкімет өлтірмейді» деген жалпы парадигма жетегінде ұзақ уақыт жүргені ақиқат. Жұмыссыздық жайлап, зейнетақы мен жалақыны жылдап алмаған ауыл халқының әлеуметтік жағдайы оңалмады. Алайда, халық ауылдан көшпей қолындағы азын-аулақ төрт түлігін сатып күн көрді. Қысқы отын-су дайындауға қаржысы болмаған халық амалсыздан қалалар мен қала типтес елді-мекендерге көше бастады. Олар да «қалада халық бар, жұмыс бар, жылу бар» деген үміт басым болды. Урбанизация үрдісі басталды. Қазір халықтың қалаға көшу процесі осылай стихиялы түрде жүрді.

Бұдан шығатын қорытынды, таяу арада «Ішкі көші-қон туралы» заңды бүгінгі қалыптасып отырған әлеуметтік жағдайға сай реттемесек, онда жақын болашақта ауылдарда халықтың тұрақтап қалуы неғайбыл. Сондықтан ішкі көші-қон процесін тоқтату үшін бірнеше бағдарламалар қабылданды.

Біріншісі; барлық аймақтарда өндірісті, әсіресе, ауыл шаруашылығы өнімдерін өндейтін кәсіпорындарды көбейту.

Екіншісі; болашағы жоқ ауылдарды, өндірісі өркендеген адам күшін қажет ететін ауылдарға көшіру көзделіп отыр.

Үшіншісі; болшағы жоқ ауыл халқын көшіру есебінен шағын қалаларда адам санын арттыру.

Н.Назарбаев сол кездегі ауыл ахуалын «Қазақстанда тарихи, әсіресе өміршіл экономика дәуірінде, адамдарды ауылдық жерлерде қоныстандыру нарықтық экономика тұрғысынан да, әлеуметтік және экологиялық жағынан да сәтсіз қалыптасып келді. Нәтижесінде құлдырау экономикасы көптеген ауылдық аудандардың сипатты белгісіне айналды» - деп атап өтті.

Ауылдың осындай экономикалық, әлеуметтік-мәдени жағынан құлдырауы түрлі қиыншылықтарды туғызды. Мәселен, қоғамдағы жат пиғылды ұйымдардың «жауыннан кейінгі саңырауқұлақтай» бас көтеруіне себеп болды. Деструктивті діни ағымның миссионерлері өмірден орнын таба алмай дағдарысты бастан кешірген ауыл жастарын шырмауына түсіруге тырысуда. Жаһандану заманында ұлттық құндылықты, әлемдік технология жаңалықтарын мойындамай хижап, паранжа, қысқа балақты шалбар, сақал қою мәселерін қалай түсінуге болады?

Елбасы кертартпа діни ағымдардың қауіптілігі жайлы: - діни экстремизмді алатын болсақ, ол адамдар арасына ірткі салуға, өшпенділік отын тұтатуға, қантөгістер ұйымдастыруға жол ашады. Пиғылы бөтен, қазақтың болмысына жат ағымдарға қазір тосқауыл қоймасақ, онда ертең бірлігімізге сызат түседі» - деп оны алдын алудың маңыздылығын атап өтті.

Тәуелсіздіктің алғашқы жылдары орын алған осындай дағдарыс жағдайынан сара сана, сарабал саясат иесі Елбасы Н.Ә.Назарбаев шығара білді. Ол әрдайым ауылдың әл-ауқатын көтермейінше, Қазақстан экономикасы қарыштап дами алмайтынын айтып жүрді. Ауыл өмірін жақсартуға батыл қадамдар жасады.

2003-2005 жылдарды «Ауыл жылы» деп жарияланды. Ауыл жылында 2004-2010 жылдарға арналған ауылды дамытудың бірнеше мемлекеттік бағдарламалар жүзеге асырылды.

Бұл бағдарламалар мен жобалар аясында ауылдың тыныс-тіршілігін жақсартуға қыруар қаржы бөлініп, көптеген іс-шаралар атқарылды. Енді олардың кейбіріне қысқаша тоқталып өтейік.

«Дипломмен ауылға!» жобасы.

2008 жылғы 24 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының «Ауылды тұрғылықты пункттерінде әлеуметтік салалардың қызметкерлерін ынталандыру және әлеуметтік қолдау сұрақтары бойынша Қазақстан Республикасының кейбір заң актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заң (одан әрі - заң) 2009 жылғы 1 қаңтардан бастап өз күшіне енді.

- Бағдарламаға жаңа ғана диплом алған оқу орындарының түлектері.
- Бес жылдан кем емес мерзімге өмір сүру және жұмыс істеу үшін ауылға келген еңбек өтілімі бар мамандар.

Ауылды жерлерге өмір сүру және жұмыс істеу үшін қалалардан және басқа да тұрғылықты жерлерден келгендерге (сонымен бірге ауылдан) келесі қолдау көрсету шаралары қарастырылған:

- 70 айлық еңбек көлемінде (129 640 теңге) көлемінде көтерме ақы бір жолғы жәрдемақыны төлеу;
- 1500 айлық еңбек көлемінде (2 778000 теңге) көлемінде 0,01% сыйақы мөлшерлемесімен, 15 жыл мерзімге арналған тұрғын үй алуға және құрылысы үшін бюджеттік несие;
- Ауылды тұрғылықты пункттерінде орналасқан әлеуметтік салалар мекемелерінің мамандарына қызметтік еңбекақыларын 25 % жоғарлату (тарифтік мөлшерлеме).

«Серпін» жалпыұлттық, қоғамдық жобасы.

2014 жылдан бері «Серпін- 2050: Мәңгілік ел жастары - индустрияға» атты әлеуметтік жоба жұмыс жасайды.

Жобанның басты мақсаты еңбек ресурстарының мол артықшылығы орын алып отырған республиканың оңтүстік өңірінің (Алматы, Маңғыстау, Жамбыл, Түркістан, Қызылорда облыстары) жастарын еңбек ресурстарына сұраныс көп батыс және солтүстік аймақтарда білім алуға жағдай жасап, кейін сол жерлерде жұмысқа орналастыру мүмкіндігін жасау. «Серпін-2050» - жарқын болашақ жобасы. Бұл оңтүстік өңірдің мыңдаған жас өрендеріне солтүстік, батыс, шығыс Қазақстанның колледждері мен ЖОО-нда сапалы білім алуға мүмкіндік береді. Жоба бойынша білім гранттарына ие болған студенттерге жатақхана беріледі және оқу орнын бітіргеннен кейін жұмысқа орналастыру қарастырылған.

Бүгінгі күні «Серпін» жобасының өнімі ретінде бірнеше мысалдарды айта кетпеске болмас. Мысалы Солтүстік Қазақстанда оқып жүрген балаларымыз монша сыпырғыштарын жасап, Оңтүстікке апарып кәсіп жасап жүр. Дәл сол өңірде жастарымыз жерді жалға алып, картоп егіп, шағын бизнестерін дөгелетіп жүр. Одан бөлек балалар, электронды билет сатумен, кептірілген жеміс-жидектермен айналысып, кейбіреулері өздерінің дүкендері мен тігін шеберханаларын, кафелерін ашып, бала бағушы, бармен, шаштараз, аспаз болып жұмыс жасап, сауда-саттықтың айналысуға болатын барлық түрлерімен екі қолға бір күрек алып, балалар үлкен өмірге білім ордасынан бастап өз жағдайларын жасауда.

«Ақ бұлақ» бағдарламасы.

Елімізде ерекше назарға алынған мемлекеттік саясаттың бірі – қазақстандықтарды сапалы әрі таза ауыз сумен қамтамасыз ету. Осыған орай, 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік «Ақбұлақ» салалық бағдарламасы қабылданған болатын. Оны жүзеге асырудың нәтижесінде елді мекендерді орталықтандырылған ауызсумен қамтамасыз ету, суды есептегіш құралдарды қалалық және ауылдық жерлерде орнату, жерасты суларына зерттеу жұмыстарын жүргізу шаралары қарастырылған.

Статистикалық мәліметтерге сүйенсек, мемлекеттік «Ақ бұлақ» бағдарламасы қабылданғаннан бергі бес-алты жылдың ішінде ауылдық жерлерді орталықтандырылған ауыз сумен жабдықтауға деген қолжетімділік 50 пайыздан асқан. Қалалық жердегі көрсеткіш те көңіл көншіерліктей өскен. Ал 2020 жылға қарай тұрғындардың 98 пайызы сапалы және санитарлық нормалары талапқа сай келетін таза ауыз суға қол жеткізуі тиіс деген талап

қойылды.

«Нұрлы жол» бағдарламасы.

Экономика өсіміне жағдай жасай отырып, қазіргі бар жұмыс орындарын сақтайды және жаңа жұмыс орындарын ашуды қамтамасыз етеді, іскерлік белсенділікті, өнімділікті және елдің транзиттік әлеуетін арттырады.

«Кең дала» бағдарламасы. Көктемгі егіс және жинау жұмыстарын несиелендіруге арналған.

«Құлан» бағдарламасы. Жылқы шаруашылығын дамытуға арналған.

«Сыбаға» бағдарламасы. Ет бағытындағы мүйізді ірі қара малының экспорттық әлеуетін дамыту мақсатында қабылданған «Сыбаға» бағдарламасы – ауылдағы мал өсіріп отырған, оның басын көбейте түссем деген ағайынға берілген зор мүмкіндік.

«Туған жер» бағдарламасы.

«Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақалада көтерілген «Туған жер» жобасы ауылды дамытуға үлкен демеу болды. Жоба азаматтардың туған жеріне деген перзенттік парызын, сүйіспеншілігін көрсетуге зор мүмкіндік берді. Бүгінде «Гүлденсе ауыл – гүлденеміз бәріміз» деп ұрандаған меценаттық қозғалыстың дүмпуі алыс аймақтарда естіліп жатыр. Елбасымыз «Қазақстандағы 100 жаңа есім» жобасы жеңімпаздарымен кездесу шарасында – «Туған жер» жобасы бойынша мынаны айтуға болады. Қазір елімізде меценаттар туған жеріне барып, балабақша, мектептер мен ауруханалар салып жатыр. Жалпы алғанда, бүгінде осы бағытта 720-дан астам жоба іске асты - деп атап өтті. Бұл тамаша үрдіс болашақта да жалғасын таба беретіні сөзсіз. Оған себеп биылғы жолдауы. Елбасы 2018 жылы бесінші қазанда жариялаған «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» атты Жолдауында «Біз ауылдық жерлердің әлеуметтік ортасын жаңғыртуға кірісуіміз қажет. Бұған арнайы «Ауыл – Ел бесігі» жобасының іске қосылуы септігін тигізеді. Бұл жоба арқылы өңірлердегі еңбекке қатысты идеологияны ілгерілетуді қолға алу керек» - деп ауылды дамытудың жаңа бағыты басталғанын жариялады.

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлының бастамасымен ауыл шаруашылығында жүргізілген реформалардан ауыл өзгеріп жаңа келбетке ие болды. Бүгінгі республикамызда алыс-жақын шетелдерге үлгі болатын ауылдар көптеп кездеседі. Бұл білікті басшы мен ауылдың техникалық жабдықталуы, еңбеккердің біліктілігі мен білім деңгейіне байланысты болды. Ауыл шаруашылығы мен өнеркәсіптер компания, фирма, акционерлік қоғам, шаруа қожалығы, серіктестік т.б меншік иесіне өткен. Еліміздегі үлгілі ауылдардың бірі «Родина» ауылы. Ауыл «Родина» агрофирма меншігіне қарайды. Фирма басшысы Иван Адамович Сауер кезекті сұхбатында ауылдың нарықтық экономикаға өту тарихын былай деп еске алады;

- «Мемлекет басшысының 1993 жылғы жаңбырлы қыркүйектегі шаруашылығымызға сапары айрықша есімде қалды. Күн жарықтық шайдай ашылды. Президент «мен сіздерге қолайлы ауа райы мен жылылық алып келдім, енді астықты жинап аласыздар» деп қалжыңдап қояды (дәл солай болды да). Одан кейін іс барысына ауысып: «Сен жас директорсың, жекешелендіруді

неге қолдамайсың, реформаларды жақтамағаның ба?» деп, маған сынай қарады. Мен болсам батылданып, - ауыл шаруашылығында шешімін таппаған шаруалар шаш етекпен. Тұйықтан шығар жолды өз шаруашылығым арқылы көрсеткім келеді деп, жеке пікірлерімді ортаға салдым. Ол мені мұқият тыңдап, қолымды алып сәттілік тіледі. Әрқашан да қолдап келеді. Жалпы, Елбасы елдің игілігі үшін бәрін жасады. Бүгінгі бақ дарып, Қыдыр қонған Қазақстан – Елбасы жүргізген реформалардың айқын көрінісі.

Бүгінде тұрғындар маған дән риза. Олар қазір айранын ұрттап, қойын құрттап дегендей, мамыражай тіршілік кешіп жатыр. Ауылдың үйлері орталықтан жылытылады. Су жүйелерінің өзі 40,6 шақырымды, электр шамы тартылған асфальтты көшелердің аумағы 40 шақырымды алып жатыр. Бізде қоқысты сенбілікте тазалаймыз деген ұғым жоқ. Тазала деген бұйрық жоқ, тәртіп қана бар. Әрбір тұрғын сол тәртіпті орындауға міндетті. Ауылымыздың жыл он екі ай айнадай жарқырап тұруы тұрғындар ауызбірлігінің айқын айғағы.

Мектепті жөндеу, оқушыларды тамақтандыру, мұғалімге үй беру, т.б. керекті тауып беру шаруашылықтың мойнында. Нәтижесі сіздерге де белгілі ғой. Түлектеріміздің 99 пайызы жоғары оқу орнына түсіп жатыр. «Жыл оқушысы» мен «Алтын белгі» иегерлері 150 000 теңгені иемденеді. Шаруашылық 20 жыл ішінде мектептің 200 түлегіне ақылы жоғары білім алып берді. Үйлену тойы мен сәби туғандағы дәстүрлі базарлық 50000 теңгеден беріп келеміз.

Ауылдың мәдениет ошағы республиканың «Үздік клубы» атанса, алдыңғы жылы шаруашылық «Жылдың үздік әлеуметтік жобасы» номинациясы бойынша республикалық «Парыз» байқауының жеңімпазы атанды

Шаруашылық мүшелері 13-ші жалақы алады. Ауылшаруашылық саласы бойынша бес ауданнан артық салық төлейміз. Кеден одағы бізге ешқандай бәсекелестік тудыра алмайды. Біздің басты өнім – астық. Ал оның сапасы Ресейдікінен де анағұрлым жоғары. Екінші басты өнім – сүт. Асыл тұқымды сиырларды Канададан ұшақпен алғыздық. Басқа елдер Астанаға майы алынбаған сүт әкеле алмайды. Ал біздің өндіретініміз майы алынбаған сүт. Бізде қазір германиялық компьютерлік қондырғылармен жабдықталған кластерлі сүт зауыты 100 пайыз сарт-сұрт етіп істеп тұр. Қондырғыларды шетелден әкеліп орнаттық. Бұдан кейін бәсекелестік жайлы сөз болуы да мүмкін емес [6].

Тәуелсіз елімізде кеңестік «социалистік жарыстың» орынына «бәсекелік қабілет» деген ұғым қалыптасты. Бәсекелік қабілет дегеніміз – ұлттың аймақтық немесе жаһандық нарықта бағасы, я болмаса сапасы жөнінен өзгелерден ұтымды дүние ұсына алуы. Бұл материалдық өнім ғана емес, сонымен бірге, білім, қызмет, зияткерлік өнім немесе сапалы еңбек ресурстары болуы мүмкін. Болашақта ұлттың табысты болуы оның табиғи байлығымен емес, адамдарының бәсекелік қабілетімен айқындалады. Сондықтан, әрбір қазақстандық, сол арқылы тұтас ұлт ХХІ ғасырға лайықты қасиеттерге ие болуы керек. Ауылдың ғана емес, әлемнің жаңа бағытын Елбасымыз былайша түсіндіреді;

- Күллі жер жүзі біздің көз алдымызда өзгеруде. Әлемде бағыты әлі бұлыңғыр, жаңа тарихи кезең басталды. Күн санап өзгеріп жатқан дүбірлі дүниеде сана-сезіміміз бен дүниетанымымызға әбден сіңіп қалған таптаурын қағидалардан арылмасақ, көш басындағы елдермен тереземізді теңеп, иық түйістіру мүмкін емес. Өзгеру үшін өзімізді мықтап қолға алып, заман ағымына икемделу арқылы жаңа дәуірдің жағымды жақтарын бойға сіңіруіміз керек [1].

Бүгінде әлем Төртінші өнеркәсіптік революция дәуіріне, технологиялық, экономикалық және әлеуметтік салалардағы терең және қарқынды өзгерістер кезеңіне қадам басып келеді. Олар іштей бір-бірімен тығыз байланыста.

Физикалық. Басым технологиялық мегатрендтердің төрт түрлі физикалық көрінісі бар: Олар материалдық табиғатына байланысты біздің көз алдымызда:

1. Автономды көлік құралдары;
2. 3D басып шығару;
3. озық робототехника;
4. жаңа материалдар.

Автономды көлік құралдары. Ең басты жаңалық болып саналатын жүргізушісіз көлік құралдары қазір басқа да жекелеген көлік түрлерінен бастап дрондарда, ауа және су кемелерінде де тәжірибелік қолданысқа еніп жатыр.

Дрондар шалғайдағы электр желілерін тексеру немесе әскери қауіпті аймақтарға медициналық жабдықтарды жеткізу сияқты қызметтерді орындай алады. Еліміздегі пошта қызметі дрондарды тиімді пайдалануда. Тауарды 500 шақырым жерге дрон арқылы жеткізу жолға қойылған. Сол сияқты, ол ауыл шаруашылығында деректерді талдаумен астарластыра пайдалану, жер суару мен тыңайтқыш сіңіруді әлдеқайда тиімді қамтамасыз ете алады.

3D-басып шығару. 3D басып шығарудың артықшылығы ол шикізат түріндегі материалдан басталады және цифрлық шаблонның негізінде нысанның үшөлшемді пішінін жасап шығарады.

Бұл технология ауқымды салалардан бастап (жел қондырғыларынан) ең кішкентай (медициналық имплантаттар) қосымшаларға дейін кең қолданысқа енеді. Қазіргі уақытта бұл әдіс-автомобильдік,аэроғарыштық және медициналық салаларда ғана қолданылуда.

Жаңа материалдар. Қазіргі уақытта осыдан бірнеше жыл бұрын көзімізге елестете алмайтын қасиеттері бар жаңа материалдар нарыққа толассыз келуде. Мәселен,жаңа материалдан жасалған матаға оранып алсаңыз, сіз қоршаған ортаға көрінбейсіз.

*Цифрлық технология.*Еліміздің үшінші жаңғыру жолындағы басым бағыты цифрлық жүйеге көшіру. Оның тиімділігі зор. Қоғамда жемқорлықтың жолы кесіліп айқындылық пен тазалық салтанат құрды. Цифрлық технология өндірістің барлық салаларында, өнеркәсіп пен инфрақұрылымнан бастап, денсаулық сақтауға дейін трансформациялық қызмет көрсететін болады.

*Озық робототехника.*Бүгінде роботтарды пайдалану жер өңдеуден бастап сырқат адамды бағып-қағуға дейінгі барлық салалар мен міндеттерді түгелге жуық қамтиды. Қытайда алғаш рет жаңалықтар жүргізетін робот жасалды. Оның түр әлпеті, мінез-құлқы адамды айнытпай салады. Жасанды интеллект арқасында ол «тірі» әріптестерінен үлгі алып, дами алады.

Робот дикторлар жаңалықты бірнеше тілде жүргізетін болады. Және тәулігіне 24 сағат жұмыс істей алады. Таяу болашақта көптеген мамандықтарды осындай роботтар атқаратын болады. Сондықтан адамдар формальды емес білім алу негізінде жаңа еңбек қоғамында сұранысқа ие мамандықты қайта оқуына тура келді. Бұл үрдіс қоғамда «өмір бойы білім алу» парадигмасын қалыптастырды [7].

Біз жаһандық өзгерістер мен сын-кәтерлерге дайын болу қажеттігін ескеріп, «Қазақстан-2050» даму стратегиясын қабылдадық [8]. «Цифрлы Қазақстан» стратегияның басым бағыттарын бірі болып табылады.

Елбасы тапсырмасымен «Цифрлы Қазақстан» бағдарламасын ел өміріне енгізу Үкіметтің күн тәртібіне қойылды. Бағдарламаның 4 негізгі бағыты бар:

Бірінші – ауыл-аймақты кең жолақты интернетпен қамтамасыз етіп, еліміздің транзиттік мүмкіндіктерін арттыру.

Екінші бағыт – экономиканың салаларына (көлік және логистика, денсаулық сақтау, білім беру, ауыл шаруашылығы және электронды сауда) цифрлы технологияны енгізу.

Үшіншісі – мемлекеттік органдар жұмысының сапасын арттыру.

Төртінші – IT мамандарды даярлау.

Елбасы кезекті сұхбатында мемлекеттің «Цифрлы Қазақстан» аясында трансформацияға қаншалықты дайындығы жайлы:

«Шынымен бұл өте көкейтесті мәселе. Біз кезінде нарықтық экономиканы да түсінген жоқпыз ғой, инфляция, девальвация, кредит дегеннің не екенін білмедік. Кеңестік кезеңде ондай болған жоқ қой. Уақыт өте мұны да ұғынып, түсіндік. Енді цифрландыруға көшкелі отырмыз. Мен өткен жылы үшінші жаңғыру туралы айтқан едім, ал қазір индустрияландыру 4.0. Индустрияландыру 4.0 – бұл бүгінгі бренд, біз ілесіп жүруге тиіс жаңа бағыт. Мұнда қорқатын ештеңе жоқ. Азаматтарға қарапайым тілмен түсіндіру керек. Бізде электронды үкімет бар, халыққа қызмет көрсету орталықтары бар. Оның көмегімен азаматтар шенеуніктермен бетпе-бет жүздеспей-ақ, өзіне қажетті ақпарат алады. Мәселен, дрондар. Ауыл шаруашылығында қай жерде егін жақсы өсіп-өспейтінін көрсетеді, тиісті ақпарат береді. Мұның бәрі Цифрлы Қазақстанның элементтері» - деді [9].

Қоғамдағы парадигманың ауысуы технологиялық жаңалықтардың адам санасына ықпалынан туындайды. Яғни, тұрмыс сананы билейді. Қазір қажетті құжат үшін ауыл адамдары жүздеген шақырым жол жүріп, сағаттап уақыт жоғалтып, «Халыққа қызмет көрсету орталығына» барудың қажеті болмай қалды. Үйде отырып-ақ кез-келген құжаттарды алуға болады. Ол үшін электронды кілт, интернет желісіне қосылған компьютер және құжатты басып шығаруға арналған принтер болса болғаны. Тіпті Қазақстандықтар бұдан былай мекен-жай туралы анықтама мен неке туралы анықтама секілді бірқатар құжаттарды қолындағы смартфонмен-ақ ала алады. Бұл туралы «Азаматтарға арналған үкімет» корпорациясының қоғаммен байланыс департаменті былай деп хабарлайды:

- Ең жиі көрсетілетін мемлекеттік қызметтердің бір бөлігіне бұдан былай электронды-цифрлы қолтаңбасыз қол жеткізуге болады. Мекенжай туралы

анықтама, архив анықтамасы мен неке туралы анықтаманы ендігі кезекте электронды-цифрлы қолтаңбасыз алуға жол ашылып отыр. Бұл үшін тек мобильді телефон мен бір реттік СМС-хабарлама ғана керек.

«Цифрлы Қазақстан» бағдарламасынан интернет қосымшаларды пайдалана білу арқылы үйде отырып пайда табуға болады. Оның тиімділігі зор.. Ең бастысы, жұмыссыздықтан құтыласыз. Жұмыс режимін ыңғайыңызға қарай құрасыз. Ешкімге тәуелді емессіз. Тапқан табысыңызға ешқандай салық салынбайды. Мұндай жұмыстармен таза табыс табасыз. Оның жолы қалай десеңіз?

Ең алдымен өзіңіздің қай іске икемділігіңіз бар екенін анықтаңыз. Мүмкін тігін машинасында жұмыс істей алатын шығарсыз? Көршілеріңіздің балаларымен тату шығарсыз? Мақала жазатын боларсыз? Осы секілді жұмыстардың ішінен өзіңіздің қолыңыздан келетінін таңдасаңыз дұрыс шешім қабылдайсыз. Үйде отырып табыс табу түрлері.

Бүгінде қоғам бұл санадан арылып, адамдар партияның бөлшегі емес, өздерінің шексіз мүмкіндік иесі болып табылатын жеке тұлға екенін түсінді. Жақсы тұрмыс пен баянды бақытқа өзін заманға лайық жетілдіру барысында жететінін білді.

Ауылдық елді мекенде «Үш тілде білім беру» бағдарламасын жүзеге асырудың маңызы зор. Қоғамда қазақ тілі – қоғамды біріктіруге, орыс тілі қарым-қатынас жасауға, ағылшын тілі әлемдік экономикаға, қауымдастыққа қосуға қызмет ететін тіл болып табылады. Ауыл жастарының әлемдік өркениетке ілесе алмай, қалада кәсіп таба алмай қара жұмыс істеуіне тіл білмеуі де кедергі болады. Ауыл мен қала баласына ортақ құндылық – білім болғанымен, оған қол жеткізуде кедергілер бар. Қазақстанда білім стандарты біркелкі болғанымен қала мен ауыл баласына білім беру мүмкіндігі теңесе қойған жоқ. Шалғай ауылдардағы шағын магниттік мектептерді қашықтықтан оқыту әдісі енді дами бастады. Егер бұл идея дұрыс жолға қойылса, ауыл мен қала балалары арасындағы айырмашылық теңесер еді.

Ауыл мен қала баласын жан-жақты теңестірудің өзектілігін, және мәселені шешудің жолдары Президенттің жолдауында баса айтылды.

Мысалы, «...компьютерлік сауаттылық, шет тілдерін білу, мәдени ашықтық сияқты факторлар әркімнің алға басуына сөзсіз қажетті алғышарттардың санатында» делінген Елбасының «Рухани жаңғыру» мақаласында. Осы мақсатқа жету үшін, яғни заман талабына сай қазақстандықтарды қалыптастыру үшін «Цифрлы Қазақстан», «Үш тілде білім беру», «Мәдени және конфессияаралық келісім» сияқты бағдарламалар қабылданды. Бұл – ұлтымызды, яғни барша қазақстандықтарды ХХІ ғасырдың талаптарына даярлаудың алғашқы баспалдағы. Саналы азаматтар жаңа технологиялардың көмегімен қаржы тауып, жағдайын жақсартуға жол ашады. Ауыл жастарының еңсесі биік болса, ауыл да көркейіп сала бермек.

Орта мектеп пен колледждер және жоғары оқу орындары үздік оқытушыларының видеосабақтары мен видеолекцияларын интернетте орналастыру керек. Бұл барлық қазақстандықтарға, оның ішінде шалғайдағы елді мекен тұрғындарына озық білім мен құзыреттілікке қол жеткізуге жол

ашады. Жоғары білім беру ісінде жасанды интеллектпен және «үлкен деректермен» жұмыс істеу үшін ақпараттық технологиялар бойынша білім алған түлектер санын көбейту керек. Осыған орай металлургия, мұнай-газ химиясы, агроөнеркәсіп кешені, био және IT-технологиялар салаларын зерттеу ісінде басымдық беретін жоғары оқу орны ғылымын дамыту керек [8].

Бүгінде шалғайдағы елді-мекендердегі балаларға ағылшын тілін үйрету мақсатында «Жас отан» жастар қанаты мен «Болашақ» қауымдастығы бірлескен жоба жүзеге асыруда. Жоба «English for Jastar» деп аталады. Жоба барысында ауыл балаларына ағылшын тілін үйрету үшін ауылдарға еріктілерді жіберді. Еріктілерді іріктеуде сабақ бере білуі, балалармен жұмыс істей алуы, шет тілдерін еркін меңгеруі басты назарға алынған. Еріктілердің тамақтануы, жатар орындары тегін. Еріктілер жоғары оқу орындарында білім алып жатқан 3-4-курсардың студенттері. Олар ағылшын тілін жетік меңгерген болашақ шет тілі мамандары. Еріктілер ағылшын тіліндегі әдістемелік оқу-құралдары мен аудиожазбалар қамтылған. Еріктілер екі ай бойы болып ауылдағы оқушыларға шет тілдерін үйретеді. Жобада шамамен 500-ге жуық баланы қамту жоспарланып отыр [10].

Болашақта ауыл мен қала балаларының даму парадигмасын саралап, құндылықтарды тасымалдау қасиетін анықтап, теңсіздік балансын жою жұмыстары жалғаса береді. Мақсатымыз компьютерлік сауатты, бірнеше тіл білетін, бәсекеге қабілетті толерантты тұлға тәрбиелеу. Дамыған 30 елдің қатарына қосылу үшін білікті маман даярлау.

2 Қазіргі заманғы қала адами капиталдың құндылықтарын трансформациялау тұрғысынан

Қазақстан Республикасы Ұлттық Экономика министрлігі Статистика комитетінің деректеріне сүйенсек 2017 жылдың 1 желтоқсанында қала тұрғындарының саны – 1,7%, шамамен 10 млн 250 мың адамға таяу, ал ауыл тұрғындарының саны – 0,8%, шамамен 7 млн 670 мың адам шамасында болып отыр. БҰҰ-ның зерттеулеріне сәйкес, 2030 жылдары қалаларда жер шарының 60 пайызға жуықтайды. Сонымен қатар, 2050 жылға қарай болжам бойынша, әлем тұрғындарының 67%, пайызы қалаларда тұратын болады.

Қазір елімізде 86 ірілі-ұсақты қала, 200 қала тектес кенттер бар. Тұрғындары 50 мыңнан аспайтын 60 шағын қала бар, олардың 41-і әкімшілік орталық, қалған 19-ы аудан орталығына жатпайды. Олардың даму ерекшеліктері де әртүрлі [11].

Кеңес үкіметі Қазақстанды шикізат көзі ретінде қарады. Сондықтан кен рудалары табылған жерлерде қала жасаушы алып зауыттар тұрғызылды. Зауыттарды адам күшімен қамту мақсатында жоғарыда айтылған шағын қалалар тұрғызылды.

Қазақстанда шағын қалалардың қалыптасу тарихына назар салайық.

1. Өнеркәсіп өндірісі орталығы болып саналатын 15 қала:

көмір өндіру – Екібастұз, Абай, Шахтинск;

мұнай мен газ – Жанаөзен, Құлсары, Ақсай;

металлургия – Рудный, Зыряновск, Қаражал, Лисаковск, Хромтау;

шикізат көзі ресурстары - Жаңатас, Қаратау, Арқалық, Жітіқара.

2. Өнеркәсіпті өңдеу дамыған орталықтар 9 қала:

химия өндірісі – Саран, Алға, Степногорск;

металлургия өндірісі – Ақсу;

машина жасау, құрылыс, текстиль және азық-түлік өндірісі – Макинск, Ерейментау, Қапшағай, Леңгір, Арал.

3. Ауыл шаруашылығы өндірісі салалары дамыған 19 қала: Ақкөл, Арқалық, Атбасар, Есіл, Степняк, Сарканд, Жаркент, Қаскелең, Үштөбе, Есік, Үшарал, Талғар, Шемонаиха, Зайсан, Булаево, Мамлют, Сергеевка, Тайынша, Жетісай.

4. Электрэнергия өндіруі саласы бойынша екеу: Шардара, Серебрянск.

5. Транспорт өндірісі орталықтары 8 қала: Қандыағаш, Ембі, Шалқар, Аягөз, Шар, Шу, Арыс.

6. Ғылыми эксперименттік орталықтар: Курчатов, Приозёрск, Степногорск;

7. Курорттық қалалар: Сарыағаш, Щучинск, Қарқаралы, Бурабай;

8. Өнеркәсіптік функциялары дамыған: Жем, Темір, Державинск, Текелі, Ақтау, Қазалы орталықтары болды [12].

Осы қалалардың пайда болуына негіз болған өндіріс орындарының банкротқа ұшырағанда қала тынысы тарылды. Өндіріс орындарындағы желілік байланыс кеңестік әдіс болатын. Экспортқа дайындалатын өнім бірнеше қалада орналасқан әртүрлі зауыттарда дайындалатын. Тәуелсіздік алған мемлекеттер

арасындағы экономикалық байланыстардың үзілуі дағдарысқа тіреді. Өндірісі тоқтаған қалаларда жұмыссыздық белең алды. Халық шағын қалалардан үлкен қалаларға, ал өзге ұлт өкілдерінің, әсіресе, орыстардың, украиндардың, немістердің, кавказ халықтарының т.б. өз ата-мекендеріне көше бастады. Шағынаудандар қаңырап бос қалды. Жергілікті билік «онтайландыру» әдісін қолданып, шеткі аудандарды жауып, халықты орталықтандыра білді. Нәтижесінде ауылдар саны азайды. 1997 жылы ауылдардың жалпы саны 8172, оның ішінде 1 мыңнан астам адам қоныстанған ауылдар 1624 болды [13].

Ғалымдардың болжамы бойынша, таяу жылдары халқымыздың басым бөлігі ірі қалаларда шоғырланатын көрінеді. Егер ғасыр басында қалаға көшушілердің саны 1,5-2 миллионды құраса, соңғы үш жыл ішінде 867000 адам ауылдан қалаларға қоныс аударыпты. Ауылдан қалаларға қоныс аударушылардың басым көпшілігі Алматы, Астана, Шымкент, Ақтөбе сияқты экономикасы мен мәдениеті өсіп отырған қалаларға көшуде екен.

Қазақстан Республикасының Үкіметінің 2003 жылғы 5 қыркүйектегі N903 Жарғысына сәйкес шағын қалаларды дамыту туралы арнайы бағдарламасы әзірленді. Ол бойынша шағын қалалардың әлеуметтік-әл ауқатын көтеру, тұрғындардың жұмыспен қамтумен қатар, қаланың географиялық жағдайына қарай инфрақұрылымын қайта қарап өркендету қолға алынды.

«Қазақстан Республикасының аумақтың дамуының 2015 жылға дейінгі стратегиясын жүзеге асырудың негізгі бағыттары» деген тақырыпта жиында Парламент Сенатының төрағасы Қасымжомарт Тоқаев: «Қазір бізде 7 мыңға жуық ауыл болса, солардың мыңнан астамының даму әлеуеті бүгінгі күн жағдайына жауап береді деп табылып отыр. Демек, мұндай ауылдарды өңірлер бойынша сұрыптап, олардың арасында шағын қалаға айналуға мүмкіндігі барларын анықтап, ол жерлерде қалалық инфрақұрылымды қалыптастыру қажет» - деді.

ҚР Үкіметі ауылдарды сорттап, бірнеше топқа бөлді. Елді мекендер «болашағы бар ауыл», «болашағы орташа ауыл», және «болашағы жоқ ауыл» деген топтарға жіктелді. Зерттеу нәтижесінде 3 мыңы «болашағы бар ауыл» санатына жатқызылса, 2 мыңында «жағдайды дұрыстауға болады» деген шешім шығарылды. Ал 1 мың 500 ауыл «болашағы жоқ» деген статусқа ие болған. Бүгінде елімізде 10-12 адамдар тұратын ауылдар кездеседі. Мұндай ауылдарға мектеп, аурухана, балабақша салуға, жолдарды жөндеп, су құбырын тартуға және тағы басқа құрылыс жұмыстарына мемлекеттік бюджеттен қаржы бөлу артық шығын болып табылады. Сондықтан, «болашағы жоқ» ауылдарды шағын қалаларға көшіру, ал болашағы бар елді-мекендерді ірілендіру саясатын жүргізуде. Халық тығыз қоныстанған жерде орта және жеңіл өнеркәсіпті дамиды. Кәсіпкерлік дамыған жерде жұмыс орындары ашылатыны сөзсіз.

Ауыл халқының қалаларға көшуін процесін урбанизация дейміз. Урбанизацияның бірнеше түрі болады.

- Біріншісі, табиғи жолмен. Егер қалада табысы мол, жағдайынды жақсартатын білімін мен білігіне қарамайтын қандай да бір өнім шығаратын жаңа өндіріс орындары пайда болғанда.

- Екіншісі, мәжбүрлі түрде. Аз да болса нәпақа табу мақсатында халықтың ауылдық жерлерден көшіп кетуіне байланысты.

Өкінішке орай, Қазақстанның урбанизациясы екінші типке жатады.

Қазір халықтың қаладан қалаға көшу процесі стихиялы түрде жүріп жатыр. Жалпы, жаңа қатынастарға негізделген индустриалды қоғам құру дәуірінде урбанизация процесін ешкім тоқтата алмайды. Ол – уақыт талабы. Бірақ урбанизация дәстүрі қазіргі деңгейде қандай да бір қарсылықтарсыз жүзеге аса алмайтынын уақыттың өзі көрсетуде.

Саясатта әлеуметтік жауапкершілік деген ұғым бар. Үкімет қалаға келген ауыл адамдарына баспана алу немесе пәтер жалдап тұру үшін мемлекеттік әлеуметтік көмек беруді барынша қолдап келеді.

Соңғы кезде біздің елімізде де мемлекеттік бағдарлама бойынша арендалық және ипотекалық тұрғын үй салу жүйесі қарқынды жүргізіле бастады. Мұндай бағдарламаларға жатады:

- «Нұрлы жер» тұрғын үй бағдарламасы;
- «7-20-25» ипотекалық бағдарламасы;
- «Баспана» бағдарламасы;
- «Өз үйім» бағдарламасы;
- «Қол жетімді тұрғын үй - 2020» бағдарламасы.

Бұл бағдарламалар бойынша қалалардың шекарасы кеңейіп, халқы еселенді. Елімізде Астана, Алматы Шымкент қалалары «миллионер қала» атанды. Бүгінде осындай ірі мегаполистерді азық түлікпен қамту мәселесі көтеріле бастады. Оның халықаралық тәжірибедегі бір жолы «серіктес қалалар» салу.

«Серіктес қала» тарихы тым әріден басталады. Ресейде ХІХ ғасырдың екінші жартысында Александр ІІ-нің тұсында сот реформасы, земство реформасы, әскери реформа мен қала реформасы қатар жүргізілді. Сол арқылы Ресей барлық аймақтарда қала мәдениетін қалыптастырып, оны үнемі дамытып отырды. Қазіргі Ресей өңіріндегі үлкен қалалардың жанында серіктес қалалардың бой көтеруі қала реформасын жүргізу кезінде бастау алған саясаттың жемісі.

Қазір Мәскеу маңында – 14, Рязанның айналасында – 9, Новосибирскіде – 11, Дондағы Ростовта – 10, Саратовта – 8 серіктес қалалар орналасқан. Олардың кейбірінде жүз мыңнан астам халық тұрса, кейбірінде 50-60 мың тұрғын тұрады. Мұндай серіктес қалалар да Украина мен Белоруссияның ірі қалаларының жанынан да бой көтерген. Мұның өзі ішкі көші-қон саясатын реттеудегі негізгі фактор болып отыр.

Қытай әлеуметтік-экономикалық реформаларын ауылдан көтеруден бастады. Өйткені, оларға миллиардтан астам халық үшін азық-түлік проблемасын шешу ең басты мәселе болды. Сондықтан олар халықты ауылда ұстау үшін оларға сервистік қызмет көрсету мәдениеті жоғары агроиндустриялық серіктес қалалар тұрғызу саясатын жүргізді. Пекин қаласының әкімшілігі Олимпиада ойындарына орай қала маңында серіктес үш қала салған. Болашақта Қытай астанасының күншығысында орын тепкен

Шуньи, Тунджо және Ичжуан атты үш қалада 900 мың халық тұратын болады. Бұл қалаларда осы заманғы жоғары технологиялар мен көрме және ойын индустриясы орналастырылған көрінеді. Көршіміз біздің Харгос шекаралық аймағымызға таяу маңнан болашақта екіжүз мыңға жуық халық тұратын орасан зор әлеуеті күшті қала салуды жоспарлауда.

Қазақстан үшін серіктес қалалар салу үрдісі тосын шара емес. Мәселен, Қарағандының маңында мұндай қала өткен ғасырдың орта кезеңінде бой көтерген. Абай, Шахтинск, Сарань қалалары кешегі алып индустрияның орталықтарына айналған шағын қалалар санатына жатады.

Сол сияқты Ақтөбенің жанында да Алға, Октябрьск, Хромтау қалалары қазбалы жер асты байлықтарының арқасында химия, мұнай, тау-кен индустриясының орталықтары ретінде қарыштап дамыды.

Мемлекет басшысы Алматыға келген сапарында Алматы қаласының жанынан серіктес қалалар тұрғызу жөнінде мәселе көтерген болатын. Осыған сай Алматы мен Қапшағай трассасының төңірегінде тұрғызылатын Алматының серіктес қалаларының құрылыстары басталмақ. Осы себепті Алматы қаласы мен облысында коммерциялық жер телімдерін сатуға қатаң тыйым салынды. Осыған сай облыс аумағынан қалаға біраз жер телімдері беріліп отыр.

Осы ретте серіктес қала мен қалаға іргелес елдімекеннің айырмасы қандай деген сұрақ туындайтыны айқын. Қазір Алматыға іргелес жатқан елді-мекендер тек қана Алматының емес, бүкіл Қазақстанның проблемасына айналып отыр. Қалаға қосылған елдімекендердің инфрақұрылымдарын жақсарту үшін қала бюджетінен қомақты қаржы жұмсалған. Мұның өзі аз қаржы емес. Алайда, мұнымен Алматы маңындағы елдімекендердің бар проблемасы шешілген жоқ. Кезінде іргелес мекен болып саналып келген Өжет, Қарасу, Горный Гигант, Қалқаман сияқты ауылдар бертін келіп қалаға қосылып, үлкен проблема тудырғаны айқын. Оның үстіне Алматы облысының Талғар, Іле, Қаскелең аудандары тұрғындарының 70-80 пайызы Алматы қаласының өндіріс орындарында жұмыс істеп өз нәпақаларын қаладан айырып отыр.

Қазірдің өзінде Алматы мен Қапшағай қалалары арасында салынатын серіктес қалалардың техникалық шарттары жасалған. Онда Алматы маңында төрт серіктес қала салу жоспары бекітіліп әр қалаға жеке дара міндеттер жүктелген. Бекітілген жоспарға сәйкес алғашқы қала халықаралық бизнес орталығы ретінде Байсерке ауылында да салынбақ. Қапшағай күре жолының Қаскелең өзені қиып өтетін тұсында Заречный кентінде сәулетті екінші қала салу көзделген. Ол өндіріс ошақтары шоғырланған индустриялы әрі курорттық-туристік қала болмақ. Бүгінгі өркениет дамуына сай Жетіген ауылында мәдениет ошақтары көптеп қарастырылған әдемі қала тұрғызылады.

Ал төртінші қала бай тарихи негізі бар Қапшағай қаласы болып отыр. Серіктес қалалар бой көтерген жағдайда Алматыдағы көптеген өндіріс кәсіпорындары солардың біріне көшірілмек. Бұл Алматының ауасын тазартып, оның ежелгі сұлулығын орнықтыруға негіз қалайтын болады [11].

Болашақта Аршалы, Шортанды, Ақмол елді мекендері Астана қаласының серіктес қалаларына айналмақ.

Елімізде халықаралық статусқа ие болған Алматы, Астана, Түркістан қалалары бар. Олар әртүрлі халықаралық зерттеулер барысында анықталған.

Астана қаласы 1999 жылы ЮНЕСКО шешімімен «әлем қаласы» атағын алды. Қазақстанның бас қаласы 2000 жылдан бастап астаналар мен ірі қалалардың халықаралық ассамблеясының мүшесі. Астана – Азияның ең солтүстігінде орналасқан елорда. Бүгінде Астана халқы миллионнан асып жығылады.

Түркістан қаласына 2016 жылы желтоқсанның 1-2 күндері Әзербайжанның Шеки қаласында өткен «ТҮРКСОЙ» тұрақты кеңесінің 34-отырысында Түркі әлемінің 2017 жылғы «Мәдени астанасы» етіп бекіту туралы шешім қабылданды.

2018 жылы 29 маусымда «Қазақстан Республикасының әкімшілік-аумақтық құрылысы туралы» Заңның 3-бабының 1-тармағына сәйкес, Шымкент республикалық маңызы бар қала мәртебесіне ие болды. Бұл әкімшілік бірлік еліміздің он жетінші аймағы атанды. Ал қазақ хандығы мен түркі әлемінің жүрегіне айналған Түркістан қаласы облыс орталығы болып бекітілді.

2018 жылы 29 қыркүйекте Түркістан қаласын түркі әлемінің мәдени-рухани орталығы ретінде дамыту жөніндегі бас жоспардың тұжырымдамасын мақұлданды.

Алматы қаласы 19 наурыз 2014 жылы ресми түрде Достастық елдерінің мәдени астанасы атанды «Достастықтың мәдени астаналары» бағдарламасы бойынша берілетін сертификатты достастықтың Халықаралық қорының Төрағаларының бірі Михаил Швыдкой арнайы Алматы әкіміне табыс етті.

Төртінші индустриялық революция әсері қалаларға қатты әсер етуде. әсіресе салалардың цифрлық жүйеге көшірілудің тиімділігі зор. Өнімділік артты. Қоғамда жемқорлықтың жолы кесіліп айқындылық пен тазалық салтанат құрды.

Цифрлық технология өндірістің барлық салаларында, өнеркәсіп пен инфрақұрылымнан бастап, денсаулық сақтауға дейін трансформациялық қызмет көрсететін болады.

Мысалға, интернет бұйымдардың қосымшасы ретінде кең таралған оқшауланған мониторингті қарастырып көрейік. Кез-келген пакет, қапшық немесе контейнер компанияларға тасымал тізбегі арқылы оның жылжуын, ахуалын, қолданылу тәсілін және тағы басқаларды бақылап отыратын сенсорлармен, радиобелгі бергішпен, радиожилікті сигналды анықтағышпен (RFID) жабдықталуы мүмкін.

Осылайша тұтынушылар тұрақты түрде (шынайы уақыт өлшемімен) тапсырыс берген заты мен құжатын жіті қадағалап отыра алады. Жеткізудің ұзын да, күрделі тізбектерін басқарушы компаниялардың жұмысы үшін бұл – түбегейлі өзгеріс. Жақын келешекте мониторингтің мұндай жүйесі адамдар қозғалысын қадағалауға да қолданылады.

Цифрлық революция жекелеген адамдар мен кәсіпорындар арасындағы қарым-қатынас пен серіктестік тәсілдерін түбегейлі өзгертетін мүлде жаңа талпыныстар туғызады [7].

Елімізде «Цифрлы Қазақстан» бағдарламасы аясында «Smart Astana» жобасын жүзеге асыру қарқынды жүріп жатыр.

Заманауи жоба елордамыздың тұрмыс-тіршілігінің барлық саласын қамтитын болады. Атап айтқанда, бұл жоба қалалық инфрақұрылымды, әлеуметтік саланы, экологиялық ахуалды, ақпараттық-коммуникациялық жүйелерді, мәдениет және демалыс саласын жаңғыртуда өміршең озық технологияларды пайдалануға кең жол ашады. Бұл жоба Астана қаласының болашақтағы дамуына түбегейлі өзгерістер енгізумен қатар, елеулі тиімділік әкеледі. Мәселен, Смарт-сити жобасы және Сергек бейнебақылау камералары орнатылып, қаланың тазалығы мен тәртібін қадағалауда елеулі үлес қосуда. Ақылды үйлер мен бағдаршамдар да қаланың ақылды қалалар қатарына қосылуына септігін тигізуде.

«Smart City» негізгі мақсаты – ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану арқылы барлық қалалық қызметтердің тиімділігін арттыру. Қазіргі уақытта әлемнің 2500-ден астам ірі және кіші қалалары «ақылды қала» концепсиясының әртүрлі компоненттерін белсенді түрде еңгізуде. «Ақылды қалалар» концепциясы «Цифрлық Қазақстан – 2020» мемлекеттік бағдарламасының бір бөлігі болып табылады. Қазіргі уақытта Үкімет Smart City жобасын Астана, Алматы, Қарағанды, Шымкент және Ақтөбе сияқты ірі қалаларда біртіндеп еңгізуді жүзеге асыруда.

Бұл ретте Астана әлемнің көшбастаушы «ақылды» қалаларының тәжірибесін үлгі тұтуда. Мәселен;

Сеул қаласында жол қозғалысын басқару технологияларын барынша жетілдірудің нәтижесінде сапалы да қауіпсіз көлік қозғалысына қол жеткізілді.

Гонконг қаласының тұрғындары қала қызметінің барлық түрлеріне, атап айтқанда, дүкендерден қажетті заттарын сатып алуға, парковкаларға ақы төлеуге, қалалық қоғамдық көліктің жолақысын төлеуге бір ғана электронды картаны пайдаланады.

Токио қаласының тұрғындары құбырлармен келетін судың шығынын анықтайтын өлшегіш құралдарды қолдану арқылы сенімді де арзан су көзіне қол жеткізіп, адамзат үшін аса қымбат ауыз суды тиімді үнемдеуге бет бұрған.

Міне, әлемдік озық қалалардың тұрғындарға және қала қонақтарына қызмет көрсету жұмысындағы осындай озық үлгілерін тәжірибеге ала отырып, Астана болашақта әлемдік «ақылды» қалалар көшбасшысына айналмақ [14].

Цифрлық технологиямен қатар көптеген құралдар, физикалық әлемнің виртуалды желілермен байланыстыра таң қаларлық қарқынмен дамып келеді.

Цифрлы технология адамдарды әр қадамын санап жүруге тәрбиелейді. Мәселен сіз қоғамдық көлікте көліктік картамен төлем жасасаңыз жарты сағат ішінде келесі қоғамдық көлікке тегін ауысып отыра аласыз. Карточканын осындай тиімділігін білетін қала тұрғындары уақытты есептеуге көшті. Қоғамдық көлікке алдыңғы есіктен кіріп артқы есіктен шығуға дағдыланады. Қоғамдық көліктермен қатар сауда, ойын-сауық орталықтарында, қоғамдық тамақтану орындарында төлемдер электронды карточкалар арқылы жүргізілетін болды. Әлемнің бір түкпірінде өндірілген тауарды сіз интернет сауда жүйесі арқылы тауып, тапсырыс бере аласыз. Компания курьерлері пошта арқылы

үйіңізге жеткізіп береді. Еліміздегі пошта қызметі дрондарды тиімді пайдалануда. Тауарды 500 шақырым жерге дрон арқылы жеткізу жолға қойылған.

Үйлерге, киімдерге, аксессуарларға, қалаларға, көліктерге, электр желілерге, сондай-ақ өндірістік процестерге ықшам да арзан және ақылды сенсорлар толассыз орнатылуда. Қарапайым даяшы мен кондуктордың қызметінен бастап 100 адамның жұмысын атқаратын цифрлы технология қала өміріне батыл енуде. Бірақ өндірістің осыншалық автоматтандырылуына байланысты адам күшіне тәуелділік төмендеп кетті. Бұл жұмыссыздыққа бірден бір себепкер болуда. Жұмыссыз қалған мамандарды қайта даярлау арқылы жұмысқа орналастыру бүгінгінің өзекті мәселесі болып табылады.

Жаһандану жағдайына қарап отырсаңыз, болашақта адамзатты цифрлы технологиялар тәрбиелейтін заманға келе жатқанымызды байқаймыз.

Жаһандану жағдайында өркениет биігіне ұмтылған дамыған елдерде «ақылды» қалалар қалыптастыру бүгінде әлемдік үрдіске айналған. Бұл үрдісті ұстанған елдердің басты мақсаты қалалардың тұрмыстық қызмет көрсету деңгейін барынша дамыту арқылы тұрғындардың өмір сүру дәрежесін биік деңгейге көтеру болып табылады. Нәтижесінде қалалықтар мен қалаға келген ауыл адамдары жаңа технологиялар енгізген қоғамдағы жаңалықтарды меңгеру арқылы автоматтандырылады. «Ақылды» қалалар қатарына экономикалық, экологиялық және әлеуметтік деңгейлері тұрақты, қызмет көрсету инфрақұрылымы дамыған қалалар жатады. Өз кезегінде «ақылды» қала жобасына қосылған қалаларға дарынды мамандар және заманауи инновациялар көптеп тартылады. Еліміздегі ірі мегаполистер «Smart City» – «Ақылды қала» халықаралық форматына көшірілуде.

Елбасымыз 2018 жылғы 10 қаңтардағы Қазақстан халқына Жолдауында қазіргі заманғы қала парадигмасын атап көрсетті: «Әлемде инвесторлар үшін қалалар бәсекеге түседі деген түсінік қалыптасты. Олар елді емес, жайлы өмір сүріп, жұмыс істейтін қаланы таңдайды. «Ақылды қалалар» өңірлік дамудың, инновацияны таратудың және еліміздің барлық аумағында тұрмыс сапасын арттырудың локомотивтеріне айналады [8].

Сонымен жайлы өмір сүріп, жұмыс істейтін қазіргі заманғы қала қандай болуы керек?

Біріккен Ұлттар Ұйымы 2016 жылы Найробиде өткен үлкен форумда «Бізге қажет қала-қалалардың жаңа парадигма жолында дамуы» тұжырымдамасын алғаш рет жариялады. Тұжырымдамада ХХІ ғасырда қаланы дамытудың жаңа парадигмасы ретінде 10 принципті атап көрсетілген. Бізге қажет қаланың принциптері мынадай:

1-принцип:

«Бізге қажет қала» - әлеуметтік тұрғыдан бәрі қамтылған және жан-жақты.

2-принцип:

«Бізге қажет қала» қолжетімді, ашық және әділетті.

3-принцип:

«Бізге қажет қала» экономикалық тұрғыдан қарқынды және жан-жақты.

4-принцип:

«Бізге қажет қала» ұжымдық түрде басқарылады және демократия қағидаттарына негізделеді.

5-принцип.

«Бізге қажет қала» аумақтардың өркендеуіне ықпал етеді.

6-принцип.

«Бізге қажет қала» – өзін-өзі сауықтыруға қабілетті және іргесі бекем қала.

7-принцип:

«Бізге қажет қала» әртүрлі өзіндік ерекшеліктерді біріктіреді және мақтаныш сезімін шабыттандырады.

8-принцип:

«Бізге қажет қала» – жақсы жоспарланған, жаяу жүргіншілерге ыңғайлы және әртүрлі көлік түрлері бойынша қол жетімді.

9-принцип:

«Бізге қажет қала» – бұл қауіпсіз, саламатты және әл-ауқатқа ықпал етеді.

10-принцип:

«Бізге қажет қала» – оқыту және инновацияларға бастама болады [15].

Адами капитал – негізгі байлық. Адами капитал болмаса, ел дамымайды. Өйткені ғылыми прогресті, тілді, ғылымды дамытатын – адам баласы. Адам баласының интеллекті, ақыл-ойы, білімі болмаса, қалай дамиды? Сондықтан барлық бағдарламалардың бастауында адам капиталы тұруы керек. Мәселен, Кеңес Одағы кезінде оның ешқандай басқа мемлекеттермен байланысы болған жоқ. Десек те, мамандардың арқасында барлық сала ілгерілеп отырды. Мұнайы да, түсті металы да жоқ Жапония адам капиталының арқасында дамыған елдердің алдыңғы қатарында келеді. Ал енді өз елімізге тоқталатын болсақ. Адами капиталдың сапасы білім деңгейіне байланысты. Білімнің рөлі ғылыми-техникалық прогрестің дамуы мен механизацияланған және автоматтандырылған еңбек үлесінің ұлғаюына қарай жоғарылайды [16].

«Жаңа технологиялық қалып біздің қалай жұмыс істейтінімізді, азаматтық құқықтарымызды қалай іске асыратынымызды, балаларымызды қалай тәрбиелейтінімізді түбегейлі өзгертуде [1].

Адам капиталы – таусылмайтын жинақы ресурс, үнемі жаңғырып, жалғасын табатын үдемелі қуат пен шабыт бастауы. Оның өтімді мәні-адамның кісілігі мен кірісін қатар көбейтетін қаражат көзін демеуінде, әрі тұлғалық қабілет-қасиетті ту етіп, соған тұрақтауында, соны өндіре жүзеге асыруда. Адамның қимыл-әрекетінде тұлғалық, кәсіби және әлеуметтік қабілеттер бірін-бірі толықтырған сайын, оның бойынан қосымша қасиет, қабілет қуаты өмірлік күш алады. Адам капиталының бастамасы жалқы емес әрқалай, оның қалыптасу бағыты бірсарында емес, түрлі деңгейде тарамдалып жатады деген тоқтам туындайды. Ал, оның өлшемдері салыстырмалы түрде дара және бір-бірімен түрлі байланыста болатынын аңғарамыз. Әйтседе, адам капиталын тану

жолдары мен өзгерту тәсілдері нақты да кешенді болатынын да күмәнданбаймыз. Адам келбеті мен кісілігі оның капиталын құрастырады. Адам капиталы іргелі де түрлі ерекше идеяларға негізделеді, солардан демеу табады. Оның экономикалық, саяси, ұлттық және тұлғалық түрлері қомақты идеяларды жинақтайды, жебелейді. Адам құндылығы игілік пен ізгілікті жасауда жалғасын табады, арнасын кеңейтеді. Еңбектегі құлшыныс, жасампаз күш-қуат – құндылықтың темірқазығы, қажеттіліктің құрамы және құралы. Қосымша күш-қуаттың қарқындауы, оның айналымда алмасу – мәдени капиталдың құнары. Сондықтан бүгінгі таңда *білімді де білікті жоғары моральдық тұлғаны, рухани және жоғары интеллектуалды ұрпақты қалыптастыру мемлекеттік деңгейдегі басты мәселеге айналу қажет* [16].

2015 жылы Елордада «ШАГ» Компьютерлік академиясының қазақстандық филиалы ашылды. Онда әлемнің ақпараттану және компьютер саласында кәсіптік IT-білім алуға болады. Жастар желілік технологиялар және жүйелік әкімшілік, бағдарламалық қамтуды әзірлеу және компьютерлік графика мен дизайн сынды үш бағыт бойынша білім алады. Оқыту жүйесі оқу бағдарламаларын әлемдік деңгейде жетекші вендорлардың (Cisco, Microsoft, Oracle, Autodesk және т.б.) кейстарын қосу арқылы үнемі жаңалау үрдісіне негізделген.

«ШАГ» Компьютерлік Академиясы – 1999 жылы Одесса қаласында (Украина) негізі қаланған бірегей оқыту орталығы. Бүгінгі таңда Украина, Ресей, Чехия, Эстония және Белорусия елдерінде және Қазақстанда 21 филиалы бар. Айта кетейік, академияда 40 мыңнан астам түлек пен 15 мыңнан аса студент білім алып, жетістіктерін халықаралық конкурстар мен олимпиадаларда жоғары деңгейде көрсетуде [17].

Адами капитал мәнінің өсу тұжырымдамасы адамды басты мақсат ретінде қарастырады, мұның мәні қоғамдағы оң өзгерістер мен экономикалық көрсеткіштердің өсуі адамның негізгі қажеттіліктерін қамтамасыз етуге әсер етуі және ерікті таңдауға мүмкіндік ашуы қажет. Ал адамда өз әлемін басқару үшін өзін-өзі басқару мүмкіндігі мен ынта жігерін дамытуға негізгі күштің бәрі бағытталу керек [16].

Экономикада адами капитал – білім, білік және дағдының жиынтығы ретінде пайдаланады. Сол себепті біздің елімізде адами капиталды дамыту үшін көптеген стратегиялық жобалар жүргізілуде. Бұл жобалар негізінде білім берудің жаңа парадигмасы қалыптасты. Қазақстандықтар халықаралық «Болашақ» бағдарламасымен шетелдің іргелі оқу орындарында білім алуда. Олар адам капиталының сапасы білім деңгейіне байланысты, өмір бойы білім алу басты кредомыз екенін түсінді. «Үздіксіз білім беру» жүйесімен жеке қалауымен курстар мен семинарларда инновациялық білімін жетілдіруде. Өз мамандығын жақсы білетін адамдар әлемнің түкпір-түкпірінде табысты еңбек етуде. Бүгінгі күні өмірі өнеге адамдар туралы ақпараттарды көптеп келтіре аламыз. Солардың бірнешеуі тоқталайық, Моңғолиядан шыққан этникалық қазақ қызы Айгерім Саулетханқызы балалық шағындағы бұзылған электротехникаларды жөндеуге әуес болған. Оның бұл қызығушылығы табысқа жетуге жол ашты. АҚШ-тың Хьюстондағы Солтүстік Америка университетінде

оқып, IT-технологиялар саласында білікті маман атанды. Ол Америкада тұрады, әйгілі Apple компаниясының БАҚ-да жұмыс істейді [18].

Біз жоғарыда айтылған жастардың жетістігі арқылы заман талабына сай болуды меңзеп отырмыз. Елбасымыз «Рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласында жаһандану жағдайындағы өмірімізге жаңа технологиялар алып келген жаңалықты қабылдауға дайын болуға шақырады. Және сананың ашықтығы үшін зерденің ерекшеліктері қандай болатынын атап көрсетеді:

біріншіден, ол дүйім дүниеде, Жер шарының өзіне қатысты аумағында және өз еліңнің айналасында не болып жатқанын түсінуге мүмкіндік береді.

Екіншіден, ол жаңа технологияның ағыны алып келетін өзгерістердің бәріне дайын болу деген сөз. Таяудағы он жылда біздің өмір салтымыз: жұмыс, тұрмыс, демалыс, баспана, адами қатынас тәсілдері, қысқасы, барлығы түбегейлі өзгереді. Біз бұған да дайын болуымыз керек.

Үшіншіден, бұл – өзгелердің тәжірибесін алып, ең озық жетістіктерін бойға сіңіру мүмкіндігі. Азиядағы екі ұлы держава – Жапония мен Қытайдың бүгінгі келбеті – осы мүмкіндіктерді тиімді пайдаланудың нағыз үлгісі.

Өзімдікі ғана таңсық, өзгенікі – қаңсық» деп кері тартпай, ашық болу, басқалардың ең озық жетістіктерін қабылдай білу, бұл – табыстың кілті [1].

Қазіргі нарықтық қоғамда, жаһандану жағдайында жастардың тұлғалық қасиеттерін қандай идеал негізінде тәрбиелеу – ең маңызды тәрбиелік мәселеге жатады. Цифрлы Қазақстанда ақпараттық-коммуникация технологиялар саласында ғажап идеяларды іске асырған әлемге әйгілі адамдар идеал болуы тиіс.

Ал олардың кейбірінің іргелі оқу орындарында оқымағанын, кітап арқалап, көз майын тауыспағанын, бірақ толағай табысқа жеткенін былайша түсіндіруге болады. Олар қызығушылығына қарай мамандықты таңдауға мүмкіндігі болған. Өзіне инвестиция құйып, таңдаған бағыты бойынша өмір бойы білім – білігін еркін жетілдіріп отырған. Олардың жеке қызығушылығының туындаған жаңалықтары тұтас мемлекетке, тіпті әлемге зор пайдасын тигізгені ақиқат. Бұл адамдар жай ғана табысты кәсіпкер емес, әлем парадигмасын өзгертуге үлес қосқан өнертапқыштар. Осындай жандар қатарында компьютерлер мүмкіндіктерін алақандай айфондарға сыйғызған, оны күллі әлемге қолжетімді етіп кеткен, өкінішке қарай, 56 жасында өмірден озған Стив Джобсті айтуға болады.

Стив тағдырдың тәлкегімен Джобстар отбасы асырап алған тастанды бала болатын.

Жасөспірім Стив есейе келе, өгей әкесінің кәсіп істейтін гаражын жиі жағалап, онда жөнделіп жатқан көліктердің электрондық жүйелерінің қыр-сырын ұға бастайды. Келе-келе әлгі гаражға Стивтің өзімен аттас әрі мүдделес досы әрі болашақ «Apple 1»-дің құрылтайшыларының бірі Стив Возняк та жиі төбе көрсетіп, олар әртүрлі жобаларды ортаға салып, ұзақ ақылдасатын. Осы күндері, қос Стив жинастырған «Apple 1» компьютерінің алғашқы нұсқасы жоғарыда аталған жұпыны ғана гаражда жасалып еді дегенге дәл қазір біреу сенсе, біреу сенбесі анық. Сонымен қатар, Стив Джобстің университет тұрмақ, колледжді де бітіре алмай, оқудан шығып қалғаны да

адам сенгісіз оқиға. Бірақ тереңірек зер салсақ, ол әлгі оқу орнын дарынсыздығынан емес, ұнатпағандығынан тастап кеткен болатын.

Сонымен Стив Джобс өзінің стратегиялық жоспарларын өте қысқа мерзім ішінде іске асырып үлгерді. Мұны жер жүзі мойындайды. Ол бас-аяғы 40 жылдың ішінде жеке тұтынушыларға арналған компьютерлер, анимациялық фильмдер мен музыкалық өнімдер, сондай-ақ заманауи ұялы телефондар мен портативті компьютерлер мен цифрлық принтерлер шығару саласында алты индустриялық революция жасады [19].

Біз нарықтық нарықтық қоғамда өмір сүрудеміз. Нарықтық қоғам – кәсіпкерлікке негізделіп құрылған. Сондықтан оны, басқаша айтқанда, кәсіпкерлік қоғам деп те атайды. Кәсіпкерлік қоғамның қозғаушы күші – кәсіпкер. Мұның себебін қоғамдық-экономикалық формациялық заңдылықтан табуға болады. Өйткені, нарықтық қоғамның базисі – жекеменшік, ол адамдардың еркін экономикалық қарекет негізінде жүргізіледі. Жастар үшін үздіксіз іздену мен білімнің арқасында табысқа кеңелген кәсіпкерлерді де идеалға жатқызамыз.

Солардың қатарында, интернет сауда жүйесін ойлап тауып, бүгінде байлығы 36,9 миллиард доллар болатын қытайдың ең бай адамы – Джек Ма. Оның өмірі – табанды төзімділік, сенім мен стратегиялық ойлаудың жарқын мысалы.

Джек Ма «Alibaba» онлайн-сауда платформасының негізін қалаушы. Ол өзі туралы «Мен қарапайым отбасында өмірге келдім. Мектепте үздік болған жоқпын. Жақсы оқуға ұмтылдым, бірақ бұл қолымнан келмеді. Бәлкім менің мектебімнің білім беру деңгейі төмен болған шығар. Сол себепті мектепті тәмамдағасын біраз уақыт жұмыс таба алмадым. Университетке үш рет тапсырып, құладым. Бірақ ешқашан жеңілмедім. Табысқа жете алмаған адамнан оның себебін сұрасаң біреуді кінәлайды. Шындығына мұның бәріне өзі кінәлі екендігін сезбейді. Қолынан іс келмейтіндер үнемі солай сөйлейді. Ал қолынан іс келетіндер үнемі қозғалыста болады. Тыным таппай еңбек етеді...

«..... Тура жолдан кетіп бара жатқан болсаңыз, ақшаның өзі сізді іздеп табады. Егер ақшам болғанда үйтер едім, бүйтер едім дейтіндерге былай жауап қайтарамын: Сізде ешқашан ақша болмайды. Егер бір нәрсені шынында да жүзеге асырмақшы болсаңыз, оны ақшасыз жасап көріңіз. Нәтиже болса, сізге ақшаның өзі келеді деймін» – дейді Ма [20].

Қызығушылықтан, ізденуден әлемге әйгілі болған осындай табысты өнертапқыштардың тағдырымен таныса отырып, шығыс данышпаны айтқан «Кітап пен есек» пәлсафасын еріксіз еске аласыз. Пәлсафада «Есекке қанша ақылды кітаптарды артсаң да оның есек болып қала беретінін білеміз. Ал бойына кітап артқан, бірақ дегеніне жете алмаған, нәтижесіз ой-пікірлері мен жазба-сызбаларды арқалаған адамды данаға ұқсататынымыз қалай?»-дейді данышпан.

Жоғарыда айтылған әйгілі адамдардың өмірінен кереғар екі бағытты білдік.

Біріншісі, олар арнайы жоғары оқу орындарында оқымаған, мамандық бойынша диплом алмаған;

Екіншісі; олар қалада туып-өскен. Қызығушылығы бойынша кәсібін бастаған.

Бұдан шығатын қорытынды, қалада білім кеңістігі бар. «Ізденген жетер мұратқа». Қалада қажетті дүниенің бәрі қолжетімді. Сондықтан бала өзіне керекті білімін дамыта алады. Ол үшін қосымша білім беру орталығына бара алады. Онда робототехникалық шеберханалар, бейіндік үйірмелер бар.

Президент Н.Назарбаев әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дегі оқыған дәрісінде «Біздің ендігі міндет – Қазақстандықтардың, бірінші кезекте жастардың, білімділікке, интелектіге деген көзқарастарын өзгерту» керек екендігін атап өтті.

Динамикалық қарқынды дамитын қоғамға әртүрлі салада өнімді жұмыс істей алатын жаңа типтес мамандар қажет. Бұл жағдайда біздің қоғамның аса өзекті проблемаларының бірі тез өзгеріске ұшырап отырған әлеуметтік және экономикалық жағдайларда өмір сүре алатын ғана емес, сонымен қатар қазіргі болмысқа белсенді әсер ететін, оны жақсартуға ат салысатын, бәсекеге қабілетті тұлғаларды қалыптастыру болып табылады. Қазіргі кезеңде мамандарға талаптарды еңбек нарқы қалыптастырады. Проблемаларды өзі дербес және командада біріккен іс-қимылдар арқылы шеше алатын, тәуекелге баруға мүмкіндік беретін, бастамашылдық, білім деңгейін арттыруға ұмтылу және т.б. біліктер аса құндылық болып табылады. Солармен қатар адамнан жеке жауапкершілік, міндеттілік, сөйлесе білу, жеке және кәсіптік ұтқырлық қасиеттері талап етіледі.

ҚР орта білім мазмұнын жаңарту – білім беру мен ғылым салаларының бәсекеге қабілеттіліктерін арттырудың, экономиканы тұрақты көтеру үшін адами капиталды дамытудың негізгі шарттарының бірі болып табылады. Кәсіптік білімге және кәсіптік қызметке дейінгі дайындық кезеңінде жоғарғы сынып оқушыларында қосалқы кұзіреттер мен кәсіпке дейінгі білім мен дағдыларды қалыптастырудың жаңа тетіктері мен тәсілдері қажет.

Қазіргі кезде жалпы білім беру мектептеріне қоғам тарапынан әлеуметтік тапсырыс тек қана белсенді, жоғары мәдениетті және білімді адамдарды даярлап қана қоймай, сонымен қатар Жалпыға ортақ еңбек қоғамының кәсіптік анықталған мүшелерін даярлау болып табылады. Жаңа индустриалды-инновациялы экономика жағдайында жастарды өмірге даярлау мектептегі жоғарғы сыныптарда бастау алады. Қазіргі жастар болашақта саяси, экономикалық және ғылыми элитаның негізін құрайтын болады. Сондықтан, жастардың жеке және кәсіптік тұрғыда қалай бағдарланғандарына, Қазақстан мәдениетінің, тарихының қандай құндылықтары олардың тұлғалық дүниетанымдық ядросын құрайтынына, олардың азаматтық жауапкершіліктері деңгейі қандай болуына байланысты Қазақстан қоғамының дамуының табыстылығы да соларға тікелей байланысты болады.

Әлемнің динамикалық даму жағдайында іргелі пәндер бойынша білімдер міндетті бола отырса да, оларқоғамның талаптарына, мемлекеттің тапсырыстарына және еңбек нарқына толық жауап бере алмайды. Білім алушылар білім, білік және дағдылар жиынтығын меңгеріп қана қоймай, сонымен қатар олардың өте жоғары дәрежеде өзін-өзі іске асыруы үшін

акпараттарды өзі дербес табуды, талдауды және тиімді қолдануды олардың бойына сіңіру өте маңызды. Былайша айтқанда, оқушыларды алған білімдерін жаңа білім алу үшін қолдана білуге, белгілі бір біліктер мен дағдыларды, әлеуметтік тәжірибелерді меңгеруге үйрету қажет.

Еңбек нарқының, жекеленген оқыту негізінде оқушыларды өзін-өзі дамытуға және өзін-өзі іске асыруға даярлаудағы әлеуметтік серіктестер қажеттілігі, кәсіптік білімді меңгеруге дайындықтары кәсіби педагогиканың ғылыми зерттеулерінің маңызды және өзекті бағыттары болып табылады. Бүгінгі күні жалпы білім беру мектептері шеңберінде білімді және жоғары мәдениетті жастарды даярлап қана қоймай, сонымен қатар кәсіпті саналы таңдай білетін, қоғамның заманауи қажеттіліктеріне сәйкес өзін-өзі іске асыруға және өзін-өзі дамытуға қабілетті және соған дайын жастарды даярлау аса өзекті міндетке айналып отыр.

Білім берудің қазіргі жағдайы білім беру қызметінің аса тиімді нысандарын белсенді іздестірілуімен, оқушылардың қабілеттерін толық ашып көрсетуге мүмкіндік беретін оларды оқыту мен дамытудың шарттарын жасаумен сипатталады. Қоғамның қазіргі кездегі даму кезеңінде әрбір тұлғаның интеллектуалдық және психологиялық ресурстарын максимал диапозонда дамуын қамтамасыз ететін білім беру моделін әзірлеу болып табылады. Білім беруде баланың жеке дара ерекшеліктерін толық ескере отырып, оның өзін-өзі жетілдірудің (өзін-өзі танудан бастап өзін-өзі іске асыруға дейін) кешенді біліктерін қалыптастыру үшін жекеленген білім беруді идеал деп қарастыруға болады.

Шетелдік білім беру үдерісінде теориядан гөрі тәжірибе көп. Айналаны тану үшін бұл өте тиімді әдіс. Оқушылар дүние, ғылым туралы білімдерін кітаптан гөрі тәжірибеден молырақ жинайды. Мәселен, Англияда бастауыш сынып оқушыларын табиғаттану сабағында орманға жиі апарады. «Жанды сабақ» деп аталатын сабақта «бес шұбалшанды, екі өрмекшіні, төрт құмырсқаны, бір ұлуды тап» деген секілді нақты тапсырмалар береді. Ортаға от жағып, әр балаға маршмэллоу түйрелген таяқтарды үлестіреді де, оны отқа қалай қақтау керектігін үйретеді. Сол сәтте балада да оттың пайдасы туралы білім пайда болады. Сыныпта әр оқушыға құмыраға дән еккізіп, соны баптатады. Өсімдіктің қалай гүл жаратынын, жеміс беретінін бала содан кейін жақсырақ ұғады. Музейлердің бәрі тегін, онда да балаларға арналған қызықты іс-шаралар жиі өтеді. Музей экспонаттарынан тақырыптық қоржындар дайындап қояды. Мысалы, оқушы ғаламшарлар туралы тақырыптық бұрышқа барды делік.. Үстелге тоғыз құты қойылып, іші әр планетаның құрамындағы химиялық қоспалармен толтырылыпты. Соларды иіскеп, әр планетаның иісі қандай болатынын білуге болады. Балалар түгіл, үлкендер қызығатындай-ақ! Мұражайдың бір күні тіске арналды. Ортада шоколад, сағыз, газды сусын тұр да, қастарына қант салынған қапшықтар орналастырылған. Оны көріп, қай өнімде неше пайыз қант болатынын және оның тіске зияны қаншалықты екенін бүлдіршіндер оңай түсінеді.

Бізге шетелдің білім беру саласында ең озық технологиялары мен тәжірибелерін талдауға, оларды қолдануға тырысу қажет. Осындай көзқарас

тұрғысынан үш мемлекеттің – Германияның, Францияның, Финляндияның тәжірибелері аса қызығушылық тудырады.

Германияда оқушылардың кәсіптік бейімделуі – өмірбаяндық тұжырымдамада кәсіпті таңдауға дайындық болып табылады, ол үш қадамнан тұрады: өмірге құрылған жоспар аясында жеке тұлғалық сапаны талдау; оқу, өмірдегі мақсат, нормалар, құндылықтар туралы көзқарастар; оқу кешенін іске асыру стратегиясы тұрғысынан кәсіптің мүмкіндігін тексеру. Бұл тұжырымдаманың қызықты технологияларының бірі мектеп фирмаларында оқушылардың кәсіптік бейімделуі болып табылады. Болашақ кәсіпті таңдау – өте қиын іс. Кәсіптік оқыту – осы таңдауға оң әсер ететін процесс, бірақ мектептерде классикалық білім береді, «кәсіппен жолығуды» қарастырмайды десе де болады. Қалыптасқан білім, бойда бар қабілет теория жүзінде қалып қоюы әбден мүмкін. Осы қарама-қайшылықты жою үшін Германияда NEBS жобасы жасалды, оған Берлиннің 47 арнайы педагогикалық орталықтары (250 фирма, 2000 оқушы) қатысады. Бұл өндірістегі оқушылардың негізгі міндеттері – дербес мектеп фирмаларында жұмыс істей жүріп, өмірдегі еңбекке дайындала жүріп (250 фирма), оқуларын жалғастыру.

Бұл педагогикалық жоба тек фирманың өндірістік жағдайын модельдейді, ол нақты ұйым болып табылмайды. Ондай фирмалар, әдетте, мектеп ғимаратына орналасады және нағыз экономикалық процессті – өндіріс өнімін шығаруды және сатуды, қызмет көрсетуді, қаржы және тауар ағындарын басқаруды көрсетеді. Жас балалар әртүрлі рольдерде командада жұмыс істей алу, жеке жауапкершілік, тәуелсіздік сияқты қабілеттерін және біліктіліктерін дамытады. Нарық экономикасының құралдары арқылы балалар кәсіпкерлер сияқты ойланып іс-қимылдар жасауға үйренеді. Бұл жобада жеке тұлғалық қабілеттер де, қоршаған ортамен қарым-қатынасы да (өндірістуралы ақпараттар беріледі, өндірістік практика өтіледі) дамытылады. Мұғалім бұл жағдайда модератор қызметін атқарады [21].

Оқушылар бизнес-процесспен іштей танысып, біледі, меңгерілген дағдыларды келесі оқыту бағдарламалары арқылы өзіндік дамытуға мүмкіндіктері мол. Кәсіптік бейімделу интегративтік іскерлік ойын түрінде осындай нақты өндіріс процессінің моделі арқылы іске асырылады.

Германияда оқушылардың кәсіптік бейімделуі сауалнама, тестілер және консультациялар арқылы, ата-аналар мен ұйымдардың өкілдері бірігіп өткізетін іс-шаралар арқылы жүргізіледі. Ерекшелігі оқушылар жұмыс дәптерлеріне отбасы, жеке қызығушылықтары, өзіндік кәсіптік анықталуы, бейімділігі, болашақ мамандығы, үлгерімі, тест нәтижелері туралы ақпарат жазады.

Францияда негізінде жұмыстың топтық нысандары қолданылады. Францияның Білім туралы заңы білім беру мекемелерінен бірінші сыныптан бастап кәсіптік бейімделу проблемасы бойынша жүйелі жұмыс жүргізуді талап етеді. Француз ғалымдары оқушылардың кәсіптік бейімделуінің негізгі бағыттары ретінде педагогикалық және ақпараттық бағыттарды айтады. Ақпараттық бағыт – кәсіпті таңдауға әсер ететін уақтылы объективтік ақпарат алу, ал субъективтік деп ақпараттарды жеке тұлғалық қабыл алу ерекшеліктерін айтады. Педагогикалық – объективтік және субъективтік факторларды ескере

отырып, таңдау қабілеттерін қалыптастыру және дамыту болып табылады, саналы таңдау оқушыларды өз өмірлерінде, әлеуметтік және экономикалық өмірде дербес шешім қабылдай білуін қамтамасыз етеді.

Францияда кәсіптік бейімделу жұмысында «бейімделуге тәрбиелеу» тұжырымдамасын бекіту бағыты қолға алынған. Бұл жағдайда оқушылардың өздері кәсіптік бейімделу субъектілері болып табылады.

Мектепішілік кәсіптік бейімделу жұмысы бес педагогикалық циклдерге сәйкес жүргізіледі: байқау және бейімделу; орталық; бағытталу; анықтау; соңғы шығару циклі. Алғашқы үш цикл колледжде оқуға арналған, төртінші және бесінші цикл лицейде оқуды көрсетеді [22].

Бірінші циклде тестілек арқылы оқушының тұлғасы, қабілеті, бейімділігі, білім деңгейі, мінез ерекшелігі зерделенеді. Колледждің орталық циклінде (V-IV сыныптар) оқушылар кәсіптер әлемімен танысады. V сыныптан бастап, өз қызығушылықтарына және мүмкіндіктеріне байланысты қосымша пәндерді таңдауларына болады. Таңдау үшін тілдерді оқу, технологиялық және тәжірибелік ғылымдарды оқу ұсынылады. VI сыныптан бастап, оқушылар өз тілектері бойынша өндіріс орындарында «сапар» немесе «бақылау» нысандары бойынша стажировкадан өту мүмкіндіктері бар. Колледждің бейімделу циклі (III сынып) әрі қарай оқу жолын көрсетеді: жалпыбілімдік және технологиялық лицей; кәсіптік лицей; кәсіптік оқыту орталығы. Бұл циклдің кәсіптік бейімделу жоспары оқушыларды әртүрлі оқу бағыттары, өздері даярлайтын кәсіптер (2005 жылдан бастап, француз колледждерінде «Кәсіптермен танысу» міндетті пәні енгізілген, ол пән кәсіптік қызметтермен, ұйымдармен, даярлау орындарымен және әдістерімен таныстырады) туралы ақпараттандырудан тұрады. Келесі екі цикл лицейге қатысты (Францияда екі түрлі лицейлер бар:

– жалпы білім беретін және технологиялық; кәсіптік). Оқыту бейінді түрде жүргізіледі (бағыттар, секциялар және бейіндер бойынша дифференциациялау). Жалпы білімді және технологиялық лицейлерде (11 сынып) анықтау циклі – бейін алды кезеңді қамтиды, оқушы өзінің оқу нәтижелеріне байланысты бейінді таңдайды. Осыған байланысты қажетті кәсіптіктерді және пәндерді таңдайды (өндіріске стажировкаға барады, бұрынғы оқушылармен (қазіргі студенттермен) кездеседі), сонымен қатар әртүрлі мамандық салаларындағы мамандармен кездеседі. Жалпы білім беру және технологиялық лицейді бітіретін цикл (1-сыныпты бітіргенге дейін) – аяқтайтын этап, оның барысында лицейістер қорытынды емтихан тапсыруға дайындалады. Кәсіптік бейімделу жұмысы әртүрлі кәсіптік білім беретін оқу орындары туралы, оларға түсу ережелері туралы және т.б. ақпарат беруге арналады. 1-сынып барысында оқу бейінін, сонымен қатар оқу бағытын өзгертуге болады (қайта бейімделу мүмкіндігі). Кәсіптік лицейде оқыту нақты бір мамандықты (кәсіпті) меңгеруге бағытталған. Бұл жерде жалпы білім беру дайындығы өндірістік практикадан өтумен ұштасады. Кәсіптік бейімделу мақсаты таңдалған кәсіппен, еңбекті ұйымдастырумен, жұмыс орнымен, кәсіп құзыреттерімен, жұмысқа орналасу мүмкіндігімен танысу болып табылады. Осылай біртіндеп оқу бағыттары бойынша (колледжден кейін), оқу секциялары

және бейіндері бойынша (лицейдің 1 және бітіруші сыныптары) оқушылардың дифференциациясы іске асырылады [22].

Мұндай кәсіптік бейімделу жүйесі білім беру жүйесіне толықтай кіріктірілген, өзінің көп сатылылығымен, пәндік дифференциациясымен, тұлғаның қалыптасуы және дамуы барысында жеке ұмтылыстарға жасалған мүмкіндіктер, болашақ кәсіптік қызметті саналы таңдауымен қызықты.

Финляндияда кәсіптік бейімделу практикасы да көңіл бөлуге тұрарлықтай. Оқушылардың кәсіптік бейімделуі мемлекеттік саясаттың негізгі басымдықтарының бірі болып табылады.

Финляндияда кәсіптік орта білім жүйесі жоғары білім жүйесімен салыстырғанда көп сұранысқа ие және танымал болып табылады, оның бірнеше себептері бар. Финляндияда кәсіптік бейімделу курстары жетінші сыныптан басталады, олар еңбек өміріне кіріспеден (1-3 апта) басталады, оның барысында оқушылар нақты өндіріс жағдайында жұмыс істейді. Сегізінші сыныпта мансапты құру мәселелері қарастырылады, ал тоғызыншы сыныпта кәсіпті таңдауға өндіріс орындарының кадр қызметкерлері және қызметке қабылдау қызметі араласады. Тоғызыншы сыныпты аяқтағаннан кейін оқушы кәсіптік жолын таңдауы тиіс, егер қажет болған жағдайда оған өзіндік кәсіптік анықталуы үшін тағы да бір жыл уақыт беріледі. Маман-консультанттар оқушыға дұрыс таңдау жүргізуіне көмектеседі. Осы кезең барысында ол оқушымен кәсіпкер консультанттар белсенді жұмыс жасайды және оқушының мамандықты (кәсіпті) дұрыс таңдауына (талабына, мүмкіндігіне, мемлекетке қажетті кадрларға сұранысты ескере отырып) қол жеткізеді. Еңбек жолын дұрыс таңдағаннан кейін фин мектептерін бітірушілерге жеті кәсіптік оқу орындарына құжаттарын тапсыру үшін өтініш беруге құқық беріледі.

Оқушылардың жұмыс мамандықтарын таңдауына қызықтыру үшін Интернет желісі бойынша жастарға ақпараттар таратылады, онда барлық сұрақтарға жауап беріледі, қажеттіліктері және еңбек ақыларының жоғары екендігі бойынша деректер бере отырып, жұмыс кәсіптерінің престижін көтереді. Таңдауға мүмкіндік жоқ жағдайда, оқушы белгілі бір уақыт аралығында жай жұмысқа (терезені бояу, көшені сыпыру) орналастырылады. Оның мақсаты елдің бүкіл еңбекке жарамды халқы қатысып жатқан еңбек процессіне деген қатысушылықты және жауапкершілікті сезіндіру болып табылады.

Бұндай «тәжірибе» тұлғаның қалыптасуына, оның кәсіптік өзіндік анықталуына оң әсерін тигізеді, сонымен қатар тұлғаның қоғам алдындағы жауапкершілігін сезінуге мүмкіндік береді.

Бұл елдердің кәсіптік бейімделу практикасына жасалған шолу арқасында мұндай технологияларды отандық педагогикада және кәсіптік анықталуда қолдану туралы кейбір қорытынды жасауға болады.

Германия тәжірибесі «мектеп фирмасы» атты интерактивті жоба кәсіптік бағдарға өзінің бағыттылығымен пайдалы деп қорытынды жасауға болады. Алайда, бұл іс-шараны жүйе ретінде отандық практикада толық қолдану мүмкін емес, себебі мектеп практикасы немесе «кәсіптер фестивалі»,

«фирманың бір күні» (іскерлік ойын), немесе экономика бойынша ОӨП және т.б.ретінде бір реттен қолданылатын нысан ретінде іске асырылуы мүмкін.

Францияның білім беру жүйесіне кіріктірілген кәсіптік бейімделудің көп сатылы жүйесі толық құрылым ретінде қызықты. Кәсіптік өзіндік анықталу жолы болашақ кәсіптік қоғамдыстықты қалыптастыру үшін аса маңызды, мұндай жүйе оқушылар үшін сөзсіз пайдалы болар еді.

Кәсіптік бейімделудің *Фин тәжірибесі* нәтижеге, қоғам алдындағы оқушылардың жауапкершілігіне бағыттылығымен қызықты, тіпті өзіндік кәсіптік анықталу дұрыс болмаған жағдайда да бұрынғы оқушы «өз нанын тегін жемеу үшін» жай жұмысқа қабылданады.

Мемлекеттің барлық экономикасы дамыған елдерде жастардың кәсіптік бағдарлану және өзіндік кәсіптік анықталу мәселелеріне терең көңіл бөлуі еңбек нарқының құрылымын өзгертетін және қызметкерлерге жаңа талаптарды қойып отырған инновациялық технологиялардың аса қарқынды дамуымен, жастардың еңбек қызметіне араласуына тиімді дайындық жасаудың қажеттілігімен түсіндіріледі. Шет елдерде, әсіресе, Еуропада және АҚШ-да кәсіптік бейімделудің ұзақ және жоспарлы даму тәжірибесі бар, ол іргелі теориялық-әдістемелік негізге сүйенеді, бұл тәжірибе қоғамның экономикалық, саяси және әлеуметтік сұраныстарын ескере отырып, тұрақты даму үстінде.

Кәсіптік бейімделу қызметінің теоретикалық-әдістемелік базасы шет елдерде әртүрлі. АҚШ-да кәсіптік бейімділу идеясын алғаш рет Ф.Парсонс ұсынды, одан кейін оны Д.Сьюпер, Дж.Холланд және т.б. әрі қарай дамытты. Қазіргі кезде осы жұмысты әдістемелік қамтамасыз етуді Ұлттық мансапты дамыту ассоциациясы (National Career Association -NCDA) жүргізеді, ол кәсіптік қызметтің стандарттарын жасайды, кәсіптік консультанттардың қызмет принциптерін анықтайды, осы қызметке байланысты әдістемелік және ақпараттық материалдарға, заңдардың жобаларына сараптама жүргізеді [22].

АҚШ-да кәсіптік бейімделудің бірнеше теориясы дамыды: еркін даму тұжырымдамасы, (Э. Гинзберг, Д. Сьюпер, Дж. Холланд), әлеуметтік тұжырымдама (А. Лоуренс, М. И. Томас), кездейсоқ таңдау теориясы, ішкі импульс тұжырымдамасы (Э. Джоун). Оқушылардың алдына бүкіл өзінің өміріндегі бәсекеге қабілеттілігін және ұтқырлығын анықтау міндеті қойылады. Оқушылардың кәсіптік бейімделуі өзінің мансабын өз бетінше тұрғызу білігін, өмір бойы жауапты шешімдер қабылдауды қалыптастыруға және дамытуға бағытталған. АҚШ-да білім алуды жалғастыру мәселесін шешу барысында тұлғалық досье кең таралды [22].

Ағылшын оқушыларының кәсіптік бейімделу тәсілінің француздардан айырмашылығы бар, олар кәсіпті таңдап қана қоймай, сонымен қатар еңбек нарқының талаптарының контекстінде іс-қимылдарына өзіндік баға береді. Мектептерде акцент оқудың белсенді нысандарына және әдістеріне: имитациялық бағдарламаларға, еңбек практикасына, диалогтік консультацияларға, психологиялық тренингтерге жасалады. Ұлыбританияда білім мекемелерінің базасында шағын-өндірістер жасау практикасы қолға алынған, солардың арқасында оқушылар өндіріс орындарының еңбек қызметтеріне араласады: өнімдер шығарады және қызмет көрсетеді,

маркетингпен және сатумен айналысады. Британ ғалымдарының ойынша, оқушылардың іс-қимылдарын осылай ұйымдастыру олардың қабілеттерінің дамуына, кәсіпкерлік дағдылардың, жауапкершіліктің, бастамашылықтыңартуына оң әсер етеді.

Ұлыбританияда кәсіптік бейімделу жүйесі бір-бірінен өзгеше бірнеше концептуалдық тәсілдерге сүйенеді (Г. Еган, К. Роджер, Д. Баретт, Д. Вильямс және т.б.). Францияның кәсіптік бейімделу жүйесі когнитивтік тәсілге және Ж.Пиаженің тұлғаның кәсіптік даму теориясына негізделген. Кәсіптік бейімделу жүйесін басқаруды Білім және кәсіп жөніндегі ақпараттық Ұлттық бюросы (ONISEP) іске асырады, ол өңірлік өкілдіктердің басшылық жасайды және олардың жұмысын бақылайды. ONISEP құжаттарды дайындайды және кәсіптер, білім беру бағыттары, кәсіптік оқу орындарына оқуға түсу ережелері, еңбек нарқының сұраныстары және т.б. туралы ақпараттар таратады.

Жапонияның кәсіптік бейімделу жүйесі әлемдегі ең тиімді жүйе деп саналады, ол профессор С.Фукуяманың тұжырымдамасына және оның «F-тест» диагностикалық әдісіне негізделеді. Кәсіптік бейімделу жұмысы толық емес орта мектепте бітіруші сыныпқа екі жыл қалғанда басталады. Кәсіптік бейімделу жүйесі оқу процессіне кіріктірілген, ол орта мектептің оқу бағдарламаларының негізін қалайды және екі негізгі принциптерге: өзіндік талдау қабілетіне және кәсіптерді талдай білу қабілетіне сүйенеді. С.Фукуяманың ойынша, 13-14 жас кәсіпті саналы таңдауға дайындық үшін ең қолайлы жас болып саналады. Мектепте оқу барысында оқушылар бір мезгілде практикалық еңбек тәжірибесін меңгереді, кәсіптік қызметке өзінің мүмкіндігін және қызығушылығын сезінеді [23].

Жапонияда оқушылардың кәсіптік бейімделуі мансапқа дайындық, кәсіптер туралы білім алу, кәсіптік дағдыларды дамыту және өзінің бейімділігіне, сапасына және қызығушылығына сәйкес курстарды таңдау мақсатында жүргізіледі. Бұл жерде жасөспірімдердің кәсіпті таңдауға дайындығын анықтау үшін С.Фукуяма дайындаған тестілерді қолдану өзекті болып табылады. Автор кәсіпті таңдауда үш фактордың маңызын атап көрсетеді: кәсіптік сынамалар (таңдалған іс-қимылдың оқушының қабілетіне және білігіне сәйкестігі), өзіндік талдау (оқушының өзіндік бағалауына уақтылы өзгерістер енгізу үшін бақылаумен және сараптамалық бағалаумен бірігіп өткізіледі), кәсіптерді талдау (оқушының әртүрлі сабақтарын зерделеу). Тестілеумен қатар, оқушылар таңдау бойынша әртүрлі іс-қимыл түрлеріне қатысады: табиғатпен, техникамен, белгілі жүйелермен, көркем бейнелермен, атақты адамдармен қарым-қатынас. Үш жыл бойы оқушылардың 48 кәсіптік сынамалар алуға мүмкіндіктері бар, олар F-тестіде белгіленеді және оқушылардың кәсіпті таңдап алуға өзінің дайындығын анықтауға мүмкіндік береді.

Францияның және Швецияның кәсіптік бейімделу жүйелері жоғары деңгейде мемлекеттік реттеумен, білім беру жүйесі мен еңбек нарқының өзара қарым-қатынасымен сипатталады. Француз кәсіптік бейімделу жүйесінің тән белгісі – мемлекеттік мәселелерді, отбасының және оқушының жеке басының қызығушылықтарын кешенді шешуге бағыттылығы болып табылады [22].

Швецияның кәсіптік бейімделу жүйесінің АҚШ-нан және батысеуропа елдерінен айырмасы бар, швед мектептерінде кәсіптік бейімделу жұмысын мектеп директорының басшылығымен педагогикалық ұжым жүргізеді. Мамандандырылған мекемелердің жоқтығын жастарды еңбекке орналастыру жөніндегі өңірлік комитеттер толықтырады, олардың құрамына тұрғын, кәсіподақ, өндіріс орындары және билік өкілдерінен басқа мектеп түлектерінің қызығушылықтарын қорғайтын мектеп директорлары кіреді [22]. Мектептегі негізгі кәсіптік бейімделу іс-шараларына мыналар жатады:

- тұлғаның кәсіптік бағыталуының психологиялық бағыттылығы; оқушылардың жеке психологиялық консультациялары;
- жоғарғы сынып оқушыларының өзіндік кәсіптік анықталуы мәселелері бойынша отбасылық консультация;
- әртүрлі мамандық өкілдерінің қатысуымен өтетін кәсіптік бейімделу жөніндегі сынып сағаттары;
- кәсіптік бейімделу сабақтары;
- кәсіпорындарға тақырыптық экскурсия;
- ашық есік күндеріне қатысу; кәсіптік бейімделу бойынша қалалық іс-шараларға қатысу.

Швецияда мамандықтар және еңбек нарқындағы жағдайлар бойынша барлық адамдарға қолжетімді толық ақпараттар бар деректер банкі жасалған. АҚШ-да 1998 жылдан бері ақпараттық желілік деректер базасы (Occupational Information Network) жасалған, онда әртүрлі кәсіптік қызмет түрлерінің мазмұны және талаптары, біліктілік жіне медициналық талаптар, ұқсас кәсіптер туралы ақпараттар, сонымен қатар әртүрлі мамандар даярлайтын оқу орындарының тізімі берілген. Францияда көптеген ақпараттар және бейімделу орталықтары бар, олар түрлі қоғамдық ұйымдармен, ақпараттық қызметтермен өзара қарым-қатынас жасайды және еңбек нарқындағы жағдай туралы ақпараттарды жинайды және өңдейді [22].

Канадада білім беру оқушылардың қабілеттерін дамытуға бағытталған. Оқушылардың кәсіптік бейімделуінің міндеті оның жұмыс күшіне нақты қажеттілікпен өзара қарым-қатынасының күшеюі болып табылады. Оқушылардың кәсіптер (мамандықтар) әлемін танып білу нысандарының біріне кәсіптік арнайы бейімделу орталықтарындағы – таңдау орталықтарындағы өзіндік сабақтар жатады. Орталықтарда төрт мыңға жуық мамандықтар мен кәсіптер бойынша ақпараттар жүйеленіп жиналған, әрбір мамандық бойынша еңбек функциялары, білім деңгейі, жеке тұлғалық сапалар, кәсіптік өсу жолдары, қосалқы мамандықтар, қызметкерлерге сұраныс анықталып көрсетілген.

Канадада оқушыларды кәсіптік бейімдеудің ұтқырлық орталықтарында оқушылар заманауи компьютерлік құралдарды қолдана отырып, әрбір мамандық, әрбір мамандыққа қажетті жеке сапалық қасиеттер, кәсіптік білім алу мүкіндіктері, жергілікті жердегі және мемлекет көлемінде еңбек нарқына кәсіптің (мамандықтың) қажеттілігі туралы ақпаратты шығарып ала алады [22].

Кәсіптік бейімделу жөніндегі жұмыстың ең тиімді бағыттарының бірі оқушылардың кәсіптік дағдылануы болып табылады, мұндай тәжірибе

Жапония мен Ұлыбританияда көп жылдан бері қолданыс тауып келеді. Мысалы, ағылшын мектептерінде кәсіптік бейімделу жұмыстарының белсенді нысандары және әдістері ретінде шағын өнеркәсіп орындары қолданылады, ал Жапонияда оқушылар кәсіптік сынамадан өтеді, ол практикалық тәжірибе жинауға көмектеседі және ол тәжірибені оқушылар өзінің қабілеттері мен білігіне салыстырып көреді.

Шет елдерде адами капиталды қалыптастыру жұмысы жүйелі сипатта жүргізіледі, оның белгісі осы бағытта мемлекеттік реттеу кең қолданылады, кәсіптік бейімделу жұмысының ұзақтығы, оны жүргізудің нысандары мен әдістері, сонымен қатар осы саладағы мамандарға біліктілік талаптар нақты жасалып әзірленген.

Адами капиталдың жақсы жақтарын ажыратып көрсетер болсақ:

- құндылықтар құру арқылы нарықтық ортада әлеуметтік мәселелерді жеңілдету;

- негізгі әлеуметтік жетістіктерді, экономика және әлеуметтік қатынастар саласындағы тәжірибелік біліктілікті игеру арқылы өзінің және қоғамның жағдайы үшін жауапкершілікті нығайту;

- алкогольді өнімдерді тұтынуға, нашақорлықтың және қылмыстың тарауына қарсы тұру, қоғамға жат қылықтарды болдырмау;

- жас өспірімдердің әлеуметтік және экономикалық рөлдерінің жедел өзгертуін игеру арқылы, соның ішінде денсаулығы шектеу қоятын тұлғаларға білім беруді дамыту арқылы, әлеуметтік шығу тегіне қарамастан талантты, білімді жастарды қолдау арқылы қоғамдағы әлеуметтік мобильділікті қамтамасыз ету;

- жастарды ғаламдық әлемге, ашық ақпараттық құрылымға кіруіне қолдау көрсету [16].

Сонымен, жоғарыда айтылғандарды зерделей келе мынадай қорытындылар жасаймыз:

Біріншіден, адам дамуының толқындық циклдық табиғаты қоғам мен тұлға болудың өзінің жеке парадигмасын анықтайды.

Екіншіден, қоғамның қазіргі заманғы даму парадигмасы, ең алдымен, үлкен мәртебелі қауымдастықтардың кешенді ұйымдастырылу сипаттамаларын, әлеуметтік-экономикалық жүйенің және мәдениеттің сапалы жаңа түрін көрсету және тарихи құбылыстың тарихи жағдайға ие болуын біріктіреді.

Үшіншіден, дамудың жаңа кезеңіне көшудің оң аспектілері қоғамның объективті мұқтаждарын адамның мүддесі мен оның шығармашылық, белсенділігін дамытумен бірге көрінетін, гуманизация мен экономиканы әлеуметтендіру үрдісінде көрініс табады.

Төртіншіден, қоғамның қазіргі заманғы даму парадигмасы қалыптасудың бастапқы кезеңінде, бірақ бүгінгі таңда біз қазіргі заманғы қоғамның табиғатпен өзара әрекеттесуге негізделген интегралды, әлеуметтік бағдарланған гуманистік қоғам екенін, шешуші факторы ұжымдық ақыл-ой мен негізді адам белсенділік екенін білдік [2].

Дамыған 30 елдің қатарына қосылу мақсатында жаһандану жаңалықтарына құшағын айқара ашқан Қазақстанда жаңа бір мәселе туындады. Бұл қоғамдағы маңызды да, өткір мәселелердің бірі-адами капитал мәселесі болатын. Адами капиталдың ел экономикасындағы рөлін бағалап, оның дамуына тікелей ықпал етіп, көп күш жұмсаған Тұңғыш Президентіміз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев. Тәуелсіздіктің алғашқы күндерінен бастап, адами капиталды дамыту, оның ішінде халықты сапалы біліммен қамтамасыз ету – бұл елімізде білім арқылы болашаққа интеллектуалдық секіріс жасалатындығын білдіреді. Ендеше, «өмір бойы білім алу» әрбір қазақстандықтың жеке кредосына айналуы тиіс» деген Президентіміздің заманауи маңызды қағидасын әрқайсысымыз жүзеге асыруға ұмтылатын боламыз.

3 Ауыл мен қаланың материалдық және рухани мәдениеттерінің өзара әсерінің әлеуметтік-тарихи тәжірибесі

«Төл тарихымызға, бабаларымыздың өмір салтына бір сәт үңіліп көрсек, шынайы прагматизмнің талай жарқын үлгілерін табуға болады» [1].

Қазақ халқы - мемлекет құраушы халық. Ғасырлар бойы көшпенді тұрмыс кешкен қазақ халқының болмысын ауылдан көреміз.

Ауыл – дәстүрлі қазақ қоғамында ежелден қалыптасқан қауымдастық. Қазақ халқындағы «Ауыл түбі – бірлік, қауым түбі – тірлік» деген мақал ауылдың этникалық, экономикалық және рухани маңыздылығын білдіреді. Иен даланы қоныс еткен көшпелілер үшін табиғатпен үйлесімді тіршілік ету жеткіліксіз еді. Олардың әлеуметтік ортасы да адамға қолайлы болуы қажет. Бұл қажеттілік жеті аталық үрдіс деп аталатын қоғамдық құрылымды тудырды. Дәстүрлі қазақ ауылы бір атадан тараған (аздаған кірме, қоңсыларды қоспағанда) ру мүшелерінен тұрды. Ауыл ішінде негізінен некелік қатынастарға тыйым салынған. Жеті аталық үрдіс дегеніміз экзогамиялық некенің ең қатты сақталатын түріне жатады. Осындай некелік қатынастар аралары жүздеген-мыңдаған шақырым ауылдарды бір-біріне жақындатты, туысқан етті. «Құда – мың жылдық» деген ұғым осыдан пайда болған. Қазақ тілінде диалектілердің жоқтығы да осыдан. Ауылдар арасындағы ынтымақтастықтың артуы этностық тұтастықты нығайтып, бүкіл ұлт адамдарын бір әулет сияқты туыстастырды («Қарға тамырлы қазақ»). Ауылдың әлеуметтік құрылымына келсек, онда батыстық тұрғыдан қаралып жүрген тап, тап күресі, феодал, шаруа, қанау тәрізді ұғымдардың мәнсіздігін аңғарамыз. Біріншіден, рулық-ауылдық қоғамда отырықшы мәдениеттердегідей жерге деген жеке меншік дамымаған. Ол рудың меншігі болып есептелген. Бай ауылдастардың малы да бүкіл ауыл мүшелерінің игілігі ретінде табыс көзіне айналған. Екіншіден, ауылдар арасындағы әр түрлі қайшылықтар мен күрделі мәселелерді ауылдың беделді адамдары – ақсақалдар мен билер реттеп отырған. Қазақ ауылын үлкен отбасылық патриархалдық қоғам деген пікір шындықпен сыйыспайды. Себебі, мүмкіндігі бар адамдар ер жеткен балаларына енші беріп жеке шығарған ауылдан ауыл бөлініп, көрші орналасқан. Кенже ұл әкесінің, «қара шаңырақтың» мұрагері болып есептелген [24].

2013 жылы алғаш рет аталып өткен «Отбасы күні» мерекесінде Елбасымыз «...Отбасында адам бойындағы асыл қасиеттер жарқырай көрініп, қалыптасады. Отанға деген ыстық сезім – жақындарына, туған-туысқандарына деген сүйіспеншіліктен басталады» - деп туыстық қатынастар маңызын атап өтті.

Қазақтың әлеуметтік таным парадигмасы отбасыдан басталады. Баланың алғаш айналаны ата-анасын танудан бастайтыны шындық. Естияр жасқа жеткен баланың таным ауқымы «үш жұрт», «жеті атаға» ұласады. «Үш жұрт» пен «жеті ата» бойынша сараланатын, туыстық байланыс шежіренің тарихи айқындамасын анықтап отырған. Қан тазалығын сақтау үшін аралары жеті атаға толғанша некеге тұрмаған. Ал осы туыстық қарым-қатынасты сақтамағандар «ата салтты аттаған», «жеті атасын білмеген – жетесіз»,

қазақ халқы сыйластықтың дәнекері – алыс-берістің өзіне ерекше мән беріп, сый-сияпаттың жол-жоралғысын жіктеп таратқан. «Алмасаң-бермесен жат боласың» деп кімнен, не үшін, қандай жағдайда алыс-беріс жасалатынын салт-дәстүріміздің шеңберіне еңгізіп қойған.

Халқымызда «тарту-таралғы», «енші беру», «жасау жасау», бәсіре атау», «күміс салу», кимешек кигізу», «бәйге тігу», «ат мінгізіп, шапан жабу», «ат әбзелін сыйлау», «көгентүп» байлау, «жиен құрық» бөлу, «тана тағу», «қалау», «тарту», «шырға тастау», «селт еткізер», «хұснихат», «сырға тағу», «байғазы беру», «жүзік кигізу», «киіт кигізу», «үш тоғыз», «кіндік кесер», т.б. ірілі-ұсақты дәстүрлер бар.

Енді осы аталғандардың кейбіреулеріне қысқаша тоқталайық.

Ағайын-туыс, құда-жекжаттың арасын жақындастыра түсудегі жарасымды құрметтің белгісі – «тарту-таралғы» деп аталады. Ел көргендей, ауыз толтырып айтатын белгілі бір адамға берілетін кәделі сыйлық – тарту, ал, көпшілікке сыяпат ретінде үлестіру – таралғының жолы саналатын болу керек. Әркім қал-қадірінше, әлеуметтік деңгейіне, шама-шарқына байланысты көрпесіне қарай көсіледі. «Бай мен бай құда болса арасында жорға жүреді, шаруа мен шаруа құда болса арасында дорба жүреді, кедей мен кедей жекжат болса шықпаған жаны зорға жүреді» деген осыған байланысты айтылса керек.

«Енші» – көне түркі тіліндегі «инчу», яғни, «мұра» деген мағынаны білдіреді. Балаларды ер жеткенде, жеке отау болып бөлініп шыққанда, ата-анасы жинап-тергеннің бір бөлігін атап береді.

«Жасау» – «еншіге» қарағанда сәнді де салтанатты қыз баланың бойжетіп тұрмысқа шыққан ұзату тойында берілетін «көрпе-төсегі», кейбір жерде «сандығы» деп аталады. Ауқатты адамдар қыз жасауын бірнеше атан түйеге артып, тіпті «отау үйден» бастап құлы мен күнін де қосып ұзатқан. Жат жерге келін болып түскен қыздың жасауының деңгейі тұрмыстық қажетін өтеумен қатар, беделін көтеріп тастайтын алғашқы қадамы.

«Жиенқұрық» қыздан туған баланың қалағанын қалт еткізбей беру. Еркелігін көтеру. «Жиенді ұрғанның қолы қалтырайды», «Адамның жақсы болмағы нағашыдан», деп өзі де мақтанып, жиенін де мақтан тұтады. Үш рет қалауына қарай алған сыйлық – «жиенқұрық» деп аталдады.

«Тана тағу» – тілі шыққан сәби үйге алғаш келгенде тіл-көзден аман болсын, нәрестені елемесен «босаға сықырлайды» дейтін ырыммен таралғы ретінде беріледі.

«Көгентүп» – ағайын-туыстардың жас отауға сыйлығы болса, «шырға» салу – тұрмысқа шыққан қыздың «қызыл орамалын» сіңлісіне аманат етуі. Менің жолымды беріп ендігі той сенікі болсын деген ишара.

«Ерулік» – дәстүрлі халықтық жоралғының жарқын үлгісі. Жаңадан көшіп келген, жапсарлас қонған отбасына бұрыннан отырған көршілері қонақасы береді, дәм-тұз татырып, ықылас-пейіл білдіреді. Ерулік беру арқылы ауыл тұрғындары жаңа көршілерін өздеріне етене жақындастыруды, бөтенсітпеуді де көздейді. Ерулік қысқы соғымның сүбелі мүшелерінен (қазы-қарта, жал-жая т.б.) пісіріледі немесе қой сойылып шақырылады.

«Көңіл шай» – адам өмірінде қуанышты да, ренішті де жайлар болады. Басына іс түскенде, тұрмыста кездесетін қиын жағдайда, ренішті, күйінішті кездерде адамдар бір-біріне көңіл білдіріп, қиыншылыққа ортақтасып, ақыл-кеңес береді. Ашулы сәтте басу айтады. Міне, осындай кездерде ауылы аралас ағайын-туыс көңіл білдіріп, дастарқан жаяды. Аталған жағдайларда жайылған дастарқан «көңіл шай» деп аталады.

«Тұсау кесер» – сәби қаз тұрғаннан кейін тез жүріп кетсін деген тілекпен жасалатын ғұрып, ырым. Тұсаукесердің жібін дайындаудың бірнеше түрлері, жолдары, сенімдері де бар. Көбейіп, көгере берсін деп көк шөптен есіп жасайды. Бай болсын деп малдың тоқ ішегінен де өреді. Адал болсын деп ала жіптен де жасайды. Ғұрыптың негізгі жабдықтары 1,5 метр ала жіп, өткір қайшы немесе пышақ. Тойға келгендер шашуға құрт, май, тәтті тағамдар, балаға ойыншық, асық, сылдырмақ, т.б. әкеледі. Бұдан кейін 2-3 жасар балаларды жарыстырып, озғандарына бәйге береді. Балаларға өлең, жыр, тақпақ, жаңылтпаш айтқызады. Той тарқарда әжелер тойдан немерелеріне сарқыт деп қалталарына тәтті, бауырсақ, құрт-ірімшік салып алады. Тұсау кескен әйелге көйлек немесе аяқ киім сыйлайды.

«Беташар» – қазақтың келін түсіргенде жасалатын салтының бірі. Беташардың тәрбиелік мәні зор болғандықтан, келіншектің екі жағына тұратын әйелдер жесір, жеңілтек, т.б. болмауы қатаң ескеріледі. Орамалдың теңге түйілген ұшын домбыраның мойнына не таяқтың ұшына байлап, жырау беташар жырын бастайды. Ол шаңыраққа жаңа түскен келінге ата-енесін, үйішін таныстырады, қандай туысқандық жақындығы бар екенін, беделін, қадір-қасиетін шебер тілімен жеткізіп, әрқайсысына жеке-жеке сәлем жасатады. Сәлем алған адам жас келінге беретін сый-сыяпатын атайды.

«Келіншай» – беташар айтылып болған соң сол үйге туыс жасы үлкендер, көрші-қоландар жас келіннің қолынан «шәй ішу» рәсімін өткізген. Бұл кезде жас келінге өзіне тетелес сол үйдегі не жақын абысыны көмекке келген. Абысын-ажын арасындағы болашақ татулық осы арадан басталған.

«Бата беру» – адал ниет, жақсы тілек білдірудің ұлттық дәстүрі. Дастарқан басында, түрлі жиын-тойларда, т.б. адам өмірінде кездесер ірілі-ұсақты қуаныштар кезінде той, қуаныш иесіне арнап қол жайып, бата береді. Сондай-ақ, қиын сапар, алыс жолға аттанған азаматына ақ жол тілейтін халқымыздың ежелден келе жатқан, кең таралған дәстүрлерінің бірі. Бата беретіндер, көбіне, көпті көрген ақсақалдар мен кемеңгер де дуалы ауызды билер болып келеді. Бата қысылғанда – қуат, қиналғанда – медет беріп, әрбір іс-әрекетіңе даңғыл жол ашып, бәле-жаладан қорғайды деп есептелген. Бата көзі тірілерге ғана емес, аруақтарға да жасалған. Батасыз, тілексіз өмір болмайды. «Батамен ер көгереді, жаңбырмен жер көгереді» деп халқымыз текке айтпаған. Батаның да қисыны, айтылатын, айтылмайтын жері болады, қуаныш пен тойдың ретіне қарай, соған лайық Бата тілегі болады.

Ауыл халқының табиғатына тән дәстүрлердің бірі – еңбек дәстүрі. Жетімін жылатпаған, жесірін қаңғыртпаған мейірімді қазақ халқы жоқшылыққа, жұтқа, табиғи апатқа ұшыраған адамдарға көмек қолын созған.

Бірлік пен ынтымақты насихаттайтын бұл дәстүрлер қатарына Шүлен тарату, шүлен тарту, асар, жылу жинау дәстүрлері жатады.

Шүлен тарату, шүлен тарту – дәстүрлі қазақ қоғамына жәрдем мен қамқорлық түрі. Бұл діни парыз, уәжіп, садақа, құдайы немесе зекет те емес, ол тегін таратылатын дүние-мүлік. Шүлен таратуды қазақ байлары тарапынан кедейлерге көрсетілетін жомарттық пен мырзалық деуге болады. Күз түсіп, мал саны көбейгенде ауқатты, дәулетті азаматтар алыс-жақын жерлердегі адамдарға тегін мал, ақша, бұйым, тамақ үлестірген. Шүлен таратушылар бұл рәсімді пайда үшін емес, көптің алғысын, сауабын алу үшін, сондай-ақ кедей-кепшікке қол ұшын беру мақсатында атқарып отырған. Шүлен тарату халық арасындағы күрделі қатынастарды реттейтін әлеуметтік институттың маңызды тетіктерінің бірі болып табылады.

Асар. Ертеден келе жатқан әдет-ғұрыптың бір түрі. Қол күшін керек ететін, көпшіліктің қатысуымен орындалатын жұмыс. Ол жанадан үй салу, шөп шабу, қой қырқу, малды жайлауға не қыстауға айдап салу сияқты. Көмекке келген адамдар еңбек ақы сұрамаған. Үй иесі оларға арнайы мал сойып, ас дайындаған. «Асар» халқымыздың бірлігін, көмек қолын беруге, жақын дос адамдарға қамқорлық жасайтынын көрсетеді. Бұл әдет қазірде бар көңіл қуантарлық жай. Бұл дәстүр қырғыз, қазақ, өзбек, тәжік, түркімен халықтарына ортақ, өте ертеде пайда болған.

Жылу жинау. Бір бақытсыздыққа ұшырағанында, үй-мүлкі, малынан айырылғанында ауыл тұрғындары, көрші-көлемі, туған-туыстары мал, дүние, ақшалай көмек көрсетеді. Мұны олардың ортасынан бір адам ұйымдас- тырады. Бұл жәрдем – жылу жинау деп аталады. Арам жолмен шығынға ұшырағандарға жылу жиналмайды [25].

«Біз жаңғыру жолында бабалардан мирас болып, қанымызға сіңген, бүгінде тамырымызда бүлкілдеп жатқан ізгі қасиеттерді қайта тірілтуіміз керек» делінген жолдар мен осыған қоса «Қанымызға сіңген көптеген дағдылар мен таптаурын болған қасаң қағидаларды өзгертпейінше, біздің толыққанды жаңғыруымыз мүмкін емес» дейтін тұжырымға кім-кім де ойлана мән берері кәдік.

Қазір шетелдің кез келген галереясынан қазақ қылқалам шеберлерінің ғажайып туындыларын кезіктіруіңіз ғажап емес. Бірақ бұл отандық суретшілердің туындыларын жаһан жұртшылығына таныстырудың қажеті жоқ деген сөз емес. Сол сияқты халқымыздың қолөнер туындылары – кілем тоқу, киіз басу, ат әбзелдері, әшекейлі бұйымдар сияқты кейбірі ұмыт бола бастаған баға жетпес құндылықтарымызды заманауи сұранысқа сай дамытудың тамаша сәті туып тұрғанын айта кетсек пе дейміз.

Қазақ қолөнерінде пайдаланылған негізгі шикізаттың бірі және ең бастысы – жүн. Халық шеберлері қой жүнінің табиғи қасиеттеріне зер салып, оны барынша тиімді және күнделікті тұрмысқа ең қолайлы жақтарын қарастыра отырып, әсемдік, әдемілік дүниесіне де көңіл бөле білген. Күні бүгінге дейін өз маңызын жоғалтпай келген сондай дәстүрлі қолөнер үлгілерінің бірі – киіз басу. Қолөнердің бұл түрінде жүн талшықтарының бір-бірімен ұйыса байланысатын қасиеті негізге алынған.

Павлодар қаласы Ы.Алтынсарин атындағы гимназия-интернаты оқушылары ұлттық нақыштағы мектеп формасын әзірлейді.

1-қадам. «Жүнді жаю процесі». Ең алдымен, жібек матаны жайып, оның үстіне жүнді ақырын үзіп жаямыз. Жайып болған соң, оның үстіне тағы бір қабат диагональ бойынша жаямыз.

2-қадам. Біріншіден, сабынды үгітіп алып, оның үстіне қайнаған суды ақырындап құйып отырып, араластырамыз. Нәтижесінде сабынды, көпірген су ала аламыз.

3-қадам. Көпірген суды, жүннің үстіне ақырындап себеміз. Содан кейін көпіршікті пленканы жауып, үстіне ақырындап 5 минут қолмен басу. Басып болғаннан кейін, бір тәулік көлемінде жүннің жібек матасына жабысуын күтеміз.

4-қадам. Көпіршікті пленканы ашып, жүннің үстінен аяқпен, қолмен басамыз. Басып болған соң, жақсылап тұрып қолмен жібек матасын толық жабыспаған жерлерін қайта бастырамыз.

5-қадам. Шыққан нәтижені жылы сумен жуып, жайып қоямыз. Осылайша, біздің матамыз дайын болады.

6-қадам. Өлшемдерді қиып алып, қиындыларды біріктіріп, киім тігудің негізгі бөліміне көшеміз.

7-қадам. Тігін машинкасымен жұмыс істегеннен кейін, тігістердің үстіне қайтадан жүн жаямыз. Себебі, тігістерді жабу үшін. Осылайша барлық қадамнан кейін біздің киіміздің негізгі бөлімі дайын болады.

8-қадам. Енді біз киімімізді ою-өрнекпен бастырып, әшекейлейміз. Шыққан жұмысты ұлттық нақыштағы мектеп формасы деп атаймыз (2-сурет).

2-сурет. Жүннен әзірленген мектеп формасы

- Киіз басу

Киіз басуға қолданылатын жүн таза болуы үшін жүнді алдын-ала жуып кептіреді, кей кезде қойды қырқар алдында 3-4 рет ағынды суға тоғытады.

Киіз басу барысы бірнеше кезеңдерден тұрады:

Сабау. Алдымен жүнді ақ, қара түстерге бөлініп жинақтайды, оны ешкі терісінен жасалған тулаққа салып, сабайды.

Шабақтау. Жүн сабалып болған соң, басылатын киіздің көлеміне қарай, шиді жаяды да, оның үстіне жүнді салып, шабақтайды.

Булау. Қайнап тұрған ыстық суды шелекпен әкеліп, шидің үстіндегі жүнге бір жақ шетінен бастап шөмішпен себелеп құяды. Жоғарыдан шашырап құйылған су өз салмағымен жүнді басып, шабақталған жүн мен тартылған жүнді біріне-бірін қосып жабыстырады. Ыстық су жүннің талшықтарын буландырып жібітеді де, оның өзара кірігіп, тез киізденуіне жағдай жасайды. Су себіле басталысымен қатар отырған 3-4 әйел басылып жатқан жүнді сыртындағы шимен қабаттай шиыршықтап, жинап отырады.

Білектеу. Ыстық буыда балбырап жатқан киізді мөлшерлі уақыт өткен соң шешіп алып, қайтадана ширатып, тағы да жіппен шандып байлайды. Қатарласа отырған киізшілер шидің үстінде көлденең жатқан киізді өздеріне қарай жұла тартып алып, тізесіне соғады, білегімен ұрып басады.

Қарпу. Киіз басушылар киізді ақ шидің үстіне салып, айнала отырады. Қусырылған киіздің әр жерінен қамти ұстап, оңды-солды қарпиды. Қарпылған киіздің шет-шеті жиналып тегістеледі де, екі жақ бетіндегі кірікпей қалған бос қылшықтары түседі. Білектеу мен қарпудан кейін кірігіп, ширай түскен киіз біраз қуырылғандай болып көлемі шағындалады. Дайын болған киізді арналған мақсатына қарай өре киіз, кесек киіз, текемет киіз, сырмақ киіз, сатымсақ киіз, қозы жүнді киіз деп бірнеше түрге бөледі.

Сырмақ сыру қой жүнінен әзірленетін қолөнердің бір түрі. Киізді қабаттап сыру, тігу немесе төсеніш ретінде жерге сыра салу, сырғыта салу, сусыта салу, сүйрете салу сияқты мазмұннан туындайды [26].

Жүннің медициналық қасиеті

Жүннен жасалған бұйымдардың денсаулыққа пайдасы

1. Киізді қой жүнінен жасаймыз ғой, ал қой жүнінің жылу реттейтін қасиеті бар. Дәрігерлердің пікірінше, құрғақ жылу суық тигенде бірден-бір ем.

2. Жүннен жасалған киімдер мен бұйымдар жараның тез жазылуына, сынықтың тез бітуіне көмектеседі.

3. Қой жүнінде ланолин деген табиғи май болады. Ал ланолин – бағалы өнім, ол түрлі майлар мен кремдердің негізі ретінде қолданылады. Ланолин 35-37 градус температурада ериді, әрі теріге тез сіңеді. Бұлшық етке, тамырларға, омыртқаға, тыныс алу жүйесіне оң әсер етіп, қан айналысын жақсартады.

4. Жүннің емдік қасиеті бар. Мәселен, ит жүнінен тоқылған киімді ревматизммен ауырған науқастар кесе, пайдалы. Тіпті, ертеде адамдар бастарын шарқатпен таңып, сол арқылы тіс немесе бас ауруларынан айыққан деседі. Жүннен жасалған бұйымдар, әсіресе, ревматизм, остеохондроз және радикулитпен ауыратын науқастарға ұсынылатын болған.

5. Киіз ұлтрақтары қан айналымды реттеп, аяқтың шаршағандығы мен ауырғандығын басады, суық тию мен түрлі аурулардың алдын алады.

6. Сондықтан киізден, анығы, жүннен жасалған киімдер тері астындағы қан айналысын жақсартады, адам терісінің қартаюын тежейді.

Қарағанды облысында биенің таза сүтінен құрғақ ұнтақ өндіріледі. «ҚазАгроҚаржы» АҚ қолдауымен іске қосылған жоба Қарағанды облысының Осакаровка ауданы Шалғай ауылдық округында биенің таза сүтінен сублимациялық әдіс арқылы құрғақ ұнтақ өндіру мақсатында, жылқы фермасы кешені құрылды.

Жобаның қуаты – жылына 10 тонна құрғақ ұнтақты Қазақстанның тамақ, фармацевтикалық және косметологиялық өнеркәсіптерінде пайдаланылатын, сондай-ақ Еуроодақ елдеріне экспортталатын құрғақ ұнтақ өндіру.

Бұл тамақ өнімдері, фармацевтика және медицина технологиялары салаларындағы соңғы әлемдік зерттемелерді қолдана отырып, жоғары технологиялы қазіргі заман инновациялық өндіріс болып табылады.

Бие сүтінен алынатын сублимиленген құрғақ ұнтақ арнайы қондырғыда вакуумдық кептіру арқылы әзірленеді. Сублимациялық кептіру бойынша технологиялық желінің жабдығы тікелей жануарлардың орналасқан орнына жақын жерге орнатылған. Бұл технологиялық талаптармен себептеледі – сауыла бастаған сәтінен технологиялық қайта өңделе бастағанға дейін 15-20 минуттан артық уақыт өтпеуге тиісті.

Бұл жаңа сауылған бие сүтінің барлық пайдалы сапасын ұзақ уақытқа толық сақтап қалуға мүмкіндік береді [28].

Нарықтық экономикада бәсекелестікке қабілетті болуымыз керек. Сондықтан, төртінші технологиялық төңкерістің жаңалықтары өндіріске батыл енгізілуде. Мәселен, Астана қаласына таяу маңдағы «Родина» агро фирмасы инновациялық технологияларды тиімді қолдануда. Агрофирма басшысы Иван Адамович Сауердің мына сұхбатында ауылшаруашылығына енгізілген жаңалықтар жан-жақты түсіндіріледі.

Екінші басты өнім – сүт. Басқа елдер Астанаға майы алынбаған сүт әкеле алмайды. Әкелсе, залалсыздандырылған, қойытылған сүт немесе сүт ұнтағын әкеледі. Ал біздің өндіретініміз майы алынбаған сүт. Біз қазір арнайы компьютерлік қондырғылармен жабдықталған үлкен сүт зауытын іске қосу үшін құжаттарын дайындау үстіндеміз. Қондырғыларды шетелден әкеліп орнаттық. 100 пайыз сарт-сұрт етіп істеп тұр. Бұдан кейін бәсекелестік жайлы сөз болуы да мүмкін емес...

– Бұл – асыл тұқымды сиырлар. Канададан ұшақпен алғыздық. Өріске айдамаймыз. Қысы-жазы осында. Бас жіп дегенді білмейді. Жемі төгулі, шөбі салулы. Мына жеп жатқандары жеті түрлі минералдан байытылып дайындалған азық. Құлақтарындағы арнайы чип белгі. Соған қарап сиырдың жасын, тегін, қанша төлдегенін, қанша жем жегенін білуге болады. Бұларға таяқ сілтеуге, айкайлауға, дабыл беруге болмайды. Сүті кетіп қалады. Астын ақырын ғана дыбыссыз жылжитын лентамен тазартып алып отырамыз. Тіпті қасынатын тарақ та автоматтандырылған....

.....Мынау кластерлі сүт зауыты, технологияның бәрі Германиядан әкеліп орнатылған. Қаймақ, май, ірімшік, құрт, тағы басқалары осында өндіріледі. Мына жерде сиыр сауылады. Оны «карусель» деп атайды. Бұл айналып тұрғанда Бетховеннің жанға жайлы симфониясы ойналады. Музыка сиырды ісінтеді. Ісінген бір сиырдың сүттілігі 40 литрге дейін жетеді [6].

Ауыл мен қала баласының болмысынан мынаны байқаймыз. Қала баласы ұлттық мәдениеттен гөрі жаһандану салтына бейімделген. Маргиналды жағдайға жеткендерін де кездестіруге болады. Бірақ бірнеше тіл біледі, компьютерлік сауатты, білімі заманауи болады. Олар қызығушылығы бойынша ізденуге, білімін жетілдіруге қосымша білім беру орталықтарына бара алады.

Қала мүмкіндігін мүлтіксіз пайдаланған озат оқушылар алдыңғы қатарлы шетелдік оқу орнында білім алып, ірі компанияларда қызмет атқарып жүр. Солардың бірі Қуат Есенов.

Қуат Есенов – Павлодар қаласындағы дарынды балаларға арналған №8 мектеп-лицейінің түлегі. «100 жаңа есім» жобасының мүшесі. Phd докторы IT технологиялар саласында қызмет етеді. Әлемдегі ең әйгілі оқушы Гиннестің рекордтар кітабына енген. Бүгінде АҚШ-тың Калифорния штатындағы Google компаниясында жұмыс істейді. 30 жасар инженер Google компаниясына Массачусетс технологиялық институтын тәмамдаған соң жұмысқа орналасқан.

Қуат павлодарлықтармен кездесуде ағылшын тілін меңгеріп, математиканы оқу жетістікке жеткізетінін айтты. «Егер шетелдік компанияға жұмысқа орналасқыңыз келсе, ағылшын тілін үйреніңіз. Қазір дамыған заман барлығын ғаламтор арқылы табуға болады. Осы елде де, шетелде де жұмыс істеуге болады», – дейді ол [27].

Ауыл баласының болмысында ұлттық-мәдени калорит басымдыққа ие. Үлкенді сыйлау, тыңдау, жол беру, сәлем беру ауыл баласының қалыпты әдеті. Отансүйгіштік сезімі жоғары, физикалық жағынан мығым, күшті болып келеді. Бірақ компьютерлік, тілдік білімі мен білігі төмен. Себебі, ауылда қосымша білім беру орындары жоқ. Орталықтарда орналасқан қосымша білім беру орындарына баруға жолдың, қашықтығы мен қаржылық қиындықтар кедергі. Ауыл мен қала баласын теңестіру таяу болашақтың еншісінде.

Қала баласы бос уақытында физикалық шынығу үшін арнайы спорт алаңдарына, стадиондарға баруына тура келсе, ауыл баласы үшін арнайы ондай орындардың қажеті жоқ. Оларға бар керегі аспан асты, ашық алаң болса жеткілікті. Себебі ауыл балалары ұлттық ойындар ойнайды. Ұлттық ойындардың түрлері көп. Ауыл райы қолайлы болса, тәулік бойы тегін ойнауға мүмкіндіктері бар. Ауыл балаларының физикалық жағынан күшті болып елетіні осыдан болса керек. Олар бос уақытын компьютерлік клубтарда емес, ауылда қара жұмыс істеп, ойын ойнап өседі. Енді ауылда ойналатын ұлттық ойындардың бірнешеуіне тоқталайық.

Алтыбақан – қазақтың ұлттық ойыны. Жаздың тымық кешінде, айлы түнде, ауыл сыртында ойналады. Қыз бен жігіт қарама-қарсы орналасып, бел арқанның екі жақтауынан бекем ұстап, үшінші адамның демеуімен тербетіледі. Тербелушілер қосылып ән бастайды да оған тамашалаушылар қосылып, думандатып әкетеді [29].

Асық ойындары – қазақ халқының ұлттық ойындарының бірі. Асық ойындарының түрлері: алшы ойыны, омп, асықты тігіп ойнау, тас қала, хан, хан талапай, құмар. «Асық ату ойыны – ұлттық рухани байлығымыздың асыл қазынасы» атты сыныптан тыс іс-шарасын қосымшада берілген [26].

Өкінішке орай, бүгінгі қала балалары асық ойыны туралы білмей өсіп келеді. Асық ойынын насихаттау, дамыту мақсатында Республикалық «Асық» ойынының ережесі бекітілді. Қазақтың ұлан-байтақ даласының төрт құбыласы мындаған шақырым жер ғой, әр өңірде асық әр түрлі ойналған. Солардың бәрін қорытып алып, ортақ ережесі шығарылды. Әлемде спорт ойындарының түрлері

бір жүйеге келтірілгені белгілі. Сондықтан «біздің ауылда былай ойнайтын еді, біздің ауылда былай ойнайды» дегенді ұмытып жалпыға ортақ ережесі бекітілді. Осылайша, асық ойынын әлемдік деңгейге шығарудың жолы іздестірілуде. Түрік халқының қай-қайсы асық ойнай алады. Асықты қарашай-балқарлар «ашық» десе, түрік бауырларымыз «ашик», тәжіктер «ошук», монғолдар «шагай», қырғыздар «чүкө» дейді екен.

Қызық дерек. Халқымызда «Асығың алшысынан түссін» деген жақсы тілек бар. Асық ойынында кімнің сақасы алшысынан түссе, сол бірінші атады немесе басымдыққа ие болады. Яғни, асықтың алшы тұруы оның иесіне сәттілік жолдас болып тұрғанын білдіреді. Сондықтан адамдар белгілі бір оқиғаға болмаса жағдайға байланысты мерейлі болғанын қалайтын адамына осындай тілек айтқан. Бұл сөз қандай да бір даулы мәселеде, айтыс – тартыста, бәс тігілген сәттерде мерейі үстем шыққан немесе бастаған ісі игі жалғасын тапқан азаматтарға қарата: «Асығы алшысынан түсті» деп те қолданылады [29].

Ақсүйек ойыны – қазақтың ұлттық ойындарының бірі. Жігіттер мен қыздар жиналып, жаздың айлы түнінде ашық далада ойнайды. Ақсүйек ойынына малдың ақсөңкелеп қураған жілігі немесе қабығы аршылған, ұзындығы екі қарыстай жұмыр ақ таяқша пайдаланылады. Жиналғандар екі топқа бөлінеді. Ойынды бастау жеребе тастау арқылы анықталады. Содан кейін ойын бастаушы ақсүйекті бар пәрменімен алысқа лақтырады. Жастар таяқты іздеуге кіріседі. Оны тапқан ойыншы өз серіктеріне дыбыс беріп, сөреге қарай жүгіре жөнеледі. Серіктері оның тосқауылға тап болмауына көмектеседі. Қарсыластары қалайда ақсүйекті тартып алудың амалын жасап бағады. Ақсүйекті тартып алса, өздері де біріне-бірі қол жалғап, сөреге жетуге ұмтылады. Бұл тартыста ақсүйекті сөреге жеткізген топ жеңген саналады. Ойын шапшаңдыққа, ұйымшылдыққа баулиды [29].

Кеңестік жоспарлы экономика күйреп, нарықтық экономика басталған бұл кезенді «тоқырау жылдары» деп атаймыз. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында ауылдағы мәдениет, спорт, қоғамдық қауіпсіздік және құқықтық қызмет көрсету саласы сын көтермейтін жағдайда болды.

Ауыл тұрғындарының демалысымен шұғылданған аудандық мәдениет бөлімдері таратылған. Мәдениет объектілері жекешелендірілген немесе жабылған, кітапханалардың кітап қоры жоғалтылған. Мәдениет мекемелері бейімделмеген үй-жайларда - мектептерде, әкімдіктерде орналасқан. Мемлекеттік желідегі 1822 ауылдық клуб мекемелерінің тек қана 519-ның Мәдениет үйлері мен клубтарының типтік ғимараттары бар, 1303-і бейімделген үй-жайларда орналасқан, 600-ден астам клубтарға күрделі жөндеу талап етіледі, 130-ы апаттық жағдайда, 172 клуб мекемелері қыста мүлде жылытылмайды.

Ауылдық елді мекендерде 2976 кітапхана жұмыс істейді, 27 кітапхананың типтік ғимараттары бар, 51 кітапхана - апатты ғимараттарда, 300-нен астамына күрделі жөндеу, 1184 - ағымдағы ремонт талап етіледі, кітап қорларын сақтау және оқырмандарға қызмет көрсету үшін жағдай жасалмаған. Кітапханалардың көпшілігінің ақпараттық жүйелерге қол жетімділігі жоқ.

Кинотеатрлардың саны 944-дан 64-ке дейін (соның ішінде мемлекеттік - 43), киноқондырғылар саны 2320-дан 543-ке дейін, облыстардың бірқатар ауылдық аудандарында 60-85%-ға азайған.

Ауыл тұрғындары арасында дене мәдениеті мен спортты дамытудың жай-күйі нашарлады. Республика ауылдарында 17134 спорт ғимараттары, соның ішінде 1500 орыннан кем емес 113 стадион, 23 жүзу бассейні, 3886 спорт залдары, 12 теннис корттары, 10619 жазықтықтағы құрылыстар бар. Спорт ғимараттары негізінен жұмыс істемейді. Республикалық селолық «Қайрат» спорт қоғамы өз қызметін тоқтатты. Ауылдық аудандардың 37,7%-ның ғана дене мәдениеті және спорт жөніндегі комитеттері бар, қалғандарында спорт мәселелерімен әкімдіктің ішкі саясат бөліміндегі бір маман айналысады.

Ауылдық елді мекендерде құқық тәртібі толығымен қамтамасыз етілмейді. Қылмыстардың елеулі саны маскүнемдік негізінде жасалады, мал ұрлау тараған. Құқық бұзушылықтардың алдын алу және «Қоғамдық тәртіпті нығайту және ішкі істер органдары уәкілетті учаскелік қызметкерлерінің құқық бұзушылықтарды болдырмау мен алдын алудағы рөлін арттыру жөніндегі қосымша шаралар туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1996 жылғы 24 желтоқсандағы және 2001 жылғы 23 желтоқсандағы № 701 қаулыларын іске асыру қойылған талаптарға жауап бермейді.

Учаскелік инспекторларды қызметтік автокөлікпен және байланыс құралдармен қамтамасыз етуде күрделі ахуал байқалады. Олардың 18,8%-ы ғана автокөлікпен және 30%-ы байланыс құралдармен жарақталған. Учаскелік милиционерлердің елеулі бөлігі бір-бірінен ондаған километр қашықтықта және аудан орталығынан едәуір шалғай орналасқан бірнеше ауылдық елді мекендерде қызмет көрсетеді [29].

Елбасының сан-саланы қамтыған реформалары осындай қиындықтан алып шықты.

Бүгінде қазақстандықтардың саны 18,3 миллионға жетті. Қазір қазақ қоғамы сөз жоқ, жаңа тарихи кезеңге аяқ басып отыр. Қазақ мәдениетін, ұлттық құндылықтарды әлем жұртшылығына паш етудеміз.

Қазақстанның әлемдік деңгейді бағындырған жекелеген өз тұлғалары аз емес, әрине. Жыл сайын өтетін халықаралық өнер байқауларында олжа салмайтын қазақтың баласы кемде-кем. Мысалы, тау бұлағындай сыңғырлаған әсем үнімен әлемді дүр сілкіндірген әнші Димаш Құдайбергенов ұлттық брендке айналды. Таза таланттың жеңісі тек қазақтың ғана мерейі емес, адамзат баласының бәріне ортақ қуанышқа айналды. Таңдай қақты. Бұл ең алдымен, қазақ өнерінің өрлеуі, жемісі еді. «Бізде де әлем мойындайтын мынадай тамаша жас тұлғалар бар екен-ау» деген ел ішіндегі асқақ сезімді оятып, болашаққа сенімді нығайтқан жеңіс еді [29].

Димаш сияқты Қазақстанды өздерінің жетістіктерімен дүние жүзіне танытып жүрген спорт, өнер жұлдыздары көп. Олардың қатарына спорт әлеміндегі боксшы Г.Головкин, зілтемірші И.Ильин, мәнерлеп сырғанаушы Д.Тен, шаңғышы А.Полторанин, суда жүзуші Д.Баландин және әнші М.Мудрякты жатқызуға болады. Бұл күндері ұлттар бірегейлігі туралы сөз қозғағанда боксшы Геннадий Головкиннің қанатты сөзі еріксіз ойымызға

оралады. «Менің әкем-орыс, шешем-кәріс, өзім қазақпын» деген болатын даңқты боксшы Елбасымен кездесу сәтінде. Міне осындай тұлғалардың өскен ортасы, ұлттар достығы туралы түсінігі жас ұрпаққа тәлімді тәрбие береді.

Бүгінде қазақстандық бірегей мәдениет қалыптасып келеді. Әрбір азамат өзінің білімін, еңбегін елінің өркендеуіне, дамуына қосатынын біледі.

4 «Рухани жаңғыру» бағдарламасының «Айналаға қара» шешуші бағытын іске асыру жұмыстарын ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдамалар

Бүгінгі заман адамның әлеуметтік-мәдени өмірлік іс-әрекетінің дамуына өзгерістер енгізіп отыр. Бұл өзгерістер мемлекеттер, ұлттар, барлық саяси, әлеуметтік және мәдени қоғамдастықтарға әсер ететін ішкі және сыртқы қайшылықтар мен қарсылықтарды сипаттайтын, уақытты жылдамдатумен, жаңғыртумен, өнеркәсіптік революциямен, технологияны дамытумен байланысты әлемдік жаһандану факторымен қамтамасыз етілген. Қазіргі таңдағы Қазақстан әлемдік жаһандану процесі, күрделі геосаяси қозғалыстар және жаңа қарсылықтар, жылдам экономикалық және технологиялық өзгерістер жағдайында дамып келеді.

Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласында ұлттық код, бәсекеге қабілеттілік, прагматизм, ұлттық бірегейлікті сақтау, білімнің салтанат құруы, эволюциялық даму, сананың ашықтығы сияқты қағидалар негізінде стратегиялық бағдарлар мен жаңа міндеттер анықталған. Ғасырлар бойы бабаларымыз туған жердің табиғатын көздің қарашығындай сақтап, оның байлығын үнемді әрі орынды жұмсайтын теңдесі жоқ экологиялық өмір салтын ұстанып келді. Өзіңнің ұлттық және жеке байлығыңды нақты білу, оны үнемді пайдаланып, соған сәйкес болашағыңды жоспарлай алу өте маңызды [1].

Қазақстандық қоғамның қазіргі замандағы даму кезеңінде, қоғамдық сананы жаңғырту жағдайында, өзіміздің ұлттық кодымызды, мәдениетіміз бен ұлттық бірегейлігімізді сақтау аса маңызды болып отыр. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласы дәл осыған бағытталған.

«Рухани жаңғыру» бағдарламасының:

– «Тәрбие және білім» кіші бағдарламасы мақсаты – білім беру мен ұлттық тәрбие жүйесін дамытуда отбасы мен қоғамды жұмылдыра отырып ХХІ ғасыр тұлғасын қалыптастыру;

– «Атамекен» кіші бағдарламасының мақсаты – өңірлердің өзекті мәселелерін анықтау мен халықтық ынталандыру, өңірлік жобаларды қолдау және іске асыруға мемлекеттік органдарды, бизнес-құрылымдарды үкіметтік емес ұйымдарды, еріктілер, кіші Отанын дамытуға, азаматтардың бойында туған өлкесіне деген жауапкершілік сезімін және әлеуметтік белсенділігін арттыру;

– «Рухани қазына» – Қазақстан халқының тарихи санасын дамыту арқылы ұлттық-мәдени біртектілікті сақтау, Қазақстанның қасиетті мәдени-географиялық белдеуін зерттеу, қазіргі заманғы қазақстандық мәдениетті насихаттау;

– «Ақпарат толқыны» деп аталатын төртінші кіші бағдарламаның жүзеге асырылуы халықты ақпараттандыру, ақпараттық инфрақұрылым құру болып табылатын бағыттардан тұрады [30].

«Тәрбие және білім» кіші бағдарламасы бойынша:

- «Өлкетану»;
- «Отаным – тағдырым»;
- «Саналы Азамат» жобаларын жүзеге асыру қолға алынды.

«Өлкетану» базалық жобасының мақсаты – елімізді, оның тарихын, табиғатын, шаруашылығын, халықтың мәдениеті мен тұрмысын жан-жақты және жоспарлы түрде танып-білу, өлкеміздің тарихы мен табиғатын танып, зерттей келе, нақты және мақсатты түрде тарихи-мәдени ескерткіштерді, флора мен фаунаны, табиғат қорларын қорғау іс-шараларын іске асыру болып табылады. Өлкетану – белгілі бір жердің өткені мен бүгінгі күнін зерттеу, жекеден жалпыға, ортақ белгілері мен өзіндік ерекшеліктерін айқындайтын, түрлі ғылыми пәндер мен ғылыми-зерттеушілік тәсілдерге және пәнаралық байланыстарға сүйенетін танымдық әдіске негізделген ғылыми, әрі ғылыми-көпшілікке таратылатын қызмет.

«Өлкетану» базалық жобасы бұл білім беру саласында ауқымды өлкетану жұмыстарын жүргізуді, экологияны жақсартуға және елді мекендерді абаттандыруға баса мән беруді, жергілікті деңгейдегі тарихи ескерткіштер мен мәдени нысандарды қалпына келтіруді көздейді. Рухани-құндылық және практикалық бағдар беруде білім алушылардың оқу пәндері арқылы жүзеге асырылады, сондай-ақ әр түрлі сабақтан тыс факультативті сабақтар, үйірме жұмыстары өлкені тануға ықпал етеді [31].

Туған жердің әрбір сайы мен қыркасы, тауы мен өзені тарихтан сыр шертеді. Әрбір жер атауының төркіні туралы талай-талай аңыздар мен әңгімелер бар, өлкенің халқына суықта пана, ыстықта сая болған, есімдері ел есінде сақталған біртуар перзенттері бар. Осының бәрін жас ұрпақ біліп өсуге тиіс. «Туған өлке тарихы» білім беру ұйымдарында факультативтер, арнайы курстар, үйірмелер бойынша мұражайларға, мәдени-тарихи өлкеге экскурсиялар ұйымдастыру басты жоспарда болуы қажет.

«Отаным – тағдырым» базалық жобаның басты мақсаты жастардың бойында азаматтықты, патриоттықты дамытуға, рухани-адамгершілік және әлеуметтік құндылықтарын қалыптастыруға, кәсіби маңызды қасиеттерді және дағдыларды, жұртшылықтың өмір, қоғам, әртүрлі салаларында белсенді ат салысуға көмектесу болып табылады. Патриотизмнің ең жақсы үлгісі орта мектептерде туған жердің тарихын танытудан басталады. Қоғамның басты рөлін тәрбиенің үздіксіздігі мен сабақтастығын қамтамасыз ету, тәрбие мен оқыту және білім беру жүйесінің барлық деңгейлерінде түсінуге көмектеседі.

«Саналы Азамат» базалық жобасы даму перспективаларын және еңбек нарығы мүмкіндіктерін, білім алушылардың қабілеттері мен талаптарын ескере отырып, оларға болашақ мамандығы аясын тандау еркіндігін бере отырып өзін-өзі кәсіби анықтауға бағытталған.

«Рухани жаңғыру» бағдарламасының «Айналаға қара» шешуші бағытын іске асыру жұмыстарын ұйымдастыру барысында мектеп әкімшілігі тәрбие бағыттарын түгелдей қамту жолдарын қарастырулары тиіс. Осы орайда *мектеп ұжымына арналған ұсыныстар*:

- директордың оқу ісі жөнінен орынбасары: пән мұғалімдерінің оқу жоспарында аймақтық компоненттің болуын қадағалау;

- директордың тәрбие ісі жөнінен орынбасары: мектепте «Рухани жаңғыру» бағдарламасын жүзеге асыру бойынша жалпы мектептік іс-шараларды жоспарлау;

- мектеп мұғалімдері: сабақ тақырыбына байланысты аймақтық компонент енгізу;

- сынып жетекшілері: сыныптар бойынша тақырыпқа сәйкес іс-шаралар, шағын жобалық іс-әрекеттер жоспарлау.

«Айналаға қара» шешуші бағыты бойынша адамгершілік, рухани және гуманистік құндылықты тәрбиелеуге көңіл аудару арқылы эмоционалдық қарым-қатынасты дамытатын келесі тақырыптарда жұмыстар жүргізу ұсынылады, мысалы: «Бір апта ауылда» атты ерекше жоба бойынша, әсіресе ауылды жерде ата-әжесінің бауырында жазғы демалыста болмаған қала балалары үшін көптеген қызықты іс-шаралар өткізуге болады. Аталған жобаға қатысты ауылда болатын бір аптаның әр күнін алдын-ала жоспарлау қажет. Ол үшін ең алдымен балалардың жататын орнын анықтау керек. Ауылда өтетін жеті күнді табиғат аясына саяхатпен де ұштастыруға болады, яғни балалар осы күндері шатырда өмір сүріп, тамақты өздері пісіруге машықтанады.

«Шатыр және тамақ әзірлейтін ошақ орнату».

Ауылдың маңынан лагерьге лайықты, яғни шатырлы лагерь тігуге қолайлы болатын жер іздеу өте маңызды және оның бірнеше факторларын қарастыру қажет болып табылады. Шатыр орнатуға таңдаған орын заңды және қолжетімді болуы тиіс. Егер сіздер мемлекеттік немесе ұлттық саябақтың аумағында болсаңыздар, онда шатырды рұқсат етілген жерге орнатқандарыңызға көз жеткізіңіздер.

- Мұндай орындарда нөмірленген темір тақташалар, тамақ ішуге арналған үстелдер және от жағуға әзірленген орындар болады, кей жағдайларда жақын маңда су көзі де болуы мүмкін.

- Егер ауылдан алшақ жерде тоқтайтын болсаңыздар, онда саябақта немесе қорықта, табиғат аясында шатыр орнату ережелерін сақтаңыздар. Саябақтардың талаптары шатырды суға немесе сүрлеу жолға жақын орнатуға байланысты әр түрлі болуы мүмкін.

- Шатырлы лагерьдің орнын орманның маңайынан таңдаңыз, өйткені орманның маңайына қарағанда орманның ішінде және өзеннің жағалауында сары маса көп болады. Сонымен қатар өзеннің маңында таңертең салқын.

- Құмырсқа илеуінің болмауына көңіл аудару қажет, өйткені олар өздері жүретін жолдарын ауыстырмайды да жолындағы шатырды бірден жаулап алуы ықтимал.

- Шатырды орнатуға жазық немесе дөңесті жерді таңдаңыз, жаңбыр болған жағдайда судың астында қалмайтындай және егер кішкене болсын төбе болатын болса басты сол төбеге қарай жіберіңіз, ұйықтауға ыңғайлы болады.

- Мүмкіндігінше шатырды көлеңкелі жерге қойған жөн, бұл шатырды қатты қызып кетуден сақтайды.

- Шатырды орнатардың алдында алаңқайды бүршіктерден, бұтақтардан тазарту керек, олардың үстінде ұйықтау өте қолайсыз.

- Егер саяхат жылдың салқын мезгілінде болса, онда шатырдың астына құрғақ жапырақтар немесе шөп салып барып орнатқан жөн, бұл жерден келетін сыздан қорғайды.

- Шатырды оттан алысырақ, оттың ұшқындары жетпейтін қашықтықта орнату қажет. Шатыр жаққа түтін келмес үшін желдің бағытын анықтап алу керек.

- Қазықтарды жерге 45^0 бұрышпен қағу керек және қазықтың үштен төрт бөлігі жерге кіруі тиіс.

- Тамақ пісіруге арналған отты ағаштан, орманнан, тұрғын үйден 1,5 - 3 м қашықтықта жағу. Егер оттың бұрынғы орны болса, жаңа орын бастамау. От жағатын алаңқайды кепкен бұтақтардан, жапырақтардан тазарту керек және шөп өспейтін тақыр жерді таңдаған дұрыс. Отты аз уақытқа болса да қараусыз қалдыруға болмайды. Үйге кетердің алдында оттың орнына су құю. Тамақ пісіруге арналып жағылған оттан өрт шығу қаупі шыққан жағдайда оттың үстіне үлкен зат (мысалы көрпе) жаба салу керек, содан кейін үстінен су құю керек. Оттан шыққан қара түтінмен демалмауға тырыс. Қою түтін шыққан жағдайда мұрынды және ауызды ылғалды шүберекпен орап алған дұрыс. Отты шетінен бастап ортаға қарай сөндіру керек.

- Егер шатырды ауыл аумағында тігетін болсаңыздар, онда жеке меншік иелерінің рұқсатын алыңыздар [32].

«Ауыл шаруашылығымен танысу».

Ауыл шаруашылығы – материалдық өндірістің маңызды түрлерінің бірі болып табылады. Ауыл шаруашылығы халықты азық-түлікпен қамтамасыз ететін және бір-бірімен өте тығыз байланысты екі салаға: өсімдік және мал шаруашылығына бөлінеді, оның құрамына балық аулау, аңшылық және омарта шаруашылықтары да кіреді. Сонымен қатар, ауыл шаруашылығы жергілікті жердің табиғат жағдайына тәуелді болатын сала.

Ауылда болған бір аптада қала балаларын *мал шаруашылығымен* таныстыру мақсатында келесі іс-шараларды ұйымдастыруды ұсынамыз.

Малды фермада немесе үй жағдайында ұстау үшін жасалатын жайлы жағдайлармен таныстыру:

- таза, жылы, жарық және желдетіліп отыратын қора;
- жылдың кез келген мезгілінде демалуы үшін жұмсақ, құрғақ және таза еден;
- малдың жүнін тазалауға арналған қатты щетка;
- сиырды сауардың алдында және сауын аяқталғаннан кейін желінін жуып-шаю;
- жылдың жылы мезгілінде малды шомылдыру;
- тұяқ күтімі.

- Жылдың жылы мезгіліндегі мал жайылымымен, ашық жазғы шарбақпен және суық мезгілде тұратын қорамен, қосымша азығымен, суатпен таныстыру.

Жазда малды жабық қорадан жазғы ашық алаңға – жем-су беруге ыңғайлы, Күннің көзі мен жауын-шашыннан қорғайтын қалқан-шатырдың астына шағарады.

Жайылым кезінде малдың жылу соққысын алуын болдырмау үшін, ыстық және тура түскен Күн көзінің астында ұзақ болмауларын бақылау қажет. Сондықтан оларды көлеңке және су нысандарына жақын жерлерде бағады.

Жаздыкүні мал жасыл, нәрлі шөпке жайылғанымен, оларға қосымша жарма (жем), ұсатылған көкөністер мен жеміс-жидектер: қызылша, алма, асқабақ және т.б. береді.

Жазда малды жақсы суару қажет, су мұздай суық болмауы және таза болуы тиіс. Қойларды су қоймасына жақын жерде баққан дұрыс, себебі бір ересек қой тәулігіне 10 литрге жуық су ішеді.

Жылқы – ет және қымыз өндіру, салт міну, арбаға не шанаға жегу, әскери және спорттық бағыттарда өсіріледі. Қазіргі кезде әлемде екі жүз елуге жуық жылқы тұқымы бар, соның ішінде Қазақстандағы тұқымдардың атаулары мен өсірілетін аймақтары туралы мәліметтер төмендегі кестеде берілген (1-кесте).

1-кесте – Қазақстандағы жылқы тұқымдары

Атауы	Өсірілетін аймақтары
Қазақы жылқы	Көлік малы ретінде және еті мен сүті үшін Атырау, Ақтөбе, Қарағанды, Қызылорда, Оңтүстік Қазақстан, Алматы, Жамбыл, Шығыс Қазақстан, Ақмола аймақтарында өсіріледі
Адай жылқысы	Жергілікті халық «дала көркі» деп дәріптейтін бұл тұқым Қазақстанның батыс аймақтарында өсіріледі.
Көшім жылқысы	Батыс Қазақстан аймағында шығарылған тұқым
Қостанай жылқысы	Қостанай және Ресейдің Челябин аймақтарында өсіріледі
Мұғалжар тұқымы	Қазақстанның батыс өңірінде шығарылған. Жылына 3000 литрдей сүт беретін, етті және сүтті бағытта өсіріледі
Қазақстанда жон, желғор, қарабайыр, буденный, түрікменнің ахалтекесі жылқылары да өсіріледі	

Жылқыны ердің қанатына теңеген қазақ халқында төрт тұяғын тең басқан тұлпарлар аз болмаған. Солардың ішінде Ақан серінің жан серігі болған тұлпар – Құлагердің орны ерекше. «Астана – Көкшетау» тас жолының бойында орнатылған ескерткішті тамашалау барысында Ақан серінің «Құлагер» өлеңін оқып, серінің өмірінен, өлеңнің шығу тарихынан мәліметтер беруді ұсынамыз.

Жылқы тұқымдарымен таныстыру барысында Жамбыл облысының Тұрар Рысқұлов ауданындағы Абсент жылқысына орнатылған ескерткішті тамашалау кезінде, «XX ғасырдың ең жұлдызды жылқысы» немесе үш мәрте Олимпиада жүлдегері» атанған сәйгүліктің өмірбаянымен таныстыруды ұсынамыз.

Абсент 1960 жылы өткен 27 Рим олимпиада ойындарында КСРО құрама командасы атынан жарысқа қатысып (шабандоз С. Филатов), бас жүлдені жеңіп алған. 1964 жылы Токио олимпиадасында командалық есеп бойынша күміс медальға ие болған [33].

- Жылқы малының атауларымен таныстыру.

Құлын – бір жасқа дейінгі жабағысы көтерілмеген жас төл.

Жабағы – бір жасқа толмаған, алты айдан асқан құлын жүні түспеген төл.

Тай – бір жастан асқан жылқы.

Құнажын байтал – екі жастан асқан.

Құнан – үш жасар жылқы (дөнежін шығар, байтал деп те атайды).

Дөнежін байтал – үш жастан асқан жылқы.

Дөнен – төрт жасар жылқы.

Бесті – бес жастағы жылқы.

Бие – бес жасқа келген құлындайтын жылқы.

Байтал – екі жастан бес жасқа дейінгі ұрғашы жылқы.

Қасабалы бие – жеті-сегіз жастағы бие.

Кәртамыс бие – он бір-он төрт жастағы бие.

Жасаған бие – жиырма жастан асқан бие.

- Сүтіне қарай биелерді:

Мама бие – өте сүтті бие.

Мәнерсіз бие – сүті аз бие.

Ақтандыр бие – сүті жоқ, сүт шықпайтын бие.

Исінкеш бие – сауар алдында құлынына жанасып, исінген сүтін ағызып жіберетін бие.

- Қымыз жасау

Қымыз – биенің сүтінен дайындалатын денсаулыққа шипалы сусын, қазақ халқының ұлттық тағамдарының ішіндегі ең құрметті дастархан дәмінің бірі. Сары қымыз – дертке шипа, денеге күш.

Қымыз негізінен жылқы терісінен тігіліп, тобылғы түтінінің ысы әбден сіңген сабада не болмаса ағаш күбіде ашытылады. Қымыздың ашытқысы «қор» деп аталады. Дәкеге түйген қорды сабаға не күбіге салып тастайды. Қор езіліп, саумалға толық тарағанда саумалдың дәмі қышқылданады. Жаңа қор осылайша жасалады. Жаңа қордың үстіне салқындатылған саумал құйып, әр саумалды құйған сайын ыдыстың ішіне қойдың сүр құйрығын немесе жылқының сүр қазысы мен жаясын салып жіберсе, қымыз майлы әрі дәмді болады. Әдетте қымыздың өзінен де май шығады.

Қымыз дайындау шеберлігіне, сүттің тегіне, уақыт мезгіліне қарай бірнеше түрге бөлінеді. Осыған орай оның аталуы да алуан түрлі. Оның ең бастылары төмендегідей:

■ уыз қымыз – биені алғаш байлағанда ашытылатын қымыз, кейде бие бау деп те атайды;

■ бал қымыз – әбден пісілген және бойына жылқының не қойдың майы сіңген бапты жұмсақ қымыз. Мұндай қымыздың өңі әдеттегі қымызға қарағанда сары қою болады;

■ басты қымыз – төрт күн асып, ашуы мейлінше жеткен қымыз;

■ дөнен қымыз – үш түн түнегеннен кейін қотарылатын, ашуы мейлінше жеткен қымыз;

■ жуас қымыз – үстіне саумал қосып жұмсартылатын қымыз, қымыз ашып кеткенше ішуге қолайлы болу үшін осылай істейді;

■ құнан қымыз – екі түн түнегеннен кейін қотарылатын қымыз, түнеме қымызға қарағанда күшті болады;

■ қысырақ қымыз – бірнеше рет құлындаған биенің сүтінен ашытылатын қымыз. Жылда саулып жүрген мама билердің сүтіне қарағанда әлдеқайда қуатты болады. Қысырақ қымызды әдетте «ту қымыз» деп те атайды.

■ қысырдың қымызы – бие ағытылып кеткеннен кейін, жем, шөбі дайын адамдар қысыр биелерді іріктеп алып қалып, қыстай қолда ұстап сауады. Сондықтан, бұл қымызды «қысырдың қымызы» деп атайды;

■ сары қымыз – шөп пісіп, биенің сүті қойылған кезде ашытылатын қымыз. Бұл жазды күнгі қымызға қарағанда қою әрі сары болады;

■ сірге жияр қымыз – бие ағытылар кездегі ең соңғы қымыз. Бие алғаш байланып уыз қымыз ішер уақытта бір той болса, бие ағытылып, сірге қымызды ішер уақытта да бір той болады;

■ түнеме қымыз – ескі қымыздың үстіне саумал құйылып, келесі күні қотарылған қымыз [33].

Қымыздың дәмі оны пісу технологиясына да байланысты болады. қазіргі кезде қымыз дайындауға арналған түрлі қондырғылар бар, алайда ауылды жерлерде ерте заманнан сақталып келе жатқан дәстүр – қымызды ағаш күбіде пісу немесе сабау арқылы әзірлеу жолы кең тараған.

Мал шаруашылығының келесі саласы – ірі қара мал (сиыр) өсіру. Сиыр өсіру келесі бағыттарға бөлінеді: ет тұқымдастарын, сүт тұқымдастарын, ет-сүт тұқымдастарын және сатуға арналған жас төлдер өсіру.

Келесі кестеде Қазақстанда кең тараған ірі қара малдың тұқым түрлері берілген (2-кесте).

2-кесте – Ірі қара малдың тұқымдары

Атауы	Сипаттамасы, өсірілетін аймақтары
Далалық қызыл сиыр	Қазақстанда кең тараған сүтті сиырдың түрі. Олар төзімділігі мен түрлі ауа райына, табиғи климаттық жағдайларға шыдамдылығы арқасында кеңінен танымал. Қазақстанның оңтүстігінде далалық қуаң аймақтарда өсіріледі.
Қазақы ақбас сиыр	Сиырдың ең көп тараған етті тұқымының түрі. Бұл тұқым түрі аптап ыстық пен аязға төзімділігімен, майды тез жинауымен ерекшеленеді. Сиырдың бұл түрі Батыс Қазақстан өңірінде көбірек өсіріледі
Әулиеата тұқымы	Алматы, Оңтүстік Қазақстан, Жамбыл, Қызылорда облыстарында өсірілетін бұл тұқым тұлғасы жағынан голланд сиырына ұқсайды. Түсі қара-ала болып келеді, қарнында, желінінде, кеудесінде,

	аяқтарында ақ таңбалары болады.
Әулиекөл сиыры	Етті бағытта шығарылған сиырдың жаңа тұқымы. Негізінен Қостанай облысында көп тараған
Алатау сиыры	Сүтті, етті бағытта өсірілетін тұқымға жатады. Алматы, Жамбыл, Шығыс Қазақстанның таулы аймақтарында өсіріледі

- Сиыр атауларымен таныстыру.

Бұзау – сиырдың бір жасқа дейінгі төлі.

Торпақ-тана – бір жастан асқан төл.

Баспақ – күзге қарайғы бұзау.

Қашар – бір жастағы ұрғашы сиыр.

Құнажын – екі жастағы төл беретін сиыр.

Дөнежін – табынға түскен ұрғашы сиыр.

Бесті сиыр – бірнеше рет бұзаулаған сиыр.

Кенже тайынша – жас сиырдың атауы.

Бұқаша – бір жасқа еркін толмаған тайынша.

Тайынша бұқа – бір жасар еркек мал.

Дөнен бұқа – табынға түскеніне үш жыл болған мал.

Құнан бұқа – екі жасар кезі [33].

- Сиыр сауу. Сиырды арнайы орынға байлайды, желінін жылы сумен жуып, шберекпен сүртеді, қай жағынан (көп жағдайда сол жағынан) отыруға болатынын ескеру қажет, кей адамдар жүрелеп отырып, ал кей адамдар орындыққа отырып сауады. Арнайы сауын аппаратының жұмысымен де таныстыруға болады.

- Сүттен қаймақ айыру жолдарымен таныстыру.

1) Сиырдың, қойдың, ешкінің пісірілген сүтін бетін ашып, салқын жерге қойса бетіне қабыршықтанып қаймақ жиналады. Қаймақтың қоюлығы сүттің құнарлылығына да байланысты болады.

2) Сүтті сепаратордан өткізгенде барабанның қаймақ бөлетін тетігін майлылығы бар кілегей алатындай етіп бұрап қою қажет.

3) Жаңа сауылған сүтті салқын жерге қою арқылы «шикі қаймақ» алуға болады.

- Қаймақтан май былғау

Ірі қараның немесе серкенің терісінен тігілген торсықта немесе ағаштан жасалған күбіде дайындау түрімен таныстыру.

- «Балқаймақ» әзірлеу

Шұңғыл ыдысқа қаймақ (кей жерлерде кілегей дейді) құйып, баяу жанып жатқан отқа қойып, араластырып отырып бетіне майы шыққанша пісіреді, әбден қайнаған кезде құмшекер, аздап бал, себелеп ұн қосып тағы қайнатады. Әбден дайын болған балқаймақты шыны ыдысқа құйып дастарқанға беруге болады.

- «Ақ ірімшік» дайындау

Майлы шикі сүтке айран қосып, ірі бастаған сүтті отқа қойып, баппен қайнатады. Сүт қайнай бастаған кезде, бетіне ірімшігі қалқып шыққанша үздіксіз былғап тұру керек. Сары су мен ірімшік бөлінгеннен кейін ірімшікті сүзіп алып, сығады.

- «Қоспа» дайындау

Ақ ірімшікті екі-үш сағат баяу отта қайнатса, ірімшіктің сары суы әбден шығып, қызғылт-қоңыр түске ие болады. Осы ірімшіктен қоспа әзірленеді. Қоспа дайындауға қажетті азық-түліктер: сары ірімшік, сары май, құмшекер, печенье және талғам бойынша мейіз қосуға болады. Қоспа жасаудың жолдары:

- сары ірімшікті ет тартқыштан өткізу;
- печеньеі де ет тартқыштан өткізу;
- сары ірімшікті, печеньеі және қантты қосып жақсылап араластыру;
- сары майды еріту;
- ерітілген сары майды қоспаға құйып араластыру;
- талғам бойынша мейіз қосып тағы да араластыру.

Аталған сүт тағамдарын әзірлеу барысына білім алушыларды қатыстыруға болады.

- Қой атауларымен таныстыру.

Арамза – қыста туған қозы.

Көбдік – тоқты болған арамза.

Көрпеш немесе көрпей – мезгілінен кешірек туған қозы.

Марқа – жарты жастағы қозы.

Тоқты – бір жасқа толғаны.

Ісек – екі жасқа толған ұрғашы қой.

Саулық – қоздаған қой.

Ту қой – қоздамаған қой.

Қошқар – тұқымдыққа жіберілген еркек қой [33].

Қой шаруашылығы – қазақ халқының ежелден келе жатқан тарихи дәстүрлі мал шаруашылығының саласы. Халқымыздың тұрмыс тіршілігі, күнкөріс көзі қой шаруашылығымен тікелей тамырласып жатыр. «Мал өсірсең қой өсір, өнімі оның көл-көсір» деген сөздерде терең ұғым бар. Мүшел жыл санауда қой 8-жыл. Қой да киелі түліктің бірі. Оның пірі – «Шопан ата» (кейде «Қошқар ата») деп аталады. Сондықтан Шопан атадан тілеу тілегенде «малды берсең, қойды бер» деп өтінген. «Бірінші байлық – денсаулық, екінші байлық – ақжаулық, үшінші байлық – он саулық» деген ұғым қойға қатысты. Он саулықтың басын құрайтын кәсіптің иесі – қойшы (шопан) [34].

Қой шаруашылығы Қазақстанның барлық аймағында дамыған, сондықтан ауылдағы бір аптада қала балаларын еліміздің шаруашылығының бұл түрімен таныстыру қажет.

- Қой қырку. Адамдар қойдың етін азық-түлік ретінде, жүні (қолғаптар, шұлықтар, жылы жейделер, кілем, көрпелер) мен терісін (әсем киім, тұрмыста қолданылатын заттар) тоқыма өнеркәсібінде қолданады, осылайша қойдан екі пайда көреді. Биязы және биязылау жүнді қойларды жылына бір рет көктемде, ал ұяң не қылшық жүнді қойларды екі рет, яғни көктемде (жабағы) және күзде (күзем) қырқады.

- Қой тұқымдары және өсірілетін аймақтары туралы деректерді төмендегі кестеден көруге болады (3-кесте).

3-кесте – Қой тұқымдары және өсірілетін аймақтары

Атауы	Өсірілетін аймақтары
Арқар, меринос тұқымы	Алматы, Павлодар, Шығыс Қазақстан облыстарында
Оңтүстік қазақ меринос қойы	Жамбыл және Оңтүстік Қазақстан облыстарында жүнді-етті бағыттағы тұқымдары
Солтүстік қазақ меринос қойы	Павлодар, Шығыс Қазақстан, Қостанай, Ақмола, Солтүстік Қазақстан облыстарында
Жартылай биязы жүнді тұқым: дегерес, гемпшир және кросбред болып бөлінеді	Дегерес қойы – етті-жүнді, әрі етті-майлы (құйрықты) бағытта шөл-шөлейтті жерлерде, Орталық және Оңтүстік Қазақстан өңірінде
Ұяң жүнді құйрықты тұқымдар: қарғалы және саралжын болып бөлінеді	Әрі етті, әрі жүнді қарғалы қойы Қарағанды өңірінде өсіріледі. Жібек тәрізді түсі ақ жүнді саралжын қойы Ақтөбе алқабындағы шөлейтті жерлерде өсіріледі
Қылшық жүнді құйрықты тұқым: еділбай, қазақтың қылшық жүнді және қаракөл қойлары болып бөлінеді	Еті дәмді, жүні мол, шөл-шөлейтті жерлерге бейімделген, ірі денелі еділбай қойы Атырау, Батыс Қазақстан, Ақтөбе, Қарағанды өңірлерінде өсіріледі. Қазақтың құйрықты қылшық жүнді қойы Ақмола, Қарағанды, Шығыс Қазақстан облыстарында өсіріледі.
Қаракөл қойы	Әдемі және қымбат бағалы елтірісі арқылы дүние жүзіне белгілі. Қатаң ауа райына шыдамды, тұлғасы берік, терісі жұқа, бірақ тығыз. Атырау, Батыс Қазақстан, Қызылорда, Оңтүстік Қазақстан, Жамбыл, Маңғыстау облыстарында өсіріледі.

Ауыл өмірінің келесі ажырамас саласы *өсімдік шаруашылығы*. Адамзатқа қажетті азық-түліктің көп бөлігі мен жеңіл өнеркәсіп үшін қажетті шикізатты өсімдік шаруашылығы береді. Оған дәнді дақылдар, техникалық және сергітпе дақылдар өсіру, бау-бақша шаруашылығы жатады [36].

Ауылдағы бір аптада қала балаларын өсімдік шаруашылығымен таныстыру мақсатында еліміздегі егіншіліктің басты саласы – дәнді дақылдар: бидай, арпа, жүгері, күріш, сұлы, қарақұмық, тары, қара бидай өсірумен және олардан алынатын нанның, үй жануарларына арналған жемнің немесе жарманың алыну жолдарымен таныстыруға болады. Сондай-ақ жылу және ылғал сүйгіш күрішті, жылу мен жарық сүйгіш жүгеріні өсірудің технологияларын көрсетуге болады. Мысалы:

- Қостанай, Ақмола, Солтүстік Қазақстан облыстарының балаларын егіс далаларына апарып, өсіп тұрған бидайды көрсетумен шектелмей, бидайдан

ұн алу, ауылда үй жағдайында ұннан нан пісіру қалай жүзеге асатынын тәжірибелік жолмен көрсетуге болады.

- оңтүстіктің суармалы жерлерінде: Сырдарияның (Қызылорда облысы), Іле мен Қараталдың (Алматы облысы) аңғарларында өсірілетін күріш егістіктерімен;

- еліміздің шығыс және солтүстік өңірлерінің балаларын ыстыққа төзімсіз, ылғал сүйгіш өсімдік – сұлы далаларымен;

- батыс және солтүстік аймақтардың оқушыларын құрғақшылыққа төзімді тары егістіктерімен;

- шығыс аймақтың жеткіншектерін жылуды көп қажет етпейтін күздік бидай далаларымен таныстыруды жоспарлау ұсынылады.

Күздің басында бағалы талшық, тұқымынан май алынатын «ақ алтын» – мақта жинау науқаны басталады. Түркістан облысы және Шымкент қаласының балаларын бұл процеске қатыстыру мүмкіндіктерін қарастыруды ұсынамыз.

Еліміздегі қант алынатын шикізат – қант қызылшасы жылуды, ылғалдылықты, құнарлы топырақты және көп еңбекті қажет ететін дақыл. Ол алматы және Жамбыл облыстарында өсіріледі.

Азық-түлік те, мал азығы да, техникалық дақыл да боп саналатын – картоп еліміздің барлық дерлік аймақтарында өсетіндіктен, білім алушыларды жаз кезінде бұл өсімдікті күтуге (арам шөп жұлу, суару), күзде өнімін жинауға қатыстыруға болады.

Күздің молшылығын, еліміздің байлығы ауыл шаруашылығымен тікелей байланысты, осы орайда Солтүстік Қазақстан облысы Петропавл қаласы «әл-Фараби» мектеп-лицейінің бастауыш сынып мұғалімі Темірболатова Гүлнар Салаутовнаның өткізген «Нан – тамақтың атасы» атты сыныптан тыс іс-шарасын ұсынамыз.

Мұғалімнің кіріспе сөзі

Біздің күнделікті жеп отырған нанмыздың тарихы өте ерте заманнан басталады. Осыдан мыңдаған жылдар бұрын алғашқы адамдар тұқымдар жинап және олардан астық дақылдарын өсіруді үйренген, бірақ ол дақылдар қазіргі кездегілерден өзгеше болған. Адамдар жерге тасталған дәндердің мол болып өсіп шығатынын байқаған. Алғашқы адамдар шикі дәндерді азық қылған, соңынан дәндерді таспен немесе екі тастың арасына салып үгіткенде олардың ұнтаққа айналатынын байқаған, ұнтақты қайнаған суға салса ботқа болып пісетінін көрген. Дәндерді үгітетін тастар ең алғашқы диірмен болып саналады. Ал оларды үйкелеудің нәтижесінде алынған жарма алғашқы ұн болды. Сұйық ботқаға ұқсаған бірінші нан осылайша пайда болды. Кейінірек адамдар үстел мәзірін жасауды үйренді, олар үстелге кеберсіген нан үзімдерін қоятын болды, бұл нан тілімдері тәрелкенің орнына қолданылды. Кепкен нан ылғалды тартып алатындықтар, нан-тәрелкелер тамақтың соңында желінетін немесе басқа адамдарға азық-түлік ретінде берілетін болған.

Адамдар нанды өте құрметтейді. Біз әр күнді нанмен қарсы аламыз. Қарапайым таңғы ас болсын, той-думанға жайылған дастарқан болсын нансыз өтпейді.

- Балалар, бүгін таңертең сендер тамақ іштіндер ме? Әрине, таңғы асқа сендер нан жедіндер. Ал, біздің дастарқанымызға нанның қайдан келетіні туралы ойланып көрейікші. Ол үшін бізге таныс «Бауырсақ» ертегісін есімізге түсірейік. Біз өз өмірімізде сол бауырсақпен кездесіп жүреміз. Қайда кездесеміз?

- «Бауырсақ» дегеніміз не? (нан).

- «Бауырсақ» пен нанның арасында қандай ұқсастық бар екені туралы ойланып айтыңдаршы. (екеуі де қамырдан жасалған).

- Шынында да, нан да ертегідегі «Бауырсақ» сияқты саяхатшы. Нан біздің дастарқанымызға түскенге дейін көп жол жүруі тиіс. Бүгін біз: Нанды неліктен саяхатшы деп атайды? Нан қайдан келді? Оны кім жасайды? Нанның неше түрі бар? және басқа да сұрақтарға жауап береміз.

(Сыныпты 2-3 командаға бөліп алу керек).

I бөлім. *Сұрақтар* (командаларға сұрақтар кезекпен қойылады, бір жауап қана қабылданады, бір дұрыс жауап - 1 ұпай беріледі, жауап дұрыс болмаса сұрақ келесі командаға ауысады).

Далада үй өсіп шықты,

Үй дәндерге толы,

Қабырғалары алтынданған,

Қақпалары жабылған.

Жаңа үй алтын тұғырда тұр (бидай масағы).

Бек тұрған,

Белін буып,

Тек тұрған (бау бидай).

Нанның дүниеге келетін жері (егіс даласында).

Бидайды ұнға айналдыратын жер (диірмен, ұн тарту зауыты).

Ұн нанға айналатын жер (наубайхана, нан зауыты).

Біздің дастарханымызға нан қайдан келеді? (дүкеннен).

Наубайханадан нанды дүкенге немен жеткізеді? (нан таситын машинамен).

Ұнды бір қаладан екінші қалаға немен тасиды? (машинамен, поездбен).

Егін оратын ауыл шаруашылық машинасы қалай аталады? (комбайн).

Комбайннан бидай қайда түседі? (жүк таситын машинаға).

Егіс далатын жыртытын ауыл шаруашылық машинасы (трактор).

II бөлім. *Рет-ретімен* (командаларға іс-әрекеттерді ретімен қойып шығуға арналған текше карталар беріледі. Суреттердегі іс-әрекеттерге байланысты сөйлемдер құрастыру. Тапсырманы бірінші орындаған команда – 5 ұпай, екінші орындаған – 4 ұпай т.с.с.).

Мысалы: жер жырту – тұқым себу – егінді күтіп-баптау – егін орағы. Бидайды диірменде ұнтақтау – қамыр илеу – нан пісіру.

Көктемде қар ерігеннен кейін тракторшы егіс даласын жыртады және тұқым себеді. Күннің көзі жерді жылытты, жаңбыр жауды, бидайдың масағы жер бетіне шықты. Күздікүні егін піседі. Бидай да пісіп жетілді. Арнайы ауыл шаруашылығы машинасы – комбайнда комбайншы келіп бидай масақтарын орды. Жиналған масақтарды жүк машинасына салды. Машиналар мен поездар

бидайды ұн тартатын зауыттарға тасыды. Онда диірменші бидайдан ұн тартты. Наубайханашылар ұннан қамыр илеп, нан пісірді. Жүргізушілер нан таситын машиналармен нанды дүкендерге тасыды, ал дүкенші нанды сатты.

III бөлім. *Мамандықтар* (командалар 3 минуттың ішінде қағазға егін шаруашылығымен, нан дайындаумен байланысты мамандықтардың атауларын жазады. Әр мамандық (агроном, комбайншы, диірменші, тракторшы, наубайханашы, дүкенші) үшін 1 ұпай беріледі).

IV бөлім. *Мақалды жалғастыр*

- Жер тоймай, ... (Ел тоймайды).
- Арпа, бидай – ... (Ас екен).
Алтын, күміс – (Тас екен).
- Жемісті ағаштың басы ... (төмен).
- Берген алар, екен ... (орар).
- Шегірткеден қорыққан ... (егін екпес).
- Не ексең, ... (соны орарсың).
- Мәуелі ағаш – ... (майысқақ).
- Егін ырыс таңдамайды, ... таңдайды (еңбек).
- Ақ қар көп болса - ... (ақнан көп).
- Масақтың - ... (дәні тәтті).

V бөлім. *«Мен – зерттеушімін»*. Сабақты қорытындылау мақсатында білім алушыларға шағын жобалық жұмыс орындауды ұсыну.

Нанның түрлерін әзірлеуге арналған азық-түліктерден қажеттісін таңдап алып, нанның бір түрін әзірлеу (азық-түлік атаулары жазылған қағаздарды қолдану арқылы) және неліктен ол заттарды алғандарын түсіндіру.

- Бауырсақ әзірлеу.
- Тәтті тоқаш әзірлеу.
- Самса әзірлеу.

Әр топ өздері таңдаған нан түрін әзірлеу үшін қажетті азық-түлік аты жазылған қағаздарды алады. Мысалы: «Бауырсақ» тобы.

Қажетті заттар: ұн, сүт, су, тұз, жұмыртқа, ашытқы және сұйық май.

Бауырсақ қамырын әзірлеу жолын түсіндіреді, не себепті тұз қосылатынын, су немесе сүттің не үшін қажет екенін түсіндірулері тиіс.

VI бөлім. *Қорытынды бөлім*. Сабақтың соңында күз, егін туралы өлең оқу, ән салу.

«Ауыл кеші қызықты» іс-шараларын ұйымдастыру

Алтыбақан – қазақтың ұлттық ойыны. Жаздың тымық кешінде, айлы түнде, ауыл сыртында ойналады. Қыз бен жігіт қарама-қарсы орналасып, бел арқанның екі жақтауынан бекем ұстап, үшінші адамның демеуімен тербетіледі. Тербелушілер қосылып ән бастайды да оған тамашалаушылар қосылып, думандатып әкетеді [30].

Сақина тастау – бұл ойын жаздыкүні көгалды жерде, салқын кезде үлкен залда өткізіледі. Ойыншылардың саны 20-25 адамға дейін болады. Олар көгалды жерді қоршалана бір аяғын астына басып, енді бір аяғымен тізерлеп тұруға ыңғайланыш отырысады. Ойыншылардың аралары тым жақын болмауы керек.

Ойыншылар екі алақанын беттестіріп, қусырыңқырап, қолдарын алға соза отырады. Шеңбердің ортасына шыққан адам екі алақанын беттестіріп ойыншылардың алақандарының арасына сұғады. Ол бір шеттен бастап, басқаларға білдірместен отырған ойыншылардың біреуінің қолына сақина немесе сақина орнына алынған затты салып кетеді. Тегіс айналып өткен соң ортаға шығып, «Сақинам кімде?» деп дауыстап сұрайды. Сол уақытта қолында сақина қалған ойыншы жан-жағында отырғандарға білдірместен орнынан атып тұруы керек. Ал оның оң жағындағы ойыншының міндеті қасынан атып тұрған ойыншыны орнында ұстап қалу болып табылады.

Егер ұстап қалса, орнынан тұрушы жаза тартады. Көпшіліктің ұйғаруы бойынша ән, би, күй немес басқа бір білетін өнерін орындап береді. Берілген «жазаны» орындағаннан кейін ол алғашқы ойын бастаған адамның орнына тұрып, ойынды қайта жүргізеді. Ал егер ол ұстатпастан тұрып кетсе, онда ұстай алмай қалған ойыншы жоғарыдағыдай жазаға бұйырылады [38].

«Соқыр теке» – ұлттық ойын. Ойындыүйде де, далада да ұйымдастыруға болады. ойыншылар шеңбер құрып, дөңгелене тұрады, ортада көзі байланған бір ойыншы қалады. Ол – соқыр теке. Қалған ойыншылар соқыр текені қолымен түртіп қойып, одан айнала қашып жүреді. Ал соқыр теке сол түрткен адамды ұстап алып, тануы тиісті. Егер ол ұстаған кісіні таныса, оның көзін байлап, соңы соқыр теке жасайды. Өйтпеген жағдайда соқыр теке ойыны ары қарай жалғаса береді [38].

«Жаяу көкпар» – ұлттық ойын. Бұл ойын жазды күні, кең жазықта ойналады. Ойын өтетін жердің ұзындығы 50-60 метр, көлденеңі 25-30 метрден кем болмайды. Сол жазық алаңның бір шетіне шағын дөңгелек шеңбер сызылады да, ішіне құм түйілген ақ шүберек қойылады. Алаңның екінші шетінен де сондай сызық сызылып оны көмбе деп белгілейді. Ортадан сызық сызылады. Ойынға қатынасушылар екі топқа бөлінеді де сол ортадағы сызықта сан құрып тұрады. Ойынды жүргізу үшін екі топқа ортақ бір басқарушы тағайындалады. Орамал жатқан және көмбе етіп белгіленген жерде екі ойыншы бақылаушы болып тұрады. Басқарушының берген белгісі бойынша ойын басталады. Әр топтың ойыншысы құм түйілген шүберекке бұрын жетіп, оны көмбеге жеткізуге тырысады. Топтың қалған ойыншылары оған көмекке келеді. Ал қарсы топ, одан шүберекті алып, өздері апаруға тырысады. Қызу тартыс басталады. Ойынға қатысушылар айла-амал қолданып, алаңның ішінде бұлтартып қаша жүріп, өз тобының көмбеге бұрын әкелуін қарастырады. Бірақ белгіленген межелі жерден шығуға болмайды. Көмбеге белгіленген мерзімде жеткізген ойыншы ұпайды көбірек алады, Ойынға допты да пайдалануға болады.

Ойын жастардың дене күшін, жүгіру қабілетін жетілдіріп, денелерін шыңдап, денсаулықтарын жақсартып түседі [38].

Асық ойындары – қазақ халқының ұлттық ойындарының бірі. Қазақ халқының ұлттық ойындарының көбі табиғи заттармен ойнауға негізделген. Шаруашылығы мал шаруашылығына негізделгендіктен қазақ халқының ұлт ойындары да осыған икемделеді. Әсіресе, қойды көп өсіргендіктен, балалар ойынының көбі қой асығымен байланысты болып келеді. Сондықтан асық

ойындары ұлт ойындарының ішіндегі ертеден келе жатқан көнелерінің бірі болып табылады. Асық ойыны баланың жастайынан жүйке жүйелерін шыңдап, оларды дәлдікке, ұстамдылыққа, байсалдылыққа тәрбиелейді.

Асық ойындарының түрлері: алшы ойыны, омп, асықты тігіп ойнау, тас қала, хан, хан талапай, құмар.

Үй жануарларының жасына байланысты асықтардың атаулары мен жақтарының немесе түсуіне байланысты атаулары келесі кестеде берілген (4-кесте).

4-кесте – Асықтардың атаулары және түсуіне байланысты атаулары

Атауы	Сипаттамасы
Сақа	Асықтың үлкен әрі шымыр түрі. Ол серкенің немесе қошқардың жілігіндегі асық
Кеней	Көпшілік ойнауға арналған қарапайым асықтар
Шүкейт	Жас малдың асығы
Қойлық	Қойдың асығы
Ешкімек	Ешкінің асығы
Құлжа	Құлжа асығы
Көктабан	Қорғасын құйылған салмақты сақа асық
Топай	Сиырдың асығы
Жабай	Ірі асықты атайды
Түсуіне байланысты атаулары	
Алшы	Асықтың тәйкеге қарама-қарсы жағы, яғни алшы түсуі
Тәйке	Асықтың алшыға қарама-қарсы жағы
Бүге	Асықтың дөңес жағының жоғары қарап түсуі
Шіге	Асықтың қуыс жағының жоғары қарап түсуі
Омпы	Асықтың ашасы немесе мұртша жағының жоғары қарап түсуі немесе тік тұрып қалуы
Шоңқай	Асықтың омпға қарсы жағымен тік түсуі

«Алшы ойынын» ойнаушыларға шек қойылмайды. Ойын басталар алдында, ойын жүргізуші, ойыншылардың сақаларын жинап алып, ойында әркімнің кезегін белгілеу үшін сақаларды иіреді. Иірген кезде кімнің сақасы алшы түссе, сол бірінші, тәйке түссе екінші, бүк түссе үшінші, шік түссе одан кейін асық ататын болады. Атқан кезде сақасы мен асығы бір жақты түссе, атқан асығын алып, әрі қарай ата береді. Енді бірде асық атқан кезде сақасы алшы түсіп, асық кез келген жағында жатса да асықты алады, тағы атады, ал сақа мен асық екеуі екі түрлі түссе, онда алмайды. Ол атуды тоқтатып, кезекті келесі ойыншыға береді. Екінші ойыншы өз кезегінде сақасын иірген кезде тәйке түссе, онда өзінен кейін кезекте тұрған ойыншы көмбеде тұрып оның тәйке түскен сақасын атады, тигізсе, сақа иесі ойыннан шығып қалады, тигізе алмаса, өзі ойыннан шығады. Кезек алу үшін сақаларын иірген кезде бүк, шік түскен ойыншылар өз кезектерімен көнге тігілген асықты ата береді. Осы

ретпен көндегі асықты атып тауысқанға дейін ойнайды да, асықтарын қайта тігіп, ойынды жалғастыра береді.

Ақмола облысы Аршалы ауданы Иманжүсіп Құтпанұлы атындағы орта мектептің бастауыш сынып мұғалімі Жақсылық Күлшара Әзілханқызының «Асық ату ойыны – ұлттық рухани байлығымыздың асыл қазынасы» атты сыныптан тыс іс-шарасын ұсынамыз.

Кіріспе сөз: Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласындағы қоғамды рухани жаңғыртудың басым идеялары оқушылар арасында кеңінен насихатталуда.

«Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғы шарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адаса бастайды. Біз жаңғыру жолында бабалардан мирас болып, қанымызға сіңген, бүгінде тамырымызда бүлкілдеп жатқан ізгі қасиеттерді қайта түлетуіміз керек. Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуға тиіс» [1] - деп атап айтқандай бастауыш сыныптан бастап оқушылардың бойында ұлттық рухани байлығымыздың – асыл қазыналарының бірі асық ату ойыны арқылы қазіргі күнде жастар санасын улап жатқан түрлі интернет ойындарына қарағанда асық ойындарының жас ұрпақтың дамуы үшін аса пайдалы екендігін насихаттау, ұлттық құндылықтарды дәріптеуге, сақтай білуге үндеу.

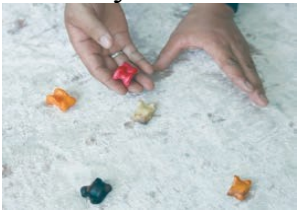
Асық ойындарының денсаулық үшін пайдасы көп екендігін дәлелдеу. Еліміз ел болып елдігін алған тұста ұлттық құндылықтарымызбен де қайта қауыша бастадық. Солардың бірі – ұлттық ойындарымыз десек қателеспейміз.

Асық ойыны – балаларды нысананы дәл көздеуге, батылдыққа, ептілікке, қайсарлыққа, төзімділікке үйретеді. Қол, саусақ, аяқ буындарының дамуына ықпалы зор. Денсаулыққа зиянын тигізетін компьютерден гөрі қимыл-қозғалысы көп, таза ауада ойналатын асық ойыны балалар үшін өте пайдалы.

Тақырыбы	«Асық ату ойыны – ұлттық рухани байлығымыздың асыл қазынасы»	
Мақсаты	1. Ұлттық ойын арқылы «Біз жаңғыру жолында бабалардан мирас болып, қанымызға сіңген, бүгінде тамырымызда бүлкілдеп жатқан ізгі қасиеттерді қайта түлетуіміз керек» - деген мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласының маңызын жете түсіну	
	2. Халық ойыны арқылы балаға көркемдік эстетикалық тәрбие беру. Рухани байлығын арттыру. Туған елдің мәдениетіне деген қызығушылық, сүйіспеншілік, сыйласымдық сезімдерін қалыптастыру	
	3. Ұлттық салт-дәстүрлерімізді кең түрде насихаттау	
Барлық оқушылар істей алады		Жаңа білімді меңгереді

Оқушылардың көпшілігі істей алады		Тақырыпты түсініп, тыңдап, жетекші сұрақтар арқылы талқылайды
Кейбір оқушылар істей алады		Асық ойыны ұлттық спорт ойыны екенін біледі және зерттеу жүргізе алады
Негізгі ұғым		Жауапкершілік сезімін ояту. Сыныптастарына түсінікпен қарау
Сыныптағы диалог үшін пайдалы тілдік бірліктер		Мәтінмен жұмыс, бейнежазбаға диалог құру, тақырыпты сурет арқылы сөйлету, өлең шумақ арнау
Талқылауға арналған сұрақтар		Алшы тұрған асыққа не үшін қуанады?
Сіз неліктен... екенін айта аласыз ба?		Асықтың жатысына қарай атауларын айта аласың ба?
Тыңдалым мен оқылым бойынша ұсыныстар		Асықпен ойналатын ойынды ұйымдастырып ойната ала ма?
Жетістік критерийлері		Айтылған сөздер мен сөйлемдердің көпшілігін дұрыс қайталай алады. Нақты сөйлеу арқылы, мәселені түсінгенін көрсете алады
Құндылықтарды дарыту		Ұлтымыздың құндылықтарын қастерлеуге баулу, қазақ халқының брендтерін сақтап әлемдік деңгейдегі спорттық ойындар қатарына қостыруға ой туғызу
Жұмыс кезеңі	Мұғалімнің іс-әрекеттері	Оқушының іс-әрекеті
Ұйымдастыру кезеңі 1. Психологиялық сәт. 2. Мақсаты: Жағымды ахуал қалыптастыру 2 минут	«Көңіл күйлеріңіз қалай? - Керемет! - Сабаққа дайындықтарыңыз қалай? - Тамаша! - Ынталарыңыз ше? - Ғажап! - Ендеше сабағымызды бастайық. Ұранымыз: Рухани жаңғыру – ұлт саулығының жаңғыруы . Рухани жаңғыру дегеніміз не? Деніміз сау болу үшін не істеуіміз қажет? Қандай спорттық ойын түрлерін білесіңдер?	Бір-біріне тілек айтады Сұрақтарға жауап береді. Ұлттық санамыздың, денсаулығымыздың нығаюы. Ойын түрлерін атайды
Жаңа мәліметпен танысу Бейнежазба: «Асықтан жасалған ат»	«Еуразия» ат мүсіні – Қазақстан Республикасының Тәуелсіздігінің 20 жылдық мерейтойына тарту ретінде асықтан жасалған аттың мүсіні. Мүсін авторлары – Нұрлан Әділхан,	Бейнежазбаны тамашалау. Жаңа мағлұматпен таныс болады.

7 минут 	Нұрлан Әбішев, дизайн және жүзеге асырған – Нұрлан Әбішев, көмекші – Қуаныш Матенов. Идеяны құптап, қолға алған Нұрлан Әбішев, ақалтеке тұқымдас тұлпардың келісті келбетін асықтан жасап шығарды. Бұл туынды Алматы қаласындағы «Мега», «Прайм» сынды заманауи ойынсауық кешендерінде қойылды. «Еуразия» ат мүсінінің ұзындығы 2 м 75 см, ені 58 см, биіктігі 1 м 95 см, жалпы салмағы 260 кг-ды құрайды. Ат мүсінін жасау үшін Қазақстанның түкпір-түкпірінен 9 мыңға жуық асық жиналған. Мүсінді жасау барысында ондағы асықтардың барлығының алшысынан түсуіне көңіл аударылған	 Асы_тан жасал_ан ат.mp4
Миға шабуыл. 5 минут	- Жылқы мүсіні неден жасалған? - Асық деген не? Оның қандай түрлері болады? - Асықпен ойналатын қандай ұлттық ойындарды білесіңдер? - Асықты жатысына қарай қалай атайды? <i>Алшы</i> – асықтың иірілгенде тегіс табаны жерге тиіп, тұрық түсуі. Ойын кезінде оған бірінші дәрежелі мән беріледі. Ойын кезінде оған аса мән беріледі. <u>Ол - бірінші дәрежелі асық.</u> <i>Тәйке</i> – асықтың иірілгенде табаны үстіне қарап, тұрық түсуі. <u>Ол – екінші дәрежелі асық.</u> <i>Бүге</i> – асықтың иірілгенде дөңес жоны үстіне қарап, етпетінен жатық түсуі. <u>Ол үшінші дәрежелі мәнге ие.</u> <i>Шіге</i> – асықтың иірілгенде шұңқыр құрсақ жағы үстіне қарап, шалқасынан жатық түсуі. <u>Ол төртінші дәрежелі мәнге ие.</u> <i>Тұрық</i> – асықтың алшы не тәйке түсуі.	Оқушылар асықтың түрлері туралы білгендерімен бөліседі. Асықтың жатысына қарай аталуын айтады. - алшы - тәйке -бүк - шік

	<i>Омпы</i> – асықтың тұмсығымен жер тіреп, тік шаншылып түсуі. <i>Табан</i> – асықтың тәйке жағы. <i>Оңқай</i> – асықтың бүгесі алақанға қарап, тәйкесі оң қол бас бармағына басылып ыңғайлы ұсталуы. Оңқай асық малдың сол жақ аяғының тілерсегінде болады. <i>Солақай</i> – асықтың шігесі сыртқа қарап, алшысы оң қол бас бармағына басылып ыңғайлы ұсталуы. Солақай асық малдың оң жақ аяғының тілерсегінде болады. <i>Сақа</i> – қолдағы бар асықтың үлкенінен, ірісінен, салмақтысынан, оңқайынан белгіленеді. Сақа деп арқардың асығын атайды. <i>Құлжа</i> – арқардың аталығының асығы <i>Жабайт</i> – еліктің асығы. <i>Шүкімай</i> – қозы мен лақтың асығы.	
«Бірге ойнайық» 12 минут 	<u>«Бес асық» ойыны</u> Асық ойыны арқылы қыздар саусақтарына, қолына жаттығу жасайды. Шеберлікке, икемділікке, ұқыптылық пен ойлылыққа үйренеді. Ойын шарты: 1. Ойынға 2-3-4 қыз бала қатыса алады. 2. Сақаларын жеребе етіп, сақасы алшы түскені бастайды. 3. Ұпай саны қағып алған асықтың санымен есептеледі. Оннан жүзге дейін болуы мүмкін. 4. Айыпты өздері келісіп, алдын-ала белгілейді. Ән айту, би билеу, жұмбақ, жаңылтпаш айту т.б. Асық ойыны балаларды дәлдікке, намысқойлыққа, сөзінде тұруға, берген уәдені орындауға, ерлікке тәрбиелейді.	Ойын ережесіне сәйкес қыздар «Бес асық» ойынына қатысады. Ойын тәртібін сақтайды. Айыптарын өтейді. Ойын ережесін түсіне отырып ойынға қатысады.
	<u>«Хан талапай».</u> Ойынға 5-10 бала қатыса береді. Көп асықтың ішінде біреуін қызылға бояйды. Сол асық «хан» болады. Ойынды бастайтын бала	

	санамақ арқылы анықталады. Ол асықтың бәрін қос уысына жинап алып, отырған балалардың алдына шашып жібереді. Балалар «ханның» қалай түскенін бақылап отырады. Егер «хан» бүк, шік не тәйке түссе, ойын бастаушы бала «ханның» түсуіне қарай жақын жатқан асықтарды бас бармақтың көмегі арқылы сұқ саусағымен итере ыршытып бір-біріне дәл тигізуі қажет. Тигізген асықтарды ол өзіне алады. «Ханды» жатысы «хандікіндей» ең соңғы асықпен ғана атып алады. Сондықтан асықтарды атқан кезде есепке, дәлдікке, мергендікке жүгінуге тура келеді. Ойын бастаушы баланың қолы басқа асыққа тисе, не асығы басқа асықтарға тисе ойынды келесі бала жүргізеді. Ал «хан» алшы түссе, балалар жарыса «хан талапай» деп шулап, «ханды» қолға түсіруге тырысады. «Хан» кімнің қолына түссе, сол бала жеңіске жеткен болып, сол бала ойынды бастайды.							
Топтық жұмыс (әр топ постерге өз ой-пікірлерін жазып, қорғайды) 3 минут	Асық ойындарының артықшылығы неде, зияны болса қандай? <table border="1"> <tr> <td>Артық шылығы</td><td>Зияны</td><td>Ойын туралы ұсыныстарың қандай?</td></tr> <tr> <td>1-топ</td><td>2-топ</td><td>3-топ</td></tr> </table>	Артық шылығы	Зияны	Ойын туралы ұсыныстарың қандай?	1-топ	2-топ	3-топ	Әр топ асық ойындарының пайдасы мен зияны жайлы пікірлерін білдіреді
Артық шылығы	Зияны	Ойын туралы ұсыныстарың қандай?						
1-топ	2-топ	3-топ						
Қосымша ақпарат	Асықтың түрлері мен атаулары Асық – төрт түлік малдың тілерсегінде болатын, қызметі аса күрделі, буынға біткен шымыр сүйек. Қой, ешкі, сиыр, түйе асығы үлкен-кішілігіне қарамастан бір пішіндес, мүсіндес келеді. Ал жылқы асығы басқа пішінде болады Асықпен ойналатын қандай ұлттық ойындарды білесіңдер?	Асықтың түрлері туралы қосымша ақпарат алады.						
Бейнежазба: «Асық –бабалар мұрасы» 7 минут		Бейнежазбадан асық ойындары туралы мағлұмат алады.						
Рефлексия 2 минут	Бүгінгі сынып сағатынан	Оқушылар кестені толтырады						

	Не білдім?	Не үйрендім?	Не білгім келеді?	
Кері байланыс «Бес саусақ» әдісімен 2 минут 	1. Бас бармақ – басты мәселе. Бүгінгі сынып сағатында ең құнды мәселе қандай болды? 2. Балалы үйрек – бірлесу. Мен топта қалай жұмыс жасадым? Кімге көмектестім? Кімге риза болдым? 3. Ортан терек – ойлау. Мен бүгін қандай білім мен тәжірибе алдым? 4. Шылдыр шүмек – шынайылық. Бүгінгі сынып сағаты маған ұнады ма? Неліктен? 5. Кішкентай бөбек – көңіл-күй ахуалы. Мен өзімді жұмыс барысында қалай сезіндім?	Сұрақтарға жауап бере отырып,өзінің бүгінгі көңіл-күйін білдіреді		

«Тәрбие және білім» ішкі бағдарламасының «Айналаға қара» жобасын жүзеге асыру аясында «Бір апта қалада» іс-шарасы бойынша ауыл балаларын қала өмірімен таныстыру жүргізіледі. Жұмыстың бұл түрінің мақсаты – қаланың әлеуметтік-экономикалық, өндірістік, білім, мәдениет және спорт қызметімен таныстырумен қатар және оларды дамыту туралы білім алушылардың түсінігіне кеңейту болып табылады.

Міндеттері:

- білім алушылардың рухани-адамгершілік, патриоттық, эстетикалық бағытта тәрбиелеу;
- қоршаған орта, мәдени мұра нысандарына жауапкершілікпен қарау аспектілерін қалыптастыру;
- қаланың білім ұйымдарымен (техникалық және кәсіби білім беретін арнайы және жоғары оқу орындарымен) таныстыру арқылы болашақ мамандықтарын таңдауға ықпал ету;
- ірі өндірістік нысандардың қызметімен арқылы мамандықтардың түрлерімен таныстыру;
- аймақтың тарихи-мәдени мұра нысандарымен (музей, көрме залдары) таныстыру;
- қала мен ауыл арасындағы берік байланысты орнату.

Қаладағы күнді білім алушыларды жолда жүру ережелерін қайталаудан, яғни мектепте алған білімдерін тәжірибемен ұштастырудан бастау қажет.

Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігінің музейде болу ережелерімен таныстыру.

Музейде болу талаптары:

- Музей қызметкерлерінің нұсқаулықтарын орындау.
- Сыртқы киімдерін киім ілетін орынға ілу.

- Қол жүгін салуға арналған ұяшықтарға немесе киім ілетін орындарға (сөмкелер, жолдорбалар, қолшатырлар) тапсыру қажет. Ауқымды қол жүгімен музей аумағына өтуге тыйым салынады.

- Музейге «КІРУ» есігі арқылы кіріп, кешеннен «ШЫҒУ» есігі арқылы ғана шығуды жүзеге асыру.

- Көрме кешеніне келуге құқық беретін билетті бақылау пунктінде көрсетіп, турникет арқылы өту қажет.

- Макеттер мен витриналарды қолмен ұстауға, олардың үстіне кез келген затты қоюға; болмайды.

- Макет астындағы кеңістікке кіруге;

- Қоршау арқандарының арғы жағына өтуге, турникеттің, сүйеніштің, қоршаудың үстіне отыруға;

- Музей нысандарына және жабдықтарына залал келтіруге;

- Музейдің ішінде дауыстап сөйлеуге немесе өздерімен әкелген түрлі құрылғылардың дауысын қатты шығарып музыка тыңдауға болмайды.

Музейдің түрлері:

- тарихи музейлер (жалпы тарих, археологиялық, антропологиялық, этнографиялық т.б.);

- көркемөнер мұражайы (көркемөнер, мүсін, қолөнер, қолданбалы өнер, театр, кино т.б.);

- «жаратылыстану мұражайы» (биологиялық, зоологиялық, геологиялық, минералдық, палеонтологиялық т.б.);

- техникалық мұражайлар (авиация, автокөлік, так-у-кен ісі, өнеркәсіп, өндіріс өнімдері т.б.);

- «кешенді мұражай» (тарих, шаруашылық, жаратылыстану, т.б. бағыттарды біріктіріп, жұмыс істейтін кең профильді өлкетану мұражайы);

- мемориалдық мұражай (мемлекетке, өнерге, әдебиетке ғылымға еңбегі сіңген белгілі адамдардың жеке өнері мен қызметіне арналған мұражай) [39].

Музейлердің қызметімен алдын ала танысып алу қажет. Осыған байланысты Қазақстанның аймақтарындағы мұражайлардың қызмет бағыттары, өлкедегі ескерткіштер туралы ақпарат ұсынамыз (5-кесте).

5-кесте – Қазақстан аймақтарының музейлері мен ескерткіштері

№	Аймақ	Аймақтағы музейлер
1	Астана қаласы	- «Атамекен» Қазақстан картасы» этно-мемориалдық кешені»; - «Бейбітшілік және Келісім сарайы»; - «Саяси қуғын-сүргін және тоталитаризм құрбандарының «АЛЖИР» мемориалдық-мұражай кешені»; - «Сәкен Сейфуллин мұражайы» [39]. «Сәкен Сейфуллин мұражайы» екі ғимаратта, біріншісі – көпес Казанцевтің әкімшілік үйі, Кеңес Одағы тұсында түрлі кеңселер, 1920 жылы С.Сейфуллин

		қызмет атқарған және екіншісі – дәрігер Благовещенскийдің үйі, соңынан бухгалтерлік мектеп болған ғимаратта орналасқан. Мұражайда жеті: - Мәжіліс залы; - Сәкеннің жатын бөлмесі; - Сәкеннің қоғамдық қызметіне арналған зал; - Сәкеннің педагогикалық қызметіне арналған зал; - «Ер есімі – ел есінде» залы; - Сәкен Сейфуллиннің жұмыс кабинеті залдарынан тұрады [40]. Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің залдары: - «Астана» залы; - «Тәуелсіз Қазақстан»залы; - «Алтын» залы; - «Ежелгі және орта ғасыр тарихы» залы; - «Тарих» залы; - «Этнография» залы; - «Қазіргі заманғы өнер» залы. Ұлттық қазынаны зерделеу жөніндегі музей құрылымы ғылыми-зерттеу институтынан тұрады. Сондай-ақ балалар музейіне, балалар шығармашылығы орталығына, екі көрме залына, қалпына келтіру шеберханасына, зертханаларға, кәсіби қор сақтауға, оқу залы бар ғылыми кітапханаға, мәжіліс залы мен кәдесый дүңгіршектеріне арналған үй-жайлар көзделген [36].
2	Алматы қаласы	Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік мұражайы; Мемлекеттік Ә.Қастеев атындағы өнер мұражайы; Алматы қаласының тарихи мұражайы; Саяси қуғын-сүргін тарихи мұражайы; Қазақстан Республикасы академиясының геология мұражайы; Қазақстан Республикасы Геология мұражайы; Қазақ ұлттық медицина мұражайы; Спорт және олимпиада даңқы мұражайы; Республикалық кітап мұражайы; М.Әуезов музей-йі; Дінмұхамед Қонаевтың музей-үйі; Ахмет және Ғазиза Жұбановалардың мұрасын зерттейтін орталық; Сәбит Мұқанов пен Ғабит Мүсіреповтың мемлекеттік әдеби-мемориалдық мұражай кешені; Археология мұражайы;

		Ұйғыр мәдениетінің жеке мұражайы; Ж. Шарденов атындағы Ұмай өнер мұражайы; М. Әуезов атындағы академиялық театрдың мұражайы; Абай мұражайы; Алматы теміржол мұражайы; Ғылым ордасы: Табиғат мұражайы; Ғылым ордасы: Сирек кездесетін кітаптар мұражайы; Ғылым ордасы: Қазақстан ғылымының тарихы мұражайы [41]; Ықылас атындағы республикалық ұлттық аспаптар мұражайының ғимараты 1908 жылы салынған. Мұражайда 1000-нан астам мәдени құндылықтар сақтаулы. Солардың 50-ден астам түрлері музыкалық аспаптар. Бұл коллекциядағы атақы композиторлардың, күйші-әнші шеберлердің саз аспаптары қаншама... Тіпті XVII ғасырдың көне музыкалық саз аспаптары әлі күнге дейін сақтаулы
3	Ақмола облысы	Ақмола облысы мәдениет басқармасына қарасты мұражайлар тізімі: - «Көкшетау қаласының тарихи музейі»; - «Мәлік Ғабдуллин музейі»; - «Әдебиет және өнер музейі»; - «Тарихи-мәдени мұраны қорғау және пайдалану орталығы»; - «Ақмола облыстық тарихи-өлкетану музейі». Музей қорында 80 мыңнан артық жәдігер сақталған. Музейде: • Абылай хан залы; • Ежелгі тарих және ортағасыр; • XIX ғасырдағы Ақмола өлкесінің тарихы; • XX ғасырдағы Ақмола өлкесінің тарихы; • Заманауи Қазақстан тарих залы «Елбасы және Тәуелсіздік»; • Табиғатқа көзқарас экспозициялық залдары жұмыс істейді [32]. Мәлік Ғабдуллин музейі: - «Ауылым – алтын бесігім»; - «батырдың ержетіп, азамат ретінде қалыптасқан кезі»; - «1941-1945 жылдарғы Ұлы Отан соғысы»; - «Мәлік Ғабдуллиннің жұмыс кабинеті» экспозициялық залдарын тұрады [42]. Облыстық тарихи-өлкетану музейінің құрамына 7 аудандық филиал кіреді: 1. Атбасар тарихи-өлкетану музейі.

		2. I. Есенберлин әдеби музейі. 3. Маринов тарихи-өлкетану музейі. 4. Ерейментау тарихи-өлкетану музейі. 5. Степногор тарихи-өлкетану музейі. 6. Щучье тарихи-өлкетану музейі. 7. Бурабай кентінің тарихимузейі. Көкшетау қаласындағы ескерткіштер: - Абылай хан ескерткіші; - Азамат соғысына қатысушыларға арналған ескерткіш (1918-1921); - Ауғанстанда қайтыс болған жауынгерлерге арналған ескерткіш; - Мәлік Ғабдуллин ескерткіші; - Абылай хан мемориалдық-экспозициялық кешені (Бурабай ауылында)
4	Алматы облысы	«М.Тынышбаев атындағы Алматы облыстық тарихи-өлкетану мұражайы». Мұхамеджан Тынышпаев – алаштың ірі қоғам қайраткері, тарихшы, ағартушы ғалым, қазақтан шыққан тұңғыш темір жол инженері. Мұражай қорында 25 мыңнан астам бірлік жиналған және сақталған. XVIII ғасырда өмір сүрген Балпық бидің дулығасы, сирек кездесетін оюлары бар былғары торсық, Максим жүйесіндегі пулемет, ҚазССР халық артисі Мұқан Төлебаевтың сыйға берген күйсандығы, белгілі жазушы Әнуар Әлімжановтың сыйға берген өз қолтаңбасы бар «Ұстаздың оралуы» романының қолжазбасы және басқалары. «Жетісудың табиғаты» залы – Жетісу табиғатына арналған. Бір күннің ішінде шөл даладан бастап, қары мәңгі ерімейтін түрлі ландшафты аймақтармен; «Жетісудың көне және ортағасырлық тарихы» залында Есік қорғанынан табылған «Алтын адамның» мүсінің көшірмесін, ортағасырлық қала мәдениетінің, көне қалалар ошақтарының диорамасын; «Қазақ халқының мәдениеті мен тұрмысы» залында дәстүрлі қолөнер бұйымдары, сүйекпен безендірілген ағаш төсек, көне сырмақтар, түскиіздер, теріден, ағаштан дайындалған ыдыстар, ұлттық киімдер, зергерлік әшекейлер, т. б. халық шеберлерінің қолынан шыққан құнды тамашалуға болады. «Жетісу патшалық Ресей кезеңінде», «Жетісу Кеңес дәуірі кезеңінде» бөлімдерінде Мұхамеджан Тынышпаевтың өмірі мен қызметі туралы

		экспозициялық кешен орналасқан. «Тәуелсіз Қазақстан» және «Өлкенің соғыстан кейінгі жылдардағы даму кезеңі» атты бөлімдер бар [43]. Жамбыл ауданы Жамбыл ауылында орналасқан тарихи және мәдени мекеме – Жамбыл Жабаев мұражайы; Кеген ауылындағы көне сәулет ескерткіші, тарихи тұлға – Жандосов Ораз музейі; Ілияс Жансүгіров атындағы облыстық әдебиет музейі; «Көркемөнер галереясы»; «Ұста Дәркембай атындағы қолөнер музейі»; «Жауынгерлік Даңқ мұражайы»; Панфилов ауданында «Әбілхан Қастеевтің көркемсурет галереясы»; Алакөл ауданындағы Қабанбай батыр тарихи-этнографиялық мұражайы; Райымбек ауданы Қарасаз ауылында орналасқан Мұқағали Мақатаевтың әдеби-мемориалдық музейі.
5	Ақтөбе облысы	Кеңес Одағының батыры Әлия Молдағұлованың облыстық мемориалдық музейі; Ақтөбе облыстық өнер музейі; «Руханият» Ақтөбе облыстық музейі; «Қобыланды» мемориалдық кешен; Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі халқымыздың рухани асыл қазыналарын жинақтап, өлкенің өткені мен бүгінін жалғап отырған ғылыми зерттеу, мәдени-ағарту, насихаттау жөніндегі ірі мәдени ошақтың бірі. Музей қорында 100 мыңға жуық экспонат есепке алынған. Олар – минерология, палеонтология, ботаника, археология, тұрмыс пен этнография, қол өнері мен зергерлік бұйымдар, космонавтика, нумизматика, сирек кітаптар, деректі құжаттар, фотоматериалдар коллекциялары. Зергерлік өнердің өлкеге ғана тән қайталанбас өзіндік ерекшеліктері бар 29 туындысы Түркияда Анкара, Стамбул қалаларында өткен көрмелерге қойылған [44]. Әйтеке би аудандық «Халықтар достығы» музейі; Қарабұтақ ауылдық музейі; Байғанин аудандық музейі; Ырғыз аудандық музейі; Қарғалы аудандық тарихи-өлкетану музейі; Мәртек аудандық тарихи-өлкетану музейі; Темір аудандық музейі; Ш. Берсиев атындағы Ойыл аудандық өнер және өлке тарихы музейі;

		Хромтау аудандық тарихи-өлкетану музейі; Шалқар аудандық тарихи-өлкетану музейі; Мұғалжар аудандық тарихи-өлкетану музейі; Мұғалжар ауданы ағайынды Жұбановтардың мемориалдық музейі [39].
	Атырау облысы	Атырау облыстық тарихи-өлкетану мұражайы; Атырау облыстық мұражай қорығы «Хан Ордалы - Сарайшық»; Шаймардан Сариев атындағы көркемсурет және қолданбалы сәндік өнер музейінің қорында 1669 дана жәдігер сақталған. Жәдігерлер графика жанрында, кенеп, майлы бояу, қолөнер бөлімінде сақталған. Музейдің 9 экспозициялық залдары бар: Ш.Сариев залы, Орталық залы, Сый топтамалар залы, Қолөнер залы, Графика залы, Махамбет залы, Қазақ хандығы залы, Көрме залы, Сарайшық залы [36]. Махамбет тарихи-өлкетану мұражайы; Қызылқоға тарихи-өлкетану мұражайы; Мақат тарихи-өлкетану мұражайы Атырау қаласындағы назар аударарлық жерлер: - Құрманғазы Сағырбайұлы ескерткіші; - Бейбарыс сұлтан ескерткіші; - Хиуаз Доспанова ескерткіші; - Исатай-Махамбет ескерткіші; - Иманғали мешіті; - Успен шіркеуі [45].
	Шығыс Қазақстан облысы	Шығыс Қазақстан облыстық сәулет-этнографиялық және табиғи-ландшафтық мұражай-қорығы; Облыстық тарихи-өлкетану мұражайы; Шығыс Қазақстандық Өнер мұражайы; Невзоровтар отбасы атындағы бейнелеу өнері мұражайы; Ф.М.Достоевскийдің Семейдегі әдеби-мемориалдық мұражайы; Облыстық Семей тарихи-өлкетану мұражайы Зайсан тарихи-өлкетану мұражайы; Риддер тарихи-өлкетану мұражайы; Тарбағатай тарихи-өлкетану мұражайы; Шемонаиха тарихи-өлкетану мұражайы Өскемен қаласындағы ескерткіштер: - Мұса Жәлел ескерткіші; - Бағдат Шаяхметов ескерткіші; - Е.Славский ескерткіші; - Абай Құнанбаев ескерткіші; - А.С.Пушкин ескерткіші;

		- Р.Тагор ескерткіші; - С.М.Киров ескерткіші; - И.П.Лихарев ескерткіші (Өскемен қаласының негізін қалаушыларға мүсіндік композиция); - Я.В.Ушанов ескерткіші; - «Жеңіс» мемориалдық кешені; - С.Аманжолов ескерткіші; - Мүсін «Семсерден соқа соғайық!; - Мүсін «Жұлдыздарға»; - Кеңес өкіметі үшін күрескерлердің бауырластар зираты 1918-1989; - Интернационалист-жауынгерлерге арналған мемориалдық кешен; - В.Н.Потаниннің суреті бейнеленген Үлбі металлургиялық зауытының жұмысшыларына арналған сәндік монумент. Семей қаласындағы ескерткіштері: - Ямышев қақпасы; - Семейдің 250 жылдығына арналған стела; - Бір мұнаралы мешіт; - Екі мұнаралы мешіт; - Тыныбай Кәукенов мешіті; - Воскресенск православие мешіті; - Бұрынғы әйелдер гимназиясының ғимараты; - Ш.Уәлиханов пен Ф.Достоевскийдің жұптық ескерткіші ескерткіші; - Абай ескерткіші; - М.О.Әуезов ескерткіші; - Революция мен азамат соғысының батырларына арналған ескерткіш («ажал вагондары» тұрған жер); - Жауынгер-ауғандықтарға ескерткіш; - Қаурат Рысқұлбеков ескерткіші; - «Өлімнен де күшті» монумент; - Қабанбай батыр ескерткіші; - Шәкәрім ескерткіші; - Әміре Қашаубаев ескерткіші; - Аспалы көпір; - Қайым Мұхамедхановқа арналған ескерткіш; - Бейбітшілік стелласы [46].
	Жамбыл облысы	Облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорында көне дәуірден бүгінгі заманға дейінгі материалдық құндылықтар және халқымыз бен мемлекетіміздің өсіп-өркендеуі, әр кезеңдегі елеулі оқиғаларға қатысты тарихи заттар, еңбек, мәдениет, ғылым, қоғам қайраткерлері мен соғыс ардагерлерінің құжаттары мен

		заттары жинақталған, олардың жалпы саны 40 мыңға таяу. Музейде: - «Көне түркі тас мүсіндері және көне жазулар»; - «Тараз – 2000»; - «Суретші Л.В.Брюммер» көркемсурет залдары бар. Музейде: 1. Археология және этнография; 2. Қазіргі заман тарихы; 3. Қор және көрме залы бөлімдері жұмыс істейді
		- Сарысу аудандық тарихи-өлкетану музейі; - Шу аудандық тарихи-өлкетану музейі; - Бауыржан Момышұлы мемориалдық музейі (Жуалы ауданы); - Меркі аудандық тарихи-өлкетану музейі; - Мойымқұм аудандық Ж.Қуанышбаев атындағы музейі; - Талас аудандық тарихи-өлкетану музейі; - - Қордай аудандық К.Әзірбаев әдеби-мемориалдық музейі; - Ақтөбе қалашығы (ҮІ-ХІІІ ғ.) (Шу ауданында) [42].
		Тараз қаласының ескерткіштері: - Жамбыл Жабаев ескерткіші; - Мұхамед Хайдар Дулати ескерткіші; - Бауыржан Момышұлының ескерткіші; - Шығыс моншасы (Х-ХІІ ғ.); - Бәйдібек батыр ескерткіші
	Батыс Қазақстан облысы	Облыстық тарихи-өлкетану музейінің құрамына: қаланың көне тарихынан мәлімет беретін Е.Пугачевтің музей-үйі; суретші С.Ғұмаров музейі; орыс әдебиетінің классигі А.С.Пушкин музейі; Жәңгір хан атындағы тарихи-этнографиялық музейі; табиғат және экология музейі; С.Датұлы атындағы аудандық тарихи-өлкетану музейі (Сырым ауданы); Мұхит Мералиев атындағы аудандық тарихи-өлкетану музейі (Қаратөбе ауданы); Дина Нұрпейісова атындағы өнер музейі (Жаңақала ауданы); Көктерек ауылдық тарихи-өлкетану музейі (Казталовка ауданы); Ақпәтер ауылдық тарихи-өлкетану музейі (Казталовка

	ауданы); Кеңес Одағының Батыры М.Маметованың музей-үйі; М.Шолохов музей-кешені кіреді [47]. Музей қорында көптеген жәдігерлер жинақталған. Қазақ халқының қол өнер туындылары, тұрмыстық заттар, батырлардың ер-тұрмандары мен сауыт-саймандары, хандардың билік белгісі – асатаяқ, ханша Фатиманың камзолының көшірмесі, Кіші жүз хандарының портреттері бар. Музейде – археология, орта ғасырлық Алтын Орда кезеңінің және Жайық қалашығының пайда болу тарихы, Кіші жүз тарихы, Бөкей хандығының тарихы, Кеңес кезеңінің тарихы, Батыс Қазақстан облысының білім мен ғылым, өнер мен мәдениет салаларының даму тарихы, қазақ халқының этнографиясы, Қазақстан Республикасы тәуелсіздігінің тарихына арналған залдар бар
	Орал қаласындағы ескерткіштер: - бірінші әйелдер гимназиясының ғимараты, қазір Батыс Қазақстан мемлекеттік университетінің география факультеті орналасқан; - бұрынғы Штраус дәріханасы, қазір №1 дәріхана және саз мектебінің ғимараты; - итальян сәулетшісі Дельмединоның үйі; - Д.Фурманов және Б.Қаратаев тоқтаған үй, революцияға дейін «Россия» қонақ үйі болған; - Қызыл мешіт; - бірінші ерлер гимназиясының ғимараты, қазір Ж.Досмұхамедов атындағы педагогикалық колледждің оқу корпусы; - татар демократиялық әдебиетінің негізін қалаушы зиялы отбасы Тухватуллиндердің үйі, қазір Ғ.Тоқай музейі; - революцияға дейін бастауыш Пушкин мектебі және әскери саз мектебі, 1919 жылы Орал қаласын қорғау штабы орналасқан, қазір қоршаған ортаны қорғау басқармасы; - А.Н.Островский атындағы драма театрының ғимараты; - көпес Ванюшиннің үйі, қазір №38 мектеп ғимараты; - облыстық қазақ драма театрының ғимараты; - Абай Құнанбаев ескерткіші және екі фонтан; - XIX ғасырда салынған, патша армиясының полковнигі Завьяловтың үйінің ғимараты;

		- бұрынғы Р.Ф.Функаның әмбебап дүкені, XIX ғ. аяғындағы құрылыс, қазір тіс емдеу емханасы; - Мемлекеттік Банк бөлімшесінің ғимараты (1912 ж.); - ерте кеңес архитектурасы стиліндегі «Орал» қонақүйі [48].
Қарағанды облысы	Облыстық тарихи-өлкетану музейінің «Кіріспе» залында Қазақстан Республикасында қабылданған заңдар мен қаулылар көрсетілген. Музейде: Жерде тіршіліктің пайда болуы; Табиғат; Археология; Өнеркәсіптік Қазақстан ортағасырлық пен кейінгі ортағасырлық мәдениет және этнография; XX ғасырдың басындағы қазақ даласындағы ұлт-азаттық қозғалыс; Облыстың мәдениеті; Қарағанды көмір бассейнінің құрылуы; Қарлақтың тарихы және Ұлы Отан соғысы; Қарағанды облысы Ұлы Отан соғысы жылдарында; Қарағанды облысы Кеңес дәуірінде; Ғарыш; Тәуелсіздік Қазақстан кезіндегі Қарағанды облысының дамуы; Бабалар бейнелері залдары жұмыс істейді.	- Кеншілер мәдениет сарайы; - Қазыбек би ескерткіші; - Бұқар-Жырау Қалқаманұлы ескерткіші; - Абай Құнанбаев ескерткіші; - Қаныш Сәтбаев ескерткіші; - Евней Бөкетов ескерткіші [49].
Қызылорда облысы	- Айтбай мешіті (1878 ж.) Республикалық маңызы бар архитектуралық ескерткіш; - Теміржол милициясы ғимараты, қазіргі «Ақмешіт» музейі (1905 ж.); - Қаналы әулие мешіті (XIX ғ.); - Қорқыт Ата кітабының 1300 жылдығына арналған ескерткіш; - Құдай Анасы иконасының Әулие-Казаньдық шіркеуі (1855 ж.); - «Сыр-Ана» монументі; - «Сыр сүлейлері» аллеясы; - Жалаңтөс баһадүр ескерткіші; - Бұхарбай батыр Естекбайұлының ескерткіші;	

		- Н.Бекежанов атындағы қазақ музыкалық драма театрының ғимараты (1985 ж.); - Жанқожа Нұрмұхамедұлы ескерткіші; - Жанқожа батыр кесенесі (Қазалы ауданы Әйтеке би кентінен батысқа қарай); - Қалжан ахун мешіт-медресесі (XIX-XX ғ.) Сырдария ауданы Қалжан ахун ауылынан батысқа қарай; - Қорқыт ата ескерткіш кешені (1980 ж.), - Қорасан ата кесенесі (XIX ғ.) Жаңақорған ауданы Жаңарық ауылының оңтүстік-батысында; - Сығанақ қалашығының орталық мешіт-медресесінің орны (XII-XV ғғ.); - Төлегетай-Қылышты ата кешенді-мазары (XI-XII ғ.); - Перовск Казанско-Богородный шіркеуі (1890-1895 ж.ж.)
	Қостанай облысы	Қостанай облыстық тарихи-өлкетану музейі: - «Өлкенің ежелгі тарихы» археология залы; - «Өткеннің тылсым тіршілігі» палеонтология залы; - «Қостанай облысының табиғат байлықтары»; - «Туған жер тарихы»; - «Өлке халықтарының мәдениеті мен тұрмысы»; - «Қостанай қаласының тарихы»; - «Қостанай облысының тарихы»; - «Қостанай облысы Ұлы Отан соғысы жылдарында»; - «Қостанай жерінің мақтаныштары» залдарынан тұрады. Қостанай қаласының ескерткіштері: - Қазыбек би ескерткіші; - Тың игерушілер монументі; - «Красная стена – Қызыл қабырға» ескерткіші; - «Паровоз» ескерткіші
	Маңғыстау облысы	Облыстық тарихи-өлкетану музейі: - «Каспий теңізінің флорасы мен фаунасы»; - «Табиғат»; - «Археология»; - «Жаңа кезең тарихы» (XV-XIX ғғ. Маңғыстау тарихы); - «Мұнай өндісі»; - «Қазіргі Қазақстан»; - Халық жазушысы Ә:Кекілбаевтың шығармашылығы залдарынан тұрады

Павлодар облысы	Павел Васильевтің музей-үйі (XIX ғасырдың екінші жартысы). Мұнда 10 мыңнан астам экспонаттар жиыстырылған. Ол ақынға тиесілі қолжазбалар, кітаптар, суреттер, тұрмыс заттары, сондай-ақ XVIII ғ. басына қарасты жиһаздар жинағы. Бөренелі бесқабырғалының екі бөлмесінде уақыт тоқтап қалған тәрізді. Бұл жерде көпестің «төбешігі», веналық иілген орындықтар; ломбер үстелінің басында вольтерлік кресло; ұршық және минут сайын өлшеммен соғатын ескі сағат және т.б. заттар сақталған [Х34]. Шафердің музей-үйі; Г.Н.Потанин атындағы Павлодар облыстық тарихи-өлкетану музейі; Академик Қ.И.Сәтбаевтың Баянауыл мемориалдық мұражайы; Павлодар облыстық көркемсурет музейі; Өлкетанушы, Павлодар облысының фотошежірешісі – Д.П.Багаевтың мұражай-үйі (1884-1958); Майра Шамсутдинова атындағы ән шығармашылығы мұражай-үйі XIX ғасырдың басындағы архитектуралық ескерткіш болып табылатын Бастауыш ауылшаруашылық мектебінің ғимараты (1898 ж.); Архитектуралық және тарихи ескерткіш – Владимир училищесінің ғимараты; Жазушы А. Некрасовтың үйі (XX ғ. басы); Көпес Айтыкинның үйі (XX ғ. басы) – XX ғ. архитектуралық ескерткіші; Алексеев училищесі – XX ғ. басындағы архитектуралық ескерткіш; Ақынның мұражай-үйінің ауласында орыс ақыны П.Н. Васильевке қойылған мүсін Қазақтың демократ ақыны С. Торайғыров ескерткіші; Орыс драма театры алдындағы театралдық алаңда орыс жазушысы – драматург А.П. Чехов ескерткіші; Зейін Шашкин ескерткіші; Жауынгер-интернационалистер ескерткіші; Жеңіс алаңындағы Ұлы Отан Соғысы майданында қаза тапқан павлодарлық-жауынгерлерге даңқ монументі; Кеңес Одағының Батыры Қ. Қамзин мүсіні; Қалалық мәдениет және демалыс саябағындағы революционерлердің бауырластар зиратындағы ескерткіш; Ленин кентіндегі Ұлы Отан Соғысы жылдарында
------------------------	---

		майданда қаза тапқан жерлес-жауынгерлерге қойылған ескерткіш; Павлодар станциясындағы локомотив саябағында, Ұлы Отан Соғысындағы шайқастарда қаза болған депошы жауынгерлерге ескерткіш [50]
	Солтүстік Қазақстан облысы	Облыстық тарихи-өлкетану музейі: - «Тәуелсіздік жылдарындағы Қазақстан»; - «Тәуелсіздік жылдарындағы Солтүстік Қазақстан облысы»; - «Қазақстан-Ресей қарым-қатынастары» залдары бар. Абылай хан резиденциясы: - Абылайдың балалық шағынан хан тағына отырғанға дейінгі өмірі; - Хандық құрған 10 жылы; - Тақ залы; - Абылай тарихына арналған коллаждар, картиналар, кітаптарға арналған залы. М.Жұмабаев ауданы Сарытомар ауылындағы М.Жұмабаевтың мемориалдық мұражайы Жамбыл ауданы Сәбит ауылындағы С.Мұқановтың әдеби-мемориалдық музей-үйі. Мұражайдың экспозициясы жазушы өмірінің негізгі кезеңдерін көрсетеді және оған қазақ халқының тұрмысы бойынша жалпы экспозиция кіреді. Бөлмелерде жазушының заттары мен кітаптары орналастырылған. Қорларда С. Мұқановтың әдеби шығармашылығына қатысты бірегей құжаттар сақталған. Жамбыл ауданы Пресновка ауылындағы И.П.Шуховтың әдеби-мемориалдық музей-үйі
		Тарих және мәдениет ескерткіштері: «Ат үстіндегі Абылай хан» ескерткіші; Қарасай және Ағынтай батырлардың ескерткіші Реальное училищесінің өндірістік ғимараты (XX ғ. басы); С. Мұқановтың бюсті; Саяси қуғын-сүргін құрбандарына арналған монумент; «Абай және Пушкин» мүсін композициясы

Халқымыздың тереңге тартқан тарих қойнауынан атадан балаға, ғасырлардан ғасырларға мұра болып жеткен өшпес асыл қазынасы: тарихы, ескерткіштері, киелі жерлері, әдет-ғұрпы, салт дәстүрі, мәдениеті – рухани құндылығымыз, баға жетпес асыл қазынамыз [51].

Облыс аумағындағы тарихи орындарға, ескерткіштерге саяхат жасау барысында тарих, әдебиет сабақтарынан алған білімді тереңдетумен қатар, білім алушылардың бойында өз өлкесіне деген мақтаныш және сүйіспеншілік сезімін қалыптастыру көзделеді.

Сонымен қатар, сабақта және сабақтан тыс уақыттарда білім алушыларға өз өлкесінің тарихы туралы терең білім беру мақсатында өңірдің тарихи орындарымен таныстыру жұмысын жүргізуді ұсынамыз. Жұмыстың бұл түрін жүзеге асыру үшін әр аймақтың тарихи орындары, қорғауға алынған жерлері, ескерткіштері, табиғаты аңызға айналған жерлер туралы қысқаша деректер бере отырып, білім алушылармен саяхат жасауды жоспарлауға арналған жерлердің қысқаша тізімін ұсынамыз.

Есіл өзенінің оң жақ жағасында, Күйгенжар ауылынан шығысқа қарай бес ірі қорымнан тұратын, Өз Тәуке ханның ордасы орналасқан деген болжам бар «патшалық» қорымы орналасқан. Қорымда болған оқиғалар арқылы қазақ жерінің тарихына үңілуді ұсынамыз.

Ағаш өнері құрылысының ерекше үлгісі болып саналатын Бұрынғы мұсылман мектебінің ғимаратының (XIX ғасырдың соңы XX ғасырдың басында) тарихымен таныстыру арқылы балаларды еліміздің басты қаласының өмірімен ғана емес, сонымен қатар мамандықтар әлеміне (сәулет өнері, құрылыс т.б.) жетелеу мүмкіндігі пайда болады.

XIX ғасырдан сақталып қалған тарихи құнды ескерткіш, қаланың тарихи және мәдени ескерткіштерінің бірі – Константин-Елена шіркеуі [51].

Алматы қаласында Ғабит Мүсіреповтың әдеби-мемориалдық музейі бар. Музей әдеби және мемориалдық бөлімдерден тұрады.

Еліміздің Тәуелсіздігінің 25 жылдығы мен Алматы қаласының 1000 жылдығына орай ашылған – Мультимедиялық дәстүрлі музыка орталығы. Орталықта қазақ халқының ән-күй, ақын-жыраулық өнерін жасаушы және бүгінге жеткізуші өнер тұлғаларының аспап-мұралары орналасқан.

Зоология институтының мұражайы басты мақсаты – ежелгі геологиялық дәуірден біздің заманымызға дейінгі Қазақстанның жануарлар әлемін кеңінен таныстыру.

Белгілі қоғам қайраткері – Дінмұхамед Қонаевтың мемориалдық музей-үйінде балалық шағы, қызметте өсу баспалдағы, қоғам қайраткері ретінде қалыптасу жолы туралы деректер мен тарихи мағлұматтар және жеке заттары сақталған. Табиғат ескерткіштері нысаны болып табылатын Бас ботаника бағында жергілікті және басқа жерлерден әкелінген өсімдіктердің көптеген түрлері бар. Бақтағы аса бағалы, сирек кездесетін және жойылып бара жатқан өсімдіктердің жиынтығы еліміздің ұлттық байлығы болып саналады [42].

Еліміздің орталық бөлігінде орналасқан әкімшілік-аумақтық бөлініс – Ақмола облысы. Ерейментау ауданының көптеген нысандары Бөгенбай батырдың атымен байланысты. Батырдың жерленген жері, стела және Бөгенбай атындағы тарихи музей облыстың киелі жерлері болып саналады.

Осы ауданның Қоржынкөл станциясынан 15 шақырым жерде Мыңшұңқыр қорымында дидактикалық поэзияның шебері – Үмбетай жырау

жерленген. Оның жырлары сол заманның қайраткерлері, саяси оқиғалары туралы мол мәлімет береді.

Еңбекшілер ауданы Степняк қаласында қазақтың ән атасы атанған әнші, ұлы композитор, суырыпсалма айтыс өнерінің аты аңызға айналған шебері – Біржан сал Қожанғұлұлына арналған кешен орналасқан.

Қазақтың халық композиторы, ат ойынының түрлі тәсілін меңгерген өнерпаз, жауырыны жерге тимеген балуан – Балуан Шолақ кешені Бұланды ауданының Тастыөзек ауылының маңындағы ормандардың арасында орналасқан.

Зеренді ауданының ерекше орындарының бірі Үлгілі ауылындағы – «Айдаһар үңгірі».

Белгілі қазақ жазушысы Ілияс Есенберлиннің туған жері – Атбасар қаласында әдеби мұражайы орналасқан. Экспонаттар жазушының балалық және жастық шағы, Ұлы Отан соғысына қатысуы, еңбек жолы, шығармашылығы туралы сыр шертеді.

Аршалы кенті мен Михайлов ауылының арасындағы жолда орналасқан табиғат ескерткіші – Жылан тас мүсіні туралы аңызды тыңдау балалар үшін қызықты болары сөзсіз [42].

Көп ғасырлық тарихы бар, табиғаты әсем және ғажайып өлке – Алматы облысының аумағын Жетісу жері деп те атайды.

Жетісу – тарихи, мәдени, археологиялық, этнографиялық, табиғи ескерткіштерге бай өлке. Қазақстан егемендігінің символы атанып кеткен «Алтын адам» облыстың аумағында табылған, табиғаттың жұмбағы – «Айқай құм», ерте палеолит дәуірінен қалған Шарын өзені арналарында орналасқан. Согдиан шаған ағаштарын да дәл осы жерден көруге болады.

Қызылорда қаласында ақын Сара ескерткішін, Қапал ауылындағы ақын Сара мұражайын, Кербұлақ ауданы аумағында орналасқан табиғат ескерткіші «Алтын Емел» Ұлттық табиғат паркін, Шамалған ауылының маңындағы төбе басында орнатылған Аңырақай шайқасына арналған ескерткішті, Райымбек ауданы Қарқара жайлауындағы тарихи орын – Ереуілтөбе ескерткіші, Алакөл ауданындағы Қабанбай батыр тарихи-этнографиялық мұражайы, орта ғасырдағы қазақ ғалымы – Қадырғали Жалаири ескерткіші т.б.

Ауылда болған аптада немесе арнайы саяхатта болған кезде білім алушыларды өлкенің тарихи-мәдени ескерткіштерімен, тарихи тұлғалардың өмірбаяндарымен таныстыруды ұсынамыз. Мысалы: Қызылорда облысы Жаңақорған ауданы Қыркеңсе ауылынан оңтүстікке қарай орналасқан Төлегетай-Қылышты атаның кесенесіне тоқтағанда ол кісінің өмірдерегімен және аңыз әңгімелермен таныстыруды ұсынамыз [52].

Солтүстік Қазақстан облысы Айыртау ауданы Сырымбет ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай 1822 жылдың күзінен бастап Сырымбет жері Шоқан Уәлихановтың әжесі, орта жүз ханы Уәлидің жесірі Айғанымның тұрақты қыстауы болған.

Ш.Уәлихановтың балалық, жастық шағы осы әжесінің қонысында өтті. Болашақ ұлы ғалымның қалыптасуына үйдегі шығармашылық орта оң әсерін

тигізді. Әжесінің арқасында қоныс тек қыстау ғана емес, сонымен қатар көрнекті ақындар, қызықты адамдар жиналатын орталыққа айналды.

Жамбыл облысының тарихи ескерткіштері мен аңыздары:

Қостөбе қалашығы (Байзақ ауданы);

Бектөбе қалашығы (Жамбыл ауданы);

Георгиевск қалашығы (Қордай ауданы);

Аспара қалашығы (Меркі ауданы);

Жазылбек Қуанышбаев ескерткіші (Мойынқұм ауданы);

Ықылас Дүкенұлы зираты (Сарысу ауданы);

Ақкесене бекінісі (Талас ауданы);

Ақкесене мен Көккесене туралы аңыз. Бірде Қарахан Таласта (Таразда) Бетпақтан (Бетпақ даладан) өтіп келген керуенбасыны қабылдапты. Ханға деген сый-сияпаттан берген кеурен басы: «Дат тақсыр» - депті, сонда хан тұрып: «Датың болса айт» - деген екен. Ханның аяғына жығылған керуен басы: «О, құдіреті күшті хан, мен жүрмеген жол, аспаған асу аз болар, бірақ Таластан терістіктегі құмнан (Мойынқұмнан - М.Е.) қатерлі де қауіпті жер көргенім жоқ. Үш күндік жолдың азабы үш айға бергісіз болды. Сол жолдың торабына, қараңғы түнде жол көрсететін Темірқазық жұлдызы сияқты белгі қойдырсаңыз, Сізге Алланың, нұры жауар еді» - депті. Көреген хан тараздық шеберге Ақкесене және Көккесене мұналарын салдырыпты [53].

Жайсаң ғұрыптық-мемориалдық кешені (Шу ауданы).

Маңғыстау облысының Шетпе ауылынан солтүстік бағытта орналасқан Айрақты тауының баурайы маңын зерттеушілер «дала симфониясы» деп атаған тастардағы шимайланып қалдырылған сурет-петроглифтерді көруге болады.

Ақтау қаласынан солтүстік-батыс бағытта орналасқан Саура сайы, Маңғыстау ауданы Шетпе ауылынан солтүстік-батыс бағытта орналасқан Самал сайы, Түпқараған ауданы Форт-Шевченко қаласынан шығыс бағытта орналасқан Тамшалы сай, Қарақия ауданы Сенек ауылынан солтүстік бағытта, Шопан ата қорымында орналасқан Ұлыкіндік кешені т.б. жерлерді тамашалап, пайда болу тарихына, географиясына үңілуге болады.

Қостанай облысы Торғай атырабындағы Сарытүбек ауылын қазақтың ақыны, әдебиет зерттеуші ғалым, түркітанушы, публицист, педагог, аудармашы, қоғам қайраткері Ахмет Байтұрсыновтың туған жері ретінде таныстыру арқылы қазақ тілі білімі мен әдебиеттану ғылымдарының негізін салушы ғалымның өмірі туралы алған білімдерін тереңдету ұсынылады.

Жангелдин ауданы Қабырға өзенінің алқабында салынған Албарбөгетінің (Айса бөгеті) салыну тарихымен, Тәуіш ауылынан үш шақырым жерде болған Татыр шайқасымен таныстыру арқылы ел тарихына деген қызығушылық тудыру көзделеді.

Қарағанды облысы Қарқаралы тауына, Шайтанкөлге, Үшүңгір тауына, Едірей тауларына, Мәдидің қара үңгіріне, Кент, Боқты, Қу, Едірей тауларына саяхат жасау ел табиғатына деген сүйіспеншілікті тәрбиелеуге негіз болары сөзсіз.

Едірей атауының шығуы қазақ тілінің едірею етістігімен байланысы жоқ атау, көне түрік тілінде еді («жеті») және әрей («арай») сөздерінен қалыптасқан

атау. Мәди Бәпиұлы патша үкіметінің қудалауына ұшырап, қашып жүргенде осы үңгірді паналаған. Қудалаушылардан қашып жүргенде үңгірге тығылған сәттерінде от жаққан пеш орны бар. ол пештің бір қасиеті, от жаққан кезде түтіні тұлытау ауданының ау жақпарларының арасымен кетіп, екі шақырым жерден шығады.

Ұлытау ауданының солтүстігіндегі Арғанаты тауының бауырындағы тас мүсіндер – ежелгі көне дәстүрдің жойылар алдындағы соңғы бой көрсетуінің бір үлгісі.

Сонымен қатар, аймақтың танысуға болатын қасиетті нысандарының қысқаша тізімін ұсынамыз.

Талды II қорымы, Қаражартас қорымы, Ақсу-Аюлы II қорымы, Байқоңыр петроглифтері, Ұлытаудағы Хан ордасы, Ақтау бекінісі, Кент қалашығы, Тайатқан – Шұнақ петроглифтері, Желтау петроглифтері, Тасарал қорымы, Қызылкеніш сарайы және т.б.

Батыс Қазақстан облысы Қоңыр ауылының маңында орналасқан Айдана қыраты туралы аңыз қазақ халқының бір ауыз сөзге тоқтайтын, қыз баланың орынды қыдылығын бағалай білетін көрегендігін көрсетеді.

Жоғарыда аталған өлкетануды сипаттайтын ерекшеліктерге сүйене отырып, мұғалімнің алдында тұрған маңызды мақсаттың бірі – баланы дамыту, оған халықаралық аренада өзінің туған мәдениетін таныта білу біліктілігімен негізделген патриоттық тәрбие беру болып табылады. Оқушыларды туған және басқа да мәдениет әлеміне кіргізу, олардың тіл құралы арқылы ойлау қабілеттерінің дамуына ықпал етеді, оқушылар туған халқының менталитетін түсінуге үйренеді. Жеке тұлғаның дүниетанымының қалыптасуы және мәдени дамуы оқушының туған өлкесінің мақтаныштары, киелі орындары, мәдениеті, әдет-ғұрпы, салт-дәстүрлері, тарихы, тұрмысы туралы білімінің кеңеюі барысында жүзеге асады. [4]. Осы айтылғандардан шығатын қорытынды, күтілетін нәтиже:

- өз Отанын сүйетін, оның тарихын, тілін, әдет-ғұрпын құрметтейтін тұлға тәрбиеленеді;
- білім алушылардың туған өлкеге деген қадір-құрметі оянады, сол арқылы туып-өскен өлкеге, Отанға деген сүйіспеншілік қалыптасады;
- білім алушылар мүмкін болғанша зерттеу жұмыстарына қатысады;
- білім алушыларда қоршаған ортаны бақылай алу білігі қалыптасады, олардың күнделікті қажетті істерге қатысу қабілеті дамиды;
- Отанымыздың тарихына жаңа беттер қосылады.

Осындай нәтижеге жету өзекті мәселе болып табылады. Еліміздің жарқын болашағының іргетасын қалайтын жастар, өскелең ұрпақ екені белгілі. Сол ұрпақтың саналы, көзі ашық, өткені мен болашағын айқын танитын болып қалыптасуы біздің қолымызда екенін ұмытпау қажет.

Қорытынды

Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаев «Болашаққа көзқарас: қоғамдық сананы жаңғырту» мақаласында адами капитал сапасын арттырудың маңыздылығын өзектендіріп, жаһандану жағдайында дамудың даңғыл жолына түскен егемен еліміз үшін жаңа кәсіпті меңгерген, палиглот тұлғалардың пайдасы туралы пайымды парасат биігінен баяндайды.

«Қазақстанда барлық адам үшін жұмыс табылады. Барлық жерде бос жұмыс орындары болғандықтан, ешбір адам жұмыссыз жүрмеуі тиіс. Басты мәселе адамдардың белгілі бір кәсібі жоқтығында болып отыр. Осы адамдар кәсіби білім беретін оқу орындарына барып, маманға айналуы тиіс», - деді Назарбаев Астана қаласындағы Азаматтық қоғам пленарлы отырысы кезінде.

Елбасы айтып өткен басты мәселені мектеп қабырғасында шешуде «Айналаға қара» жобасының атқарар ролі зор. «Тәрбие және білім» кіші бағдарламасының «Саналы азамат» базалық бағыты шеңберінде жүргізілетін атаулы жоба аясында оқушылар ауыл мен қалаға экскурсияға шығып тыныс-тіршілігімен танысып, мәдени-экономикалық жаңалықтармен бөліседі. Өндірістегі жаңа технологиялардың тиімділігіне көз жеткізеді. Жаңа технологиялар алып келген жаңа мамандықтарды меңгеруге қызығушылығы оянады. Еңбек нарығында сұранысқа ие болашақ кәсіпті таңдауына дайындық, білім беру мазмұны арқылы жаңа тұрмысқа бейімдеу жұмыстарын жүргізеді.

Осы әдістемелік ұсынымдардың мазмұны оқытудың белгілі бір кезеңінде білім алушылардың іс-қимыл бағдарламасын құрылымдау үшін педагогтерде қажетті психологиялық-педагогикалық білімдерді де қалыптастыруға, кәсіптік іс-қимылда теоретикалық білімді нақты жағдайда қолдана білу білігін дамытуға бағытталған.

Әрбір оқушыда әмбебап тұлғаны көргісі және дамытқысы келетін мұғалім барлық оқушыларды бір уақытта әртүрлі мамандыққа бағыттауға байланысты күрделі педагогикалық мәселені шешуіне тура келеді. Бұл проблеманы табысты шешу үшін педагог білім берудің әртүрлі мағыналы нысандарын, технологияларын жақсы білуі және меңгеруі қажет.

Қорыта келгенде, жоба таяу болашақта ауыл және қала балаларын теңестіру, сәйкестендіру, ықпалдастыру үшін мектептен тыс кәсіптік бейімдеу жұмыстарында білім берудің көптеген өзекті мәселелерін шешуге мүмкіндік береді. Оның ішінде, төртінші өнеркәсіптік революция дәуірінде технологиялық, экономикалық және әлеуметтік салалардағы терең және қарқынды өзгерістермен таныстырады. Жаһандану жағдайында бәсекеге қабілетті заманауи қазақстандықтарды қалыптастыруға алғашқы қадамдар жасайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.Ә. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақала. 12 сәуір, 2017. <http://online.zakon.kz/>
2. Размышления о парадигме развития современного человека и общества: Статья М.В. Герман. Вестник томского государственного университета, № 354 2012г
3. Білім беру парадигмасының мәні және педагогикалық өркениет кезеңдері. <http://www.myshared.ru/slide/1358863/>
4. Парадигма. <https://kk.wikipedia.org/wiki/>
5. Родина, Ақмол, Сабынды ауылдарының тұрғындары зауыттардың жанында тұрудың артықшылықтары жайлы. <https://weproject.kz/kz/articles/detail/rodina-a-mol-sabyndy-auyldaryny-t-r-yndary-zauyttardy-zhanynda-t-rudy-arty-shyly-tary-zhayly/>
6. «Біздің Сауер» <https://egemen.kz/article/ozimizdin-ivan-adamovich!>
7. Клаус Швабек. Төртінші индустриялық революция. «Эксмо» 2016 ж.
8. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 2018 жылғы 10 қаңтар
9. Цифрлы Қазақстан қандай болады? <https://aikyn.kz/2018/10/05/>
10. Еріктілер ауылдарға аттанды. <http://www.kostanaytany.kz>
11. Азат Үсен. Урбанизация және салт-дәстүр. <http://ushqiyan.kz>
12. Қазақстанда шағын қалалардың қалыптасуы. <http://e-history.kz/kz/publications/>
13. Қазақстан демографиясы. <https://kk.wikipedia.org/wiki/>
14. «Ақылды қалалар» «ақылды ұлттың» дамуы үшін керек <https://aikyn.kz/2018/01/21/39934.html>
15. «Город, который нам нужен 2.0». www.worldurbancampaign.org
16. Адами капиталдың заманауи қоғамдағы маңыздылығы <http://kzref.org/adami-kapitaldi-zamanaui-ofamdafii-maizdilifi.html>
17. Астанада IT білім алуға болады. inform.kz/kz/astanada-kasibi-it-bilim-aluga-bolady
18. Айгерім Саулетханқызы. <https://365info.kz/2018/10/etnicheskaya-kazashka-iz-mongolii-rabotaet-v-kompanii-apple-kazahskie-smi/>
19. «Цифрлы технология дәуірінің алыбы». - «Егемен Қазақстан», №161 27 тамыз. 2018 жыл.
20. Джек Ма. <https://www.zharar.com/kz/kenes/business/16362-alibaba.html>
21. Бердн М. Система профессиональной ориентации в Германии// Научные записки. Серия «Педагогика». — 2011. — № 3.
22. Отечественный и зарубежный опыт профессиональной ориентации школьников//Аккредитация в образовании [Электронный ресурс]. URL: http://www.akvobr.ru/opyt_proforientacii_shkolnikov.html

23. Фукуяма Сигэкадзу. Теоретические основы профессиональной ориентации / Под ред. Е. Н. Жильцова, Н.Н.Нечаева. – М. : Изд-во Моск.ун-та, 1992. – 108с.
24. Ауыл. <https://kk.wikipedia.org/wiki/>
25. Салт-дәстүрлер. <https://kk.wikipedia.org>
26. <https://ok.ru/yztrbieslt/topic/>
27. <http://100esim.el.kz/kz>
28. <http://zhasorken.kz/>
29. <https://www.google.kz/search?q>
30. <https://ppt-online.org/277592>
31. <http://zhangeldy.kostanay.gov.kz/>
32. Орта мектепте «Өлкетану» курсының оқытудың әдістемелік негіздері. Әдістемелік құрал. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2013. – 43 б.
33. «Қазақстан». Ұлттық энциклопедия/Бас редактор Ә.Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998
34. Биология: Жалпы білім беретін мектептің 7-сыныбына арналған оқулық. Алматы: «Атамұра» баспасы, 2007
35. Арғынбаев Х. Қазақ халқының қолөнері. – Алматы: «Өнер», 1987. – 126 б.
36. https://kk.wikipedia.org/wiki/Өсімдік_шаруашылығы
37. Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: «Аруна Ltd». ЖІШС, 2005
38. Сағындықов Е. С. / Қазақтың ұлттық ойындары. — Алматы: «Рауан» баспасы, – 176 бет.
39. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V15ABW00897>
40. https://baq.kz/kk/news/ruhani_zhangiru/kieli_astana_kartasi_sseifullin
41. <http://bilim-all.kz/article/1941-Almaty-qalasynyn-murazhailary>
42. Қасиетті Қазақстан. Бірінші том. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2017. – 480 бет.
43. <http://e-history.kz/kz/publications/view/1302>
44. <http://e-history.kz/kz/map/view/146>
45. <https://readtiger.com/wkp/kk/> Атырау
46. http://semeylib.kz/?page_id=954&page=11
47. <http://olke.kz/index.php>
48. <http://bko.gov.kz/leumit-fat/culture/monuments.html>
49. <http://www.karlib.kz/index.php/kz/eskertkishter>
50. http://cbs-nl.zz.mu/Pamyatniki/3-heroy_kz.pdf
51. Қазақстанның өңірлік қасиетті нысандары. – Астана: Фолиант, 2017. – 504 б.
52. <http://kyzylorda-pamyatniki.kz/kz/monuments/kzo/ger92>
53. http://kymshagal.ucoz.net/news/a_kesene_a_yzy_kh_khii_kh_ii/2012-04-23-21

**«Тәрбие және білім» кіші бағдарламасының «Айналаға қара»
жобасын жүзеге асыру барысында қолдануға ұсынылатын сынып
сағаттарының жоспарлары**

**«Мен елімнің ертеңімін»
атты сынып сағатының жоспары**

*Авторы: Хавдеш Фариза,
Волгодонов орта мектебінің
бастауыш сынып мұғалімі,
Ақмола облысы Аршалы ауданы*

Сыныбы	3 «Б»			Күні	
Тақырыбы	«Мен елімнің ертеңімін» Рухани жаңғырудың жарқын жолы				
Мақсаты	Оқушыларды Отанды сүйе, өз елін, тарихын білуге, жалпыадамзаттық құндылықтар мен терең көзқарастарды сіңіру арқылы таным белсенділіктерін арттыруға бағыттау				
Оқушының қабілеті	Жалпыадамзаттық, мәдениетаралық білімдері мен сыни ойлау, зерттеушілік дағдылары дамыған, отансүйгіштілге				
Сабақта қамтылатын білім беру құндылықтары	Қазақстандық патриотизм және азаматтық жауапкершілік				
Сабақтың түрі	Аралас сабақ				
Сабақтың әдісі	Диалогтық, топтық				
Көрнекіліктер	Проектор, бейнебаян, түрлі-түсті шарлар, топтық жұмысқа арналған орталықтар, экспонаттар				
Сабақ кезеңдері	Мұғалімнің әрекеті			Оқушының әрекеті	Уақыты
Ұйымдастыру кезеңі	1. Сәлемдесу. Психологиялық дайындық. 2. «Шаңырақ» Аспаны ашық еліміздің, Көркі сұлу жеріміздің, Біз - бақытты баламыз! Ақпыз, қара, сарымыз, Ағайынбыз бәріміз!			Барлығы шеңбер бойымен тұрып, кезекпе-кезек тілек айтады Топқа бөліну	5 минут
	3 топқа бөлу 1-топ «Отаншыл» 2-топ «Намысшыл» 3-топ «Білімді»				
Негізгі бөлім Мағынаны тану	А) Тақырып ашу. Постер қорғау ----: отаншыл болу үшін ---- Патриот деген ол - Өскери міндетке жауапкершілікпен қарау. - Туған жерге деген ыстық сезім.				

	- Ата-баба өсиетіне адал болу. - Өз Отанын күшті, айбынды ету, гүлдендіруге ұмтылу. - Бойындағы күш-қуаты мен білімін Отан игілігі мен мүддесі үшін жұмсау. - Ана тіліне деген құрмет. - Өз халқының әдет-ғұрпын және салт-дәстүрін құрметтеу. - Елдің тарихын білу және құрметтеу. - Қазақстанда мекен ететін халықтарға деген құрмет сезімі. - Өз халқының әлеуметтік, мәдени жеңістерін мақтан тұту. - Мемлекеттік рәміздерге құрметпен қарау. - Заңға бағыну.		
	3. Сұрақ-жауап ойыны - ҚР елтаңбасында не бейнеленген? (<i>тұлпар, шаңырақ, жұлдызша. Күн</i>) - Қазақстан өз тәуелсіздігін қай жылы алды? (1991 жыл 16 желтоқсан) - «Отан қорғау» дегенді қалай түсінесің? - Әнұранның авторларын ата? (Ш.Қалдаяқов, Ж.Нәжмединов, Н.Назарбаев.) - ҚР тұңғыш президенті кім? (Н.Н.Әбішұлы) - ҚР неше облыс бар? (14 облыс) - Тұңғыш қазақ ғарышкері кім? (Токтар Әубәкіров) - Конституция күні? (30 тамыз)	Сұраққа жауап береу	10 минут
	4. «Туған жеріңе не бересің?» ойыны Біздің Отанымыздың табиғаты өте бай. Қарағайдың қандай пайдасы бар? Оқушылардың жауабы Ағаш – адамның күнкөрісіне қажет және рухани өмірде ерекше орын алатын табиғат нысаны. Тәуелсіз Қазақстанның болашағы сендерсіңдер! Еліміздің көркейуіне, гүлденуіне «Туған жеріңе не бересің?» ойыны арқылы өз үлестеріңді қосыңдар. – Міне, сендерге қарағай ағашын дайындадым. – Ағашқа не жетіспейді? (жапырақтары). – Сендердің парталарыңда жапырақтар жатыр. Дайын тұрған жапыраққа «Туған жеріңе не бересің?» сұрағының жауабын жазып, оқып, қарағай бұтағына ілеміз. Мысалы: әдемі үй салу...). (Жұмыс аяқталған соң, жапырақтарды жинап, ағашқа әр бала жапырағын іледі)		
	- Оқушылар, қазір мен сендерге мазмұнды сурет көрсетемін. Зер салып қарап отырыңдар. - Сонымен суреттен не көрдіңіздер? - Бұл суреттер арқылы не айтуға болады? - Қандай болжам жасайсыздар? - Бүгінгі сабағымыздың тақырыбы: «Мен елімнің ертеңімін» деп аталады.		

	- Бұл тақырыпты алған себебім, Отанды сүйеге, өз елін, тарихын білуге, жалпыадамзаттық құндылықтар мен терең көзқарастарды сіңіру арқылы таным белсенділіктерін арттыруға бағыттау арқылы Елбасының «Болашаққа бағдар- рухани жаңғыру» мақаласымен таныстыру. - Ал, енді сіздер рухани жаңғыру дегенді естігендерің бар ма? - Рухани байлық деген не? - Мұның не екенін тағы да білу үшін білімімізді толықтырып, осы сұрақ төңірегінде ой өрбітеміз. Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласындағы қоғамды рухани жаңғыртудың басымдықты идеяларын кеңінен насихаттау болып табылады. Аталмыш мақала кіріспе, қорытынды және екі бөлімнен тұрады. Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуға тиіс. Қазір сіздердің назарларыңызға осы мақала туралы бейнероликті ұсынамын		
	Ә) Бейнеролик көрсетіледі. https://www.youtube.com/watch?v=... Елбасы неше құндылықты ұсынған екен? Рухани жаңғыру жолынан не күтеміз? «Рухани жаңғыру» - дәуір талабына сай жаңғыру. «Рухани жаңғыру» - әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына қосылу. «Рухани жаңғыру» – табысты ел болуымыздың кепілі. Бәрі: - Біз өз Отанымыздың патриотымыз. - Мы патриоты нашей старны. - We are patriots of our countries Жақсылық – рефлексия (Балаларды ортаға шақырып, шеңбер құрастырады)	Бейне ролик тамаша лайды	15 минут

	– Менің қолымда ақ түсті бір шүйке жіп. Қазір мен оны шеңбер бойы жіберемін. Қолға түскен жіпті саусаққа орап, алысқа жетелейтін армандарыңды тілендер (жіп мұғалімге келеді). – Бізбен жіп не істеді? – Қалай ойлайсыңдар, бұл жақсылықтың белгісі ме? (Балалардың пікірі). – Дұрыс, жіп бізді біріктірді. Әрқашанда бірге болуымыз, бір-бірімізге көмектесуіміз керек. Бір шаңырақ астында тату өмір сүруіміз керек. – Мектепте болып жатқан әр түрлі шаралардан қалыспауға, өзіміздің үлесімізді қосуға ұмтыламыз. – Қазақ халқының дәстүрін, тілін құрметтеп, еліміздің өсіп-өркендеуі жолында тынбай еңбек еткенде ғана, еліміз де көркейіп, гүлденеді.		
	Тапсырма 1-топ: «Отаншыл» «ЕХРО-дағы ғажайыптар» қабырға газетін шығару. 2-топ: «Намысшыл» «Болашақ Қазақстан» 10 жылдан кейін менің көзіммен. Жоба қорғау. 3-топ: «Білімді» «Ұлттық құндылықтарымызды қастерлейік» жарнамалау	Топтасу Еркін түрде Топпен жұмыстану, талқылау, кеңесу, қорғау Ойларын айтады	5 минут
	В) (Есік қағылады) Ішке Білім патшасы кіреді. - Оқушылар, бізге алыстан қонақ келген екен. - Төрлетіңіз! Білім патшасы: - Сәлеметсіздер ме, оқушылар! Мен Қазақстанның түкпір-түкпіріндегі білім ордаларын аралап Рухани жаңғыруға байланысты жарғы таратып келемін. Сол себепті сіздерге сұрақ қойғым келіп тұр. - Патриот адам кім? - Ол өзін қалай көрсетуі керек? - Өздерің білетін ірі тұлғаларды атаңыздаршы? - Тыңдаңыздар! Тыңдаңыздар! * Әлемдік өркениетті елде еркін өмір сүру үшін өз ана тілінді қастерлей отырып, орыс, ағылшын тілдерін жетік меңгеріңдер! * Өз тарихыңды, ата-тегіңді ұмытпа! * Сен «қазақ» деген ұлы халықтың ұрпағысың! * Сен ең мықты болуға тиіссің! - Келесі кездескенше сау болыңыздар!	Диалог Прзентация /ағаш суреті/ Патриот ұғымының мәнін ашады, өз бойларында ғы және қоғамдағы патриот адамдардың образын жасайды Жарғыны оқиды 6 құндылық ты ажырату	
Қорытын ды бөлім	- Білім патшасы бізге не деп кетті? - Осыған байланысты өз ойымызды жинақтайықшы. Сөйлемді аяқта «Рухани жаңғыру ...» Кері байланыс: !,- өздерің таңдаған белгіге барып тұру. <u>Мұғалімнің қорытынды сөзі:</u> Алда әлі ұзақ жол, үлкен асулар бар. Сол асулар мен қиындықты жеңу	Сабакқа қорытынды жасайды. Кері байланыс өзі таңдаған тыныс белгісіне барып шоғырланады	5 минут

	үшін білектің күші мен найзаның ұшы керек емес. Оған тек жүрек пен білім, талант пен талап керек. Қазақ елінің абыройын асырып, мерейін үстем етер, әлем таңғалар, талай-талай жаңалық ашар білімділер керек. Тәуелсіз еліміздің намысын қорғайтын, бүгінгімізді ертеңіне жалғайтын, қазақ елінің ертеңі, болашағы үшін жауап беретін бүгінгі ұрпақ екенімізді сезінейік. «Сен де бір кірпіш дүниеге, Кетігін тап та бар қалан!» - деп ұлы ақын Абай атамyzдың сөзімен сынып сағатын аяқтаймын. Ұранымыз: • Әлемдік өркениетті елде еркін өмір сүру үшін өз ана тілімізді қастерлей отырып, орыс, ағылшын тілдерін жетік меңгереміз!		
--	---	--	--

A1 Қосымшасы

«Ұлттық ойындар» атты сынып сағатының жоспары

*Авторы: Жұлдызай Батырбековна Қасымханова,
И.Құтпанұлы атындағы орта мектептің
бастауыш сынып мұғалімі,
Жібек жолы ауылы
Ариалы ауданы Ақмола облысы*

Сабактың мақсаты: Рухани жаңғыруды сипаттау және патриоттық сананы ынталандыратын ұлттық құндылықтарды жаңғырту. Оқушылардың бойында ұлттық сананы туған халқына деген құрмет, сүйіспеншілік, мақтаныш сезімін ұялату, ұлттық рухты сіңіру. Оқушыларға ұлттық ойынның адамның денсаулығына қаншалықты пайдалы екендігін түсіндіру.

Бағыттаушы сұрақтар:	Қазақ халқының ұлттық ойындары не себепті қан қыздырып, қызығушылықты шыңдай түседі?
Проблемалық сұрақтар:	Ұлттық ойынды қалай жандандыруға болады? Ұлттық ойынды қалай қолдауға болады? Неге қазір балалар Ұлттық ойынды ойнамайды?
Шаттық шеңбері:	Кел балалар тұрайық, Әдемі шеңбер құрайық. Уық болып иіліп, Кереге болып керіліп, Қазақ үйді құрайық.

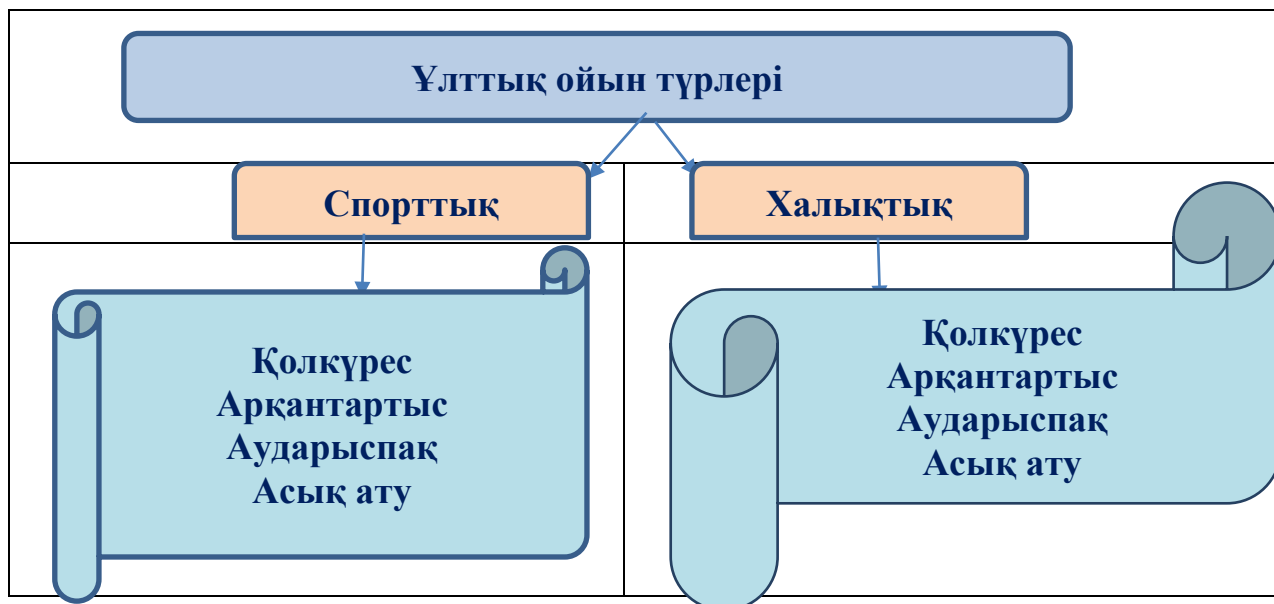
Ұлттық ойындар қазақ халқының ерте заманнан қалыптасқан дәстүрлі ойын-сауықтыудың бір түрі. Оның бастауы алғашқы қоғамдық қауымда шыққан. Ұлттық ойындар негізінде әр халық түрлі-түрлі жаттығылар жасау

жолымен дене шынықтыру ісінің негізін салды. Бұл адам денсаулығын жақсартуда пайдасы зор. Ұлттық ойындар ата-бабамыздан қалған байлығымыз, асыл қазынамыз. Сондықтан, үйренуде, күнделікті тұрмысқа пайдалануда, заманға сай ұрпақ тәрбиелеуде пайдасы орасан зор.

Ұлттық ойын ойнатудың негізгі мақсаты:

- 1) балалар денсаулығын нығайту;
- 2) денені шынықтыру;
- 3) мәдениетін қалыптастыру;
- 4) өзін-өзі тәрбиелеу және жетілдіру.

Ұлттық ойын – ойын ғана емес, халықтың өткені мен бүгінгісі. Яғни ойынды өмірден ажыратып қарай алмаймыз. Балалар тек ойнап қана қоймайды, сонымен бірге ойлайды, аңғарады, көп нәрсені білуге, зерттеуге талпынады.

Олай болса, зеректіктілікті, ептілікті және икемділікті қажет ететін ойын – «Арқан тартыс» ұлттық ойынын өзіміз ойнап көрсетейікші.

Ойынның шарты: бұл екі топқа бөлінген балалармен ойналады, арқанның екі жағынан тартысады. Қай топ арқанды өз жағына тартса сол топ жеңіске жетеді.

Өте керемет. Сіздер арқан тартыс ойынын жақсы біледі екенсіңдер. Келесі кезекті «Орамал тастамақ» ойынына берелік. Қане кім шығады? Бәріміз шеңбер құрып отырайық.

Ойын шарты: балалар шеңбер жасап тұрады. Ойынды бастаушы бала, балаларды айналып жүгіріп, бір баланың артына орамал тастап кетеді. Артына орамалды тастағанын сезген бала менің артымда деп жауап береді. Ал, егер орамалдың тастағанын сезбесе ол өлең, тақпақ айтып немесе би билеп беруі керек.

Халық әні «Елигай». Қабыл алыңыздар.

«Күш – атасын танымас» демекші осы сыныптағы жігіттеріміздің күштерін сынап көрейікші. Олай болса қазақтың ұлттық ойыны «Қол күрес». Кәне, кім өз күшін сынға салғысы келеді. Ортаға екі ер баланы шақырамын.

Ойын шарты: балаларды екі топқа бөліп, ортаға екі баладан шығарып, шынтақтарын үстел үстіне мықтап қойып, қолдарын айқастырып ұстатып, бар күштерімен екінші баланың қолын үстел үстіне жығу керек. Жыққан бала жеңімпаз болады.

Өте жақсы жарайсындар. Менің оқушыларымның келешекте ержүрек, батыл болатындарына сенемін.

Құлақтан кіріп бойды алар,

Әсем әнмен тәтті күй - демекші кезекті күйге береміз, «Адай» күйі.

Қазақтың ұлттық ойыны «Қыз қуу».

Ойын шарты: ойын үшін жігіттер мен қыздар іріктеліп, ұшқыр, жүйрік аттарға мініп шығады. Қашықтығы 300, ал ені 30-40 метрлік, топырағы жұмсақ, ашық алаң таңдалып алынады. Жарыстың басталатын жері – алаңның бір маңдайында қатысушылар орағытып өту үшін қарақшы қойылады.

Мың бұралған бишилерді ортаға шақырайық. Би: «Қаражорға». Жарайсындар, қыздар, өркендерін өссін! Болашақта сендерден зор үміт күтемін!

Балалар, ата-бабаларымыз ұлттық ойындар арқылы ұрпақтың береке-бірлігі мен ынтымағын жарастырып отырған. Әр ұлттық ойын оған қатысушыны өмір сүруге бейімдеп ғана қоймай, қиындықтан қорықпай, қарсы тұра білуге үйретеді.

Қорыта келгенде, ұрпақ тәрбиесі жайындағы озық ұлттық мұраны бүгінгі тәлім-тәрбие жұмысына пайдалана отырып, атадан балаға жалғасып келе жатқан әдет-ғұрпымызды, салт-дәстүрімізді, тілімізді, дінімізді қадірлеуді балаға сәби кезінен қалыптастырған жөн. Мұның өзі қазақтың ұлттық ойындарының бала тәрбиесінде маңызы зор екендігін дәлелдейді.

Осымен біздің «Ұлттық ойындар» атты ашық тәрбие сағатымыз өз мәресіне жетті. Келген қонақтарымызға, оқушылар сіздерге жақсы атсалысқандарыңызға және әсерлі көңіл-күй сыйлағандарыңызға көп рахмет!!!

«Тәрбие және білім» кіші бағдарламасының «Айналаға қара» жобасын жүзеге асыру барысында қолдануға ұсынылатын сабақтан тыс іс-шара жоспары

**«Мен үлгі тұтатын парасатты жан»
тақырыбындағы сабақтан тыс іс-шарасының жоспары**

*Авторлары: Ш.Қанбаева, Р.Атаулиева,
№ 201 мектеп-лицейінің мұғалімдері
Жалағаш ауданы Қызылорда облысы*

Формасы: Дөңгелек үстел

Мақсаттары:

- Оқушылардың сыбайлас жемқорлық туралы түсініктерін кеңейту;
- «Парасатты жан» ұғымын жан-жақты түсіндіру;
- Жалағаштық жас көшбасшысы, «Ең үздік мемлекеттік қызметкер» және ең жас басшы болған Қанбаев Абзал Болатұлының өмір жолын жас ұрпаққа үлгі ету;
- Адамгершілік, еңбекқорлық сынды адами қасиеттерді шәкірттердің бойына сіңіру;
- Еріншектікке бой алдырмайтын, өзінің маңдай терімен табысқа жететін парасатты адам болуға баулу.

Ресурстар: Интербелсенді тақта, «Сыбайлас жемқорлық» және «Парасатты жан» тақырыбындағы презентациялар, бейнероликтер.

Қатысушылар: «Таным» шаңырағының оқушылары

Өтетін орны: Ж.Жылқышиев атындағы математика кабинеті

Барысы:

I бөлім. Жемқорлықсыз ел – гүлденген ел.

II бөлім. Абзал Қанбаев – парасат иесі.

Жүргізуші:

Армысыздар, құрметті қонақтар, ұстаздар мен оқушылар!

Таным шаңырағының ұйымдастыруымен өткелі отырған «Мен үлгі тұтатын парасатты жан» дөңгелек үстеліне қош келдіңіздер!

Дөңгелек үстелімізді қос бөлім бойынша жоспарладық, ендеше уақыт созбай бірінші бөлімге кіріспе ретінде «Ой-талқыға» кезек берейік!

«Ой-талқыда» келесі сұрақтар тәңірегінде ой бөлісуге шақырамын:

- Сыбайлас жемқорлыққа қандай анықтама беруге болады?
- Сыбайлас жемқорлық бағытында ҚР Заңдарында не қарастылған, не көзделген?

- Сыбайлас жемқорлыққа не итермелейді деп ойлайсыздар?

I бөлім. Жемқорлықсыз ел – гүлденген ел.

Мұғалім сөзі:

Лауазымдық (қызметтік) өкілеттіліктерін және соған байланысты мүмкіндіктерін жеке өзі немесе делдалдар арқылы жеке өзіне не үшінші тұлғаларға мүліктік (мүліктік емес) игіліктер мен артықшылықтар алу немесе табу мақсатында заңсыз пайдалануы, сол сияқты игіліктер мен артықшылықтарды беру арқылы осы адамдарды параға сатып алу болып табылады.

• Яғни !!!

• Жеке пайда табу мақсатында қызмет бабын теріс пайдалану.

• «Ережелерге сәйкес» сыбайлас жемқорлық – алушы заң бойынша жасауға міндетті бір істе басымдық көрсетілетін қызметті алу мақсатында пара берілетін жағдайдағы шарттылықты оңайлату үшін жасалатын заңсыз ынталандыру болып табылады.

Саралап келгенде «Сыбайлас» ұғымын былайша сипаттағанымыз абзал:

- С – СЕНІМСІЗ
- Ы – ЫЖДАҒАТСЫЗ
- Б – БАЙЛАНЫСҚАН
- А – АДАМДАРДЫҢ
- Й – ИЕК АРТҚАН
- Л – ЛАС ІСТЕРІ
- А – АЛДАМШЫ
- С – СИТУАЦИЯ

Сыбайлас жемқорлық фактілеріне куә болған жағдайда, ҚР Мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігінің Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл ұлттық бюросына немесе тұрғылықты жер бойынша аймақтық департаменттерге хабарласуға болады. 1424 Call-центр номері.

ПАРА БЕРСЕҢ, ЖАЗАЛАНАСЫҢ ПАРА КЕЛЕСІ ТҮРДЕ БЕРІЛУІ МҮМКІН: • Ақша және сыйлықтар • Пайда және қызмет ұсыну • Сауық және басқа шығындарды төлеу ПАРА БЕРУ 15 ЖЫЛҒА ДЕЙІНГІ МЕРЗІМГЕ БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУҒА ЖАЗАЛАНАДЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІКТЕН КЕЛЕСІ ТҮЛҒАЛАР БОСАТЫЛАДЫ: • Пара беру туралы өз еркімен хабарлағандар • Қорқытып алу салдарынан пара бергендер ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТ ІСТЕРІ ЖӘНЕ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ АГЕНТТІГІ CALL center 1424	ПАРА БЕРСЕҢ, ЖАЗАЛАНАСЫҢ ПАРА БЕРУ 15 ЖЫЛҒА ДЕЙІНГІ МЕРЗІМГЕ БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУҒА ЖАЗАЛАНАДЫ Пара келесі түрде берілуі мүмкін: • Ақша • Үйлер (пәтерлер) • Қымбат бұйымдар • Тұрмыстық техника • Автомобильдер • Демалысқа жолдамалар • Сауықтарды төлеу • Жөндеу және құрылыс жұмыстары • Емдеу ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІКТЕН КЕЛЕСІ ТҮЛҒАЛАР БОСАТЫЛАДЫ: • Пара беру туралы өз еркімен хабарлағандар • Қорқытып алу салдарынан пара бергендер ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТ ІСТЕРІ ЖӘНЕ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ АГЕНТТІГІ CALL center 1424
---	---

II бөлім. Жас көшбасшы Абзал Қанбаев – парасат иесі.

Парасат деген не? Парасатты адам – ол кім?

(Оқушылар мен өзін-өзі тану пәнінің мұғалімі А.Жаңашеваның пікірі)

Мұғалім. Француз философы Г.Мабли: «Біздің бойымызға біткен қасиеттердің ішіндегі ең маңыздысы және ең ізгісі – парасат», - дейді.

✓ Парасат – жеке тұлғаның қадір-қасиетін, кісілік кемелдігін білдіретін жиынтық ұғым.

✓ Парасатты адамға істейтін ісін, сөйлейтін сөзін, қабылдайтын шешімін алдымен ақыл таразысынан өткізіп алу, әдеп-инабат, адамгершілік жағынан кінәратсыздық, салихалық пен мейірімділік, ізгілік пен кең мінезділік тән.

Жүргізуші: Құрметті қауым! Жас достар! Мүмкін, Сіздер Абзал Қанбаев кім, біз неге оны үлгі тұтуымыз керек деп ойлап отырған боларсыздар?!

Бүгінгі таңда қыршын ғұмыр үзіліп, орны ортамызда ойсырап тұрған жас көшбасшы, жас та болса бас болып ауданда, облыста мемлекеттік қызметтерді атқарған, Жалағаш ауданының гүлденуіне ат салысып, Республикалық «Ең үздік мемлекеттік қызметкер» атағын иеленген Қанбаев Абзал Болатұлының өмір жолы өскелең ұрпаққа қашанда үлгі болатынына сеніміміз мол. Себебі, ол жеткен жетістіктерінің барлығына маңдай терімен, адал еңбегімен жете білген, ағып түскен жарық жұлдыз. Абзал Болатұлының өмір дерегімен танысу үшін экранға назар салыңыздар!

Қанбаев Абзал Болатұлы 1989 жылы 24 наурызда Жалағаш кентінде дүниеге келген. 1991-1996 жылдары Көкшетау облысы, Зеренді ауданы, Қарабұлақ ауылында тұрды. 1996 жылы Қарабұлақ ауылындағы мектептің 1-сыныбына оқуға барды. 1998-2000 жылдары Жалағаш жеріне қайта көшіп келуіне байланысты 2-3-сыныпты №201 мектепте оқып, 5-сыныптан бастап №123 мектепте білім алып, 2007 жылы 11-сыныпты аяқтап шығады. Абзал мектепте оқып жүргенде түрлі ғылыми-танымдық жарыстарға қатысып, жүлделі орындарды иеленді.

Бірнеше рет география пәнінен мұғалімі Жәнібеков Беріктің жетекшілігімен аудандық, облыстық олимпиадаларға қатысып, жеңімпаз атанды. 2007 жылы А.Яссауи атындағы Халықаралық Қазақ-түрік университеті, экономика факультеті, ЭЕА-715 тобына студент қатарына қабылданды. Университет қабырғасында да қоғамдық жұмыстарға белсене араласты. Ол – студенттік ректорат мүшесі, 1-курста «Экономика» клубының төрағасы, 2-курстан бастап студенттік ректоратта қоғамдық құқықтық қатынастар проректоры, студенттік ректор кеңесшісі т.б қызметтер атқарды. Осындай түрлі қоғамдық жұмыстардың бел ортасында жүріп, Қазақстан студенттер альянсы, Түркістан – Кентау аймақтарының көшбасшысы болды.

Қоғамдық жұмыстарда белсенділік пен оқуда жетістікке жеткені үшін университет президенті Л.Тәшімов мырзаның «Ата-анаға Алғыс хаты» мен түрлі марапаттаулар, Түркістан қаласының әкімінің, Қызылорда қаласының әкімінің «Алғыс хаттарымен» бірнеше мәрте марапатталған. 2011 жылы Түркістан қаласындағы А. Яссауи атындағы қазақ-түрік университетін бітіріп шығады.

Еңбек жолын 2008 жылы Жалағаш ауданында «Темірқазық» қоғамдық бірлестігінің үйлестірушісі қызметінен бастап, біліктілігі арқылы сол бірлестіктің төрағасы болады. 2011 жылдан бастап Жалағаш аудандық ішкі

саясат бөлімінде жетекші маман, одан бас маман лауазымына дейін көтерілді. 2013 жылы облыстық ішкі саясат басқармасының бас маманы қызметіне кірісті.

Өзінің ұйымдастырушылық қабілеті мен еңбекке деген адалдығының барысында 2014 -2015жылы Жалағаш аудандық ішкі саясат бөлімінің басшысы қызметін абыроймен атқарды. Ол Қазақстан Республикасы жастар саясатын дамытуға қосқан үлесі үшін Білім және Ғылым министрінің «Алғыс хатымен» марапатталып, 2012 жылдың «Ең үздік мемлекеттік қызметші» атағын алды. Халқына адал, білім мен білікті қатар меңгерген талантты да талапты жас, Сыр елінің адал перзенті, жасындай жарқыраған аяулы азамат Қанбаев Абзал Болатұлы 2015 жылы науқастан арамыздан ерте кетті, қайтпас сапарға аттанды.

Бейнеролик «Абзал Қанбаев»

- Ортамызда Абзал Болатұлының апасы, мектебіміздің ұстазы Қанбаева Шолпан Қырғызбайқызына бірнеше сауалдар тізбегін қоюды жөн санап отырмыз:

- Шолпан апай, Абзалды Сізден артық ешкім білмес десек қателеспеген болар едік. Абзалдың балалық шағын бізге айтып беріңізші.

- Ол қандай жетістіктерге жетті?

- Оның бойында қандай адами қасиеттер ұшқыны байқалатын еді?

- Достарымен қарым-қатынасы, сыйласуы жөнінде не айта аласыз?

- «Жақсының аты өшпейді» дейді. Абзалды еске алуға арналған дәстүрлі турнирлер туралы айтып өтсеңіз.

- Оның бойындағы қандай қасиеттерді алдыңызда отырған шәкірттеріңізге үлгі етесіз?

Абзалға арнау.

Жүргізуші:

Қанбаев Абзал Болатұлы небәрі 26 жасында бұл фәнимен қоштасты. Оның қазасына күллі Сыр елі күңіренді. Ол – талант! Абзал жігерлі жас болатын ! Абзал – нағыз көшбасшы!

Бойындағы қарапайымдылық, адамгершілік ізгі қасиеттерін жоғалтпай, жастық жігерімен, маңдай терімен, қызметіне деген сүйіспеншілігімен, адалдығымен «Парасатты жан» болмысын бұзбай, жарқын бейнесін жүректерде жаңғыртты. Оның еңбекқорлығы мен ізденімпаздығы, шынайылығы мен шыдамдылығы жас ұрпаққа мәңгі мұра болып, көңілдерінде жатталсын деген ниетпен «Мен үлгі тұтатын парасатты жан» дөңгелек үстелімізді жабық деп жариялаймыз!

Келіп, қатысқандарыңыз үшін алғыс білдіреміз!

**«Айналаға қара» жобасы аясында аймақтық іс-шаралар өткізу
тәжірибесінен («Ауыл өмірі», «Қала өмірі») Ақмола облысы**

КЕЛІСІЛДІ

Ақмола облысы білім
басқарма басшысы

БЕКІТЕМІН

Ақмола облысы білім басқармасының
жанындағы облыстық балалар мен
жасөспірімдер туризмі, өлкетану және
экология орталығының директоры

**«Рухани жаңғыру» бағдарламаның
«Тәрбие және білім» қосымша бағдармасының
«Мамандар әлемі» қосымша жобасын іске асыру шеңберінде өткізілетін
«Бір апта ауылда» іс-шараның өткізілуінің**

ЕРЕЖЕСІ

1. Мақсаттар мен міндеттер

Ақмола облысының ауылдық секторын әлеуметтік және экономикалық, өнеркәсіптік, білім беру және демалыс саласының жүйесінде дамуын оқушыларға ұсынуы «Бір апта ауылда» іс-шараның мақсаты болып табылады.

Міндеттер:

- рухани-адамгершілік, патриоттық, эстетикалық тәрбиені дамыту, қоршаған ортаға, мәдени мұра объектілеріне ұқыпты қатынас қалыптастыру;
- ауыл тұрғындарының өмір сүру жағдайлары және өмір салтымен танысу, Ақмола облысының мәдени және тарихи мұра объектілерімен (мұражай, көрме залдары) танысу;
- қала мен ауыл арасындағы байланысты орнату.

2. Ұйымдастырушылар

Ақмола облысы білім басқармасы жанындағы «Облыстық балалар мен жасөспірімдер туризмі, өлкетану және экология орталығы» МКҚК

3. Өткізу уақыты мен орны

«Бір апта ауылда» әлеуметтік бастамалары 25.06.2018 ж. бастап 30.06.2018 ж. дейін Бурабай ауданында өткізіледі.

4. Жобаға қатысушылар

Ақмола облысы қалаларының 9-11 сынып оқушылары.

5. Әлеуметтік серіктестер мен стейкхолдерлер

«Қымызнай» ШҚ, «Круиз» ЖШС, «Бурабай» МҰТП, Бурабай ауданының мұражайлары.

6. Қаржыландыру

Жобаны іске асыру үшін, қатысушылардың тамақтандыруы, орналастыруы шығындары «Рухани жаңғыру» бағдарламасын іске асыруға арналған бюджет қаражатынан жүргізіледі.

7. Өтініш беру мерзімі мен тәртібі.

АЖТ, туған күнін, сыныптың, мектептің белгілеуімен жіберетін ұйымның мөрімен расталған, жобаға қатысуға іс-сапарға жіберілгені туралы бұйрықтың үзінді көшірмесі бар өтініш Облыстық балалар мен жасөспірімдер туризмі, өлкетану және экология орталығына 21 маусымға дейін келесі мекенжайға жіберіледі: Көкшетау қ., Елемесов көшесі, 45, тел./факс: 8 (716 2) 25 67 23. E-mail: astyr2005@mail.ru тел номері.

Делегация өкілінде келесі құжаттар болуы қажет: сенімхат, туу туралы куәлігінің немесе жеке куәлігінің көшірмелері, денсаулығы туралы медициналық анықтама, инфекциялық ауруларының болмауы туралы анықтамалыры (әр қатысушының).

**Ақмола облыстық балалар мен жасөспірімдер туризмі,
өлкетануы және экологиясы орталығының
«Бір апта ауылда» жобасы бойынша жүргізілген жұмыстарының
Есебі**

Тағы да «Рухани жаңғыру» бағдарламасының аясында «Айналаға қара» республикалық ішкі жобасы іске асырылды. Дәл сондай «Бір апта ауылда» аталатын бірқатар іс-шараларды біз 2017 жылдың желтоқсанында өткізген болатынбыз, бірақ қыстың күні ол өте ыңғайсыз, суық және көктайғақ. Сондықтан осы іс-шараның жазғы нұсқасын мал фермасының қасында киіз үйде тұрып өткізіп көрейік дегенбіз. Алайда бір апта бойы жаңбыр жауып, Көкшетау, Степногорск, Ақкөл және Ерейментау қалаларынан келген 53 қатысушы маусымның 25-інен 30-ына дейін «Звездный» БСО-нда орналасты.

Іс-шаралардың мақсаты: ауыл өмірімен және тұрмысымен танысу, біздің өлкеміздің тарихы мен мәдениетін білу, шаруашылықтарға, оқу орындарына, еліміздің елордасы «Астана» қаласына бару.

Стейкхолдерлер: «Есіл-Агро» ЖШС, Щучинск қ. туризм және сервис индустриясы колледжі, Щучинск қ. жоғарғы колледжі, «Бурабай Даму» ЖШС, «Круиз» ЖШС, Ақмола облысының ІД.

Қатысушылардың келген күні қазақ музыкалық драма театрының актерлері «Опа-топа немесе Туған күн қайда?» қойылымын көрсетті, ал кешке қарай танысу кеші болды.

Отанды сүйу – Отаныңмен бір өмірді сүру және онда мереке болғанда қуану. Сол себептен, осы мерейтойлы жылда біз іс-шарамызды Астана қаласынан бастап, Қазақстан Республикасының қарулы күштер музейіне бардық.

Музей қоры сирек және ерекше жәдігерлерді қамтиды, соғыс тарихы туралы және халқымыздың ежелгі заманнан бергі бүгінгі күнге дейінгі мәдениетін баяндайды. Экспозиция залдары да өзгеше: Қарулы күштер залы, «Ежелден ХІХ заманға дейін» залы, ХХ ғасырдың соғыс тарихы залы, ХХ-ХХІ ғасырдың қару-жарақтары залы, бейнелеу өнері залы, «Қазақстанның әскери ісінің тарихы» атриумы. Аталған атриумда еліміздің қорғау қабілетінің дамуы өткен ғасырлардан бүгінге күнге дейін барельефтер қатарымен көрсетілген. Барельефтерде оған қоса әр түрлі тарихи кезеңдерде қолданған көшпенді жауынгерлердің қару-саймандары бейнеленген және қазіргі кездегі Қазақстанның қарулы күштерінің барлық әскер түрлері көрсетілген: жаяу әскер, ауа қорғаныс күштері, әскери-теңіз күштері.

Экскурсия барысында біз түрлі қарулармен таныстық: тапаншалар, автоматтар, граната атқыштар, пулеметтер, ХХ-ХХІ ғасырдың авиациялық ату құралдары. Сөрелерде тапаншаның көптеген түрлері, азаматтық соғыс кезінің тапаншалары, ҰОС кезінің тапаншалары, қазіргі кезде қолданылатын тапаншалар, спорттық қарулар, ату жарақтары, авиацмиялық снарядтар, жаяу әскерге қарсы қойылатын және танкқа қарсы қойылатын миналар болды.

Одан кейін Есіл өзенінің оң жағалауындағы Бейбітшілік және келісім сарайы мен «Қазақ елі» монументінің қасында орналасқан Хазрет Сұлтан мешітіне бардық. Бұл жер Қазақстан халқының бірлігінің, оның тарихының ұлылығының және рухани қазынасының нысаны.

Астана қаласының ерекше жерлерінің бірі «Нұр Әлем» павильонына да бардық. Ол екі шусыз істейтін жел генераторларымен жабдықталған дүние жүзінде жалғыз сфера пішіндес ғимарат.

«Нұр Әлем» - 8 қабатты болашақтың музейі: «Ұлттық павильон» (екі зонаға бөлінген: Қазақстанмен танысу және «Жасампаз энергия»), «Су энергиясы» (судан энергияны алу үрдісі көрсетілген), «Кинетикалық энергия» (онымен байланысты тарихи артефактілермен таныстырады), «Биомассалар энергиясы» (өсімдектер көрсетілген), «Жел энергиясы» (желдің әр түрлі жылдамдығы салыстырылған), «Күн энергиясы» (оны қолдану тәсілдерімен таныстырады), «Ғарыш энергиясы» (ғарыштан энергия алу жайында әр түрлі ойлар қарастырылған) және «Болашақ Астана» (Астана қаласының 2050 жылғы үлгісі көрсетілген). Болашақ музейінің экскурсиясы барлығына ұмытылмас әсер етті.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президентінің кітапханасы да барлығына ұнады. Бұл Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың қайталанбас ақпараттық-идеологиялық кешені. Осы ғимарат музей, кітапхана, мұрағат, аналитикалық, мәдениет пен білім беру және ғылыми орталықтың қызметін атқарады. Онда ерекше құнды материалдар бар, кітапхана заманауи технологиялармен жабдықталған. Тұңғыш Президент кітапханасы – ұлттық мәдени-тарихи мұра. Кітапхананың баспасөз қызметі менен сұхбат алды, ал Ким Камила және Кочаганов Даниял кітапхана жайында өз пікірлерімен бөлісті.

Ақмола жері сұлу әрі бай. Ежелгі халықтың ежелгі жері. Құнарлы жерлер, көптеген өзендер мен көлдер, кең жайлаулар, кен орындары, ормандар, аңдар мен балықтар баяғыдан адамдарды осы жерлерге тартатын. Өлкенің Бурабай, Щучье, Үлкен және Кіші Чебачье көлдері бір алқаның маржандарындай. «Круиз» турфирмасының экскурсия жүргізушісі Зада бұл керемет өлкенің табиғатының қалыптасу тарихын баяндады. Бұрында бұл орманды-таулы жердің орнында ежелгі теңіз болған. Мұз дәуірінің соңында таулар байда болып, теңіз жоқ болды да, өңірдің жер бедері бүгінгі күндегі пішінін алды. Күн, жел және жаңбырлардың әсерінен тауларда ойықтар, тесіктер пайда болып, жер бедері алуан түрлі құбылды. Біз сол Табиғат-ана жасаған ғажайып көріністерді дем шығармай тамашаладық. Бурабайда материалды мәдениет болмағанымен, тау мен көлге, орман-тоғайға бай табиғаты әр адамның көңілінен шығады.

Табиғат музейіне және контактті зообаққа бару балаларға қаншама қуаныш сыйлады. Онда жабайы аңдармен қатар үй жануарлары да бар екен: қозылар, лақтар, қаз, үйрек, тауық балапандары.

Бір күні Әуликөл көлінің оң жағалауында орналасқан Кенесары үңгіріне дейін жаяу экскурсия (қайтар жолмен есептегенде ұзындығы 10,5 км) жасадық.

Үңгір Қазақ хандығының Ресейге қосылуына қарсы көтеріліске шыққан Абылай ханның немересі Кенесары Қасымұлының есімімен аталған.

Сегіз қанат киіз үйге ұқсайтын үңгірге тастан жасалған баспалдақ апарады, ал дәл алдынан көлдің тамаша көрінісі ашылады. Біз ұлт қаһарманы туралы ерекше фактілерді білдік, және сол кездің оқиғаларымен таныстық.

Ірі қара малдың Венгриядан әкелген голштин тұқымының 1500 басы бар «Есіл Агро» мал фермасына да барғанбыз. Сүтті тұқымдардың арасында голштин тұқымы ең ірі және ең өнімдісі. Бұл тұқымның сиырлары жеңіл бұзаулайды және бұзаулары тез өседі. Балалар ірі қараның қашасынан өтіп, бұзаулардың қашасына барып, жаңа туған бұзаулармен ойнап, суретке түсті. Шаруашылықтың мамандары ферманың құрылымы туралы, жануарлардың әдеттері жайында, даму мүмкіндіктері туралы айтып берді. Балалар әйнектен сауу үрдісін, тәжірибелі сауыншылардың қалай сауу аппараттарымен жұмыс істейтінін, сүт қалай жиналатынын, құрылғылар қалай істейтінін бақылады. Әр сиыр туралы күніне үш рет ақпарат жиналатын деректер базасын да, сүт беруден әр түрлі жылдар бойынша рекордқа жеткен сиырлардың мақтаныш тақтасын да көрдік.

Жоба аясында аса маңызда іс-шаралардың бірі – кәсіби бағдарлау. Щучинск қ. туризм және сервис индустриясы колледжіне, Щучинск қ. жоғарғы колледжіне бардық.

Қатысушыларымыз колледждерде даярлайтын мамандықтар туралы, қабылдау шарттары жайында толық ақпарат алды, колледждің дәрісхаларын және зертханаларын көрді, тақырыптық стендтарда берілген материалдарды оқыды. Жоғарғы колледж студенттері тамаша концерт ұйымдастырды.

Сапарлар арасында қатысушыларға неше түрлі викториналар (экскурсия материалдары бойынша), туристік байқаулар (шатырды қою, бұзу, от жағу), ал кешке дискотека ұйымдастырылды.

Жоба аяқталды, алдымызға қойған мақсаттарға жеттік, ең бастысы айтылған пікірлерге, қатысушыларымыздың жазған эсселеріне қарағанда, іс-шарамыз балаларға ұнапты. Көкшетау қ. облыстық дарынды балаларға арналған мамандандырылған мектептің оқушысы Камила Ким жазғандай: «Бұл ата-бабаларымыз қалай табиғат аясында интернетсіз, гаджетсіз тұрғанын түсініп білу үшін қажетті жоба. Туған өлкеміздің табиғатының әсемдігін көру, халқымыздың тарихын білу, Астанаға барып келу, Тұңғыш Президенттің кітапханасында болу, Кенесары үңгіріне бару, үлкен ферманы, оқу орындарын көру, «Звездный» тамаша лагерінде жұлдыздай тұру – нағыз ғажап. Егер мен жобаның қатысушысы болмасам, мен үйде телефонымнан айырылмай отырушы едім. Рақмет!»

**«Рухани жаңғыру» бағдарламасы «Айналаға қара» жобасы аясында
Астана қаласы №63 мектеп-гимназиясының
жүргізген іс-шаралары**

№	Іс-шараның атауы	Мерзімі	Жауаптылар
1	Жобалық жұмыстардың мектепшілік конкурсы	Жыл бойы	Сынып жетекшілері Пән мұғалімдері
2	Ауданның құрметті азаматтарының қатысуымен сынып сағаттары	Жыл бойы	Директордың тәрбие жұмысы жөнінен орынбасары Сынып жетекшілері
3	«Родина» АФ ЖШС бару	Көктемгі каникул	Директордың тәрбие жұмысы жөнінен орынбасары Сынып жетекшілері
4	«АЛЖИР» мұражай-мемориалдық кешеніне саяхат	Жазғы каникул	Директордың тәрбие жұмысы жөнінен орынбасары Сынып жетекшілері Пән мұғалімдері
5	Еңбек ерлері даңқ алаңына бару	Оқу жылы барысында	Директордың тәрбие жұмысы жөнінен орынбасары Сынып жетекшілері Пән мұғалімдері
6	«Ақмола Феникс» ЖШС саяхат	Оқу жылы барысында	Директордың тәрбие жұмысы жөнінен орынбасары Сынып жетекшілері

Маңғыстау облысы Білім басқармасының «Облыстық балалар мен жасөспірімдер туризмінің орталығы» мемлекеттік коммуналдық қазыналық кәсіпорны «Рухани жаңғыру» бағдарламасының «Өлкетану» базалық жобасы бойынша жүргізілген жұмыстарының Есебі

Маңғыстау облысы Білім басқармасының «Облыстық балалар мен жасөспірімдер туризмінің орталығы» мемлекеттік коммуналдық қазыналық кәсіпорны «Рухани жаңғыру» бағдарламасының «Өлкетану» базалық жобасы аясында өлкенің тарихымен танысу, халықтық салт-дәстүрінің сақталуын насихаттау, оқушылардың туған өлке табиғатына деген қызығушылығын арттыру, рухани-адамгершілік, патриоттық сезімін ұялату мақсатында оқу демалысы кезінде республиканың, облыстың жалпы орта, техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарының білім алушыларына арналған Маңғыстау облысының тарихи-мәдени орындарына төмендегідей мәдени-танымдық саяхаттар ұйымдастырады.

Мәдени-танымдық саяхат маршруттары:

- «Бозжыра шатқалы – Қазақстан Аризонасы». Маршрут тізбегі: Ақтау қаласынан шығу, Қарақия ойпаты, Жаңаөзен қаласы, Шопан ата, Бекет ата, Бозжыра шатқалы, Тұзбайыр;

- «Жығылған шұңқырының құпиясына» саяхат бағдарламасы: ақтау қаласынан шығу – Ақшұқыр ауылы – С. Шапағатов ауылы – Таушық ауылы – «Сұлтан үпі» жерасты мешіті – «Шақпақ ата» мешіті – Жығылған ойпаты;

- «Жұмбақ Түпқараған» саяхатының бағдарламасы: Ақтау қаласы – Ақшұқыр ауылы – Қошқар ата қорымы – Сайын Шапағатов ауылы – «Саура» демалыс орны – Қызылөзен ауылы – Форт-Шевченко қаласы – Этнографиялық мұражай – Т.Г.Шевченко атындағы мемориалдық мұражай – Иса-Досан ескерткіші – Айназар әулие – «Тамшалы» демалыс орны;

- «Қаракөл – құстар әлемі» экологиялық экскурсиясы. Экскурсияның мақсаты – Қаракөл көлінің флорасымен және фаунасымен таныстыру. Саяхат барысында «МАЭК-Казатомпром» ЖШС, Қаракөл көлі – сулы-батпақты аймақпен және көлдің флорасымен және фаунасымен таныстыру;

- «Қаратау қазыналары» бағытының бағдарламасы: Ақтау қаласынан шығу – Қарақия ойысы – Шетпе ауылы – С.Қондыбаев мемориалдық мұражайы – Айрақты «Қорғандар алабы» – Самал шатқалы – Шерқала тауы – Ортағасырлық Қызылқала қалашығы (X-XII ғ.) – Ақшымсай шатқалы – Көгез этно-ауылы – Көкала үңгір тауы – Торыш мекені - ғажайып шарлар;

- «Каспий – достық теңізі» экскурсиясының бағдарламасы: «Ақтау – теңіз астанасы» атты қаламен таныстыру саяхаты – «Теңіздегі демалыс» – Ақтау жағажайлары – «Caspian Riviera Grand Palace» қонақүй кешені – Т.Шевченко ескерткіші – теңіз жағасында серуендеу, су көлігінде саяхат – Каспий теңізінде

болған саяхаттар туралы әңгімелесу – Тарихи-өлкетану музейіне саяхат – өлкенің жануарлар әлемі туралы әңгімелесу;

- «Оңды – Әбіш ауылы» мәдени-танымдық экскурсиясының бағдарламасы:

Оңды ауылына жолға шығу;

Қамысбай әулие, «айана» ескерткіші;

Оңды орта мектебімен танысу, Әбіш Кекілбаев кабинеті, мектеп музейі;

Шетпе ауылына жолға шығу;

С.Қондыбай атындағы мемориалдық мұражайы;

«Адай Ата – Отпан тау» тарихи-мәдени кешені;

Ақтау қаласына оралу.

- «Отпан таудың сөнбес оттары»;

Отпан тау – Батыс Қаратаудың биік шоқысы (Балтық теңізі деңгейінен 532 метр биіктікте). «Жеті жұрт келіп, жеті жұрт көшкен» кәрі Маңғыстау халықтарының қастерлеген қасиетті тауы. Көшпелі тайпалардың ғибадаттарын өткізіп, абыздардың орда тіккен жері. Жаугершілік заманда, елді аман алып қалу мақсатында сарбаздардың белгі беріп – Ұран Отын жаққан жері. Дүлдүл ақын Қашағанның жырға қосқан жері.

Отпан тауда Адай ата кесенесі және басқа да аспан астындағы ескерткіштер бар.

Алты залдан тұратын Ақсарай ғимаратында өлке тарихына байланысты музей экспозициясы ашылды.

Адай ата кесенесі. Адай-Ата кесенесі Қаратаудың биік шоқысы - Отпан тауда орналасқан. Кесене биіктігі күмбез найзасының ұшына дейін - 37 метр. Күмбездің арқауы алтынмен шайылған. Адай Атаның екі қапталында екі баласы Келімберді мен Құдайке атамыздың құрметіне арналған кесенелер салынған. Кесене ішінде Маңғыстау ескерткіштеріне тән сандықтас пен құлпытас орнатылған.

«Ана келбеті» ескерткіші. Адай – Атаның жұбайы - барлық Аналардың образы. Жүзінде айдың, жүрегінде күннің суреті өрнектелген. Бұл – ананың жүзі «айдай» жарқын, жүрегі «күндей» ыстық деген мағынаны білдіреді. Көкірегінің тұсында екі қыран құс бейнеленген. Бұл – ананың құрсағынан шыққан екі баласы – Құдайке, Келімберді. Аналар үйдің иесі. Сол себепті «Ана келбеті» ескерткіші Адай - Атамыздың Ақордасы - Ақсарайдың жанына орналасқан. Биіктігі 15 метр.

Тағзым Оты – қиын кезеңдерде, елге жау шапқанда кең байтақ Маңғыстау халықының басын жинау үшін Отпан тауда Ұран Отын жаққан. Отпанда жағылған алау от Үстірттің үстінен көрінген.

Ақсарай – Адай атамыздың Ақордасы іспеттес. Ғимаратта Маңғыстау тарихына арналған музей бар. Экспозиция алты залдан тұрады: кіреберіс зал, Ұлы дала данышпандары, ислам залы, Нұрлы жол көшіндегі Маңғыстау залы, өлкенің ежелгі тарих залы.

«Тәрбие және білім» кіші бағдарламасының «Айналаға қара» жобасы аясында аймақтардың тарихымен танысу барысында қолдануға ұсынылатын дереккөздер тізімі

1. «Тәрбие және білім» кіші бағдарламасының «Айналаға қара» жобасы аясында аймақтардың тарихымен танысу барысында қолдануға ұсынылатын дереккөздер тізімі:

2. Артықбаев Ж. Өз Тәуке ханның Күйгенжардағы ордасы // «Астана ақшамы», 29.11.2017.

3. Артықбаев Ж. Астана қаласы бойынша жүргізілген экспедициясының есебі. – Астана, 2017.

4. Дубицкий А.Ф. Пройдемся по улицам Целинограда. – Целиноград, 1990.

5. Кабульдинов З.Е. история Астаны. – Алматы, 2007.

6. Алматы қаласының тарихы, ескерткіштері, көрікті жерлері туралы ақпарат көздерінің тізімін ұсынамыз:

7. Әуезов Е.К., Чулакова Н.П., Алдажұманова К.С., Атығаев Н.А., Сыдықов А.Ж. Сәулеттік шежірелер. Архитектурные хроники. – Алматы: КМҚК Алматы қаласы тарихының музейі, 2010.

8. Алматының тарихы және мәдени ескерткіштері құжаттар каталогі / К.А.Жамханова, А.К.Ботанов, М.Қ.Қозыбаев, Л.А.Матвеева. – Алматы: Искандер, 2008.

9. Алматы тарихы / И.Н.Тасмағамбетов, К.М.Байпақов, М.Қ.Әбусейтова, А.К.Ақышев, Н.А.Атығаев, Е.К.Әуезов, Е.Ж.Уәлиханов, А.А.Ғалиев, А.А.Горячев, А.М.Камышев. – Алматы: Толағай, 2006.

10. Ақмола облысының көрікті, қасиетті, қызықты жерлерін таныстыруда қолдануға болатын ақпарат көздерінің тізімі:

11. Алпысбес М. Әздембай сал. Бұқар жырау. Энциклопедия. – Алматы, 2013.

12. Бағысов Б. Монтай батырдың жетінші ұрпағы Торғай және Айдос Әбутәліповтің жазған деректері.

13. Байбосын С. Ерейментау. 1-том. – Астана: Фолиант, 2009.

14. Бөкешев М. Дала мен қала ескерткіштері. – Астана: Дәме, 2017.

15. Жергілікті өлкетанушылар: Маймұқан Боранбайдың, Иманжүсіп Раушан Нұрханқызының, Қизат Таңбаханұлының, Жақашев Төлеген Шемретұлының, Бұқанов Дәкеннің, Қаратаев Ермек Балташұлының, Әлсейітов Сақташ пен Мақжанов Тарғынның деректері және т.б.

16. Хусаинова, М.Б. Машрапов. / М.Б. Хусаинова – Павлодар, 2012. – 3 - 5, 50

17. Жұматов Ғ. Бұл Жеңіс күні: [Жеңіс күніне орай үш дәрежелі Отан соғысы орденінің толық иегерлері П. П. Ботьбот пен В. Т. Христенкоға бюст ашылды] / Ғ., Жұматов. // Шаһар.- 2011.- 13 мамыр. - 3 б.

18. Қамзин: Кенес Одағының Батырлары // Шаһар. – 2010. – 8 мамыр. – 6 – 8 б. Павлодарлық Кенес Одағының Батырлары // Сарыарқа самалы. – 2010. – 6 мамыр. – 16 – 17 б. ; 8 мамыр. - 6 – 8 б
19. Соколкин, Э.Д. [1920 ж. бұл бауырластар зиратында ескерткіш қойылған] // Соколкин, Э.Д. Қаламыздың көшелері / Улицы нашего города./Э. Д. Соколкин. – Павлодар, 2007. – 311 б.
20. Жұмабаев М. Туған жер. – Петропавл, 2008.
21. Қанғожин М. Менің Мағжаным. – Қызылжар, 2010.
22. Мұқанов Қ. Мағжан ізімен. – Петропавл, 2013.
23. Солтүстік Қазақстан облысы, энциклопедия. – Алматы, 2006.
24. Абылай хан. Энциклопедия. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2013.
25. Алпысбес М.А. Абылай заманындағы қазақ батырлары туралы тарихи-шежірелік таным // Бәйімбет Төбетұлы – Қазақ хандығының белгілі батыры: ғыл. жинақ. – Астана: Latin Print, 2015.
26. Алпысбес М. Көне Көктау, байырғы Баянаула байтағының тарихы: монографиялық зерттеу. – Астана: Парасат әлемі, 2005.
27. Артықбаев Ж. Геологтарды қорқытқан Айдаһарлы үңгірінің тылсым құдіреті // <http://e-history.kz>. 23.08.2017.
28. Жұбанов А. Қазақ композиторларының өмірі мен творчествосы. – Алматы, 1942.
29. Мәшһүр –Жүсіптің қысқаша энциклопедиясы: (өнер адамдары) / А.М.Жақтай, Г.Т.Икласова, К.А.Табирова, А.Т.Тоғызбаева, Б.Б.Смағұлов, Ш.Қ.Тұржан. – Павлодар: Кереку, 2010.
30. Тілеке Ж. Шежіре: Ертіс-Баянауыл өңірі. – Павлодар: Дауа, Қазақстан, 1995.
31. Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: Аруна Ltd ЖШС, 2005.
32. Қазыналы Оңтүстік. Оңтүстік Қазақстан облысы. 22-том, 3-кітап. – Алматы: Нұрлы әлем, 2011.
33. Қазыналы Оңтүстік. Оңтүстік Қазақстан облысы. 22-том, 4-кітап. – Алматы: Нұрлы әлем, 2011.
34. Қазыналы Оңтүстік. Оңтүстік Қазақстан облысы. 22-том, 6-кітап. – Алматы: Нұрлы әлем, 2011.
35. Оңтүстік Қазақстан облысындағы жер-су, елді мекен атауларының қысқаша тарихы. – Алматы: Нұрлы әлем, 2009.

Мазмұны

Кіріспе	3
1 Қазіргі заманғы ауыл мен қала: даму парадигмасының ауысуы	4
2 Қазіргі заманғы қала адами капиталдың құндылықтарын трансформациялау тұрғысынан.....	19
3 Ауыл мен қаланың материалдық және рухани мәдениеттерінің өзара әсерінің әлеуметтік-тарихи тәжірибесі	40
4«Рухани жаңғыру» бағдарламасының «Айналаға қара» шешуші бағытын іске асыру жұмыстарын ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдамалар	52
Қорытынды.....	91
Пайдаланған әдебиеттер тізімі	92
Қосымша	94

Введение

Обретение независимости Казахстаном в начале 90-х гг. XX века кардинально изменило нашу государственно-правовую систему. С тех пор республика прошла тернистый путь становления: от жесточайшего кризиса до всемирного признания как страны с рыночной экономикой и развитой демократией с одной стороны, и его консолидации на основе создания новой общенациональной казахстанской идеи, вокруг которой объединяются и сплачиваются все этносы Казахстана. Программная статья Президента «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» определила новые ценностные ориентации общественного сознания: конкурентоспособность, прагматизм, сохранение национальной идентичности, культ знания, эволюционное, а не революционное развитие Казахстана, открытость сознания. Новая Конституция провозгласила обязанностью государства возрождение и развитие культуры, традиций и языка, укрепление национального достоинства казахской нации и представителей других национальностей, проживающих в Казахстане [1].

Современные процессы глобализации предъявляют казахстанскому обществу требования коренных преобразований, формирования его человеческого капитала с учетом мировых требований. Смена социалистического пути развития на рыночный стимулировала функционирование естественных законов развития человеческого капитала и усилило значение факторов, оказывающих на него влияние. К указанным условиям относятся уровень образованности населения, уровень здравоохранения, который влияет на воспроизводство и сохранение трудового потенциала. Все это находится в прямой зависимости от взаимоотношения города и аула, которое также коренным образом изменилось в период становления суверенитета нашей страны.

В настоящее время сложилась ситуация глубоких различий между городом и аулом, что привело к формированию двух субкультур: городской и сельской. Особенно это касается подрастающего поколения – потенциала для человеческого капитала Казахстана. Различия касаются как материальной, так и духовной сторон жизни, что проявляется в недостатке ресурсов для профессионального самоопределения, трудового, семейного воспитания в духе национальных традиций и обычаев.

Возникает необходимость организации воспитательного процесса в городских и сельских общеобразовательных школах для нивелирования различий между обучающимися и восполнения дефицита ресурсов для их всестороннего развития. В рамках реализации программы «Рухани жаңғыру» разработано ключевое направление «Айналаға қара», призванное осуществлять воспитательный процесс путем ознакомления городских обучающихся с традициями, обычаями, укладом жизни современного аула, с одной стороны, и сельских школьников с особенностями проживания и обучения в современном городе, а также содействовать их профессиональному самоопределению.

Целью настоящей работы является разработка методических рекомендаций по реализации направления «Айналаға қара» («Жизнь аула», «Жизнь города»).

1 Современный аул и город: смена парадигмы развития

Город и аул в их взаимоотношениях.

Аул, город, промышленная сфера, сельское хозяйство – все это базовые социально-экономические основы страны, от самочувствия которых во многом зависит жизнь всего социального и национального организма.

Исторически создание предпосылок для разделения поселений на городские и сельские связано с общественно-территориальным разделением труда, которое приводит, прежде всего, к отделению промышленного и торгового труда от труда земледельческого и, тем самым, к отделению города от деревни. Это обуславливает развитие двух основных типов поселений — городских (города) и сельских (аула).

Городские поселения – населенные пункты, выполняющие следующие народнохозяйственные функции (одну или несколько в различных сочетаниях): 1) промышленную; 2) транспортную; 3) организационно-хозяйственную, культурно-политическую и административную; 4) функции организации отдыха и лечения (курорты). Для определения городских поселений необходимо исходить из совокупности признаков: численности населения, его занятости, экономического и культурного значения населенного пункта – с учетом местных особенностей различных стран и районов [2].

К сельским поселениям можно отнести в основном небольшие населенные пункты, жители которых занимаются территориально рассредоточенными видами деятельности. Системное изучение города и аула не может основываться лишь на одном критерии, так как каждый из них отражает только одну сторону понятий. Для всестороннего изучения городских и сельских поселений нужно привлекать систему критериев.

Приведем приблизительную схему критериев «города» и «аула»:

- численность населения и степень его стабильности; характер естественного и механического движения населения;
- характер и сложность отраслевой и профессиональной структуры общественного производства, степень развития промышленности, строительства, транспорта;
- уровень организации материально-пространственной среды, степень благоустройства поселения;
- уровень развития обслуживания (сферы услуг), т.е. организация всех форм социального потребления;
- социальные функции поселения (его роль в управлении обществом и народным хозяйством, функции по отношению к окружающим населенным пунктам);
- образ жизни населения;
- состояние сознания (специфические для данного населения нормы и ценности); характеризующая его дифференциация потребностей;
- отношение к населенному пункту как к городу или как к аулу [3].

Основные отличия от городского сельского образа жизни – менее сформированный труд в социальном воспроизводстве, его отставание по

энерговооруженности и механизации, в сфере приложения труда относительно слабая дифференциация, рабочих мест меньшее разнообразие и для их выбора слабые возможности, подчиненность труда циклам и ритмам природы, неравномерность занятости трудовой, более тяжкие условия труда и т.д.

Также характерны для сельского образа жизни трудоемкость и необходимость работ в подсобном и домашнем хозяйстве; малое количество видов досуга; слабая мобильность трудовая; большая слитность быта и труда. Специфичны в деревне и межличностные отношения. Здесь преобладают национально и социально гомогенные семьи, анонимность общения отсутствует, социальные роли слабо формализованы. Большой смысл имеют над поведением людей сильный общественный контроль общности, обычаи, традиции, авторитеты местные. Ритм жизни в деревне главным образом по сравнению с городом менее напряженный, человек меньшие психологические нагрузки испытывает, более простые формы общения использует [4].

Во многом функции города и села схожи, но у каждого типа поселения есть свои специфические функции. К числу важнейших функций села относят пространственно-коммуникационную. В наши дни интерес к этой функции обостряется. Ее необходимо знать с точки зрения дальнейших возможностей освоения территории страны и оценка роли сельских поселений в решении продовольственной задачи. Создание надежной инфраструктуры (сети железных, автомобильных дорог, строительство аэродромов и взлетных полос и т.д.) при решении перевода сельского хозяйства на фермерский путь развития имеет первостепенное значение.

Следующий важный аспект, тесно связанный с данной функцией – проблема удовлетворения духовных запросов, «утоления» информационного голода жителей села. Имеется в виду не только потребление средств массовой информации – телевидения, радио, газет. Вопрос стоит гораздо шире. Дело в том, что резко увеличилась активность потребления и производства духовных ценностей на базе нового более высокого образовательного уровня населения и новых духовных потребностей.

В течение столетия село выполняет донорскую функцию. Из села черпается ресурсов больше, чем отдается взамен. Причина – в устойчивой миграции из деревни в город. Расходы на воспитание, учебу, профессиональную подготовку в большей степени несло село, а доход от реализации трудового потенциала людей, уехавших в город, доставался последнему.

Взаимоотношения между городом и деревней прошли большой исторический путь в своем развитии [5].

Противоположность между городом и селом (ПМГС) возникла с появлением города как результата развития производительных сил и общественного разделения труда и развивалась по мере «отщепления» от сельского хозяйства всё новых отраслей производства, концентрирующихся в городах.

Хотя роль городов в истории человечества весьма значительна со времён античности, их доля в населении мира 19 в. была ничтожной. В 1800 горожане

составляли всего 3% населения мира, в то время как к 1900 – уже 14% [5]. Город растет за счёт деревни, городское население – за счет сельского. «Города все более и более эксплуатируют деревни, отнимая лучшие рабочие силы у сельских хозяев, высасывая все большую долю богатства, производимого населением...».

Появление поселений с некоторыми признаками будущих городов (исследователи поздней первобытности называют их протогородами) означало возникновение различия между типами поселения. Тем самым была заложена основа для развитого противоречия между ними, связанная с тем, что и горожане и селяне оказываются включенными в разные технологические способы производства. Вместе с разделением труда разделяется и сам человек. Развитию одной-единственной деятельности приносятся в жертву все прочие физические и духовные способности. Это калечение человека возрастает с прогрессирующим разделением труда, со все большим дистанцированием труда умственного от труда физического. В мануфактуре, а затем в индустрии рабочий все больше низводится до роли простого придатка к машине [6].

Феномен противоположности между городом и деревней имеет и международный аспект, ибо продолжает существовать деление планетарного пространства на «мировой город» (условно: Север) и «мировую деревню» (условно: Юг). Пока эта противоположность сохраняется, международные отношения чреваты новыми катастрофами [7].

В современных условиях противоположность между городом и селом (ПМГС) зависит от социально-экономического строя и уровня развития разных стран. В развитых капиталистических странах ПМГС сохранилась, однако формы её изменились. Доля сел в населении и производстве резко снизилась. Село стало преимущественно несельскохозяйственным (занятые в сельском хозяйстве составляют меньшинство даже среди сельских жителей). В наиболее урбанизированных странах Европы и Америки, а также в Австралии в начале 70-х гг. доля сельского населения во всём населении составляла менее 20-30% (ФРГ, Австралия); доля занятых в сельском хозяйстве самодеятельного населения во всём самодеятельном населении составляла: в Великобритании 4%, Нидерландах 8%, США 6%, Канаде 8% и т.д [5]. Уровень образования, быт и образ жизни сельских жителей существенно приблизились к городскому. Техника, технология и организация сельско-хозяйственного производства подверглись резкому преобразованию на базе научно-технического прогресса. Село стало последовательно капиталистическим с преимущественным товарным производством. Однако в принципе неизменной осталась эксплуатация села городом и существенное отставание села по уровню материальной и особенно культурной жизни.

Доходы с.-х. населения существенно ниже, чем несельскохозяйственного. Так, среднегодовая заработная плата с.-х. рабочего в Италии в 1970 составила всего 39% к средней зарплате рабочего в несельскохозяйственных отраслях, в Японии – 50%, в ФРГ – 60 – 70% [5]. Для современного сельского хозяйства развитых стран характерна жестокая конкуренция, разорение мелких сельских хозяйств, уменьшение числа хозяйств. Правительства ряда стран с исторически

сложившимся мелким землевладением проводят политику рационализации сельского хозяйства, ликвидации мелких хозяйств (Франция, ФРГ). Существенная особенность многих из этих стран – «сверхурбанизация», т. е. избыточный рост городского населения (в сравнении с возможностями занятости) за счёт притока сельского населения. Это явление обычно сочетается с аграрным перенаселением.

Для СССР начиная с 1-й пятилетки (1929-32) характерна очень быстрая урбанизация, неразрывно связанная с индустриализацией страны. Доля горожан во всём населении увеличилась с 18% в 1926 до 33% в 1939, 48% в 1959, 56% в 1970 и 60% в 1974 [5]. Темпы урбанизации в СССР были существенно выше, чем в развитых капиталистических странах.

Одной из основных задач Советской власти, декларируемой как непереносимое условие строительства коммунистического общества, была задача ликвидации противоречий, а затем и стирания существенных различий между городом и деревней. Как бы не высмеивали «борцы за свободу и демократию» эту задачу, но фактический анализ преобразований сельской жизни, проводимых в годы Советской власти, показывает, что коммунисты поставленную задачу успешно выполняли [7].

Магистральный путь развития сельского хозяйства, намеченный в разработанной КПСС аграрной политике, состоит в его специализации и концентрации, а также межхозяйственной кооперации. Характерной чертой является создание аграрно-индустриальных комплексов. Происходит также распространение и развитие в селе промышленного труда, городских форм быта и культуры, вытесняющих традиционный сельский образ жизни. Осуществляется быстрое сближение двух форм социалистической собственности – государственной и колхозно-кооперативной. Важнейшую роль в преодолении ПМГС и всестороннем подъёме села играет рабочий класс [8].

Принципиальное значение в ликвидации ПМГС имела коллективизация сельского хозяйства. Крупные сдвиги в сближении города и деревни произошли в 60-70-е гг. Изменилась социально-классовая структура: значительно возросла доля рабочих и служащих и уменьшилась доля колхозников. Если в 1959 рабочие составляли 29% в занятом сельском населении, то в 1970 – 46%; доля колхозников среди занятого сельского населения к 1970 снизилась до 39% [5]. Произошло значительное сближение социально-экономического положения колхозников и рабочих. Оплата труда в колхозах в 1965 была перестроена и приблизилась по размерам к оплате труда в совхозах, причём в государственном секторе сельского хозяйства она росла быстрее, чем во всех др. отраслях народного хозяйства. Введено пенсионное обеспечение и социальное страхование колхозников. Деревня существенно сблизилась с городом по образовательному и культурному уровню населения. Введение всеобщего среднего образования позволило выровнять уровень образования всей молодёжи страны. Большая работа проводилась по преобразованию жилого хозяйства села и быта сельского населения.

Однако различия между городом и деревней продолжали существовать, их преодоление требует длительного времени. Кроме того, существуют

некоторые естественные отличия деревни от города (использование земли как основного средства производства в сельском хозяйстве, сезонность работ, некоторые черты образа жизни и т.д.). Важное социально-экономическое отличие советского села от города – в существовании в селе личного подсобного хозяйства, имеющего большое значение в доходах сельской семьи. Его изживание определялось уровнем развития обобществленного сельского хозяйства, его механизации, степенью обеспечения потребностей сельского населения продовольствием за счёт общественного производства [9].

Развитие аула независимого Казахстана.

За период независимости и экономических реформ Казахстану пришлось пережить ряд кризисов: кризис экономического роста, инфляционный кризис, платежный кризис, инвестиционный кризис. Глубокий кризис экономического роста, имевший место до 1996 года, порастил всю экономическую систему. Дисбалансы, скрытые в плановой экономике, и новые диспропорции, появившиеся в первой половине 90-х годов, оказали разрушительное воздействие на все сферы экономики и общества. В 1996-1997 годы наблюдались незначительные «всплески» экономического роста, которые, как показал 1998 г., оказались неустойчивыми [5].

В первые годы перехода к рыночной экономике наблюдался существенный спад уровня жизни большинства казахстанцев, социальная сфера общества находилась в кризисном состоянии. В обществе происходила социальная поляризация. С одной стороны, люди с минимальными доходами оказались в условиях кризиса на нижней минимальной ступени. Государственные дотации сокращались, и это сильно сказалось на людях, имеющих слабое социальное положение. С другой стороны, в условиях экономического либерализма в обществе появился новый слой состоятельных людей [5].

Экономический кризис сопровождался в 1992 году и в последующее время либерализацией цен и растущей инфляцией. В 1992-1996 годах цены возросли в 35 раз. Лавинообразный рост цен, девальвация валюты нанесли особенно сильный удар по тем, кто имел нормированную заработную плату. Развитие рыночных отношений внесло денежный дисбаланс между специалистами с высшим и средним образовательными уровнями. В 1991-1996 годах стало сокращаться количество студентов в вузах. Особенно отток специалистов наблюдался в системе образования, здравоохранения, что имело для этих областей негативные последствия [5].

Таким образом, кризис экономики в первой половине 1990-х годов сопровождался многими негативными социальными явлениями, и в первую очередь – резким снижением благосостояния большей части населения страны, безработицей, охватившей все отрасли экономики, особенно строительство и сельское хозяйство. Ухудшению социального положения населения способствовала «оптимизация» в социальной инфраструктуре, начатая в середине 90-х годов: сократилось бесплатное медобслуживание, обучение, социальные услуги.

Экономический кризис конца 1980-1990-х годов сильнейшим образом ударил по аграрной сфере, по сельскому населению. Наиболее кризисными были 1994-1996-е годы, когда имел место диспаритет между отпущенными ценами на энергоносители и ценами на продукцию села. Но и здесь другого пути, кроме как создавать экономически эффективные, рыночные предприятия не было.

Село переживало едва ли не самый драматичный период в своей истории. Оно было отброшено в развитии на десятилетия назад. Усугубились негативные явления доперестроечного периода, возникли и прогрессировали новые – безработица, массовая бедность, недоступность образования, медицинской помощи, культурных, торговых, бытовых услуг, социально-психологический стресс, порожденный отступлением от ранее завоеванных позиций. Итогом стала небывалая для мирного времени демографическая катастрофа. Кризисная ситуация повлияла и на сознание людей, породив неуверенность в завтрашнем дне, социальный пессимизм. Безработная молодежь, почувствовав надвигающуюся катастрофу, подалась в город, устраивая, как придется, как получится, свою судьбу. За ней, продав все, потянулись старики.

В середине 90-х годов в Казахстане была проведена реорганизация системы образования с существенным сокращением количества сельских малокомплектных школ. С 1994 года и по 1997 год было закрыто 792 школы, многие дети оказались лишены возможности учиться [10]. С исчезновением школ возможно исчезновение деревень, аулов, отгонных участков, ведь школа выполняет в селе культуросозидающую и образовательную функцию. Закрытие школ в сельской местности усугубило начавшийся процесс массовой миграции сельского населения, обусловленный общим кризисом экономики. В 1999 году Правительство Казахстана приняло постановление «О государственном нормативе организаций образования». Это постановление частично решило проблему восстановления сельских школ.

Проблем в сельском хозяйстве было много. Например, «разорительное» повышение налога на землю в 1999 году вызвало проблему отказа сельчан от земельных наделов, – и это в условиях, когда в ряде регионов земля и так «зарастала бурьяном». Тем не менее, несмотря на трудности, процесс приватизации в аграрном секторе постепенно набирал силу. И уже в 1995 году в республике было приватизировано 84% госсельхозпредприятий, на базе которых было создано около 3300 сельскохозяйственных формирований, в том числе коллективных, малых предприятий, акционерных обществ, крестьянских (фермерских) хозяйств и других. Одной из основных проблем приватизированных сельскохозяйственных предприятий явилось отсутствие механизма постприватизационной поддержки новых сельскохозяйственных формирований, а также разрыв прежних связей между сельхозтоваропроизводителями и заготовительными, перерабатывающими и обслуживающими предприятиями агропромышленного комплекса [11].

Принципиально важным шагом независимого государства в реформировании аграрного сектора стало регулирование земельных

отношений, введение частной собственности на землю [11]. Именно соединение в одном лице собственника и товаропроизводителя давало возможность для подъема сельского хозяйства. Ведь одним из тяжелых наследий советской плановой экономики было отсутствие чувства хозяина в человеке, работающем на земле, его отчуждение от результатов собственного труда.

В указах и законах Республики Казахстан были заложены основы развития рыночных отношений в аграрном секторе экономики. Купля-продажа, передача права землепользования в залог в аренду рассматривались с самого начала как механизм построения именно рыночных отношений.

Реформа в аграрном секторе была направлена на устранение монополии государственной собственности в сельском хозяйстве, на преобразование колхозов и совхозов в фермерские хозяйства. Однако фермерское движение без финансовой поддержки государства не могло встать на ноги. Доля фермерских хозяйств в общем объеме производства сельхозпродукции в последующие годы была незначительной. Сельскохозяйственное производство сокращалось, и страна все больше зависела от продовольственного импорта. Приватизация сельскохозяйственных предприятий, начавшаяся по существу в 1992 году, протекала достаточно сложно. Крестьяне, в отличие от других социальных групп, хуже адаптировались к условиям формирования рынка, а государство переложило все тяготы переходного периода на плечи самих сельских товаропроизводителей. Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства был образован только в конце 1994 года. Жизнедеятельность сельских товаропроизводителей целиком и полностью зависела от них самих. А это приводило к массовым переселениям жителей аулов и сел в города, промышленные и торговые центры [11].

Государство для оказания помощи аграрному сектору осуществило косвенное субсидирование товаропроизводителей. Цель субсидий – снижение закупочных цен на семена, племенной скот, минеральные удобрения, средства защиты растений от животных. Кроме того, государство обеспечило льготное кредитование лизинга сельскохозяйственной техники и приобретения горюче-смазочных материалов [11].

Разгосударствление и приватизация в экономической сфере и реформирование аграрного сектора явилось закономерным этапом перехода плановой экономики к рыночной. Главной особенностью приватизации в Казахстане было то, что, в отличие от стран Восточной Европы (Польша, Венгрия, Чехия) она проводилась параллельно со строительством государственных институтов.

За годы независимости в сельском хозяйстве Казахстана произошло немало существенных изменений, повысилась доля негосударственных агропредприятий. Если в 1991 году их было 40%, то в 2003 – уже 99,9%. В период инициативной приватизации почти 500 совхозов было передано в коллективную собственность через персонификацию собственности с определением имущественных и земельных паев каждого работника [11].

Показатели развития экономики в 1998 году показали неустойчивость позитивных сдвигов, имевших место в 1996-97 годах, связанной с несоответствием микроуровня экономики рыночным требованиям, отсутствием политики обеспечения устойчивых темпов роста, стимулов к сбережениям и инвестициям. В конце 90-х-начале 2000-х годов шла стабилизация сельскохозяйственного производства. В 1999-2003 годах средние темпы роста объемов производства валовой продукции сельского хозяйства составили 8.6% в год. Согласно статистике, Казахстан демонстрировал наибольшие темпы роста сельского хозяйства, чем в странах СНГ и Восточной Европы [11]. Президент РК в ежегодном Послании народу в 2002 году объявил 2003-2005 годы периодом возрождения аула (села). Сельское хозяйство Казахстана постепенно начало выходить из кризиса. Умелое планирование, слаженность действий правительства в сфере сельского хозяйства дало к середине 2000-х годов превышение экспорта над импортом сельхозпродукции на 35%.

В 1991-2003 годах в структуре сельскохозяйственного производства постепенно увеличивалась доля растениеводства. Западные средства массовой информации, наблюдая за достижениями страны в аграрном секторе экономики в начале 2000-х годов, отмечали, что Казахстан становится значительным для мира производителем зерна. По мнению специалистов, до 40% пшеницы можно было отнести к 1-му и 2-му классам (более 28% клейковины) но в любом случае она превосходила по своему качеству пшеницу «Черного моря» (России и Украины).

Таким образом, в 1990-х годах в экономике Казахстана произошли кардинальные преобразования. Несмотря на издержки переходного периода, в стране была создана новая рыночная экономика. К концу 1990-х годов экономическая ситуация стабилизировалась, динамика ВВП постепенно преодолела негативные тенденции первой половины 1990-х годов. В Казахстане были созданы условия для экономического роста с учетом региональных и мировых процессов. Благодаря проведенным реформам, в стране были созданы все основные предпосылки для возрождения села [12].

Движение населения между городом и селом

В советский период городское население Казахстана в основном росло за счет прибывающих из других республик на строительство и развитие крупных промышленных гигантов, главным образом, специалистов инженеров, техников, квалифицированных рабочих и т.д.

В условиях суверенитета продолжается процесс урбанизации населения Республики, но огромный миграционный отток в начале 90-х гг XX в. русских, украинцев, белорусов, немцев, татар и представителей других этнических групп, в основном из городской местности на историческую родину, намного превысивший приток сельчан, привел к уменьшению как численности, так и удельного веса горожан в составе населения Казахстана. Результатом этих миграционных оттоков и притоков явилось уменьшение численности городского населения в 1989-1999 гг на 749,6 тыс.чел., т.е. на 8,2%, в 1999-2009гг городское население выросло всего на 195 тыс., т.е. на 2,3%, его удельный вес к тому времени 54% против 56,4% в 1989, а численность горожан

так и не достигла уровня 1989г. (94,6%), хотя и превысила показателя 1999г. (101,3%).

В настоящее время миграционная ситуация в республике характеризуется интенсивной внутренней миграцией. Ее составляющими является миграция населения из сельских населенных пунктов в регионы с более высоким уровнем жизни и развитой инфраструктурой, из экологически неблагоприятных регионов в регионы с лучшей экологической средой.

Неизбежный процесс урбанизации в Казахстане продолжается. Если по итогам переписи 1989 г. городские мигранты составляли 66%, то по итогам последней переписи их доля составляет 70%, но это на 5% меньше, чем по переписи 1999 г. В городскую местность прибыло 1667764 человека, а в сельскую местность – 713469.

В 1989-1999 гг. среди городских мигрантов доля сменивших место жительства внутри региона составляла только 9%, в сельской местности – в два раза меньше (4%). В следующем десятилетии в городе внутриобластные мигранты уже составляют 53%, а на селе – 71%. В 1999-2009 гг. население становится более мобильным в пределах региона, то есть больше подвержены к смене места жительства.

В целом, если 30% мигрантов составляют сельские мигранты, то можно сказать, что при смене места жительства в село направляется каждый третий мигрант.

Среди мигрантов удельный вес казахов выше, чем по переписи населения 1999 года в республике. Это объясняется большей представленностью казахов среди сельского населения, а основные миграционные потоки направлены из села в город.

Доля женщин в составе населения Казахстана едва ли достигает 52%, но среди внутренних мигрантов их больше. Только по итогам переписи 1999 г. доля женщин сократилась относительно переписи 1989 г. с 55% до 51%. В последний межпереписной период доля женщин вновь увеличилась до 54%.

По поводу участия женщин в миграционном процессе эксперт-демограф, доктор Азимбай Гали, считает, что «город дает женскую занятость с высокой интенсивностью труда в сфере услуг и отсутствием социальных гарантий: торговля на рынках, магазинах, парикмахерские, аптеки, бани, сфера обслуживания, в том числе банки. Родители-сельчане выталкивают своих детей в город, особенно девочек, женщин. Последние могут даже оставить детей в ауле для получения заработка в городе [13].

Наиболее максимальный показатель по миграции населения в сельскую местность по итогам переписи 2009 г. в Алматинской области – 204927 человек, это на 174671 человек больше в сравнении с итогами переписи 1999г. Значительная миграция зарегистрирована в села Акмолинской, Южно-Казахстанской, Костанайской и Восточно-Казахстанской областей – более 50 тыс. человек. Среди них более чем на 50 тыс. человек увеличился поток мигрантов в сельскую местность Южно-Казахстанской и Акмолинской областей.

Что определяет превышение притока населения над оттоком? Корреляционный анализ показывает, что сальдо миграции очень сильно связано с такими показателями как ВРП, инвестиции в основной капитал, средняя зарплата, структура занятости. В частности, чем выше валовой региональный продукт (а он наиболее высок в гг. Алматы и Астана, в Мангистауской и Атырауской областях), тем выше сальдо межрегиональной миграции, то есть в эти регионы приток будет больше, а отток меньше.

Инвестиции в основной капитал наиболее сильно влияют внутри региона на поток из сельской в городскую местность, что, возможно связано и с большим притоком сельского населения на инфраструктурные проекты в городской местности.

Возможность занятости в сфере услуг является основным притягательным моментом для мигрантов, это подтверждается высокой корреляцией между сальдо межрегиональной миграции и долей занятости в услугах и, так же как и долей занятых в промышленности.

Превалирование же в структуре занятости сельскохозяйственных работников является тормозом для притока населения из других регионов ($r = -0.730^{**}$). Интересно, однако, что структура занятости не сказывается на внутрирегиональной миграции, по крайней мере, не отмечено значимых корреляций.

Интересно отметить, что уровень безработицы, бедности, в том числе сельской, не показали связи с сальдо миграции. Зато уровень бедности, а особенно сельской бедности, отрицательно коррелируют с количеством прибывших как из других регионов, так и того же региона.

Доминирование аграрной занятости малопривлекательно для межрегиональной миграции. Стимулирующими факторами являются занятость в услугах, высокие прожиточный минимум и покупательная способность зарплаты.

Причины переезда. Основной причиной переезда является разница в потенциальном доходе. Миграция сельского населения легко объясняется разницей в зарплате, которая в сельском хозяйстве и рыбоводстве является самой низкой – 26-32 тысячи тенге в 2009 г., что в 2 раза меньше, чем в строительстве, транспорте и связи, и в 3 раза меньше, чем горнодобывающей промышленности [14].

Заработная плата по категориям работников ясно свидетельствует, что разницу в оплате формирует не категория, а сектор, вид экономической деятельности. Даже подсобный рабочий и грузчик в нефтяной отрасли получает более 70 тысяч тенге, поэтому в этой категории будет конкуренция в добывающих регионах.

С другой стороны, в неквалифицированном труде по другим отраслям большой разницы между городской и сельской местностью не наблюдается, поэтому на первое место при переселении из села в город выходят инфраструктурные и социальные проблемы, а получение образования является ключевым для повышения конкурентоспособности.

В наименее привлекательной позиции находятся неперспективные села, затем крупные села, малые города, которые делятся на те, где экономика оживленная (добывающие регионы, приграничные, транспортные развязки) и те, где экономический упадок. Крупные города делятся по тому же принципу: там, где есть промышленность (Атырау, Актау, Актобе, Усть-Каменогорск, Караганда, Павлодар) или финансы (Алматы, Астана), и те, где нет таких двигателей (Тараз, Уральск, Костанай, Кызылорда, Петропавловск) [14].

В целом последствия притока мигрантов можно представить с помощью SWOT-анализа. Несмотря на то, что большинство государственных служащих говорят об отрицательных последствиях притока мигрантов, в частности, нагрузке на социальную сферу, ухудшение показателей по безработице, криминогенность, есть четкое понимание, что миграция позволяет создавать стимулы в экономике благодаря притоку дешевой рабочей силы, созданию конкуренции, закрытию тех вакансий, на которые не идет местное население.

Таблица 1 – Сильные и слабые стороны внутренней миграции

Сильные стороны	Возможности
Дешевая рабочая сила Повышение доходов населения Больше товаров и услуг Финансирование вузов Обмен опытом Единение народа	Рост конкуренции Развитие экономики Рост населения Выравнивание доходов регионов
Слабые стороны	Угрозы
Трудности регистрации Неуплата налогов Местные кадры остаются без работы Нехватка жилья Нехватка детских садов Вывоз капитала за пределы административной единицы	Нагрузка на социальную сферу Нагрузка на транспортную и коммунальную инфраструктуру Ухудшение экологии Повышение цен на жилье Рост преступности

В Астане основной прирост населения происходит за счет внутренней миграции, тогда как в Алматы – за счет внешней. При высокой внутренней миграции в города на селе восполнение населения происходит за счет естественного прироста, которого явно недостаточно в северных областях Казахстана, поэтому в Акмолинской, карагандинской, Костанайской, Павлодарской, Северо-Казахстанской и Восточно-Казахстанской областях наблюдается убыль.

Самыми урбанизированными регионами являются Карагандинская (здесь городское население составляет более 77%), Павлодарская (67,9%) и Актюбинская (61,1%) области. Сельское население в основном сконцентрировано в Алматинской (76% от всего населения), Северо-

Казахстанской (61,5%), Кызылординской (60,8%) и Жамбылской (60,5%) областях.

Коренные изменения происходили в национальном составе населения Казахстана, в демографических характеристиках титульной нации и представителей более 130 этнических групп, проживающих в Республике.

Главной особенностью изменений в этнической структуре Казахстана за это двадцатилетие является значительный рост как абсолютной численности, так и удельного веса государственнообразующей нации – казахов.

Численность казахов увеличилась по сравнению с предыдущей переписью на 26,1% и составила 10096,8 тыс. человек. Впервые в многовековой истории титульной нации Республики ее удельный вес стал преобладающим (63,1%) после 1926г ссыла в тексте 71 [15]. Параллельно шло сокращение численности и удельного веса представителей европейских этнических групп, в особенности русских, украинцев, белорусов, немцев, а также татар, с другой. Снизилась численность русских на 15,3%, составив 3797,0 тыс. человек; немцев - на 49,6%, составив 178,2 тыс. человек; украинцев - на 39,1%, составив 333,2 тыс. человек; татар - на 18,4%, составив 203,3 тыс. человек; других этносов - на 5,8%, составив 714,2 тыс. человек. Увеличилась численность узбеков на 23,3%, составив 457,2 тыс. человек, уйгур - на 6%, составив 223,1 тыс. человек. Доля русских в общей численности населения страны составила 23,7%, узбеков - 2,8%, украинцев - 2,1%, уйгур - 1,4%, татар - 1,3%, немцев - 1,1%, других этносов - 4,5%. Причем, эти тенденции, а именно увеличение численности казахов и уменьшение других, продолжают и в сегодняшние дни.

Успешная консолидация народа Казахстана, укрепление реальной суверенной государственности способствовали тому, что на протяжении 2000-х годов на государственном уровне постепенно корректировалось прежнее представление об этносах, входящих в состав народа Казахстана как о внешних диаспорах [16]. Социологические опросы 2000-х годов свидетельствуют о динамике в идентификационных предпочтениях казахстанцев.

В начале десятилетия предпочтение, как и ранее, отдавалась национальной, этнической идентичности. В частности, на вопрос «Что для Вас наиболее существенно?» ответ «Моя национальность» тогда выбирали 35% казахов, 45% русских и 73% представителей других этнических групп. Гражданство в то время (отражающее настроения кризисных 1990-х годов) было значимо для 18% казахов, 21% русских, 22% представителей других этносов. То есть в начале 2000-х годов люди видели определенную гарантию преодоления реальных и возможных трудностей во внутригрупповой солидарности, хотя этническая принадлежность людей не оказывала решающего влияния на их социально-статусное положение [16].

В 2000-х годах выход Казахстана на путь развития, его устойчивость по отношению к мировому экономическому кризису оказали влияние на приоритеты населения, на динамику идентификационных предпочтений. Примечательно, что при сохранении достаточно высокого уровня этнической идентичности (национальность оставалась значимой для 38% казахов, 34% русских, 31% представителей других этнических групп), во всех национальных

группах произошел существенный рост значимости гражданской идентичности. Так, по данным 2009 года, гражданскую идентичность предпочитали 52% казахов, 58% русских, 57% других этносов. Особенно следует отметить резкий, но закономерный рост в 2000-х годах гражданской идентификации среди русских и других этносов, что свидетельствует об укреплении единства Казахстана как государства, как страны [16].

Превалирование гражданской идентичности (при сохранении понимания всей важности этнической принадлежности) свидетельствует о фундаментальном историческом результате 2000-х годов – о формировании народа Казахстана как консолидированной, патриотично настроенной гражданско-этнической общности. В понятийном плане об этом свидетельствует также то важнейшее изменение, которое произошло к концу 2000-х годов в названии представительной этнической Ассамблеи. «Народы» стали «народом»: Ассамблея народов Казахстана стала Ассамблеей народа Казахстана [17].

За последние годы аул существенно изменился в положительную сторону: сократилась безработица, получило развитие животноводство, замедлился отток населения, по мере возможности развиваются бизнес-структуры, налаживается культурно-образовательная жизнь. Однако наблюдается социальный факт, когда ограниченные возможности лучшей реализации произведенной продукции (молока, мяса, шкуры, шерсти и др.) отбивают желание наращивать достигнутое. Наиболее слабым звеном в этом контексте остается переработка сырья с применением передовых технологий, их сохранение и реализация, узость сельского рынка, диктат города в отношении товарообмена, отсутствие кооперированных сообществ самих сельских производителей, способствующих сбору, переработке, реализации их продукции. В результате как сельские производители – фермеры, крестьянские хозяйства, отдельные хозяйства по откорму, убою скота, а также личные подворья не получают ожидаемой прибыли, а тем самым – не имеют инвестиционных возможностей для создания совместных перерабатывающих предприятий малого и среднего уровня. Данное положение остается также одной из причин низкой оплаты сельхоз труда, что делает ее непривлекательной для молодежи и наиболее квалифицированных специалистов. А востребованность молодых специалистов – инженеров, экономистов, менеджеров, агрономов, ветврачей, зоотехников обусловлена, во-первых, постепенным старением ведущих субъектов крестьянских хозяйств. Во-вторых, необходимостью инновационного развития аграрного производства, переработки и реализации сельхозпродукции. Они были бы более открыты новому, прогрессивному, информационному, рыночному.

Число семей в стране с 1999 по 2009 г.г. увеличилось на 13,8% в том числе городских семей стало на 3,4%, а сельских – на 30,3% больше. Однако средний размер семьи имел тенденцию к снижению как в городской, так и в сельской местности. Средний размер семьи по переписи населения 2009 года составил 3,5 человека.

Внутренняя миграция сельского населения привела к интересной тенденции. В аулах остались либо семьи немогущие экономически, либо сильные хозяйства – обычно многочисленные, многодетные, «клановые» семьи. В семье, клане, в хозяйстве такого типа обычно имеется сильный инициативный лидер, ощущающий поддержку со стороны надежных родственников. Часть детей, близких родственников уже покинула клан и живет где-то в крупных городах или в более благополучном сельском округе, активно там закрепляется, адаптируется, к ним посылаются подрастающие члены клана для учебы. Оставшаяся же на Родине основная часть клана, плодотворно используя свою сплоченность, слаженную работоспособность, микроклимат семейной, родственной взаимопомощи успешно ведет свое крестьянское хозяйство [18].

НПО «Центр социологических, психологических исследований и медико-психологической помощи «Әлеумет» в рамках социального проекта «Социальный аудит социально-экономических и культурно-образовательных программ с участием НПО) провело исследование социально-экономических отношений отдаленных сельских поселений Восточно-Казахстанской области. Исследовались видение и рассуждения интеллигенции, производственников, представителей власти, предпринимательства, НПО и других экспертов по исследуемой проблематике. Проводилось анкетирование, интервью, наблюдение, работа с документацией, статистическими данными [19].

Какова научно-практическая позиция индустриального города по поводу социально-экономического развития аула?

Опросом были охвачены эксперты, наиболее тесно соприкасающиеся с вопросами социально-экономического и культурно-образовательного развития аула. Исследование выявило, что для эффективного и устойчивого функционирования агропромышленного производства и обеспечения продовольственной безопасности страны, выполнения селом других производственных задач, демографической, трудовресурсной, культурной, рекреационной, природоохранной и других функций, необходимо создание для сельского населения адекватных задачам условий жизнедеятельности, восстановление и развитие инфраструктуры сельских территорий – расширение сети благоустроенных дорог, повышение уровня и качества электрогазоснабжения, обеспечение телефонной и телекоммуникационной связи, доступного и качественного медицинского обслуживания, необходимого образования, сохранение и развитие культурного потенциала села.

Реализация задачи взаимодействия село – город требует:

- создание системы самоуправления и организации хозяйственной деятельности, с перспективой постепенного перехода к созданию устойчивой системы развития жизнедеятельности села.

- привлечение внимания к участию разных категорий горожан к организации взаимодействия с селом, как возможности решения множества своих проблем горожанами. Для более успешного решения проблем горожан,

налаживать контакты и тесное взаимодействие с структурами городского самоуправления.

- организация, установление контактов и привлечение к сотрудничеству структур власти для совместного решения задач оптимальной жизнедеятельности народа. Все отношения и организацию основывать на возможностях селян и горожан.

Возможности села:

- увеличение производства продуктов питания, как количественно, так и по расширению ассортимента селянами на своих приусадебных участках на основе организации хозяйственных объединений или самостоятельных граждан на основе заключения с ними договоров. Этот путь решения данной проблемы, как самый первый шаг, интересен тем, что не требует изначально, больших капиталовложений;

- создание условий для развития в селе малого и среднего бизнеса, в том числе и с привлечением горожан, как организаторов, благодаря появлению сырья для переработки и наличии юридических объединений, как возможность установления с ними деловых контактов и заключения договоров о сотрудничестве. Наличие и участие в этом системы управления, является дополнительным гарантом устойчивости и надежности такого сотрудничества;

- трудоустройство определенной части горожан для деятельности в селе, в том числе и решения их жилищных проблем;

- организация производства продуктов питания в широком ассортименте и достаточном количестве позволит реально решать проблему привлечения педагогов, медиков и других социальных профессий для деятельности в селе, как использование притягательного условия – обеспечение набором продуктов питания данных категорий лиц в дополнение к государственной зарплате;

- организация хозяйственной деятельности на селе делает реальным организацию в таких селах строительства домов интернатов, домов для престарелых, спортивно оздоровительных лагерей для детей и спортсменов, объектов туризма и отдыха;

- организация переноса в село объектов малой промышленности, решив при этом разгрузку городов от вредного воздействия на жизнь горожан, но решая проблему сезонности работ для селян и возможность привлечение в село горожан на эти объекты;

- начало и расширение хозяйственной и производственной деятельности на селе даст начало восстановлению покупательной способности всего общества, за счет увеличения рабочих мест, снижения, особенно на первом этапе, цен на основные продукты питания, поставит на рынок натуральную, отечественную продукцию, даст толчок выходу из кризиса и дальнейшую стабилизацию отношений в обществе.

Возможности и интерес для города:

- обеспечение жителей города, включая детей, стариков, больницы максимально необходимым набором натуральной отечественной с.х продукцией;

- прямое перенаправление денег, как оплату за доставленный товар горожанином, в село. Что является важнейшим стимулом и условием развития его деятельности;

- резкое увеличение производства продуктов питания за счет стимулирования и создания реальных условий участия в хозяйственной деятельности максимального количества селян, приведет к насыщению городских рынков товарами сельско-хозяйственных производителей, а увеличение покупательной способности населения – к оживлению торговли. Кроме этого, специфика сезонности производства некоторой сельско-хозяйственной продукции и, вообще, увеличение количества и ассортимента, приведет к естественному стимулированию развития перерабатывающей промышленности, в том числе, как малого и среднего бизнеса.

- создание на селе хозяйственных объединений, как юридических организаций типа кооперативов, дает возможность горожанам стать ассоциированными адресными членами таких объединений на взаимно заинтересованных условиях;

- восстановление хозяйственной, а постепенно и социальной деятельности села, дает возможность горожанам решать свои жилищные проблемы в городе из-за реального переселения в село, как место жительства и трудовой деятельности, в том числе, благодаря более низкой стоимости строительства своего дома;

- восстановление хозяйственной деятельности решает взаимную с селом проблему распределения и трудоустройства выпускников соответствующих ВУЗов и их заинтересованности в работе в системе, которая развивается и достойно решает материальные потребности молодежи;

- возрождение села, даст возможность началу процессу создания условий воспитания и обучения детей и молодежи через практическое участие по желанию в спортивных и трудовых мероприятиях. Развитию сети в сельской местности обучающих мастерских, таких как тепличный, животноводческие, кузнечные, народного промысла, спортивно прикладного направления и пр. Где можно по желанию и заинтересованности и жить и обучаться на лето.

Необходимо создание оптимально развивающейся, стабильной системы «село – город», как структуры общественных отношений в интересах общества и человека в нем. Требуется образование общественных добровольных организаций местного самоуправления, в том числе, создание хозяйственных объединений для производства сельско-хозяйственной продукции на своих подворьях, кооперативах, как реальный способ решения материальных и финансовых проблем каждого участника. Это нужно для централизованного решения возникающих в процессе деятельности каждого человека, хозяйственной структуры проблем на профессиональном уровне. Горожане, заинтересованные и участвующие в бизнесе на продуктах сельско-хозяйственных производств имеют возможность как заключать договора на поставку необходимой им продукции в общем потоке, так и организовывать необходимое производство товара в селе для их конкретного бизнеса. При организации стабильной рентабельной деятельности села, открывается и будет

постоянно востребована деятельность строительного бизнеса на селе. В том числе и жилищного. А это открытие огромного числа рабочих мест.

Организация спортивно оздоровительных, воспитательных объектов на территории сел, есть решение проблем молодежи и для многих их отношений с родителями и обществом [20].

2 Современный город в контексте трансформации ценностей человеческого капитала

Современный город: его особенности и проблемы. Наиболее общая характеристика города определяет его как место концентрации населения, центра производственного и интеллектуального потенциала. Топографическими признаками городов являются монументальные престижные здания, храмы и дворцы, которые говорят не только о больших возможностях по организации труда, но и лидерстве в окружающем социальном пространстве. Возникновение города знаменует наступление этапа урбанизации общества, переход его к более высокой стадии развития.

В научной литературе обычно население города вычленяется в специфическое социальное образование, территориальную общность людей, которая и является субъектом городского образа жизни, в то время как население деревни как социально-территориальная общность становится субъектом сельского образа жизни. И очевидно, что само содержание городского образа жизни невозможно понять без выявления особенностей городских условий жизнедеятельности в их отличии от сельских условий.

Социально-экологические особенности городских условий жизни характеризуют город как особую среду обитания человека, глубоко отличную от среды обитания сельского типа. В свою очередь специфика города как среды обитания – явление производное от общественного производства, от общественного труда, в частности, от его разделения на сельскохозяйственный и несельскохозяйственный виды. Эти виды труда отличаются различным соотношением природных и социально-исторических начал, отчетливо выраженным различием самого способа получения необходимых человеку жизненных средств, и, в силу этого, глубоко неодинаковыми результатами взаимодействия общества и природы.

Искусственная и сконцентрированная среда, базирующаяся на «неприродном» труде, конкретным образом определяет жизнедеятельность человека. Усложнение и развитие производства сопровождается ростом требований к работнику, его образованию и квалификации. Разнообразие же видов труда создает потенциальную возможность для более универсального, нежели в деревне, развития человека. Разрыв с землей в конце концов приводит к становлению разветвленной сферы обслуживания. В свою очередь концентрация культуры и информации обуславливает возможности высокой степени развития духовной сферы. Разрушение соседских связей и контактов влечет за собой преобладание анонимного общения. В этих условиях главное значение приобретает необходимость регулирования жизнедеятельности на основе внешних по отношению к индивиду социальных норм, одним из выражений чего и становится так называемая функционально-ролевая структура деятельности, сводящая к минимуму существующие личностные связи. Социально-экологические особенности городских условий жизни определяют не столько сам образ жизни, сколько стереотипы бытового поведения населения [21].

Разумеется, не существовало и не существует образа жизни, единого для всех обитателей городов. В соответствии с глубокой дифференциацией условий жизнедеятельности, выступающей одним из проявлений социально-классовой дифференциации, складывается и сама реальная жизнедеятельность, социальное поведение тех либо иных классов и социально-классовых групп городского населения. Вместе с тем характер жизнедеятельности горожан имеет и достаточно много общих черт.

Коренным противоречием образа жизни горожанина становится в условиях города разрыв между теми возможностями для развития человека, которые аккумулирует город, и характером использования этих возможностей, т.е., говоря иными словами, результатами этого развития для человека. Типичный городской образ жизни, людей уже давно и прочно преобладает в развитых капиталистических странах.

Процесс перехода к нему неизбежен, объективно обусловлен и в целом позитивен. Однако использование новых возможностей в интересах удовлетворения потребностей и развития способностей происходит в соответствии с социальной групповой принадлежностью горожанина, а отнюдь не с его простой принадлежностью к городскому сообществу в целом. В результате качественно больший выбор сфер трудовой деятельности, к примеру, опосредован возможностью получения соответствующего образования и хозяйственной конъюнктурой, а сама трудовая деятельность может быть рассмотрена прежде всего как средство получения индивидуальных доходов. В этих условиях господствующей установкой типичного горожанина, его смыслом жизни становятся доход и потребление.

Не менее отчетливо воспроизводится в крупных городах и духовная отсталость, бывшая в прошлом характерной чертой развития села. С той лишь разницей, что в городе она получает иное выражение и существует как широчайшее распространение «массовой» культуры, ослабление установок на высокие, подлинные духовные ценности, своего рода стандартизация потребностей и вкусов и т.д. Можно сказать, что односторонность развития человека в деревне как социально-территориальной периферии в новой форме воспроизводится и в крупном городе. Удаленность человека от культуры и подлинно духовного развития проявляется здесь не как территориальная изоляция от этих благ, но становится внутренне присущим его образу жизни качеством. Разумеется, суть дела и в этом случае в социально-экономической детерминации. Но она срабатывает теперь как бы напрямую, без пространственной опосредованности. Человек в городе не только рядом с культурой, но она и абсорбируется им. Город как в условиях социализма, так и в случае перехода к рынку по-прежнему не становится благом для человека. По многим данным, в крупных городах уровень преступности гораздо выше, чем прежде. Для них характерно и широкое распространение наркотиков. Отчуждение человека наиболее уродливые формы приобретает именно в условиях крупного города [21].

Таким образом, сущностные черты городского образа жизни лишь на основе социально-экологических факторов городской среды выявлены быть не

могут. Городские условия жизнедеятельности, городская среда должны рассматриваться уже не только с социально-экологической, но и социально-экономической точки зрения. Сама городская среда выступает в этом случае конкретным проявлением общественно-экономических условий. И сопоставление ее с сельской средой лишь теперь обретает конкретно-исторический характер.

И городские, и сельские условия жизнедеятельности представляют собой конкретное проявление существующих общественных условий. Уже в силу этого понятно, что образ жизни как категория, обусловленная прежде всего характером общественных отношений, присущ и селу, и городу.

Становление определенных черт образа жизни в городах не лишено противоречий, носящих неантагонистический характер и отражающих, в конечном счете, известную ограниченность городской среды (как и сельской), существующую вплоть до преодоления, разумеется, в далеком будущем существенных различий между городом и деревней.

Конечно, полное преодоление анонимности общения в условиях города – дело невозможное, да и вряд ли нужное. Однако качественное оживление работы органов местного самоуправления, действующих зачастую лишь в работах публицистов, – крайне назревшая проблема.

Основное противоречие в системе городского образа жизни разворачивается как несоответствие между потребностями человека как социально-биологического существа, с одной стороны, и нарастанием искусственных компонентов городской среды обитания – с другой. Дело не в только в отдалении от природы.

Определенные проблемы встают здесь и в сфере физического состояния человека. Горожанин остается в условиях крупного города субъектом ограниченных отношений с природой. Биологическая природа человека в этих условиях не получает необходимого простора в своем функционировании. Данное противоречие имеет несколько аспектов своего проявления: отравление воздуха, воды, негативные последствия для здоровья человека, выступающие результатом ярко выраженной гиподинамии городского жителя, возрастающая стрессовая нагрузка. Складывается впечатление, что адаптационный механизм человека отнюдь не беспределен, сегодня он работает с явной перегрузкой. Нетрудно видеть, что преодоление этого противоречия вряд ли возможно в рамках городской среды обитания. Решение этой проблемы возможно лишь на путях формирования интегрированных систем расселения, в пределах которых деревня не исчезает, не заменяется городом, а существует как среда обитания, доступная горожанину и являющаяся органической составной частью непосредственных условий его жизнедеятельности.

Человеческий капитал, условия его развития. Современная мировая экономика довольно быстро проходит процесс перехода в постиндустриальную стадию. Все более обостряющаяся конкуренция между странами и крупнейшими корпорациями за сферы влияния в эпоху глобализации рынков стимулирует качественную трансформацию оперирования экономики вообще, и человеческого капитала в частности.

Термин «человеческий капитал» включает в себя набор приобретенных знаний, навыков и компетенций, которыми могут пользоваться люди в производственных или потребительских целях. Именно человеческий капитал, а не заводы, оборудование и производственные запасы являются основой конкурентоспособности, экономического роста и эффективности.

Чтобы обеспечивать конкурентоспособность, компании и страны должны внедрять инновации во всех их формах – мобильный Интернет, миниатюрные производственные устройства (которые постоянно дешевеют), искусственный интеллект, обучающиеся машины. Благодаря технологиям и цифровым преобразованиям мир стремительно меняется, формируется новый тип общества: информационный, общество знаний, которое нельзя будет отнести ни к капиталистическому, ни к социалистическому [22]. Основную производительную силу будут составлять знания, а традиционные ресурсы, факторы производства (капитал, труд, земля) становятся второстепенными.

Активизация человеческого капитала позволяет эффективно выполнять определенный вид работы и быть готовым к возрастающим требованиям труда. Люди быстрее приспосабливаются к изменениям, осваивают нововведения и пользуются инновациями. Благодаря накоплению человеческого капитала ускоряются темпы прогресса. Последнее способствует дальнейшему распространению и ускорению генерирования новых знаний и компетенций. Поэтому квинтэссенцией человеческого капитала выступают высокий уровень профессионализма и качество человеческого интеллекта, которые становятся обязательным пунктом сохранения и гармоничного развития общества.

Согласно доктрине познавательного богатства, увеличение коэффициента интеллекта (IQ) нации на один пункт ведет к увеличению ВВП страны на доллар в расчете на каждого гражданина, а 5% самой умной части интеллектуальной элиты нации – на 468 долларов соответственно [23]. По данным Всемирного банка, основанным на изучении экономик 192 стран мира, только 16% экономического роста обусловлена физическим капиталом, 20% - природным, 64 % - человеческим капиталом [24] .

Переход на более высокую стадию развития вызывает качественную трансформацию личности человека, в итоге человеческий капитал предполагает наличие ряда качественных ступеней внутреннего развития: человек познающий-человек присваивающий-человек производящий (промышленный)-человек созидающий.

Развитие указанных процессов создает в равной мере колоссальные как преимущества, так и проблемы. Особую озабоченность в обществе вызывает усугубляющееся неравенство: усиление разделения трудового ресурса на два полярных фронта – интеллектуальную и значительно превосходящую по численности классическую рабочую силу. При этом значительная часть людей становится неконкурентоспособной и невостребованной на рынке труда, эта категория трудоспособного населения будет испытывать на себе колоссальный прессинг.

Тенденция такова, что основная масса непривлекательной работы будет заменена робототехникой, автоматизацией. Многие виды профессий, в

особенности те, что предусматривают механический монотонный и точный ручной труд, уже автоматизированы. За ними последуют другие категории, т.к. вычислительные мощности продолжают расти в геометрической прогрессии. Такие профессиональные категории, как юристы, финансовые аналитики, врачи, журналисты, бухгалтеры, страховые агенты, библиотекари, могут быть частично или полностью автоматизированы значительно раньше, чем можно предположить [24]. Около 47 % рабочих мест в США подвержены риску автоматизации, вероятнее всего, уже в течение двух следующих десятилетий. В рамках форума «Будущее рабочих мест» был проведен опрос руководителей отделов кадров крупнейших на сегодняшний день работодателей в 10 отраслях и 15 странах по предположительному воздействию новых тенденций на занятость, рабочие места и профессиональные навыки в перспективе до 2020 года [24].

Решение сложных проблем, навыки общения и системные навыки будут пользоваться повышенным спросом в 2020 году по сравнению с физическими способностями или навыками создания контента. Следующие пять лет станут критическим переходным периодом, сопровождающимся значительной изменчивостью профессий в отраслях и навыков в большинстве видов деятельности. Гарантии занятости существенно снизятся в половине рассмотренных отраслей, отразившись, предположительно, по-разному на мужчинах и женщинах, вероятно, усугубив гендерное неравенство [24].

Проблемы, возникающие в результате растущего неравенства, трудно определить количественно. Поскольку подавляющее большинство из нас являются и потребителями, и производителями, то инновация и прорыв одновременно как положительно, так и отрицательно влияют на наши жизненные стандарты и благосостояние.

Инновационное общество само по себе определяется не только как сообщество инновационно ориентированных, а как социум, ориентированный на постоянное развитие и совершенствование высокообразованного кадрового ресурса [15]. Накопление человеческого капитала требует реализации обязательных и взаимосвязанных между собой составляющих: моральноэтического воспитания, физиологического и профессионального образования. С экономической точки зрения профессиональная составляющая наиболее востребована.

Для формирования и развития человеческого капитала необходимы инвестиции как на его нормальное замещение (восстановление), так и на реновацию (качественные сдвиги в структуре и характеристиках запаса капитала). Инвестиции в человеческий капитал подразделяются на три ключевых вида [25]:

- ✓ расходы на образование (среднее и высшее образование, обучение без отрыва от производства, дошкольное воспитание в семье);

- ✓ расходы на здравоохранение (на ведение здорового образа жизни, сохранение здоровья и долголетия, медицинское страхование, возможность полноценного отдыха, а также организация комфортного быта и качества жизни);

✓ расходы на мобильность (совокупность миграционных затрат, которые покрывают территориальные перемещения рабочей силы с низкими показателями производительности труда в места с более высокой производительностью).

Капиталовложения в них гарантируют эффективную профессиональную реализацию рабочей силы, ее здоровье, увеличение средней продолжительности жизни человека, а, следовательно, и время функционирования человеческого капитала его обладателя.

Трансформация процесса инвестиций в человеческий капитал в современную эпоху происходит под влиянием следующих факторов:

- информатизация среды;
- усиление конкуренции и её переход в стадию гиперконкуренции;
- рост стоимости рабочей силы, которая требует также развитие социальной инфраструктуры;
- изменение механизмов координации хозяйственной деятельности, формирование гибких децентрализованных структур управления [26].

Человеческий капитал состоит из культурной и биологической составляющей. Культурная составляющая в информационном обществе рассматривается как поглощенная и усвоенная индивидом информация. Сегодня государство видит своей задачей инвестирование средств в развитие у граждан способностей целеориентированного поиска и отбора информации. Следовательно, можно говорить о проведении государством целевой информационной политики в образовании как о форме косвенных инвестиций в человеческий капитал.

Цикличность информационного пространства, сопровождающаяся этапами накопления, формализации, распространения и устаревания знаниеемкого продукта провоцирует переход от идеологии непрерывного образования к образованию как образу жизни. Доказательством озвученной точки зрения может служить явление, когда повышается максимальный возраст учащихся высших учебных заведений и на основе этого популяризуется «университет третьего возраста» («программа для взрослых»).

Формирование и развитие человеческого капитала сводятся к 4-м базисным способам: специальные инвестиции в культурную составляющую человеческого капитала; общие инвестиции в его культурную составляющую; специальные инвестиции в биологическую составляющую человеческого капитала; общие инвестиции в биологический человеческий капитал.

Культурная составляющая человеческого капитала предполагает инвестирование средств в образование, воспитание и информирование человека. Здесь инвестором может выступать один из трех макроэкономических субъектов: государство, фирма либо домашнее хозяйство, заграничные и трансграничные субъекты (неправительственные и гуманитарные организации, фонды и др.).

Формирование биологической составляющей человеческого капитала отождествляется с увеличением ее объема для продления периода активной жизнедеятельности индивида. Имеются следующие основные пути целевого

инвестирования: вложения в здравоохранение, спортивную и физическую подготовку, увеличение времени отдыха и др. Экспертами Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ) доказано, что здоровье человека на 50 % зависит от образа его жизни, на 20% - от условий окружающей его внешней среды, на столько же процентов – от его генетического кода (то есть - наследственности) и лишь на 10 % - от качества обслуживания его медицинскими работниками [27].

Психологические особенности индивида являются важной дополнительной составляющей человеческого капитала, поскольку эффективность деятельности работников начинает зависеть не только от объективных (знания, умения, навыки, мотивации, здоровье), но и от субъективных характеристик личности.

Сегодня практически все технологически развитые страны разрабатывают свои стратегии по формированию трудовых ресурсов, имеющих инновационное мышление. К примеру, в Великобритании в 2008 г. был разработан проект «Инновационная нация», в Южной Корее – «Умная Корея 21», в Китае и Сингапуре принят ориентир на массовое привлечение талантов из-за рубежа, там же реализуется известная программа «Седые головы» [28].

Именно квалифицированные трудовые ресурсы развитые страны рассматривают в качестве ключевого элемента, определяющего их развитие. Так в Швеции на основе теории человеческого капитала удалось модернизировать свою экономику и вернуть лидерские позиции. Финляндия также довольно быстро сумела перейти от сугубо сырьевой к инновационной экономике [29].

Вот почему большинство развитых стран производят значительное вливание финансовых ресурсов в отрасли, обеспечивающие развитие качества трудовых ресурсов.

Творческий потенциал среднестатистического японца используется примерно на 60-75 %, американского и европейского работника – на 45-55%, возможности наших работников по примерным расчетам используются на 15-20% [30].

Субъектами формирования человеческого капитала являются семья, государство, предприятия, вступающие в социально-экономические отношения друг с другом по поводу целенаправленных влияний на человека. Каждый из этих субъектов путем реализации своей цели по становлению, накоплению, использованию и воспроизводству человеческого капитала индивида, обеспечивает его эффективное развитие.

Для обеспечения конкурентоспособности человеческого капитала необходимо: высокий уровень жизни населения, большая численность выпускников высших и средних учебных заведений, развитая система инвестирования в сферы образования и здравоохранения, действенная защита окружающей среды, высокая средняя ожидаемая продолжительность жизни, повсеместная подготовка и переподготовка кадров, осуществляемая на предприятии, высокий показатель грамотности кадров, иммиграция высококвалифицированных специалистов.

О возрастании роли человеческого капитала в развитии национальной экономики свидетельствуют приоритетные направления развития, сформулированные в Послании Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева народу Казахстана «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее»: трудовой потенциал как экономическая категория имеет количественные и качественные характеристики.

Количественные характеристики [31]:

- численность трудоспособного населения;
- количество рабочего времени, которое отработывает работающее население при сложившемся уровне производительности;
- показатели естественного движения населения и т.д.

Качественные характеристики:

- состояние здоровья;
- физическая дееспособность;
- образовательный и квалификационный уровни;
- уровень нравственного состояния трудоспособного населения;
- половозрастная структура;
- национально-этническая структура;
- соотношение занятых преимущественно умственным и преимущественно физическим трудом;
- показатели миграции;
- культурный уровень и др.

Помимо экономически активного населения, занятого в экономике страны, с позиции потенциальных возможностей участия в экономической деятельности в составе трудового потенциала необходимо учитывать часть населения, находящегося в возрасте моложе трудоспособного. К ним относятся: дошкольники, обучающиеся школ, колледжей, профессионально-технических школ и лицеев, студенты вузов. Поэтому эффективная работа с подрастающим поколением является необходимым условием улучшения качества трудовых ресурсов.

Формирование интеллектуального потенциала должно начинаться с дошкольного образования и планомерно вестись на всех ступенях обучения ребенка. Воспитание индивида как личности, его моральных, нравственных качеств, физическую подготовку и отношение к труду и знаниям необходимо прививать в школах. А профессиональные навыки и профессиональную мобильность необходимо развивать в системе профессионального образования. Только тогда можно говорить о комплексном развитии подрастающего поколения. Сегодня все отчетливее свою роль в этом процессе видит бизнес.

Бизнес, который хочет видеть у себя на предприятиях высококвалифицированных специалистов, сегодня активно включается в формирование будущего инженерно-технического поколения. Своих потенциальных сотрудников компании ведут и на стадии получения высшего образования, привлекают к себе на практику, знакомят с корпоративными ценностями и стандартами. На выходе они получают абсолютно

подготовленного к реализации поставленных производственных задач специалиста.

В этой связи возникает настоятельная необходимость стимулирования процессов формирования и развития совокупности свойств индивида (здоровья, приобретённых знаний, умений и т.д.), позволяющих ему эффективно трудиться, обеспечивая при этом рост собственного дохода и увеличение прибыли работодателя.

Создание человеческого капитала требует создания соответствующей социальной среды. Наиболее значимое проявление человеческого капитала в пространстве происходит в пределах современного города.

Город является средой жизнедеятельности экономически активного населения, сравнительно с сельской местностью он имеет более развитую образовательную, оздоровительную, информационную, финансовую инфраструктуру, поэтому формирование человеческого капитала и его перераспределение происходит интенсивнее именно в городской среде. Наблюдается взаимовлияние человеческого капитала и городской среды: человеческий капитал способен стать детерминантом экономического развития не только городской среды, но и всей экономической системы государства в целом, последние, в свою очередь, определяют эффективность накопления и реализации человеческого капитала.

Интенсификация процессов урбанизации оказывает значительное влияние на формирование и накопление человеческого капитала. Информация как фактор производства более доступна и мобильна в городской среде, что наделяет экономичностью материальные и нематериальные затраты, в том числе издержки поиска информации. В городе имеется больше возможностей для производства и реализации новых знаний, способствующих формированию инноваций.

Город обладает способностью концентрации человеческого капитала для его эффективного формирования и использования путем осуществления доступа к научной, культурной, производственной информации, а также доступа к учебным, медицинским и культурным заведениям.

Для городской и региональной экономик возникает эффект масштаба от динамично развивающихся современных форм бизнеса, перспективных производств, потребительского рынка и сферы услуг. Более разнообразный и емкий в городском пространстве рынок предоставляет широкий выбор как при поиске работы так и для работодателей [32]. Все это способствует ускорению развития экономических процессов города или его агломерации.

Сегодня ни для кого не секрет, что помимо высокого уровня оплаты труда не меньшую роль играет и то, как человек может организовать свой досуг. В отсутствие или недостатке скверов, мест отдыха, библиотек, школ, детских садов и другой жизненно важной социальной инфраструктуры талантливая молодежь переезжает в столицу, где концентрация культурно-развлекательных событий в разы выше, чем в провинции. Необходимо выделение средств на благоустройство городов, оснащение вузов, многие из которых строились еще в 70-80-х годах. Сегодня студенты хотят видеть более

современные корпуса университетов, обустроенные по последнему слову техники аудитории.

Все это и называется инвестиции в человеческий капитал, вкладывать которые необходимо. Только тогда мы можем получить современного человека, с высоким уровнем самообразования, с правильными ценностями и пониманием себя в структуре развития региона, его человеческих ресурсов.

Поскольку первичным субъектом действия в обществе является человек, то акцентирование внимания на создании и поддержании условий, благоприятствующих полноценной реализации его потенциала, представляется одной из важнейших задач. Все это требует необходимых условий по обеспечению создания благоприятных параметров эффективной реализации человеческого потенциала, которые должны найти отражение в общей концепции развития города. Данную проблему можно решить с помощью развития институционально-инфраструктурных элементов инновационной городской среды, ориентированной на формирование и «закрепление» нового знания с учетом современных тенденций развития общества [33]. В этом аспекте доминантная роль должна быть отведена административно-территориальным властным институтам. Формирование нового стиля жизни, создание позитивного общественного мнения по отношению информатизации как глобальной тенденции социального развития станет одним из инструментов обеспечения новейших трансформаций человеческого капитала.

Развитие урбанизации, трансформация городов могут осуществляться лишь на высококачественной основе. Только высокие технологии на производстве, прогрессивная функциональная структура городов, эффективные системы расселения, полноценная городская среда и – самое главное – высокое качество самого населения – и человеческий потенциал – обеспечат успешное решение этой задачи [34].

Урбанизация Казахстана и человеческий капитал. За годы Независимости в Казахстане сформировалась собственная социальная модель развития страны, в основе которой лежит наращивание человеческого потенциала казахстанского народа.

На первых этапах развития казахстанского государства президент Н.А.Назарбаев сделал стратегическую ставку не на экспорт природных ресурсов и экстенсивную экономику, а на развитие человеческого потенциала и, создание условий для развития личности. По мере развития государства социальная модель подверглась корректировкам, однако главный принцип – создание условий и возможностей для развития населения, оставался неизменным.

Основными показателями человеческого капитала и потенциала традиционно считают демографические процессы: рождаемость, смертность и миграцию. Существенное влияние на формирование качественных характеристик человеческого капитала осуществляет система образования и воспитания в процессе формирования приоритетов и ценностей.

По оценкам Международной организации по миграции (МОМ), Казахстан относится к странам мира, где наблюдаются наиболее сильные

миграционные процессы. Масштабы миграционных процессов в Казахстане огромные и их влияние на политическую и социально-экономическую ситуацию в стране ощутимое, притом, что республика уже сейчас испытывает давление иммиграционных потоков.

Значительная часть сельских жителей, в связи с роспуском колхозов и совхозов, повлекшим за собой упадок сельскохозяйственного производства и предприятий по первичной обработке сырья на местах, прибывала в города, и в особенности, в такие крупные, как Алматы и Астана, областные центры, их пополняли также жители мелких городов и рабочих поселков, оказавшихся в своем большинстве депрессивными из-за остановки имеющихся там градообразующих предприятий.

Наряду с ростом этнической иммиграции в Казахстане усиливается и особую актуальность приобретает трудовая миграция, как внутри страны, так из-за рубежа. В условиях урбанизации и структурных изменений в экономике внутренняя миграция населения приобрела значительные масштабы. С 1993 по 2009 годы оборот внутренней миграции составил более 4-х миллионов человек. К настоящему времени численность внутренних мигрантов стабилизировалась на уровне 300 тыс. человек в год. Анализ показателей внутренней миграции показывает, что уровень миграционной активности сельского населения, по прежнему, остается значительно выше городского.

Несмотря на то, что большинство государственных служащих говорят об отрицательных последствиях притока мигрантов, в частности, нагрузке на социальную сферу, ухудшение показателей по безработице, криминогенность, есть четкое понимание, что миграция позволяет создавать стимулы в экономике благодаря притоку дешевой рабочей силы, созданию конкуренции, закрытию тех вакансий, на которые не идет местное население. Следует отметить, что высокая миграция населения как внутри области, так и за ее пределы, а также внешняя миграция имеют ключевое значение в процессе качественного отбора трудовых ресурсов и пополнения ими крупных городов Казахстана.

Ключевые проблемы мигрантов – трудоустройство, жилье, доступ к гарантированному гражданам социальному пакету детсадам, школам, поликлиникам, больницам, выплатам пенсий по месту фактического проживания, доступу к кредитным услугам. Все эти проблемы связаны с отсутствием у них социального статуса. Сохраняющиеся трудности в регистрации влекут к образованию клубка проблем. Сегодня положение внутренних мигрантов в городах – одна из самых острых проблем нашего общества. Проблема, требующая срочного решения.

По мнению большинства экономистов, решающая роль в формировании человеческого капитала принадлежит образованию. Сегодня образование становится главным фактором успеха компании на рынке, экономического роста страны и увеличения ее научно-технического потенциала. В наше время преимущества в конкурентной борьбе уже не определяются ни размерами страны, ни богатыми природными ресурсами, ни мощностью финансового капитала. Теперь все решает уровень образования и объем накопленных обществом знаний.

В переходный период сложилась ситуация в основном неблагоприятная для развития процессов расширенного воспроизводства человеческого капитала. В частности, ухудшилось качество образования и здравоохранения, снизилась доступность социально-культурных благ для большинства населения, сократились финансовые возможности домохозяйств как важной сферы формирования человеческого капитала будущих поколений. В настоящее время наблюдается повышение заинтересованности в обеспечении качественного роста человеческого капитала со стороны государства, домохозяйств и фирм.

Возрождение процесса подготовки и воспитания национальных кадров для индустриальных отраслей экономики Казахстана, эффективное использование трудовых ресурсов, открытие новых рабочих мест и другие проблемы, борьба с безработицей являются важнейшими задачами государства [4]. Образование входит в число основных национальных приоритетов Стратегии развития Казахстана до 2050 г. Также, в стране принята Государственная программа развития образования до 2020 года, главной целью которой, определены повышение конкурентоспособности образования, развитие человеческого капитала путем обеспечения доступности качественного образования для устойчивого роста экономики.

Одной из ключевых задач Государственной программы президента Республики Казахстан стала разработка новых механизмов финансирования образования, направленных на повышение доступности качественного образования. Так, в январе 2013 года был принят Закон Республики Казахстан «О Государственной образовательной накопительной системе», который регулирует общественные отношения в сфере функционирования Государственной образовательной накопительной системы, а также условия, формы и содержание ее государственного стимулирования.

Новая парадигма образования как ключевого звена формирования и наращивания человеческого капитала должна привести к становлению нравственной, активной предприимчивой личности, обладающей собственным достоинством, прочными убеждениями, знанием своих прав и умением защитить их, уважением к законам и стремящейся их соблюдать, осознанием своих способностей и основанных на них возможностей, умеющей самостоятельно, убедительно и доказательно обосновать свое решение и активно, настойчиво реализовать его, используя все законные возможности правового демократического общества. Именно такая личность, творческая, созидательная, открытая, многогранная, цельная, гармоничная, с большим внутренним духовным миром, востребована и всегда будет востребована постиндустриальным, информационным обществом. Вот почему современное образование должно быть ориентировано на «человекосозидание», на человека, обладающего креативно-творческим и позитивно-критическим мышлением [15].

Уровень интеллектуального потенциала молодежи растет с каждым годом, у нас для этого созданы все условия. К услугам студентов и преподавателей современные учебные корпуса, лаборатории, библиотеки с

богатым фондом учебной, научной и художественной литературы, спорткомплексы, общежития, учебно-производственные мастерские и лаборатории.

Рост уровня образования населения Казахстана в условиях суверенитета характеризуется определенными успехами, основу которых составили крупные достижения страны в этой сфере культуры в советский период. Так, например, численность населения в возрасте 15 лет и старше в 1959-2009 гг. выросла (в расчете на 1 тыс.чел.): имевших высшее образование – с 19 до 198 или в 10 с лишним раз, незаконченное высшее – с 11 до 31 или в 2,8 раз, специальное среднее – с 49 до 250, или в 5,1 раза, основное среднее – с 63 до 335, или в 5,3 раза.

Именно на такой солидной базе уровень образования населения в условиях независимости поднялся еще выше: только в 1989-1999гг общий образовательный уровень населения повысился на 47 пунктов (с 941 до 988 промилле), в том числе по высшему образованию – до 126 или на 29 промилле, среднему специальному – до 224 или на 40 промилле, по общему до 366 или на 27 промилле, хотя по незаконченному высшему, в основном общему и начальному эти показатели значительно упали.

Успехи были связаны со значительным расширением негосударственных высших учебных заведений на платной основе и с неограниченным набором студентов в государственные учебные заведения. Так, в 1990-2000 гг число вузов выросло почти в 3 раза (с 55 до 163), а студентов – почти в 1,3 раза (с 287,4тыс. до 365,4 тыс.чел.) [15]. На период 2009г. более 5 тысяч человек имели ученую степень доктора наук, 17,5 тыс. чел. – кандидата наук и 1,7 тыс.чел. – доктора PhD. Более 50 тыс.чел. имеют 2 и более высших образования, из них 23,8 тысячи – мужчины, а 27,5 тысяч – женщины.

Таким образом, уровень образования населения Республики значительно вырос, в особенности у казахов, хотя по некоторым показателям, например, по среднему и высшему образованию все еще отстает от представителей европейских этнических групп.

Имеющиеся данные по занятости населения страны свидетельствуют о влиянии уровня образования на основные индикаторы рынка труда. На 1 квартал 2017 года среди занятых казахстанцев высшее образование было у 39% населения, среднеспециальное - у 37,5%, общее среднее - у 17%.

Примечательно, что мужчины, составившие 52% от всего числа трудозанятых, при этом составляют лишь 46,1% от занятых с высшим образованием. Уровень образованности у женщин лучше, чем у мужчин: высшее образование есть у 34,5% трудозанятых мужчин, тогда как для женщин показатель достигает сразу 43,8% [35].

В условиях нестабильности экономики и постоянных реформ возможно нарушение дисбаланса между спросом на рынке труда и системой подготовки трудовых ресурсов, направленных на инвестирование в человеческий капитал. Несмотря на тенденцию роста численности выпускников Вузов и колледжей, ценность такого образования с годами ни в коей мере не снижается, а скорее растет, переходя в более качественную плоскость. Сегодняшние выпускники

наряду с дипломом об образовании имеют различные сертификаты и дипломы, удостоверяющие наличие не только профессиональных знаний в определенной области, но и дополнительные навыки: знания информационных технологий, владение несколькими иностранными языками и т. д., направленные на рост человеческого капитала.

Показательно и то, что у лиц с высшим образованием в условиях экономического кризиса экономическая активность не спадала, а была выше, по сравнению с другими группами. Однако в стране еще много низко квалифицированных рабочих, которым трудно рассчитывать на достойную оплату и постоянное место работы.

В то же время у Казахстана есть все предпосылки для увеличения человеческого капитала казахстанского общества. Например, согласно данным ЮНЕСКО, по индексу развития образования наша страна вот уже 3 года находится в четверке лидеров среди 129 стран. По этому показателю наша республика лидирует в СНГ. Так, Армения в этом рейтинге занимает 43 место, Беларусь - 26 место, Украина – 53. По уровню грамотности населения Казахстан находится на 14-м месте в мире. И это неудивительно, поскольку в рейтинге конкурентоспособности IMD (швейцарский Международный институт развития менеджмента) по уровню грамотности взрослых наша страна занимает 1-е место. Согласно этому же рейтингу, Казахстан по охвату населения средним образованием занимает 18 место [36]. <http://exclusive.kz/politika/22858>

Во многом за счет этих показателей наша республика в прошлом году, согласно индексу человеческого развития ПРООН заняла 68-е место в общемировом рейтинге. Индекс человеческого развития можно рассматривать как обобщенную информацию об уровне человеческого капитала. За период с 1995 по 2011 гг. данный индекс Казахстана увеличился с 0,636 до 0,745 (значения индекса заключены между 0 и 1), то есть рост составил 17% - это увеличение с 0,636 до 0,745, или последний показатель больше на 17% предыдущего. По этому показателю Казахстан входит во вторую группу стран с высоким уровнем человеческого развития. Как известно, данный индекс является средней арифметической величиной 3-х индексов, характеризующих продолжительность жизни, здравоохранение, уровень образования и жизни. [37].

Исходя из этого, становится понятным, что именно на основе последних рейтингов наша страна входит в число группы стран с высоким уровнем человеческого развития.

Развитие экономики страны открывает большие возможности для развития человеческого потенциала, совершенствования и реализации его возможностей. Создание условий обеспечения занятости населения на рынке труда является одним из основных источников формирования возможностей реализации человеческого потенциала. Из множества экономических возможностей занятость способна обеспечить людей доходом, который позволяет приобрести необходимый перечень товаров и услуг, способных

удовлетворить его запросы, создав условия для развития человеческого капитала.

Наличие постоянной работы является одним из условий повышения не только профессиональных навыков в определенной сфере деятельности, но и возможность расширения его спектра, а также условие развития интеллектуального потенциала человека. В условиях жесткой конкуренции на рынке труда приходится постоянно совершенствоваться в своих знаниях и навыках, обеспечивая, таким образом, продвижение по карьерной лестнице, и находиться в состоянии обучения. Потеря рабочего места, особенно в течение длительного периода, приостанавливает данный процесс, а в дальнейшем приводит к потере навыков и отставанию вследствие научно-технического прогресса. Человек на полпути своей жизни начнет постепенно утрачивать свой накопленный потенциал. Занятость населения позволит сохранить сформированный человеческий капитал и развить его в зависимости от потребностей, как субъекта, так и рынка труда.

Человеку необходима работа не только как источник получения денежного дохода, она предоставляет возможность реализовать свой творческий потенциал, иметь определенный статус в обществе, получить широкое признание, стимулируя дальнейшее совершенствование человеческого потенциала. Правильно избранный род занятости откроет большие возможности для повышения человеческого потенциала, как с экономической точки зрения, так и с социальной.

С экономической точки зрения занятость – это деятельность на рынке труда, направленная на создание общественного продукта, участниками которой является трудоспособное население. В Казахстане усилия рынка труда в первую очередь направлены на рост занятости населения. К лету 2017 г. в стране было 8,54 трудозанятых казахстанцев. Из них мужчины составили 52%. Уровень занятости к рабочей силе достиг 95,1%. Среди занятого населения количество наемных работников составило 6,4 млн человек (75,2%), самостоятельно занятых - 2,1 млн чел. (24,8%) [38].

Наиболее высока доля занятого населения в группе 20-49-летних, и при этом их доля выше, чем по результатам переписи населения 1999 г. В аналогичных возрастных группах, т.е. наблюдается омоложение структуры занятого населения.

Рост уровня занятости населения с 1995г. по настоящее время обеспечил в значительной степени подъем человеческого потенциала. Вследствие этого которого наблюдается снижение безработицы. По данному вопросу республика достигла значительных результатов, показатель безработицы снизился до уровня 4,9%. В то же время, уровень безработицы выше именно среди женщин - 5,5%, против 4,4% для мужчин. Самый высокий уровень безработицы отмечен среди молодых людей 25-34 лет - 6,1% для мужчин и 7,7% - для женщин [39].

В рыночных условиях развития экономики, когда рынок труда формируется на основе действия закона спроса и предложения на трудовые ресурсы очень важно проводить гибкую государственную политику по созданию рабочих мест и трудоустройству населения. Это позволит решить ряд

социальных, экономических и политических проблем, направленных на стабилизацию в обществе и поступательное ее развитие обеспечив условия для накопления и дальнейшего развития человеческого капитала.

В связи с курсом на инновационное развитие экономики в Казахстане провозглашены новые принципы подготовки кадров. Намечено существенное увеличение объема инвестиций в науку и образование [x]. Важнейшей стратегической задачей является также рациональное использование кадрового потенциала общества и обеспечение общества качественными трудовыми ресурсами. Необходимо формирование устойчивой связи профессионального образования с рынком труда, разработка методики прогноза по кадрам и совершенствование механизмов социального партнерства, обеспечение гарантий трудоустройства выпускников. Для реализации программы формирования и развития человеческого капитала необходимо:

1. Обеспечение социальной защиты всех слоев населения.
2. Улучшение демографических показателей и характеристик населения.
3. Формирование эффективной системы самоуправления.
4. Объединение и воспроизводство образовательного, интеллектуального, культурного и духовного потенциалов развития.
5. Предотвращение заболеваний и стимулирование здорового образа жизни.
6. Формирование благоприятной социальной среды и социально-психологического климата.
7. Формирование активной идеологии.
8. Формирование условий для духовно-нравственного, гражданского и патриотического становления молодежи и всестороннего развития личности.
9. Создание региональной системы регулирования национальных и межконфессиональных отношений, системы регулирования миграционных потоков [40].

Процесс урбанизации в условиях суверенитета Казахстана протекает в сложных условиях и имеет ряд особенностей:

1. «Казахи повернулись лицом к городу;
2. Растет численность городского населения в основном в двух столицах (Астане и Алматы), в крупных областных центрах, а во многих городах, за исключением г.Туркестана, сократилась, в 1990-е годы появились т.н. депрессивные города;
3. повышается уровень образованности населения РК, в особенности у казахов, хотя они все еще отстают от представителей европейских этносов по ряду показателей;
4. формируется новая социальная структура населения: вместо рабочих, колхозников и интеллигенции появились наемные работники, работодатели-собственники, самостоятельные работники, члены производственного кооператива и неоплачиваемые работники семейных предприятий, а также безработные;
5. усилилось имущественное расслоение, разрыв между бедными и богатыми увеличился и т.д. Более 2,6млн самостоятельных работников

являются самой незащищенной частью занятого населения. Проблемы безработицы все еще остаются острыми, в особенности в сельской местности, подавляющим большинством населения которой являются казахи.

Урбанизация Казахстана не завершена. Многим городам еще нужно привести свою градообразующую базу в соответствие с новыми условиями, сделать ее более разнообразной, развить рыночную инфраструктуру, полнее используя выгоды географического положения, улучшить городскую среду, поднять уровень жизни обитателей и сделать их истинными горожанами. Направления дальнейшего развития урбанизации обусловлены потребностями страны и соответствуют географической логике. Однако условия коренным образом изменились. Если раньше урбанизация без затруднений удовлетворяла свои потребности в людских ресурсах, то потом пришло время острого дефицита, поскольку, сельская местность, долгое время поставлявшая население в растущие города, делать это в прежних масштабах уже не в состоянии.

Главным фактором дальнейшего качественного развития нашей страны, ее конкурентоспособности является человеческий капитал, выступающий как основа инновационного развития независимого Казахстана. Значимость и роль человеческого капитала проявились в условиях финансово-экономического кризиса. Его преодоление возможно лишь на пути развития человека, его творческих возможностей. Поэтому задача развития человеческого капитала должна формулироваться как ключевая государственная задача модернизации целого ряда современных секторов – образования, культуры, здравоохранения, науки, которые необходимо рассматривать, в первую очередь, как сектора капитализации человеческого потенциала независимого Казахстана.

Ситуация в Казахстане на современном этапе требует достаточно пристального внимания к развитию человеческого интеллектуального потенциала страны. Ключевым источником экономического роста становятся нематериальный капитал и его важнейшая составляющая – человеческий капитал, масштабы и качество которого в существенной и возрастающей степени определяет основные параметры инновационного развития.

Курс Главы казахстанского государства на формирование капитала нации является залогом устойчивого развития Казахстана на длительную перспективу. Развитый, образованный, самостоятельный, уверенный в своих силах, успешный и ответственный гражданин – основа и опора свободного и процветающего Казахстана.

3 Социально-исторический опыт взаимовлияния материальной и духовной культур аула и города

Типологическое своеобразие казахской культуры

Одним из главных условий определения особенностей культуры казахского народа является определение ее места в мире. Уникальность Казахстана определяется его кочевническим прошлым. Суверенность территорий священна для кочевников. Понятие «земля предков» отпечатывается в сознании народа как святые места: священные горы, реки и озера, долины и холмы, могилы, где обитают духи предков, и т. п. [41].

Легенды и мифы, сказания и изречения о них передаются из поколения в поколение

За свою трехтысячелетнюю историю кочевая цивилизация создала высокие образцы хозяйственной, общественно-политической и культурно-бытовой этнической жизни. Наряду с ней начиная со средних веков на территории Казахстана стала формироваться и полукочевая, оседлая культура. Этому способствовало влияние оседлых народов Средней Азии и Восточного Туркестана.

Феномен казахской культуры тесно связан с определением характерных особенностей и типов хозяйственно-культурных типов: арктические охотники, охотники и собиратели в тропиках, земледельцы в долинах рек, земледельцы в оазисах, евразийские кочевники и т.п. [42]. Исторически на территории Казахстана сложилось две разновидности хозяйственно-культурных типов: кочевники засушливой степи и земледельцы в оазисах и городские жители. Менталитет сегодняшней казахской культуры сложился в результате развития в ходе истории взаимоотношений между этими двумя хозяйственно-культурными типами.

Кочевой хозяйственно-культурный, использующий «смену сезонных пастбищ», хорошо адаптирован к климатическим и ландшафтным особенностям территории Казахстана. В качестве жайлау (летние пастбища) номады использовали лесистые степи Северного Казахстана, горные альпийские луга, долины рек и озер. Южные и центральные области, где зимой снега мало и имеются условия для тебеневки, были выбраны для зимовок [43]. При этом сезонные пастбища делились между родами, но всем, кроме территорий зимовки скота, совместно пользовалось все население, что способствовало укреплению единства и солидарности кочевого хозяйственно-культурного типа.

В начале XX в. 77% казахов были номадами, 18% - занимались земледелием [44]. Основной хозяйственно-культурный тип занял прочное место в менталитете народа. По мере усложнения хозяйственно-культурных типов жизненный уклад все меньше зависит от естественной среды. Разделение труда, специализация и повышение эффективности производительных сил превращает традиционное общество в индустриальное.

Основная особенность номадической социальной структуры – общинная солидарность. Если в европейском рыночном обществе решающую роль игра-

ют владение имуществом и гражданские отношения, то у кочевников главными ценностями являются родственные, родовые связи [44]. Ведение родства с седьмого колена у номадов является удивительным механизмом, обеспечивающим этнобиологическую и этнокультурную целостность нации» [41].

Исторически таксономической единицей родового общества кочевников являлся «аул». «Аулом» называется существующая на протяжении многих веков общественная организация тюркских этносов, основанная на родственном социальном типе [44]. Аул как правило составляли от 5-6 до 10-15 шаныраков (семьи), являвшиеся потомками одного предка, кочевавшие и проживавшие вместе. Брачные связи внутри аула запрещены. Семиколенный обычай относится к типу, в котором экзогамический брак соблюдается очень строго, в результате чего укрепляется этническая целостность, люди всего этноса становятся как бы членами одной семьи, родственными друг другу [45].

Таким образом, кочевой хозяйственно-культурный тип вплоть до XX в. являлся ведущим способом хозяйствования. Жизненный уклад номадов не способствовал формированию городской культуры и связанного с ней развития письменности, ремесел, техники. Он, сформировавшись на территории Казахстана в IX-X вв. до н. э. (культуры «Бегазы Дандыбаев» и «Карасук»), развиваясь в VI-XII вв. синхронно с оазисно-земледельческо-городским хозяйственно-культурным типом начиная с XVIII в. испытал кризис [41].

Цивилизованными считались только страны, основной хозяйственной деятельностью которых являлось оседлое земледелие. Кочевые или полукочевые народы, занимавшиеся скотоводством, считались нецивилизованными, дикими. Однако данные археологических раскопок полностью опровергают такую точку зрения. В действительности эти две цивилизации не могли существовать друг без друга. Связь между ними существовала с самых древних времен.

Постоянные связи кочевников с оседлыми земледельцами постепенно приводят их к оседлости. Такая тенденция получила особое развитие в VI в., во времена Тюркского каганата. Некоторые города появлялись на местах постоянных зимовок. В VI-IX вв. на территории тюркских каганатов существовало большое количество городов. В Южном Казахстане крупными городами были Сайрам (Испиджаб), Казы-Курт, Фараб (Отрар). Всего на юге насчитывалось 33 города [46].

Традиционная планировка средневековых городов – округлая. Города были обнесены глинобитными стенами, жилища состояли из одного или нескольких помещений. В жилищах имелись очаги для их обогрева и котлы для приготовления пищи. Города обычно состояли из трех частей, что свидетельствует о существовании неравноправия между жителями. В центре жили представители знати, богатые купцы. Их дома строились на возвышенной местности и огораживались стенами. Эта часть города называлась шахристан. Обычно на территории шахристана строилась крепость – цитадель, где правитель и знать могли укрыться в случае опасности. Во второй части, в предместье, окружавшем город жили мелкие торговцы и ремесленники (рабад). Третья часть города как бы окружала вторую. Здесь жили земледельцы и

бедняки (земледельческая округа). Центральная часть средневекового города, обнесенная стенами называлась Хисар. Наличие множества кладбищ вокруг городов, зимовок, Кентов, крепостей, говорит о том, что население постоянно проживало в этих местах в течении многих веков. Увеличение территории городов за счет формирования и роста рабада наблюдается в 10-12 вв. в этот же период увеличивается число городских жителей за счет оседания кочевников. В средневековом Казахстане периодом расширения и укрепления торговых взаимоотношений между городом и кочевым миром были X-XII вв [47].

Немало было городов и в Центральной части Великой степи. Арабский географ Аль-Идриси пишет о том, что кимаки имели 16 городов, в основном расположенных в бассейне р. Иртыш. По другим восточным источникам, городская культура была развита и у карлукских, и огузских племен. Как правило, города степных племен представляют собой небольшие усадьбы с хорошим оборонительным сооружением. В них нет таких масштабов, как на юге Средней Азии, но даже в этих небольших степных замках обитали ремесленники, земледельцы [47].

Взаимные связи между кочевниками и оседлыми земледельцами еще более укрепились во времена государства Караханидов. Было несколько причин для этого. У обеих цивилизаций была развита материальная и духовная культура. Жители перенимали друг у друга лучшее и использовали в своей жизни. Тюрки были знакомы с процессом плавки металлов еще с V в., будучи зависимыми от Жужанского каганата, которому они платили дань железом. Письменные источники свидетельствуют, что в городах Таласской долины изготавливали изделия из серебра и меди. В Чуйской долине, Илийских горах и Каратау плавил цветные металлы [47]. Лучшие образцы оружия, сбруя и седла, украшения, выполненные в «зверином стиле» кочевниками, пользовались большим спросом у горожан. А кочевники пытались перенять для себя лучшие образцы жилищного строительства, секреты изготовления ювелирных украшений. Итак, взаимоотношения между двумя цивилизациями, их экономическое и культурное сотрудничество продолжались с древних времен и до средних веков.

Вдоль караванных путей и скотоводческих кочевий хорошо сохранились купольные полуподземные сооружения над колодцами, построенные для путников и скотоводов [47]. Усиление связи между оседлыми горожанами и кочевниками ускорило развитие городской культуры. В это время растет число горожан. Их ряды пополняются за счет обедневших скотоводов. Археологические раскопки показывают, что города стали значительно больше, особенно районы бедноты (рабады), увеличилось число строений. К тому же вокруг городов стали появляться зимовки, стойбища, в которых жили полуоседлые скотоводы. В них жили, став оседлыми, бывшие кочевники.

Развитие городов можно проследить по изменениям их внутренней структуры. Стали появляться мастерские по изготовлению форм для сырцовых кирпичей, печи для их обжига, торговые места, мечети, бани и др. В то же время горожане покупали у кочевников оружие, медные украшения, посуду, сделанную из благородных металлов. Развитие городской культуры напрямую

было связано с усилением взаимоотношений с полукочевниками, в процессе которых те становились горожанами. Влияние, которое они оказали друг на друга, привело к дальнейшему развитию общества [48].

Развитию культуры способствовали торговые связи населения Казахстана с Китаем, Средней Азией, Волжской Булгарией, Киевской Русью, которые осуществлялись по Великому шелковому пути. Для торговли 9-12вв. был характерен рост товарно-денежных отношений. В средневековом Казахстане расширению и укреплению взаимоотношений между городом и кочевым миром способствовали заинтересованность во взаимной торговле [48]. В культуре этого времени характерным является рост городов, подъем городской жизни. По Великому Шелковому пути распространялись искусство танца и живопись, зодчество и музыка. По нему двигались религии: манихейство и буддизм, христианство и ислам, который начиная с VIII в. становится преобладающей, а затем и единственной религией казахов.

Все идеи и достижения разных цивилизаций впитывал и перерабатывал народ, живший на территории Казахстана, внося, в свою очередь, в сокровищницу мировой культуры свои достижения в хозяйстве и культуре: мобильное жилище - юрту, седло и стремяна для лошади, военное искусство верхового боя, ковровые узоры и серебряные украшения, мелодичные напевы и напоминающую бег степных лошадей музыку. Все это определило целостность и преемственность древней и средневековой истории Казахстана.

Таким образом, как письменные, так и археологические материалы, а также памятники архитектуры свидетельствуют о развитии городской культуры.

Материальная культура развивалась также в жилище и предметах домашнего обихода. В VI – XII вв. летние жилища были двух типов: юрта, покрытая войлоком, и подвижное жилище на колесах. Зимние жилища строили из глины, дерна, камыша, а в лесных районах – из рубленого дерева. Предметами домашнего обихода племен средневекового Казахстана считались: деревянная кровать (тосагаш), сундуки, стеганые одеяла, большой круглый стол, колыбель. Материальная культура казахов отражала особенности хозяйственной жизни народа, основывалась на традициях культуры предшествующих поколений степных скотоводов. Хозяйственно-экономический уклад, пища, одежда были наиболее приспособлены к тем природным условиям, в которых они жили.

В народном костюме казахов отразились древние традиции, связанные с этническими, экономическими и климатическими условиями. Разнообразным было и казахское оружие. Посуда и утварь казахов-скотоводов была приспособлена к подвижному образу жизни: легкая, небьющаяся, из кожи и дерева. Для перевозки бьющейся посуды использовались специальные чехлы «шыныкап», например для чашек — большей частью из войлока, реже — деревянные и плетеные.

Развитие феодальных отношений вело к постепенной ломке натурального хозяйства сельских общин. Увеличивался спрос на ремесленную продукцию гончаров, стеклодувов, ювелиров, оружейников, кузнецов, резчиков по дереву,

кости, камню. Все шире стала распространяться поливная керамика, которая обжигалась в гончарных печах.

Широко использовались в качестве материала кость и рог. Из кости изготавливались амулеты, рукоятки для ножей, игральные кости, заколки, булавки, пуговицы. Высокохудожественные изделия из металла, драгоценных камней, бусы из перламутра, кораллов и лазурита, изделия из нефрита и зеркала являлись предметами транзитной торговли между странами.

В VI-VIII вв. среди тюрко-язычных племен Казахстана существовала устно-поэтическая традиция, восходящая к еще более ранней эпохе. Фольклор находил свое выражение и в поэтической, и в прозаической форме. Раннюю форму народного творчества представляют бытовые песни, связанные со свадебными и похоронными обрядами, народный календарь, а также исторические предания, легенды, сказки, пословицы, поговорки и загадки [49].

Письменная литература развивалась преимущественно в городах. Древнетюркский алфавит состоял из 35 букв. Он был создан на основе родоплеменных тамг (знаков). Поэтому письменность тюрков является рунической (тайной, смысловой). Таким образом, тюркская письменность появилась на нашей территории в середине 1 тыс. до н.э. А феодальные государства раннего средневековья использовали эту письменность в качестве средства общения между собой. В VIII-IX вв. тюркская письменность распространяется и в среде простого народа. Однако распространение исламской религии и использование арабской письменности в среде знати сузили сферу применения тюркского письма среди широких масс народа. Наряду с тюркской письменностью применялась и согдийская. Таким образом, арабская и согдийская письменности вытеснили тюркскую [49].

Традиции и обычаи.

Материальную и духовную жизнь народа отражают традиции и обычаи. Традиции – это исторически сложившихся устойчивые и наиболее обобщённые нормы и принципы общественных отношений людей, передаваемые из поколения в поколение и охраняемые силой общественного мнения [50].

Традиции также древни, как само человечество. Они носят исторический характер, ибо возникли и формировались в процессе трудовой и общественной деятельности людей, складываясь не по желанию отдельных лиц и групп, а имели под собой объективную основу. Традиции возникали как закономерное явление общественного развития и играли огромную роль в организации усилий рода и племени в борьбе с силами природы, в формировании лучших черт человеческой личности. Нарушение традиций в древние времена считалось недопустимым, и каралось неминуемым наказанием.

Обычаи – это также общепринятые исторически сложившиеся в процессе эволюции правила и нормы, регулирующие поведение людей в определенной области общественной жизни. Одной из замечательных традиций прошлого которая дошла до наших дней является гостеприимство, которое относится к общечеловеческим нормам и является положительной чертой цивилизованного общества. Так, к приходу гостей готовят национальное блюдо из барана – бесбармак, его голова должна смотреть на достопочтенного гостя.

Много исторически ценного имеется в социальной, юридической и хозяйственно-бытовой терминологии казахов, сохранившейся в исторических преданиях.

Не покинули казахстанскую землю такие древние мусульманские традиции как Ораза и Айт которые действуют в определенное время года обязательны соблюдению верующим мусульманам. Ораза – при наступлении этого праздника в мечете дают листок с датой, оповещающей с какое по какое число нужно держать пост, в течении которого запрещается употребление алкоголя, игра в азартные игры, чрезмерное питание. Пока держишь пост кушаешь либо рано утром, либо поздно вечером. Айт – при его наступлении обязательно надо звать гостей и готовить праздничное блюдо – щельпек – тонкие лепешки.

Празднество по поводу рождения сына. Поскольку жизнь и благополучие зависели от выносливости, силы, ловкости и смекалки, особое внимание в степи уделялось привитию детям этих качеств с самого раннего детства. Поэтому многие казахские обряды так или иначе связаны с рождением, детством, юношеством и совершеннолетием молодого человека [51].

Например, на шильдехане – празднестве по поводу рождения сына, состоятельные люди делали щедрые угощения с приглашением жителей не только своего, но и соседних аулов, устраивали состязания певцов, джигитовку на конях. Ребенка нередко нарекали именем почитаемого в ауле человека. Бывали и случаи, когда давали ребенку первое попавшееся, ничем ни приметное, порой даже весьма непристойное имя, для того, чтобы рос он не на виду здоровым и крепким.

Казах вел свою родословную по мужской линии. Он считал своим немере – внуком только того, кто рождался от сына. Тот ребенок, который рождался от дочери, не мог считаться внуком, и потому назывался жиеном – племянником, а его ребенка (племянника) называли жиеншаром – отпрыском племянника (жиена). Так считалось по неписанному закону степей, где дочерей могли отдавать в жены только людям из других родов и аулов, и потому их дети не могли рассчитывать на положение прямых потомков главы семейного рода. Было даже такое выражение – жиен ел болмас, что в переводе означает – племянника не считай своим!

Только теперь, в наше время в городе, стали на европейский лад называть детей, родившихся и от дочерей, внуками. А того, кому суждено родиться от немере (прямого внука) называли шобере, что значит правнук, а рожденного от правнука называли – шошпеком – праправнуком, что означает крохотный, маленький. Сына же этого шошпека (праправнука) было принято называть не мене, означает непонятный, а его потомство туажатом – рожденный быть чужим.

Как особые этапы на пути к совершеннолетию в казахской семье отмечали такие события, как *бесике салу* - укладка новорожденного в люльку, с намеком на то, чтобы он быстро рос и набрался богатырского здоровья; *тусау кесу* - первые шаги ребенка, чтобы он умел ходить и быстро бегать. В этот день,

по казахскому обычаю, в юрту, где малыш сделал свой первый шаг, было принято звать самого старого и уважаемого человека в ауле, чтобы он разрезал ножом специальные веревки, опутывающие ножки ребенка [51].

Атка отыргызу – это посадка на лошадь с передачей в руки не только плетки, но и копыя, чтобы наследник умел ездить верхом, метал копыя лучше всех, далеко и точно

Затем следовал обряд обрезания. В этот день родители 5-7-летнего сына зовут в юрту достопочтенного муллу. И тот совершает обряд обрезания, после чего щедро вознаграждается родителями ребенка. Затем они по обычаю, должны сделать той – праздник. Созывается много гостей, родственников из соседних аулов, те в свою очередь делают подарки ребенку и его родителям.

Наурыз – Новый год. Который означает наступления кочевья и перехода аула на новое более плодородное место, где они живут до наступления следующего года. Как и у других народов это день исполнения желаний и по традиции юрта должна быть убрана и накрыт большой стол со всевозможными блюдами.

С празднованием весны связан другой общественный праздник, пользовавшийся особой популярностью в кочевом быте народа – день перекочевки рода или целого аула с зимовок на летовки ранней весной и поздней осенью, когда возвращались к прежней зимней стоянке обратно. Эту процессию возглавляла самая красивая девушка, которой вручалось знамя. За ней следовали остальные люди, вереница выючного скота с имуществом и юртами. На новой стоянке устраивали пиршество до самой поздней ночи, сменяя одни игры другими.

Таким образом, казахский народ соблюдая обычаи древних и по сей день может с гордостью сказать что чтит и уважает своих предков не забывая то через что прошёл их народ .

Большую роль в культурной жизни казахов играли народные празднества, посвященные важнейшим событиям жизни – свадьбе, рождению ребенка, поминкам (ас) и др. Игры и праздники во все времена имели огромное общественное значение. Возникновение их относится к далекой древности, в своем развитии они прошли ряд последовательно сменявшихся форм, соответствовавшим общественным отношениям и хозяйственной деятельности народа. Игры и развлечения выполняли всегда и общественные функции, такие как воспитательные, военно-спортивные, ритуальные, зрелищно-эстетические, коммуникативные и др [51].

Широкую и универсальную функцию выполняли военно-спортивные игры, связанные как с военным бытом (войны, набеги, столкновения), так и с хозяйственной деятельностью общества. Такими играми были сайыс, аударыспак, жамбы ату, алтын кабак, скачки, курес и др.

Часть игр и развлечений несли ритуальную и обрядовую функцию, входящих в систему поминальных и погребальных церемоний, а также брачных. Многие из них впоследствии утратили свою первоначальную суть, развиваясь и перерождаясь. Примером может служить аламан байга, кокпар.

Народные торжества (мейрам, той, ас) и игры посвящались знаменательным событиям и носили общественный характер[51].

Самым большим праздником считались поминки с конскими скачками. Известно, что поминки (ас), устраиваемые в честь старейшего в роде, собирали множество людей, было до 15 тысяч человек, независимо от сословной принадлежности. О них говорили в степи несколько лет, слагали песни. Торжество продолжалось от 3 до 7 дней, в зависимости от материального положения организаторов. При этом ежедневно проводились какие-нибудь игры, состязания, и заключительный день завершался грандиозной скачкой, которая и составляла славу поминок.

Некоторые из них носили религиозный характер. На праздниках устраивались игры: скачки (байге), борьба джигитов-силачей (курсе), борьба всадников. Для участников игр назначались ценные призы. День Нового года (на-урыз) казахи праздновали как начало весны. Народные празднества сопровождалась музыкой и состязаниями акынов-импровизаторов (айтыс).

Каждому большому празднику сопутствовали спортивные народные игры кок-бори (серый волк) и кыз-бори (волк-дева), генетически восходящие к древним тотемическим представлениям. Более массовый характер носили спортивная военная игра – жарыс (конное состязание) и большая облавная охота (аба, камаргы). Сложным видом спортивных состязаний был алтын-кабак (стрельба в золотой диск). Меткие стрелки (мерген) получали ценные награды. Позднее наряду с алтын-кабак получила распространение стрельба в серебряный диск (жамбы ату).

Среди семейно-родовых торжеств не менее значительным было проведение свадеб. Торжество начиналось общим угощением. Здесь можно услышать свадебные песни и айтысы известных акынов, увидеть и участвовать в играх и шуточных развлечениях. Во время свадебного тоя только в программу развлечений входило множество игр, где главным увеселением служили скачки (байга) с призами, часто очень значительными.

Такой же торжественный характер носило и событие, связанное с рождением сына, которое часто выходило за рамки чисто семейной радости. Ими были торжество, посвященное рождению младенца (шилдекана), торжество, совершаемое по поводу укладывания ребенка в колыбель (бесык той), торжество, отмечаемое на сороковой день рождения ребенка (кыркынан шыгару), торжество, связанное с мусульманским обрядом обрезания мальчиков в возрасте от трех до десяти лет (сундет той). Каждый из праздников имел свою предысторию. Например, проведение шилдекана связывали с поверьем, «согласно которому в три первые ночи духи могут похитить новорожденного, подменить его уродом. Шумное веселье молодежи должно было отпугнуть их».

Казахские народные обычаи раскрываются в свадебном ритуале «кудалык салт». Отношения родителей невесты к жениху были свободны от многих обрядов, предписываемых исламом. В XV-XVII вв. ислам не имел большого влияния на семейную жизнь казахов, не было обряда венчания невесты в присутствии муллы. Супружеские узы (жубайлык) скреплялись общим одобрением народа, пением хоровых песен «жар-жар», исполнявшихся на

свадебном торжестве. Традиция требовала, чтобы девушка в сопровождении подруг с прощальной песней посетила каждую юрту своего и ближних аулов. Это прощание девушки с родными у казахов называлось «кыз-таны-су». В ауле жениха невесту встречали традиционным песнопением «бет-ашар» (открытие лица невесты). Он имел свой канонический текст из двух частей: в первой части невеста обычно представлялась родителям и одноаульцам жениха, вторая часть состояла из назиданий и наставлений невесте, только что переступившей порог своего семейного очага.

Одной из особенностей семейно-брачных отношений являлось аменгерство (пережиток левирата) – обычай, по которому женщина после смерти мужа переходила к его родному брату, а в случае отсутствия его – к ближайшему родственнику умершего супруга. Однако женщина, имевшая повзрослевших детей, при желании могла вторично не выходить замуж, чтобы самостоятельно воспитывать своих детей. Если же после первого брака женщина не имела детей или имела малолетних, то она должна была выйти замуж за одного из «законных» аменгеров. Если она не соглашалась на это, то теряла детей, скот, имущество и отправлялась к своим родственникам. В подобных случаях применялось и насилие. По древнему адату брак между родственниками запрещался до седьмого колена.

Среди казахов бытовал культ почитания старших, нарушителей его наказывали штрафом. Казахская женщина почитала родичей мужа. Она старалась не попадаться на глаза отца и старших братьев супруга, не называла их собственными именами.

Традиционным было в степи гостеприимство. Путник имел право заночевать в юрте любого человека, даже ему незнакомого. Угощение, постель, различные услуги, оказываемые хозяином, гостю обходились даром. Гость имел право потребовать лучшего обхождения с ним. Если хозяин плохо принимал гостя, то последний имел право вытребовать штраф (коня, бешмет, чапан), обратившись к бию – степному судье. По адату гость пользовался полной защитой хозяина юрты до своего отъезда. Это право распространялось на гостя даже в том случае, если он являлся врагом хозяина очага. Последний не мог мстить гостю до тех пор, пока тот находился под его крышей. Наоборот, хозяин был обязан защищать своего гостя от других его врагов.

Широко была распространена взаимопомощь родичей. Такая помощь в зависимости от её размеров называлась «жилу», «немеурин» и «уме». Наиболее древней формой взаимопомощи являлся «жилу». Обычай взаимопомощи родственников уходит своими корнями в период родового строя, когда общественное положение людей было равным. Со временем в связи с появлением частной собственности и классов родственные отношения и взаимопомощь приобрели классовый характер.

Погребальные обряды XV-XVIII вв. были смешанными: основывались как на обрядах ислама, так и на обычаях культа «танир». У казахов существовала вера в загробную жизнь. Поэтому вместе с покойником в могилу клали лук, копье, седло, голову любимого коня, оставляли умершему пищу и питье. В доме покойника проводился обряд ночной охраны. На другой день

умерший подвергался очищению огнем, после чего его хоронили рядом с зимовкой. Ханов хоронили в Туркестане, в мечети Ходжи Ахмеда Ясави. В дальних районах на время зимы покойников подвешивали на лесину (соре) и лишь с наступлением теплой погоды отвозили в Туркестан или другое место, считавшееся священным. Надгробные сооружения казахов строго дифференцированы в зависимости от социального положения умершего. Наряду с надгробиями из сырцового кирпича в XV-XVII вв. еще существовала древняя традиция 'насыпного холма из камня.

Многочисленными были погребальные обряды. Народ придавал большое значение традиции «естирту» (сообщение родственникам вести о смерти близкого им человека в форме песни-утешения). В народе бытовали многочисленные образцы «естирту», сложенные на основе ораторского искусства. Большой творческой изобретательности требовало сложение песен «конил айту» (утешения). В них воспевались душевные качества умершего, его место в общественной жизни. В народе широкое хождение имели сложившиеся традиционные формы «конил айту», в которых содержались утешение родных умершего человека, призыв стойко перенести постигшее их горе, и пожелания им удачи и здоровья. По обычаю, связанному с древними религиозными верованиями, женщины долго оплакивали покойника, в знак выражения скорби царапали себе лицо «бет жырту», мужчины при приближении к юрте, где лежал покойник, пускали коней вскачь, раскачивались в седле из стороны в сторону, громко вскрикивали «ой баурым» (о, брат, мой), выражая глубочайшую скорбь. Поминки по умершему человеку справляли на третий, седьмой, сороковой дни, год спустя после его смерти (ас). Вдова соблюдала траур по умершему мужу в течение года, она ходила в чёрном головном уборе.

Широко была распространена в народе традиция оказания помощи семье покойника его родичами.

Господствующей религией в Казахстане был ислам. Основными центрами распространения ислама были Туркестан, Хорезм и Бухара. Среди казахов ислам глубоко не укоренился, народные массы еще были далеки от догматов ислама и по-прежнему выполняли обряды древней религии, согласованной на культе «танир» (поклонение небу). Уже в древнетюркское время она приобрела характер единобожия (бир танир). В XV-XVIII вв. культ «танир» еще соперничал с исламом. Вопреки предписаниям ислама казахи почитали культ предков, имели изображения своих отцов (буттенгри).

Проявления язычества преследовались мусульманским духовенством. Бухарские шейхи и казии, вдохновленные ханом Мухаммедом Шейбани (XVI в.), приняли решение (фетва), по которому казахи считались идолопоклонниками, а значит, отступниками от ислама. Они рекомендовали хану объявить газават (священную войну) казахам и уничтожить человеческие изображения [51].

В мировоззрении народных масс в XV-XVII вв. господствовали анимистические представления и культ силы природы, сохранившие черты древней мифологии, в частности, признание борьбы двух начал: доброго (кие) и враждебного (кесир). Сущность анимизма заключалась в одухотворении

природных явлений, представлении о том, что за каждым явлением природы скрывается дух, который управляет им. Казахская мифология запрещала рвать весеннюю зеленую траву, ибо в ней люди видели непрерывность жизни. Казахи почитали дух земли (жер-ана) и воды (су-ана). Сохранилось и древнейшее название священного огня – алас. По казахскому поверью, огонь — покровитель жилища домашнего очага. Невестка при вступлении в новую семью должна была поклониться огню в большом доме, принести жертву огню, поливая в него масло (отка май кую).

У казахов, как и у других народов, ведущих скотоводческое хозяйство, существовали легенды об индивидуальных патронах-покровителях - (пир)- всех видов домашних животных. Покровителем лошадей считался Камбар-ата или Жылкпши-ата, овец-Шопан ата, верблюдов-Ойсыл-кара, крупного рогатого скота – Зенги-баба, коз-Сексек-ата. Народная фантазия создала интересные предания о происхождении домашних животных: быстроногая лошадь создана из ветра; Крупный рогатый скот, не брезгающий даже талыми водами, создан из воды; Верблюд (любитель солонцеватых пастбищ) – из солончака; Овца — из неба и огня; Обитатель горных пастбищ козёл – из камня. Древность таких преданий свидетельствует о том, что культ животных был связан с доисламскими верованиями.

В древних верованиях казахов бараны и верблюды наделялись свойствами оберега. В качестве оберега выступали сами животные. Видимо, с этим связано то, что среди казахских надгробных памятников часто можно встретить (койтас) – скульптурные изображения каменных баранов. Изображения верблюдов встречаются в орнаментации ковров и ковровых изделий (баскур).

Широко распространился у казахов орнамент в виде рогов барана (кошкар муйиз, сынар муйиз), верблюжьих ступней и глаз – (туйе табан, туйе коз) на коврах, кошмах и вышивках или же обычай нашивать верблюжьей шерстью на детскую одежду в качестве амулета также имели некогда значение оберега.

У казахов сохранился древний обряд очищения огнем (аластау) от древнего слова «алас» – ночной свет, священный огонь. Этот обряд совершался при перекочевке с зимовки на джайлау. С древних времен сложилось поверье, что на зимних стойбищах люди часто грешат, так как в жилищах водятся «нечистые силы», приносящие вред человеку. А джайлау чист, беспорочен и туда следует явиться очищенным, поэтому у начала кочевой дороги, ведущей на джайлау, разводили два больших костра, между которыми пропускали людей и отары овец. Лошади считались чистыми животными и не подлежали очищению.

Основу казахского народного календаря составляли астрономические представления и знания звездного неба, накопленные веками. Большое практическое значение в хозяйственной жизни народа имели наблюдения за периодичностью явлений природы. Кочевое хозяйство требовало знания счета времени и понимания периодичности явлений природы. Казахи наблюдали за движением небесных светил. Постоянное передвижение в бескрайних степях

научило их хорошо ориентироваться в сторонах света, находить по звездам дорогу, точно определять расположение урочищ, колодцев, пастбищ.

Среди народа существовали профессионалы-вычислители, занимавшиеся эмпирической метеорологией и счетом времени, – есепчи (счетчик). Их ремесло было наследственным и переходило от отца к сыну. Есепчи обладали опытом многих поколений, из года в год вели наблюдения, давали прогнозы погоды, определяли время сезонных работ, перекочевки с кыстау на джайлау и обратно, устанавливали високосные года казахского народного календаря и т. д. Особый интерес есепчи проявляли к звездному небу. Они хорошо знали все основные планеты, воспевали их в песнях, слагали о них легенды. Карту звездного неба казахи обычно открывают Полярной звездой игравшей важную роль в их жизни. Передвигаясь в ночное время, они ориентировались по ней. Созвездие Большой Медведицы в разные исторические эпохи носило разные названия: «Жетыген» (семерка), «Жеты карт» (семь старцев), «Жеты каракшы» (семь разбойников – Малой Медведицы – «Акбоз ат», «Кок-боз ат» (белый мерин, серый мерин). Названия этих созвездий связаны с пастушеским бытом, ночной охраной стада.

Счет месяцев у казахов определялся луной. Для установления числа месяцев в году казахские есепчи постоянно наблюдали за движением луны. Их наблюдения дали возможность разделить год на 12 месяцев, месяц на три декады. Счет времени определялся периодами растущей и убывающей луны.

Казахи определяли времена года и по положению солнца относительно Плеяд. Астрологические месяцы солнечного года они называли «жулдыз», имея в данном случае в виду число зодиакальных созвездий, которых было 12, соответственно 12 лунным фазам. Страны света устанавливали по дневному положению солнца. Юг называли «онтустик» (правая полуденная сторона), север – «Солтустик» (левая полуденная сторона), восток – «кун шыгыс» (сторона восхода солнца), запад – «кун батыс» (сторона захода солнца).

Большую роль в жизни народа играл циклический календарь, унаследованный ими от предшествующей эпохи. Казахи считали время циклами в 12 лет – мушел. Каждый цикл назывался именем животного: мышь (тышкан), корова (сыйыр), тигр (барс), заяц (коян), дракон (углу), змея (жылан), лошадь (жылкы), овца (кой), обезьяна (мешин), курица (тауык), собака (ит), свинья (доныз).

Начало года соответствовало весеннему равноденствию (ку тоги с) и начиналось с праздника «Наурыз» (21 марта). Персидское слово «Наурыз» – означает «новый день». В этот день мужчины группами ходили из аула в аул, женщины занимались приготовлением традиционного «наурыз-коже» (пшеничной похлебки) – символа изобилия и урожая. Старикам в праздники подавали отваренную голову быка и они произносили традиционные пожелания о росте поголовья скота, изобилии молочных продуктов.

Неделя состояла из семи дней: сенби (суббота), жексенби (воскресенье), дюйсенби (понедельник), сейсенби (вторник), сэрсенби (среда), бейсенби (четверг), жума (пятница). Названия дней имеют главным образом персидское происхождение, за исключением арабского термина «жума».

Кочевое скотоводство и орошаемое земледелие создали основу единой культуры племен Казахстана. Значительное влияние на культуру казахского народа оказывала культура соседних народов, особенно Поволжья, Сибири и Средней Азии. Заметный след оставила также мусульманская культура. Таким образом, в XV– начале XX вв. в Казахстане функционировала единая культура, которая базировалась на лучших традициях культуры древних племен казахских степей.

Культура независимого Казахстана: эпоха ренессанса

Одним из главных достижений периода независимости является возрождение и дальнейшее развитие казахской культуры, а также культур и традиций этносов, населяющих Казахстан. 1990-2000-е годы стали, бесспорно, новым этапом в истории казахской культуры. Были возрождены древний праздник Наурыз и искусство музыкально-поэтической импровизации – айтыс. Для Казахстана в целом этот период также ознаменован формированием нового качества его многообразной культуры.

С обретением независимости Наурыз стал отмечаться повсеместно как народный праздник. Наурыз – это праздник единства, весны, благоденствия, общий для народов Востока.

В связи с обретением Казахстаном суверенитета и независимости образования, наука и культура получили широкое пространство для саморазвития, свободы от идеологических догм и стереотипов.

Основными приоритетами деятельности государства в культурной сфере были объявлены:

- сохранение и развитие национальной культуры и культур народов и этносов, населяющих Республику Казахстан;
- сохранение историко-культурного наследия;
- проведение широкомасштабных культурных акций, направленных на пропаганду лучших достижений и образцов культурно-духовного развития Казахстана;
- формирование отечественного рынка культурной продукции и услуг;
- расширение и углубление международного культурного сотрудничества как со странами ближнего так и дальнего зарубежья.

В 1995г. по инициативе творческой интеллигенции была создана общественная организация- Национальный фонд поддержки культуры. Ее почетными председателем был избран Н.А.Назарбаев Фонд вносит свой вклад в развитие, сохранение и приумножение духовного богатства народов Казахстана и развитие культурных процессов.

На складывание и утверждение основ межнационального согласия в казахстанском обществе существенное влияние оказывают национально-культурные центры, которые служат возрождению культуры и традиции всех народов Казахстана. В нашей стране они призваны способствовать развитию культурных связей между народами, обеспечить совместимость культур при свободной развитии каждой из них.

На обеспечение условий для развития культур и языков всех этносов, проживающих в Казахстане, направлены конкретные акции Ассамблеи народа

Казахстана. Среди них: фестивали народов Казахстана, фестивали языков, конкурсы на знание государственного и родных языков, научно-практические конференции, «круглые столы», посвященные актуальным проблемам этнокультурного развития.

Созданная в Казахстане для всех образовательная культурная и языковая среда, наличие информационно культурных объектов: национальных академий и театров, музеев, средств массовой информации, вносит свой вклад в общее дело процветания Казахстана и всего его народа.

2. Достигнутые Казахстаном к началу XXI века темпы экономического роста оказали положительное воздействие на развитие культурных процессов.

13 января 2004 года Президент Республики Казахстан Н.А.Назарбаев подписал Указ о Государственной программе «Культурное наследие» [52]. Программа «Культурное наследие» реализуется поэтапно, определяет основные аспекты, связанные с изучением, охраной, использованием и пропагандой культурного наследия страны, преемственностью, развития и возрождения историко-культурных традиций, предусматривает меры по созданию целостной системы изучения культурного наследия, в том числе и современной национальной культуры, фольклора, традиции и обычаев, обобщению многовекового опыта национальной литературы и письменности, по созданию развернутых и научных серий, а также реставрации, консервации и музеефикации памятников истории и культуры, укреплению и развитию научно-исследовательской, материально-технической составляющих вопросов культурного наследия.

Современное состояние культурного наследия Казахстана характеризуется посильным обеспечением комплекса мер по сохранению и дальнейшему развитию многовековых традиций, открытием новых памятников истории и культуры, активизацией работ по консервации, реставрации мавзолеев старинных мечетей, древних городищ, созданием на их базе новых историко-культурных музеев-заповедников.

В настоящее время в Казахстане насчитывается более 25 тысяч памятников истории, археологии, архитектуры и искусства, 11 тысяч библиотек, 147 музеев, 8 историко-культурных заповедников-музеев, 215 архивов.

Уникальный памятник истории и культуры Казахстана мавзолей Ходжи Ахмеда Яссави в городе Туркестане в июне 2003 года включен в список Всемирного культурного наследия ЮНЕСКО.

С реализацией Государственной программы «Культурное наследие» связана историческая судьба многих народов древности, средневековья, нового и новейшего времени; история ряда крупных политическо-административных центров, городов, многообразное развитие традиционно-бытовой, духовной культуры казахов и взаимодействовавших с ним народов и стран; сложение огромного круга самобытных мемориально-культовых памятников и т.д.

С момента принятия Программы был возрожден 51 культурно-исторический памятник; на территории Казахстана были проведены 39 сезонных археологических исследований на древних стоянках, поселениях и

городищах. Были организованы 15 экспедиций в Китай, Турцию, Россию, Монголию, Японию, Египет, Узбекистан, Армению, США и Западную Европу. В результате экспедиций было обнаружено около пяти тысяч ранее неизвестных рукописей и изданий, обогативших культурный фонд страны.

Только по результатам экспедиции в Китай были обнаружены ранее неисследованные документы, имеющие непосредственное отношение к истории и культуре Казахстана: 3 тыс.- на маньчжурском языке, 300-на китайском, 60-на языке чагатай, 70 на ойратском.

Большим достижением является появление на свет нескольких сотен томов научных созданий по 16 направлениям, посвященных фольклороведению, литературоведению, искусствоведению, философии, политологии, языкознанию. Были созданы: 51-томная версия 100-томника «Бабалар сөзі», 10 томов энциклопедии «Казахстан» на казахском, русском, английском языках, 16 томов «Казахской философии», 18 томов «Мирового наследия философии», полный атлас городищ Баласагун, Отырар, Орхонских памятников.

Были созданы интернет-порталы «Казахстанской электронной библиотеки», «Культурного наследия».

Весьма своевременным стало издание серий книг «Тарих – адамзат ақыл-ойдың қазынасы» - «Мировая историческая мысль» - 14 томов, «История Казахстана в зарубежных источниках» в 20 томах (издано на сегодняшний день 12 томов), «Материалы истории Казахстана в русских источниках» в 10 томах, «История Казахстана в античных источниках» в 2-х томах, материалы по этнографии казахов в 2-х томах.

Названные проекты вышли в свет под эгидой Института истории и этнологии им. Ч.Ч.Валиханова Министерства образования и науки Республики Казахстан.

13 июня 2008 года на расширенном заседании Государственной программы «Мәдени мұра» - «Культурное наследие» Глава государства Н.А.Назарбаев акцентировал особое внимание на том, что в наши дни все большую актуальность приобретает современная история Казахстана. Это означало необходимость смещения акцентов из взгляда в наследие прошлого в достижения и сбережения достояния настоящего. Поэтому неслучайно Госпрограмма «Культурное наследие» ныне обрела статус Национального стратегического проекта и перешла на новый этап развития.

В условиях развития независимого Казахстана стало возможным возрождение, развитие культурного наследия. В «Концепции социально-культурного развития Республики Казахстан» отмечено: «... казахской культуре, то есть культуре, давшей название государству, бесспорно, необходимо дать главенствующую роль, потому что эта культура нигде, кроме Казахстана, не сможет развиваться и процветать».

Новый импульс и свободу для творчества получили театры и традиционное искусство казахов. В 1991 году в республике действовало 48 профессиональных театров, 19 национально-культурных центров.

Поступательный рост экономики в Казахстане позволил оптимально проводить реформы в социально-культурной сфере. Была принята Государственная программа поддержки культуры, рассчитанная на 1998-2000 годы [53]. 2000 год в Казахстане был объявлен годом культуры. Увеличилось число театров: на тот момент в стране действовали 2 театра оперы и балета, 33 драматических театра, 4 театра музыкальной комедии, 4 ТЮЗа, 5 кукольных, 73 постоянных и 266 передвижных кинотеатров.

Но наряду с положительными сторонами в развитии культуры имели место и негативные, порожденные тотальным проникновением зарубежной массовой культуры. В период перехода к рыночным отношениям в сознании людей происходила закономерная переоценка ценностей, поиск новых идеалов. Низкопробные, бездуховные реалити-шоу, кинофильмы, пропагандирующие насилие и жестокость, порнографию и словоблудие, заполнили экраны телевизоров. Это не могло не отразиться на духовном облике молодежи, для которой вопросы морали, этического поведения, красоты языка зачастую были не более чем абстрактными рассуждениями. Образцы недостойного и низменного поведения были взяты на вооружение частью подрастающего поколения. И только постепенное вытеснение не лучших образцов современной зарубежной культуры из средств массовой коммуникации, связанное с качественными преобразованиями в отечественном кино и телевидении, а также в сфере образования, в целом в обществе, способствовало постепенному преодолению сложившейся духовно-нравственной ситуации. Существенное значение здесь имело возрождение казахских культурных традиций, обращение к духовным истокам народа.

В укреплении национального самосознания в осмыслении современных процессов значительную роль сыграло посвящение отдельных тем важнейшим событиям. Так, 1997 год был объявлен Годом памяти жертв репрессий, 1998 год – Годом национального согласия и истории, 1999год – Годом преемственности поколений, 2000 год – Годом культуры, 2001год – Годом независимости, 2002 год – Годом здоровья, 2003-2005 годы – Годом подъема села. В 2000-х годах в сфере культуры были достигнуты определенные результаты. Количество действующих с 2001года музеев в среднем в год увеличилось на 17%, большая часть музеев в республике – 89% - были государственные, остальные – частные [54].

В сельской местности действовали 67 (40%) музеев. Фонд музеев возрос на одну треть, пополнившись ценными экспонатами.

Вместе с растущим уровнем образования наблюдается спрос на книжную продукцию. Это привело к росту пользователей библиотек в среднем на 2,3% с 2002 года, что в свою очередь породило необходимость технического обеспечения библиотек. При этом большая их часть – 2900 (81%) была расположена в сельской местности. Также каждый год количество клубных учреждений увеличивалось на 20%, в 2004 году эта цифра достигла 2,2тыс. Большая их часть также находилась в сельской местности [54].

В настоящее время Казахстан переживает самый сложный и насыщенный этап своего развития. Очевидны наши успехи в экономике, политической и

социальной сферах. Темп динамики развития Казахстана, всех параметров развития казахстанского общества и казахского этносоциума очень и очень высок, а посткочевническая казахская этническая культура, с одной стороны, столь хрупка и уязвима, а с другой (на наш взгляд) далеко не исчерпала гибкости и способности к творческой адаптации, эволюции и прогрессу....

Город и аул – две субкультуры.

Проживание в городской и сельской местности оказывает существенное влияние на доступ к ресурсам, образ жизни, стратегию профессионального самоопределения молодежи, что позволяет говорить о городской и сельской молодежи как специфических социальных группах. Отличительными особенностями городской среды являются более развитая социальная инфраструктура, наличие образовательных и медицинских учреждений, обеспечивающих условия для организации жизнедеятельности молодежи в городском пространстве и времени. Городская молодежь имеет и использует имеющиеся социальные ресурсы, которые позволяют поддерживать более высокий уровень жизни, повышать социальный статус. Для сельской среды характерными чертами являются традиционность, консервативность, связь с естественной природой, более низкий уровень образования сельских жителей, ограниченность материальных, кадровых и информационных ресурсов.

Доступ к ресурсам у сельской молодежи значительно ниже, чем у молодых людей, проживающих в городской среде. Речь идет о неравном доступе к системе образования, к системе социальной защиты, системе здравоохранения, профессиональной подготовке. Кроме того, исследователи выделяют специфические барьеры, ограничивающие доступность молодых людей, проживающих в сельской местности, к ресурсам социальной среды: отсутствие учреждений дополнительного образования, стационарных лечебных учреждений и учреждений социальной работы с молодежью, вакансий на сельском рынке труда, несоответствие имеющихся вакансий запросам молодежи. Проживание в сельской местности создает более труднопреодолимый социальный барьер на пути к уровню и качеству образования, чем принадлежность к части городской молодежи, находящейся на нижнем уровне социальной иерархии или к семьям с низким уровнем образования. Образ жизни городской молодежи характеризуется ее относительно высокой пространственной, профессиональной и социальной мобильностью. Свойственным для городской молодежи является осознание невозможности их деятельности без включения в разнообразные большие группы, вторичные группы, составляющие городскую общность. Отношения, характерные для вторичных групп, базируются на временных, официальных, неперсональных связях. Доминирование вторичных отношений порождает анонимность, дистанционность между городскими жителями. Многоликость субкультур различных социальных групп, ускоренный ритм жизни могут быть причиной эмоциональной подавленности и психологической напряженности у молодых людей, проживающих в городской среде. Отличительной особенностью сельского образа жизни молодежи является принятие правил поведения, основанных на чувствах справедливости и законности. Так,

проживание в сельской местности, недалеко от преуспевающего мегаполиса, дает молодым людям уверенность в правильности выбранного пути. Кроме того, для сельской молодежи свойственны большая распространенность соседских отношений, родственных форм общения, большая значимость и укорененность в быту традиций, ценностей народной культуры. В то же время исследователи отмечают, что в настоящее время сельская молодежь ощущает разрыв преемственности между поколениями. Старшее поколение сельских жителей перестает играть роль референтной группы как носителей ценностей традиционной культуры. Сохранение потребности молодых людей в идентификации приводит к замещению на объекты, ориентированные на различные формы потребления благ, что может привести к девиантным формам поведения молодых сельчан.

Городская и сельская молодежь имеет специфические особенности в отношении стратегий профессионального самоопределения. Молодые люди, проживающие в городской среде, для которой характерен более высокий уровень занятости населения, стремятся стать высококвалифицированными специалистами. При этом основными способами карьерного роста для городской молодежи является наличие высшего образования, коммуникативных способностей, умение приспосабливаться к изменениям окружающей среды и людям. Особый интерес представляет для городской молодежи предпринимательская деятельность. Аульная молодежь, получив профессиональное образование в городе, стремится здесь и остаться. Рынок аграрного сектора для сельской молодежи не является привлекательным по социально-экономическим (уровень заработной платы и условия труда) и социально-психологическим (престиж работы) причинам. Предпринимательская деятельность в сельской местности также имеет специфические особенности и носит «предпринимателеобразный» характер, основанный на купле-продаже. Включенность молодых людей в предпринимательскую деятельность крайне низкая. Трудовая деятельность сельской молодежи характеризуется более ранней возрастной включенностью в процесс труда, большей степенью сочетания производственного труда с трудом домашним, сезонностью трудовой деятельности, большей связью молодежи с землей, природой в процессе труда.

Городская среда создает благоприятные условия для проявления различных форм девиантного поведения среди молодежи. В городской среде можно выделить социальный (население как носитель культуры) и пространственный (материальные, архитектурнотерриториальные условия) компоненты. Социальный компонент городской среды непосредственно связан с культурными нормами и ценностями, специфическим стилем жизни молодых людей, включенностью в социальные группы и общности. Разрушение межличностных связей, сосредоточение криминальных структур и групп, массовая миграция в города, формирование новых субкультур, в том числе маргинальных, выступают в качестве специфических особенностей современной городской среды, которые способны оказать влияние на формирование девиантных форм

Неблагоприятное воздействие городской среды на здоровье молодых людей определяется высокой концентрацией факторов антропогенного характера: загрязнение воздуха, почвы, воды, высокий уровень шума, электромагнитные излучения. К загрязнению воздуха в городской среде приводят газовые и пылевые выбросы промышленных предприятий, автомобильный транспорт, коммунальные и бытовые отходы и др.

По данным ВОЗ, ежегодно из-за загрязнения воздуха в городах всего мира умирает около 1,2 миллиона человек, в основном в результате сердечно-сосудистых и респираторных болезней. В значительной мере загрязнение воздуха в городской среде вызвано моторизованными видами транспорта, промышленным загрязнением, выработкой электричества, сжиганием топлива в домах. Неблагоприятное воздействие на проживание в городских жилых домах оказывает шум внешних (транспортный шум) и внутренних (техническое оснащение зданий: лифты, теплообменные станции и др.) источников, технологическое оснащение зданий (морозильные камеры магазинов), санитарное оснащение зданий (водопроводные сети и краны). Негативное воздействие шума на работу центральной нервной системы, сердечно-сосудистой системы, деятельность внутренних органов отмечено в ряде исследований. Число психических расстройств выше в густонаселенных районах больших городов. Кроме того, информационные и интеллектуальные нагрузки молодых людей, проживающих в городской среде, обуславливают эмоциональные стрессы, являются причиной язвенных болезней, сердечно-сосудистых заболеваний, негативно сказываются на работе иммунной, опорно-двигательной систем, приводят к истощению функциональных резервов организма. Таким образом, социальное благополучие, соматическое и психическое здоровье современной молодежи, проживающей в городской и сельской местности, находится под сочетанным действием негативных факторов внешней окружающей природной и социальной среды. Высокая степень рискогенности последней, выраженная в благоприятствовании девиантных форм поведения, делает городскую и сельскую молодежь в возрасте 14–19 лет наиболее уязвимой группой в отношении нарушений здоровья и снижения возможности успешной социализации.

Этнокультурное воспитание людей всегда было и остается эффективным средством идеологической деятельности органов образования, СМИ и учреждений культуры. Казахстанский патриотизм не может опираться на ценности и историю только титульной нации. Он приближает казахстанцев к историческим истокам, традиционному пониманию интересов родного Отечества. Чтобы собрать и мобилизовать всех граждан вокруг общегосударственных целей, идеология обязана опираться на историю «малых» и «больших» народов. При этом основное внимание должно уделяться общим для всех приоритетам и примерам.

Казахская народность, прошедшая долгий период формирования, в процессе которого принимало участие множество племен и народов, занимает важное место в истории Евразии и является одним из древнейших этносов. Она является преемницей культурного наследия всех народов, принявших участие в

ее становлении, поэтому казахский народ – один из богатейших народов в культурном плане. Культура казахов вплоть до XX века оставалась кочевой, но, несмотря на это, за многие тысячелетия прошла путь развития не менее сложный и интересный, чем путь культур других народов.

4 Методические рекомендации по организации работы по реализации ключевого направления «Айналага қара» программы «Рухани жаңғыру»

В программе «Казахстан – 2030» отмечается: «Мы должны ежедневно помнить, что помимо задач нынешнего периода на нашем поколении лежит огромная ответственность перед будущими поколениями: ответственность отцов и матерей, дедушек и бабушек перед своими детьми и внуками. Какими мы хотим видеть своих детей и внуков в том далеком будущем, когда они достигнут нашего возраста?» [55].

Казахстан – страна двух различных культур: современной урбанизированной – городской, и традиционной народной – аульной. Город и аул – это практически два различных информационных поля, две субкультуры. Эти две культуры сосуществуют параллельно, но порой вступают в противоборство. В первую очередь это касается процесса воспитания детей. Поскольку сельские и городские дети проживают в относительно разных общественно-бытовых условиях, то потребности и ценности у них различаются.

В ауле сохранен традиционный уклад жизни, что отчетливо выражается в «семейном» воспитании детей в котором участвуют несколько поколений взрослых, начиная от прямых родителей до дедов, бабушек, даже до прадедов и прабабушек. Согласно казахским народным традициям, аульному ребенку категорически нельзя перечить родителям, при этом сохранена гармония взаимоотношений между поколениями дедов, отцов и детей. Аульный ребенок вырастает носителем традиционной культуры, так как он впитывает в себя духовные ценности старших поколений. Подросток из аула в меньшей степени подвержен психологическим стрессам, чем его сверстник из города.

Городские родители принимают не столь важную роль в воспитании своих чад. В первую очередь это связано с катастрофической нехваткой времени в современных мегаполисах. В современном городе ребенка воспитывают сразу несколько социальных институтов – семья, детский сад, школа, круг друзей, телевидение. А город – это постоянное обновление, бесконечная гонка за модернизацией, и городской ребенок поневоле становится объектом для новаторских экспериментов в области образования и продвижения новых технологий распространения массовой культуры.

Цель и задача народной педагогики – создать условия для эффективного взаимодействия воспитательного процесса в условиях города и аула, сведя до минимума при этом их недостатки и в полной мере использовав преимущества.

Прежде всего, неоспорима важность использования опыта традиционного воспитания казахов в качестве основы современного воспитания учащихся, призванного пробудить их национальное самосознание. Аул является местом, где в полной мере реализуются все характерные черты воспитания казахского народа: семейного, трудового воспитания, познание традиций, обычаев, культуры, языка и пр.

Герольд Бельгер, активно пропагандирующий культуру казахского аула, написал в своем эссе «Аул»: «И если я совершу что-нибудь постыдное, я опозорю не только своих родителей, но и свой аул. А с годами я пойму, что

всему хорошему я обязан, помимо своих родителей, моему аулу: там мои истоки, мои нравственные начала, мой стержень, моя основа, мой критерий, мои ориентиры, моя любовь, гордость и незабываемая печаль. Объединенные одним местом проживания, близкие по духу, ментальности, быта нравам и укладу, живущие в постоянном и тесном общении, спаянные трудом и тягой, расположенностью друг к другу, единые или близкие нравственно, культурно, общественно, социально, имеющие единые или схожие цели, стремления, миропонимание и духоустройство. Половина нашего населения живет на земле. Казах вообще верен и привержен родной земле, месту предков, месту, где капнула первая капля крови от пуповины. Казах продолжает жить в Приаралье, в пустыне, в заброшенных бесперспективных безводных, бестравных регионах и не спешит покидать отчий край. Казах презирает тех, кто ищет лишь сытое, доходное место, оставляет родную землю. Казах считает это недостойным для человека поступком, это доля бродячей собаки» [42].

Современный Казахстан переживает период национального возрождения. «Патриотизм начинается с любви к своей земле, к своему аулу, городу, региону, с любви к малой родине. Особое отношение к родной земле, ее культуре, обычаям, традициям – это важнейшая черта патриотизма. Это основа того культурно-генетического кода, который любую нацию делает нацией, а не собранием индивидов» отметил Н.А. Назарбаев в программной статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания». В рамках реализации программы «Рухани жаңғыру» разработано ключевое направление «Айналага кара», призванное осуществлять воспитательный процесс путем ознакомления городских обучающихся с традициями, обычаями, укладом жизни современного аула, с одной стороны, и сельских школьников с особенностями проживания и обучения в современном городе.

Указанное направление может осуществляться непосредственно в стенах школ путем проведения тематических классных часов, различных мероприятий, уроков по предметам истории, географии, краеведения, самопознания, музыки, художественного труда. Это могут быть уроки знакомства с родным аулом или городом, его достопримечательностями, улицей, на которой проживает ребенок, традициями, обычаями, культурой, с известными людьми, которые помогают в развитии родного края. В качестве примера приводим краткосрочный план урока по предмету «Познание мира» на тему «Город, аул».

Дата:	№ урока	Предмет: <i>познание мира</i> .
Тема урока: Город, аул	Тип урока Урок усвоения новых знаний.	
Цели и задачи	Расширить кругозор учащихся о виде населенных пунктов	
	Установить их отличия и соответствия	
	Развивать логическое мышление	
	Воспитывать бережное отношение к окружающей природе, труду других людей	
	Обогащать и расширять словарный запас	

Методы обучения	Словесный, наглядный, практический.
ТСО	учебник, дневник наблюдения, карандаши, рисунки.
Ход урока	
Организационный момент	Приветствие. Психодогический настрой
Повторение изученного	Какое время года сейчас мы наблюдаем? Какие изменения уже произошли в природе? Какая часть весны уже наступила? Какие изменения в жизни птиц и животных уже заметны? Какие изменения происходят в жизни человека?
Работа по новой теме урока	Учитель предлагает обратить внимание на доску. На доске прикреплены картинки с изображениями городских и сельских улиц. - Как вы думаете, о чем мы будем сегодня разговаривать на уроке? (о городе, ауле) - Обратите внимание на изображения домов в городе и ауле, чем они отличаются? (учащиеся высказывают свое мнение, учитель помогает при затруднительной ситуации) - Как вы думаете, отличается ли транспорт на улицах города и аула? (ответы детей) - Какие здания нельзя встретить в ауле, а только в городе? - Что нельзя увидеть в городе, а в ауле можно? - Отличается ли виды профессий городских от сельских? Работа по учебнику стр
Физкультминутка	- Мы сегодня рано встали (шаги на месте) И зарядку делать стали. Руки – вверх! Руки – вниз! Влево-вправо повернись! - Руки кверху поднимаем, - А потом их опускаем. - А потом их развернём - И скорей к себе прижмём. - А потом быстрее, быстрее - Хлопай, хлопай веселей. - Вот мы руки развели, - Словно удивились. - И друг другу до земли - В пояс поклонились! - Наклонились, выпрямились, - Наклонились, выпрямились. - Ниже, ниже, не ленись,

	Поклонись и улыбнись.
Закрепление изученного материала	Какие крупные города Казахстана вы знаете? Какие есть в них достопримечательности? Какие села есть в нашем районе? Чем отличается городская жизнь от сельской? Работа в дневнике наблюдения.
Домашнее задание	Стр читать, пересказывать. Ответить на вопросы
Итог урока	Что особенно вам понравилось на уроке?

Источник: <http://tak-to-ent.net/load/391-1-0-9107>

С древних времен в народном творчестве казахского народа – песнях, легендах, айтысах воспевалось прекрасное в человеке, природе, искусстве, что утверждалось соответствующими народными обрядами и обычаями, которые передавались из поколения в поколение. На занятиях музыки и музыкальных кружков детей необходимо знакомить с музыкальными инструментами: домброй, кобызом, шертером и другими, с казахскими народными обрядовыми песнями, мелодиями.

Путешествие в музыкальный аул Автор: Овсянникова Наталья Юрьевна, 31 Мар 2015 Музыкальное занятие с участием родителей	
Дети под спокойную музыку заходят в зал. Встают в круг. М.р. поёт приветствие: «Сәлеметсендер ме, балалар!» Дети отвечают: «Сәлеметсіз бе!» М.р.: «А теперь давайте поздороваемся с какой-нибудь интонацией». Выбирает желающего ребёнка, который становится в круг, и здоровается с детьми (грустно, весело, важно, по-солдатски, хитро и т.д.), остальные дети повторяют приветствие с предложенной интонацией. М.р: Ребята, сегодня мы с вами попали в музыкальный аул и станем гостеприимными хозяевами нашей юрты. А вот и наши гости (указывает на гостей). Давайте их поприветствуем. Дети (становятся в рассыпную) поют приветствие: «Күн жарық». На занятии присутствуют наши родители, пригласим их. Присоединяйтесь, пожалуйста. Выполняется движение казахского танца «Тұмарша». М.р.: А теперь, по законам казахского гостеприимства, мы предлагаем самым почётным гостям, нашим родителям, занять лучшие места. - Төрлітіңіздер! (Родители проходят в юрту). - И вы, ребята, присаживайтесь. (<i>Дети садятся</i>). - Сегодня мы послушаем отрывок из знакомого нам произведения. А вы, постарайтесь вспомнить, как оно называется, какой композитор его написал. Звучит отрывок из кюя Таттимбета Сылқылдақ. Дети: Это кюй Сылқылдақ Таттимбета. М.р.: Правильно, это кюй великого казахского композитора Таттимбета, Сылқылдақ. А на каком инструменте его исполняли? (На домбре) Какого народа этот инструмент? (казахского). На прошлом занятии мы с вами исполняли кюй Сылқылдақ в оркестре.	

Теперь, я предлагаю вам создать свой клип. Знаете ли вы, что такое клип?
Ответы детей.

Клип – это короткий музыкальный фильм, предназначенный для показа.

Я хочу, чтобы вы посмотрели, каким бывает клип.

Просмотр клипа. «Казахский той»

Сейчас, мы с вами попробуем создать свой клип. А наши родители нам помогут. Я буду режиссёром. Режиссёр – это организатор постановки. Вы с Викторией Викторовной и родителями выступите в роли актёров. Нам надоделиться. Мальчики – домбристы, будут изображать игру на домбре. Девочки – танцовщицы, будут исполнять движения казахского танца. Родители будут играть на казахских музыкальных инструментах. Свои роли артисты будут исполнять по моей команде. Итак, прошу всех занять свои места.

Звучит кюй Сылқылдақ Таттимбета. (*Дети и родители исполняют свои роли*)

М.р.: Молодцы! Все постарались, у нас получился отличный клип.

- Ребята, а вы знаете казахские народные инструменты? Назовите их. Дети называют (тастұяқ, қонырау, асатаяқ, домбра).

Упражнение на развитие чувства ритма. Сейчас мы послушаем как могут звучать эти инструменты. Вам нужно будет сыграть на инструменте вот такой ритмический рисунок. (м.р. показывает схему). Дети проговаривают хором рисунок (ТА-ТА-ти-ти-ТА), прохлопывают в ладоши, по коленкам. Вызывают трёх детей, которые передают ритмический рисунок, с помощью муз. инструмента (тұяқтас, қонырау, асатаяқ)

Давайте поиграем. И узнаем, сможете ли вы различить по звучанию казахские инструменты. Родителей мы попросим поиграть на инструментах.

Музыкально-дидактическая игра «Музыкалық үй».

Родители за ширмой играют на музыкальных инструментах (тұяқтас, қонырау, асатаяқ)

- послушайте, что за инструмент звучит?

Из зала звучит домбра.

Дети: Домбра!

Входит домбристка.

Домбристка: Сәлеметсендер ме, балалар, қонақтар! Менің атым Дина.

М.р.: Сәлеметсіз бе, құрметті Дина! Как прекрасно вы играете на домбре!

А наши ребята знают казахского композитора с таким же именем, как у Вас. Назовите.

Дети: Дина Нурпеисова.

М.р.: А какие произведения Дины Нурпеисовой вы знаете?

Дети: Бұлбұл, Әсемқоңыр.

М.р.: Жарайсындар, балалар!

Проходите, уважаемая Дина, будьте нашей гостьей!

Дина: Рақмет! (*проходит в юрту*)

М.р.: В музыкальном ауле праздник идёт,

И всех его жителей песня зовёт!

Чтоб проснулся голосок,

Будем распеваться,
Чтоб красиво петь он смог,
Нужно постараться!

Упражнение для развития слуха и голоса «Біз ән түрлі өлең айтамыз».

М.р.: А теперь, родители нам помогут. *(при повторном исполнении родители подпевают повторяющиеся слоги.)*

М.р.: Многие композиторы писали песни о своей Родине. Мы с вами знаем песню Қазақстан. Кто её написал?

Дети: С.Мухаметжанов.

М.р.: Давайте, споём нашим гостям.

Дети исполняют песню С.Мухаметжанова Қазақстан.

М.р.: Ребята, какой характер у этой песни?

Дети: Торжественный, маршевый.

М.р.: А попробуйте исполнить песню в другом характере. Споём её нежно, ласково, плавно.

Дети исполняют песню.

М.р.: Давайте споём первый куплет на фортe, а второй на пиано.

Что означает слово «фортe»? «Пиано»? (дети отвечают)

Дети исполняют песню.

М.р. хвалит детей.

- Для всех движения нужны,

Всем движения важны,

Если будем танцевать,

Будет некогда скучать!

Дети вспоминают последовательность движений. Затем танец исполняется под музыку.

Исполняют танец «Айгөлек».

М.р.: Становитесь в хоровод,

Всех игра сегодня ждёт!

Игра «Весёлый оркестр» (родители играют с детьми).

М.р.: Ребята, вы с родителями сегодня очень старались, и наше путешествие надолго запомнится. Вам понравилось в музыкальном ауле? Но это ещё не всё. Жители аула очень гостеприимные и приглашают всех на той, где вас ждут национальное блюдо баурсаки и сладкие угощения.

Источник: <https://nsportal.ru/detskiy-sad/muzykalno-ritmicheskoe-zanyatie/2012/03/31/>

Казахский народ с древнейших времен в своей ежедневной трудовой деятельности, развивал прикладное искусство. Казахи готовили самые нужные вещи племени, семьи, отдельной личности соответственно художественного вкуса и требования. Шерсть, кожа, кости и рога, т.е. продукции скотоводства служили материалами для изготовления произведений прикладного искусства. С младенчества увидевшие все это дети постепенно осваивали тайны и секреты искусства и накапливали значительный опыт до взросления. Ремесленной профессии их учили родители, опытные старцы и мастера аула, которые в своих воспитательных целях использовали методы объяснения, внушения, консультации, упражнения, одобрения, поощрения и т.д.

В целях раннего приучения мальчиков ремеслу особое внимание уделяли искусству обработки дерева. Мастеров, занимающихся обработкой дерева, народ выделял особо, называя их по мере изготовления изделий – «үйші» («мастер изготовления юрт»), «ерші» (мастер изготовления седла), «арбашы» (мастер изготовления телеги), «ұста» (кузнец). Эти мастера кроме основной профессии могли готовить и другие изделия. Например, кузнецы наряду с изготовлением домашней утвари, принимали участие и в обработке изделий из металла и кости.

Элементы традиционного ручного труда могут быть освоены обучающимися на уроках художественного труда. Ребята при этом знакомятся с секретами обработки дерева, как правильно работать с инструментами для изготовления, к примеру, деревянных частей юрты (кереге – деревянная решетка, образующая круглые стены юрты и уық – унины, вогнутые жерди, на которых держится верхний купол юрты). Какие для этого используются разновидности дерева (верба, голубая ива, белая ива, светло-желтая ива, береза и т.д.), когда их можно обрезать (период года), сушка, отбор, обстругивание, разукрашивание и т.д. При этом можно дать детям волю фантазии, чтобы они сами делали узорчатые украшения, стимулировать развитие вкуса, чувства эстетики. При этом дети знакомятся также с предметами домашнего обихода, убранства казахской юрты, посуды, в особенности времен кочевой, полукочевой и оседлой жизни, изготовленной из дерева, керамики, металла.

В кружках прикладного творчества происходит знакомство с национальными костюмами, орнаментами, предметами быта. Дети принимают участие в организации выставок народного прикладного творчества, где представляются национальные костюмы, предметы домашнего обихода, казахских национальных блюд. В работе с детьми широко используются казахские народные игры «Бас бармақ», «Ақсүйек», «Хан», «Теңге алу» и другие.

В помощь учителям приводятся образцы уроков, классных часов и внеклассных мероприятий по различным дисциплинам. (Приложение 1).

В ряде регионов осуществляется внедрение социальных проектов в рамках воспитательной работы: «Туған елге тағзым», «Екі апта ауылда».

При этом обучающиеся должны ознакомиться с основными традициями и обычаями казахского народа. Приведем основные из них.

Семейные отношения.

- уважение к старшим;
- принцип «жеті ата» («семи предков») – институт родственных связей;
- «бесікке салу» – укладка новорожденного в люльку;
- «қыркынан шығару», что дословно означает «выход из сорокодневного возраста»;
- «тұсау кесу» – первые шаги ребёнка. В юрту, где ребёнок делал свой первый шаг, звали самого старшего и уважаемого человека в ауле, чтобы он разрезал ножом специальные верёвки, опутывающие ножки ребёнка;

•атка отырғызу – это посадка на лошадь с передачей в руки плетки и копыя.

Гостеприимство

Казахи очень гостеприимный народ, прием гостей является важным мероприятием. С давних времен в традициях казахов говорится: Если гость, попросивший воды и еды, не получит желанного, то он может пожаловаться бию, на что хозяева дома будут платить штраф. Если гостю пригляделась вещь, то он в праве её забрать, на что хозяева даже внимания обращать не должны.

Особая традиция заготавливать мясо, желательны конины называлась – «согым». Проводится для преодоления зимних холодов. Одной из особенностей данной традиции является угощение родственников и друзей. Разные части лошади подавались в разные дни и имели различное ценностное и ритуальное значение.

Ерулик – обычай гостеприимства у казахов, который зародился в кочевом быту; согласно ему, старожилы приглашают новоселов в знак уважения на ерулик. Данная традиция имела социальную и общественную значимость и совершалась с целью быстрой адаптации вновь прибывших в новой среде.

Казахские национальные игры

- Байга – конный спорт.
- Аламан-байга – скачки на длинные дистанции (40 шақырым).
- Жорга-жарыс – скачки иноходцев.
- Кыз куу (погоня за девушкой) – догонялки на лошадях между девушкой и парнем.
- Кокпар – козлодрание (борьба конников за тушу козла).
- Тенге алу – подними монету на скаку и прочая джигитовка.
- Саис – борьба сидя на лошадях.
- Казакша курес – национальная казахская борьба.
- Тогыз кумалак – девять шариков (настольная игра).
- Асык – игра бараньими коленными косточками на площадке.
- Жамбы ату – стрельба по высоко подвешенной мишени «жамбы» верхом на быстро скачущей лошади.
- Тартыспак – командная верховая игра на стаскивание с лошадей.

В рамках проекта «Екі апта ауылда» обучающиеся могут не только изучить традиции и обычаи, проживая в семьях, но и приобщиться к сельскому труду. Это будет содействовать воспитанию трудолюбия, стойкости и верности путем формирования сознательного взгляда, признающего труд основной жизненной потребностью. Значимость трудового воспитания заключается также в осознании ценности и бережливого отношения к продуктам труда, природе, уважения к жителям аула.

В казахской семье мальчиков учили присматривать за ягнятами и козлятами, готовить дрова, делать орудие труда из продукции скота (плетение узды, плети, шидер, выделывание кожи, изготовление оружия и т.д.), строить кошару, также приучали кузнечному и ювелирному искусству, а девочек воспитывали убирать дом, мыть посуду, готовить пищу, шить кружева, ткать узоры, ухаживать за детьми, обслуживать гостей. В процессе трудового

воспитания родители учили детей трудиться не только для себя, но и ради благополучия народа, почетного отношения к труду, понимания радости и наслаждения трудовой деятельности.

Традиционные виды труда казахского народа, формировавшиеся с древнейших времен по природным и географическим особенностям: сельскохозяйственные, ремесленные и бытовые виды труда. Раннее привлечение детей к труду помогло формированию их человеческих достоинств, совершенствованию их художественно-эстетического вкуса, развитию их телосложения, а также повышению бережного отношения к культурному наследию народа. Дети, помогая взрослым и принимая их поучительные дела, а также навыки мастерства, постоянно находились на лоне природы, любовались ее красотой, сизмальства слушали пение птиц, стрекот кузнечика, рассказы о былом, песни и кюи, сказки пастухов. Познавательные нормы народной педагогики, в первую очередь, основаны на освоение детьми природы и богатств родной земли, разновидностей труда, связанных с традиционным хозяйством.

Все это казахский народ осуществил не методом наказания, а самыми эффективными, простыми путями метода объяснения, различными способами агитации, поощрения, внушения, обучения, разучивания и т.д. В этих целях широко использовали сказки, пословицы и поговорки, загадки и скороговорки, ораторские речи и благословения, лирические и богатырские песни, легенды и притчи и др. жанры устного народного творчества. Значит, в казахском народе с древнейших времен бытует большой опыт систематизированного трудового воспитания, дополненный и обработанный по требованию каждой эпохи. И сегодня в период вступления человеческой цивилизации в третье тысячелетие, когда уже освоили космос и вошли в мировую информационную систему, без определенного изменения продолжается преемственность трудовой технологии нашего народа. Теперь же самой актуальной проблемой является воспитание молодого поколения к труду на основе национальных традиций, сохраняя эту преемственность.

В любой ситуации казахская семья оставалась воспитательным институтом, формировавшим из ребенка гражданина своего времени. Поэтому проект «Екі апта ауылда» с проживанием городских детей в аульных семьях является прекрасным средством обучения семейным традициям и формирования мышления и характера молодого поколения в духе национальных традиций.

Казахская семья чаще всего проживала не только в составе «муж-жена-дети», она включала в себя более старших предков — дедушек и бабушек, а также уже женатых сыновей, а порой и женившихся внуков и их потомков. Совместное проживание диктовали не только экономические интересы, здесь следует учитывать кровные узы и моральные устои. Такие семьи собирались за одним столом и совместно решали все семейные вопросы. А это, в свою очередь, позволяло эффективно организовать воспитательный процесс. Жизненный уклад казахской семьи воспитывал в детях коммуникабельность, спокойствие, учтивость и отзывчивость. И даже те, кто уже вышел проживать

отдельно, делают это под руководством отца и не остаются без присмотра, причем при необходимости всегда могут обратиться за помощью и советом к родителям. Главные семейные вопросы решал глава семейства. И такие семьи были очень сплоченными, дружными, их нельзя было разрушить просто так, они воспитывали взаимную поддержку и единство.

У казахского народа самыми почитаемыми людьми были дедушки и бабушки. Им оказывали необыкновенное уважение, говоря при этом: «Дом, где есть старики, полон славы и богатства». Уважительное отношение начиналось уже в момент приветствия. У казахов нельзя пересекать путь старшему, женщины стараются не пересекать путь представителям мужского пола, независимо от возраста. Такому отношению детей учат с самого раннего возраста. И мы, в свою очередь, поддерживая наш национальный дух и традиции, возвращаясь к народным истокам, должны дома, в детском саду, средних и высших учебных заведениях возрождать традиции вежливого приветствия старших младшими, при посещении мест, где собирается большое количество народа, и т.д.

В семейном воспитании у казахского народа ребенка приучали справедливости, гуманизму, внимательному отношению к тому, что говорят родители, а также умели внедрить в сознание ребенка понятие совести, все то доброе и хорошее, что имели. Одним из средств воспитания становилась песня или песенный речитатив – терме. Казахские терме обладали очень глубоким воспитательным и назидательным смыслом, где говорилось о святости семейного очага, рассказывались правила и устои образования новой семьи и совместного проживания, сосуществования старших и младших, их права и обязанности в семье и обществе.

У казахского народа роль социальных факторов выполняли добрососедские отношения, правильный выбор друзей, гостеприимство и т.д. в организации семейного воспитания. Будучи родственниками и соседями, они строят те или иные взаимоотношения как дома, так и за его пределами, навещая друг друга и делая соответствующие подарки и гостинцы.

В большинстве стран в том числе и Казахстане обычаем является уважение к старшим. Это добрая традиция народа передаётся с другими прекрасными привычками и качествами народов. Так по этому обычаю детей с ранних приучают быть приветливыми, сдержанными и добропорядочными в отношении со старшими, а также грубо с ними говорить, прислушиваясь при этом к их мудрым советам.

Нужно помнить, что каждый из нас вносит вклад в наше настоящее и будущее. Нести ответственность за свою Родину, уважительно относиться к ее истории, природе, радоваться успехам и направлять свою активность на позитив – это все составляющие успешной, наполненной смыслом, а, значит, и счастливой жизни.

Школа в идеале должна представлять собой общественный институт, передающий молодому поколению духовную культуру своего народа, национальный облик, нравы, быт, культуру народа, общепризнанные приемы, средства и методы, которые использовались в воспитании детей и молодежи

предыдущими поколениями. Школы, внешкольные учреждения должны чаще привлекать детей к подготовке и участию в показе народных обрядов, проводить беседы о смысле и красоте старинных народных традиций, использовать другие формы работы с детьми и подростками. Эффективное осуществление этих задач во многом зависит от подготовленности учителей к реализации воспитательного потенциала народной педагогики.

Изучение произведений народного творчества различных жанров, народных традиций способствует воспитанию национальной гордости, оно эффективно тогда, когда включено в содержание урока, внеурочного. времени, на факультативных занятиях и в творческих объединениях школьников. Внеурочная деятельность может проводиться в следующих формах (таблица 2).

Таблица 2 – Формы работы в рамках проекта «Айналаға қара» («Жизнь аула», «Жизнь города»).

№	Содержание работы	Исполнитель
1	Сотрудничество школы с МИО - <i>составление договора;- совместный план работы;</i> в рамках в рамках проекта «Айналаға қара» («Жизнь аула», «Жизнь города»).	Администрация школы
2	Анализ программ по учебным предметам и разработка рекомендаций в рамках в рамках проекта «Айналаға қара» («Жизнь аула», «Жизнь города»).	Зам. по УР Учителя-предметники
3	Организация постоянно действующих рубрик в рамках проекта «Айналаға қара» («Жизнь аула», «Жизнь города»).	Зам. по ВР
4	Организация и проведение Дней «Айналаға қара» («Жизнь аула», «Жизнь города»).в школе	Зам. по ВР
5	Показ документальных фильмов (диски), посвященных жизни аула, города	Кл. руководители
6	Организация традиционных праздников с привлечением детей и родителей к их подготовке. Проведение праздничных концертов и творческих встреч в рамках проекта «Айналаға қара» («Жизнь аула», «Жизнь города»).	Зам. по ВР, кл. руководители
7	Организация работы лектория в рамках проекта «Айналаға қара» («Жизнь аула», «Жизнь города»).	Администрация школы
8	Организация и проведение научно-практической конференции на тему («Жизнь аула», «Жизнь города»)	Администрация школы
9	Выставка книг, создание школьной видеотеки и аудиотеки, посвященных аулу и городу	Библиотекарь
10	Организация поездок в рамках проекта «Айналаға қара» («Жизнь аула», «Жизнь города»).	Адм. школы, спонсор
11	Цикл родительских собраний в рамках проекта «Айналаға қара» («Жизнь аула», «Жизнь города»).	Кл. рук-ли, зам. по ВР

12	Классные часы в рамках проекта «Айналаға қара» («Жизнь аула», «Жизнь города»).	Кл. руководители
13	Распространение лучшего опыта семейного воспитания в ауле	Адм. школы
14	Организация систематической работы по преподаванию <i>кружка; факультатива; элективного курса (по выбору)</i> в рамках проекта «Айналаға қара» («Жизнь аула», «Жизнь города»)	Преподаватель кружка, факультатива
15	Проведение конкурса разработок и рисунков в рамках в рамках проекта «Айналаға қара» («Жизнь аула», «Жизнь города»)	Адм школы, кл.рук
16	Организация и проведение школьных конкурсов и олимпиад	ДДТ, зам. по ВР
17	Создание краеведческого уголка в школьном музее, посвященного аулу, городу	Рук кружка,
18	Посещение музеев, выставок, театров, лекториев концертов и т.д. в рамках проекта «Айналаға қара» («Жизнь аула», «Жизнь города»)	Адм школы, кл.руководител и

Система воспитания при этом складывается с учетом национально-региональных и микросоциальных условий, на основе совместной деятельности взрослых и детей, включения семьи, старшего поколения в активное общественное воспитание. Духовные потребности младшего возраста отличаются от духовных потребностей подростков как по характеру, так и по уровню своего развития. Поэтому, используя народные традиции в воспитательном процессе, необходимо учитывать их степень понимания и освоения, соответствие возрасту.

Необходимо отметить важный аспект выбора будущей профессии нашим подрастающим поколением. Как сельские, так и городские обучающиеся испытывают потребность в ознакомлении с спектром профессий в различных областях нашей экономики, образования, искусства, политики и т.д. Решению этой задачи может способствовать проект «Айналаға қара» («Жизнь аула», «Жизнь города»). В Приложении приведен региональный опыт проведения мероприятий в рамках проекта «Айналаға қара» («Жизнь аула», «Жизнь города»).

Подрастающее поколение не просто не знает историю и традиции своего народа, ему просто негде черпать эти знания. Поэтому перед всеми учреждениями, призванными воспитывать подрастающее поколение, стоит задача, пока не произошла окончательная смена поколений, проводить работу по возрождению и внедрению в жизнь идей воспитания обучающихся на основе традиций и обычаев казахского народа.

Заключение

Одним из главных факторов конкурентоспособности любого государства в современную эпоху научно-технической революции является инновационное развитие экономики, которое связано с наличием в стране качественных трудовых ресурсов. Формирование и воспроизводство человеческого капитала является приоритетом для Казахстана, для этого требуется модернизация образования, культуры, здравоохранения, науки.

Ключевую роль в инновационном обществе играет человеческий фактор, инновационный человек с его ментальной, культурной, когнитивной, технологической характеристиками. Эти качества закладываются уже с детства, школа в этом аспекте имеет особое значение. Перед современным образованием стоит нелегкая задача воспитания человека высокообразованного, с открытым сознанием, и вместе с тем носителя традиционной культуры, патриота своей страны.

Эта задача может быть решена современной школой путем усиления воспитательного компонента через учебный процесс и внеурочную деятельность. В ходе реализации ключевого направления «Айналага қара» программы «Рухани жаңғыру» городские обучающиеся знакомятся с традициями, обычаями, укладом жизни современного аула, с одной стороны, а сельские школьники - с особенностями проживания и обучения в современном городе. Большую роль направление «Айналага қара» играет в ознакомлении обучающихся со спектром профессий и специальностей, которые может предоставить город и аул для их дальнейшего самоопределения.

Исторический путь казахского народа обусловил менталитет и особенности формирования человеческого капитала. Во все века свободолюбивый дух номада служил отправной точкой для его самоопределения и самореализации. Чувство свободы рождало особое отношение к окружающему его пространству, формировало открытость мировоззрения всему новому, рождало глубокий интерес к миру. Это качество определило своеобразие нашего менталитета, традиций, культуры и обычаев. Казах верен и привержен родной земле, месту предков, месту, где капнула первая капля крови от пуповины. Урбанизация взяла высокий (стихийный) темп, тем не менее почти половина всего населения страны обитает на земле. Судьба большинства казахов все еще связана с аулом.

Список использованной литературы

1. Назарбаев Н.А. Программная статья «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» 12 апреля 2017 г. <http://online.zakon.kz/>
2. Алисов Н.В., Хорев Б.С.. Экономическая и социальная география мира (общий обзор): Учебник. 2003 – Гардарики, 704 с.
3. Зайцева О.О. Сельские территории как объект управления: понятие, функции, типологии // Фундаментальные исследования. – 2013. – № 6-2. – 420 с.
4. Арутюнян Ю.В. Опыт социологического изучения села. М.: Издательство МГУ, 1968.
5. Салихов Б.В., Летунов Д.А. Интеллектуальный капитал как фактор современного производства (нравственно-экономическая онтология): Монография / Под ред. Б.В. Салихова. – М.: Изд-во МГОУ, 2009. С. 18.
6. Философия. Ч.III-IV. Курс лекций. 2-е издание / Под ред. проф. В.Ф. Беркова: – Мн.: Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 2004. – 394 с.
7. <http://rk smb.org/articles/society/puteshestvie-iz-derevni-v-gorod-i-put-o/>
8. Макконелл, К.Р., Брю, С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика: в 2 т. – М.: Республика, 1992. – Т. 2. - 400 с
9. Пустовит В.А. Преодоление противоположности между городом и деревней. Киев: Изд-во. Ун-та, 1976, – 48 с.
10. Сельская школа: финансирование роста. Краткий отчет / Центр исследований «Сандж», - Алматы, 2008. – 120 с.
11. <https://lektsii.org/15-16484.html> Реформирование аграрного сектора
12. www.stat.kz Агентство РК по статистике
13. Перепись населения Республики Казахстан. Краткие итоги. Статистический сборник / Под редакцией А.А.Смаилова / Астана, 2010 – 110 с.
14. Казахстан в цифрах 1991 – 2008. Статистический сборник / Под ред. Ю.К. Шокаманова. – Астана: Агентство Республики Казахстан по статистике, 2009.- 163 с.
15. Институт истории и этнологии им.Ч.Валиханова. История независимого казахстана «Қазақ энциклопедиясы», Алматы, 2011, 399с.
16. <http://ekonomgeo.ru/Booc/book21.php>.
17. Казахстанская модель межэтнического согласия: опыт, практика и перспективы. Материалы X сессии Ассамблеи народов Казахстана. Астана, 2004. 210 с.
18. Телебаев Г. Т. Сельское население Казахстана: штрихи к социологическому портрету // Саясат-Policy. № 9-10 (88-89). Алматы, 2002.
19. Каздыбаева. Социальный аудит социально-экономического развития регионального сельского поселения. Вестник Каз.НПУ им.Абая, Серия «Социологические и политические науки», №2 (38), 2012г. с.80-85
20. http://nasheselo.pp.ua/publ/plan_realizacii_programmy_vzaimodejstvija_selo
21. Туров И.С. Городской образ жизни: теоретический аспект // Социс. – 1995. - №1. С. 13

22. Корчагин Ю.А. Человеческий капитал и процессы развития на макро - и микроуровнях. - Воронеж, 2010.
23. <https://disser.spbu.ru/files/disser2/disser/Gtqj3bPk4d.pdf>
24. <http://eurasialand.ru/txt/sotsio/70.htm>
25. Четвертая промышленная революция / К. Шваб — «Эксмо», 2016 — (Top Business Awards)
26. Тугускина Г.Н. Человеческий капитал предприятия: теория, методология, оценка: дис. докт. экон. наук: 08.00.05 /- Москва, 2011.- 339 с.
27. Зусев Г.Ю. Информационные основы современной экономики // Пятнадцатые Международные Плехановские чтения: Сборник научных трудов. -М.: Изд-во Рос. экон. акад., 2002. -0,3 п.л.
28. Мильнер Б.З. управление знаниями в современной экономике: научный доклад. – М.: ИЭ РАН. – 10 с.
29. Ульянова Н. Решают все! // Бизнес-журнал. – № - 2012. С 30-37.
30. Есимова Ш. Государственная кадровая политика в Республике Казахстан // Саясат. – 2008. - № 3 – С 16-20.
31. Кнорринг В.И. Искусство управления: учебник. – М.: БЕК. 1997. – С
32. Всемирный экономический форум, «Глубинное изменение – технологические переломные моменты и социальное воздействие», исследовательский отчет, Международный экспертный совет Всемирного экономического форума по вопросам будущего программного обеспечения и общества, сентябрь 2015 г
33. К. Б.Фрей и М. Осборн при участии компании Citi Research, «Технология в работе – будущее инноваций и трудоустройства», Oxford Martin School and Citi, февраль 2015 г. <https://ir.citi.com/jowGiIw%2FoLrkDA%2BldI1U>
34. <http://forum.tr.ru/read.php?2,342209,970528>
35. <http://edunews.kz/ru/eduquality/138-alyim-bolam-desez.html>
36. <http://exclusive.kz/politika/22858>
37. Статистическая база по человеческому развитию. – Сайт ПРООН (<http://hdrstats.undp.org>).
38. Ranking.kz (www.ranking.kz)
39. Женщины и мужчины Казахстана: Статистический сборник .- Астана, 2010, www.stat.kz.
40. Ахметова А.А. Концепция формирования и развития человеческого капитала // Международный экономический форум, 2013. <http://be5.biz/ekonomika1/r2013/3273.htm>
41. Габитов Т., Муталипов Ж., Кулсариева А. Культурология. – Алматы: Раритет, 2001. – 406 с.
42. Телебаев Г.Т., Оразбек Е.Ж. Казахская степь на рубеже XX-XXI веков: необходимость системной адаптации. Степи Северной Евразии. Материалы VI международного симпозиума и VIII международной школы-семинара «Геоэкологические проблемы степных регионов» - Оренбург: ИПК «Газпромпечатъ», 2012.
43. Толыбеков С.Е. Кочевое общество казахов в 18-начале XX в. Алматы: Наука, 1971. – 450 с.

44. <http://5fan.ru/wievjob.php?id=90560>
45. Каскабасов С. Казахская сказочная проза. – Алматы: Академиздат, 1993. – 355 с.
46. <https://www.elim.kz/article/333/>
47. http://stud.wiki/history/3c0a65635a3ad68b5d43b89521316c37_0.html
48. https://vuzlit.ru/587458/goroda_gorodskaya_kultura_kazahstane
49. <https://globuss24.ru/doc/kultura-kazahstana-v-xviii-xx-vekah>
50. <http://works.doklad.ru/view/AJfRHhRKbb4.html>
51. <https://stud.kz/ru/referat/show/31352>
52. <https://e-history.kz/ru/contents/view/1568>
53. <http://megarulez.ru/god-podderzhki.html>
54. Новейшая история казахстана: устойчивый казахстан. iii том (летопись независимости. алматы, 2011)
55. <http://testent.ru/index/0-94>

Разработки классных часов и внеклассных мероприятий в рамках проекта «Айналага кара» («Жизнь аула», «Жизнь города»)

*Автор: Абельдинова Баян Хайруллаевна,
учитель истории Тургеневской средней школы,
Аршалынский район Акмолинская область*

*Классный час на тему: «Богатство Тургеневской земли»
в рамках проекта «Туган жер» программы «Рухани жангыру»*

Цель: воспитание у учащихся чувства истинного патриотизма, которое выражается в любви, гордости и преданности своему аулу, краю, его истории, культуре, традициям и быту, нравственном долге перед Родиной.

Задачи:

- научить ребят видеть и ощущать красоту родного края;
- воспитывать уважение к нравственному опыту представителей старшего поколения;
- формировать потребность в сохранении исторических памятников родной земли.

Актуальность темы. У каждого счастливого человека есть свое любимое место. Чаще всего любимым городом, поселком, краем является то место, где человек родился или провел много времени, где промчалось детство человека, ведь именно с детством, у большинства людей возникают самые добрые воспоминания. Сколько бы ни было лет человеку, он всегда помнит какие-то моменты из своего детства, а вместе с ними и места, где они происходили, то есть в любимом селе.

Он может быть тихим, заброшенным аулом и в то же время являться самым любимым местом, так как с ним связано много приятных впечатлений. У каждого любовь к Родине проявляется по-разному. Например, поэты сочиняют стихотворения о любимом селе, композиторы пишут музыку, художники картины, тем самым прославляя город или село, и увековечивая память о нем на многие годы. Я хочу, чтоб ребятам, село, в котором мы живем, стало любимым!

Успешность развития обучающихся при знакомстве с родным селом возможна только при условии активного взаимодействия с окружающим миром эмоционально практическим путём, т. е. через игру, предметную деятельность, общение, труд, обучение, разные виды деятельности, свойственные школьному возрасту.

Проблема. Большое значение для познавательного, социально-личностного и нравственного развития детей имеет знакомство с родным селом, его достопримечательностями, улицей, на которой проживает ребенок, с известными людьми, которые помогают в развитии села.

Родители имеют недостаточно знаний о своем селе, не уделяют внимание данной проблеме, считая ее неважной, дети не владеют достаточной информацией о родном селе. Не имея достаточного количества знаний, трудно сформировать уважительное отношение к малой Родине.

Следовательно, мы считаем данную проблему актуальной не только для нашего села, но и для любого уголка нашей любимой Родины.

Участники проекта.

Дети: 12-15 лет

Оформление: история возникновения села, презентация, проекты

Форма проведения: устный журнал

Ход классного часа

1. Организационный момент

2. Вступительное слово учителя:

Послушайте притчу: Жил Человек там, где родился. И, вот, захотелось ему взглянуть на белый свет, найти райскую страну, где всем живется весело и богато. Отправился Он за тридевять земель. Прибыл в страну, о которой мечтал и стал там жить. Жилось ему там не хуже, чем в родных краях, а в чем-то может и лучше. Места там были красивые, хоромы прекрасные, одежды носил он царские, за столами сиживал богатыми. Но для счастья ему всегда чего-то не хватало.

Просила его душа, о чем-то, но понять Он ее не мог и не знал, чего же ему не достает в тридевятом царстве.

Как-то лунной ночью не спалось ему, думы думались, ответы на вопросы все искались, да в душе своей разобраться хотелось.

Вдруг, слышит Он тихий, серебристый звук колокольчика. Прислушался.

- «Ба! Да, это ж не колокольчик! Это ж голос чей-то!» - осенило Его. Еще лучше стал вслушиваться в эти звуки:

- «Где родился – там сгодился», - пел тонкий серебристый голосок.

Задумался Человек над словами этой незатейливой песенки. И понял Он, что это его Земля родная к себе зовет, души предков о себе напоминают.

Затосковал Человек по отчей земле, но бросить свой дом, хоромы прекрасные не мог.

А тоска все дольше и больше. Хоромы стали видаться не такими прекрасными, как самый малый дом в родной сторонushке; одежды не такие царские, как обычное рубище, что носил в родной сторонке; столы не такие богатые и не такие вкусные, какие были пироги в родном доме его...

Ничего не хотелось ему с тех пор, кроме родной земли, где могилка его матушки родимой и отца его, где растет рябинка им посаженная, где стоит дом, им построенный...

Бросил Человек тридевятое царство богатое, страну эту райскую, и отправился туда, куда звала его душа, в родную сторонushку.

И зазвенели радостным звоном голоса в душе его, и Солнце ярко освещало его путь, и дорога, словно звала за собой, а сердце радостно билось, как птица, трепеща в груди его, словно предвкушая Счастье, которое не купишь ни за какие богатства мира.

Это был путь на Родину, дорога к себе самому!

- Почему человеку плохо жилось в тридевятом царстве? Почему он хотел на Родину?

- О чём мы сегодня будем говорить?

- Ребята, какие у вас возникают ассоциации, когда вы слышите слово Родина?

- А чем богата ваша Родина?

Ребята, мы с вами не случайно выбрали эту тему. Каждый человек, любящий свою Родину, не может не стремиться знать историю народа, страны. Каждый гражданин должен знать историю своей малой родины, т.к. знание истории, событий твоего села позволяет нам лучше понять, осмыслить прошлое и оценить настоящее, наметить пути в будущее.

12 апреля 2017 года была опубликована статья Главы Государства Казахстана Н.А.Назарбаева, направленная на модернизацию общественного сознания. Сохранить и приумножить духовные и культурные ценности – вот основная цель работы по программной статье президента «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» («Курс в будущее: духовное обновление»).

Обращение, представленное Президентом страны Нурсултаном Абишевичем Назарбаевым, в первую очередь было адресовано молодежи. Сегодня, глядя на происходящие политические, макроэкономические процессы, как никогда важна духовная составляющая. Именно она придает силу, веру, нерушимость и незыблемость всех основ мировых цивилизаций.

Патриотизм начинается с любви к своей земле, к своему аулу, городу, региону, с любви к малой родине. Программу «Туған жер», предполагает серьезную краеведческую работу в сфере образования, экологии и благоустройства, изучение региональной истории, восстановление культурно – исторических памятников и культурных объектов местного масштаба.

На протяжении продолжительного времени мы с вами занимались исследовательской деятельностью, по крупицам собирая материал о богатстве нашей Тургеневской земли: ее людях, истории, природных богатствах...

Итак отправимся по страницам устного журнала «Богатство Тургеневской земли»/отчет актива учащихся-исследователей/

Между Аршалы и аулом Турген на одном из холмов, носившим название Казбай, облюбовал себе и своего рода место стоянки-зимовки бай Торген. Живописность, высокое, богатое разнотравьем земля, близость к реке Ишим явилось тому причиной. Род бая Торген через определенное время перекочевал в другое место, а название небольшого села, в котором поселились коренные жители и переселенцы, стала называться Тургеневкой.

Аул Турген расположен на правом берегу реки Ишим, в 18 км к юго-востоку от административного центра района – поселка городского типа Аршалы, 88 км к юго-востоку от Астаны.

В 1903 году было образовано село, состоящее вначале из 10-12 дворов, в которых люди жили семьями из трех а то и четырех поколений. Это место удерживало людей по той причине, что здесь удобно разводить скот, сажать картофель, сеять злаковые культуры.

Самое большое богатство нашего села – это люди старательные, трудолюбивые, добрые, отзывчивые. Хорошо прижились на этой земле и глубоко пустили корни семьи: Деревянко Кирилла, Федоренко Ивана, Федоренко Ефима, Гуля Максима, Гуля Ивана, Джабаева Касыма, Абраева Жульжана, Полещука Остапа, Бисикеева Сатывалды.

Самой многочисленной и родовой фамилией села Тургеневки на протяжении двух веков является семья Ивана Кирилловича Деревянко.

Ни изменения общественного строя, ни гражданская и отечественная война, ни коллективизация, ни трудные годы голода не смогли заставить его бросить, ставшую ему родной Тургеневскую землю. А напротив, росла семья, создавались новые дворы, пошли внуки, правнуки и за столом уже собирается более 100 членов семьи. А длинными зимними вечерами внуки с удовольствием слушали рассказы дедушки о его родителях, его трудном детстве, о гражданской войне, о колчаковских отрядах, проходивших через Тургеневскую землю, о том как болел тифом и многое другое. Он рассказывал и забавные случаи из жизни – как жители нашего села боялись англичан, считая их нечистой силой, потому, что они ездили на грохочущих автомобилях, искали месторождения полезных ископаемых. Вспоминал о Великой Отечественной войне. Иван Кириллович воевал в Молдавии, Румынии, Венгрии. Рассказывал о своем брате Николае, который также воевал на фронте и в дальнейшем продолжил карьеру военного офицера. О брате Якове, который героически погиб в 1941 году. Рассказывал свои внукам и правнукам, как растил своих детей в строгости и послушании к старшим.

Во время Великой Отечественной войны из нашего аула на защиту Родины ушли более 250 человек, не вернулось 210. В память о них на центральной усадьбе в 70-х годах возвели памятник (ныне его реставрировали благодаря ТОО Агрофимы «Поиск»), где золотыми буквами вписаны имена героев-односельчан. Каждый год весной 9 мая к памятнику собираются жители всего хозяйства, почтить память погибших, сказать теплые, благородные слова оставшимся потомкам.

Из 38 участников – ветеранов Великой Отечественной войны, вернувшихся с фронта, на сегодняшний день никого не осталось в живых. Светлая им память.

Собран бесценный материал по участникам Великой Отечественной войны (презентация, альбом памяти).

Село в разные периоды истории Советской страны было в составе разнообразных хозяйственных формирований:

- с 30-х по 50-е в составе колхоза им.Буденого;
- с 50-х по 60-е в составе колхоза Ворошилова;
- с 60х годов на базе Тургеневки был создан совхоз Красноозерный (1962

г).

История села Тургеневка, как в зеркале отражает историю всей страны.

Село не обошли стороной ни лихолетье, ни войны, ни революции.

Но несмотря ни на что, село продолжает жить.

В настоящее время в аульном округе проживает 1065 человек. Из них 148 пенсионеров. Детей 205 человек.

Национальностей – 18.

Играют свадьбы, рождаются дети.

А главное – родится хлеб на полях.

А будет хлеб – будет жизнь.

Источник : bajan1973@mail.ru

Год от года село крепло и развивалось.

27 лет мы живем и трудимся в независимой стране. Теперь село Тургеневка именуется аул Турген и входит в аульный округ Турген. Хозяйственное объединение уже называется ТОО Агрофирма «Поиск»

Практическим итогом проекта стало:

- создание видео- и фонотеки, фотоархива, свидетельств жителей села об его истории;

- создание летописи села Тургеневка;

- выступление перед ученическо-педагогической и родительской аудиторией с презентацией проекта исследовательской работы.

Планы на будущее:

- Продолжение сбора материала по истории села.

- Создать Книгу Славы тургеневцев – участников Великой Отечественной войны.

Мы очень любим свой аул Турген. Гордимся именами наших земляков, радуемся, что и мы — тоже частичка тургенского народа.

- А сейчас, ребята, нарисуйте любимое вами место в поселке.

Выставка лучших работ.

Итог

- Что нового вы узнали? Каким вы видите наше село через лет 10-15?

Какой быть тургеневской земле, зависит от нас, его жителей. И тургеневцы, добрые, предприимчивые, гостеприимные и трудолюбивые, делают все, чтобы район хорошел и развивался. И я думаю, у него – прекрасное будущее.

Много на свете удивительных, неповторимых мест, чудесных сел и городов, но нет милее сердцу края твоей судьбы. Необъяснимо притягательны тихие улочки. Кирпичные и деревянные домики, скверы, парки и палисадники, образующие общую живописную панораму нашего любимого села.

Любят тургеневцы свой край. Село приобретает новый облик, благоустраивается и хорошеет из года в год.

Каким быть нашему селу и краю, зависит от нас, от нашей веры в наши силы, от нашего труда, а знание истории края его жителям позволяет правильно оценить настоящее, строить планы на будущее, так как история имеет свойство повторяться.

Разработка внеклассного мероприятия по программе «Рухани жаңғыру» (подпрограмма «Рухани қазына»)

*Автор: Францкевич Наталья Павловна,
учитель начальных классов и музыки,
ГУ «Новоалександровская средняя школа»,
Аршалынский район Акмолинская область*

Музыкально-литературная гостиная

Тема: «Домбра – душа казахского народа»

В ходе мероприятия учащиеся начальных классов расширят знания о казахском народном инструменте – домбре, прочтут стихотворения о домбре, исполнят песни и танцы.

В мероприятии принимают участие преподаватель по классу домбры Иманмусаева А.С и учащиеся детской музыкальной школы по классу домбры.

Мероприятие сопровождается показом слайдов по теме, видеофильма «Процесс изготовления домбры».

Цель: развивать у учащихся интерес и уважение к традициям и к культуре казахского народа.

Ресурсы: домбра, интерактивная доска, слайды, рисунки и поделки учащихся.

Ход мероприятия

1. Вступление.

Ведущий:

Гость радуется песенному гулу

Не ведая ни грусти, ни хандры

У нас, дружок, не сыщешь ни аула,

Ни даже дома без ... (домбры).

На фоне звучания кюя Курмангазы «Сарыарка»

Ученик. Из аула в аул кочевали певцы-акыны, принося с собой радость и веселье. Там, где появлялся акын, исчезали грусть и печаль. Домбра – одна из любимых музыкальных инструментов у казахского народа. Путешественники часто брали домбру с собой в дорогу, она им помогала в пути, юноши соревновались в пении, а девушки танцевали под её волшебные звуки.

Невозможно представить наши бескрайние степи без прекрасной мелодии, без домбры.

2. Основная часть

Ведущий: Что мы знаем о том, как появилась домбра?

Об этом существуют легенды, народом созданы сказки.

Инсценировка легенды «Аксан-Кулан» (сопровождается показом слайдов).

«Аксак кулан» легенда

Действующие лица: ведущий, хан, музыкант-домбрист, слуги хана.

Кетбуга – легендарный музыкант, певец, кюйши. Его имя связано с известным кюем и легендой «Аксак кулан». В далекие времена в бескрайних казахских степях жил музыкант по имени Кетбуга. Он сочинял прекрасные мелодии и искусно исполнял их на домбре. Однажды на землю казахов налетели, как саранча, бесчисленные орды Чингиз хана, превращая в пепел белые города, разоряя аулы, убивая всех, кто им сопротивлялся. Был у Чингиз хана сын Жошы, как две капли воды похожий на своего отца. Любимым занятием Жошы была охота. В те времена в казахских степях водилось много куланов – диких коней. Быстры как ветер были те куланы. Однажды на охоте Жошы заметил Аксак Кулана (Хромого кулана), рядом с которым пасся маленький куланенок. Предвидя легкую добычу, ханский сын погнался за ними. Быстро бежал Аксак Кулан, хотя и был хромым, но куланенок едва поспевал за ним. Прицелился ханский сын и выстрелил в куланенка. Как вихрь налетел Аксак кулан на ханского сына и выбил его из седла. Это была последняя охота Жошы. Долго ждал Чингиз хан своего сына, но сын не возвращался.

Тогда он грозно сказал слугам: «Если кто-нибудь принесет мне плохую весть о сыне, я залью ему в глотку расплавленным свинцом».

Слуги хана долго бродили по степи в поисках Жошы. И уж было отчаялись, как вдруг увидели его бездыханное тело. Испугалась ханская свита.

Что теперь делать? – Никто не решался явиться к хану с черной вестью. И тут вдруг они услышали звуки печальной мелодии. Это домбрист Кетбуга оплакивал горькую участь своего народа. Обрадовались ханские слуги?

Вот кто спасет нас! И приказали Кетбуге рассказать хану о смерти сына. Ни слова не сказал Кетбуга хану, а только заиграл на домбре. И понял Чингизхан музыку домбры, понял, что потерял сына. Но как расправиться с домбристом за черную весть – ведь он не сказал, ни слова! Приказал тогда хан казнить... домбру. Повелел он палачу залить ее расплавленным свинцом. Заплакал Кетбуга. Жалко было ему расставаться со своей подругой. С тех пор живет в народе эта легенда – о быстром как ветер Кулане и о домбре, которая погибла, но спасла своей музыкой жизнь другу кюйши Кетбуге.

Ведущий: Теперь понятно, почему поэт обращается к домбре:

О домбра, почему твоя песнь грустна?

Грудь твоя забытых преданий полна.

Лишь рукою коснусь я упругих струн,

Зазвучит вековая боль, старина.

Исполнение кюя «Аксак кулан» (Преподаватель по классу домбры Аршалаынской ДМШ - Иманмусаева А.С.)

Знакомство с изготовлением и устройством домбры - показ видеоролика

«Процесс изготовления домбры» (https://www.youtube.com/watch?v=3_nnCbF2rsQ)

Ученик

На волшебной домбре күй сыграю я,
Пусть не угасает музыка моя.
И для вас с домброй моею танцую я,
Пусть чарующей музыкой күй
Наполнится степь золотая.
Исполняется танец с домбрами

Ведущий: Многие замечательные музыканты вышли из народа, они сочиняли мелодичные песни и күйи, которые летели по всей необъятной степи. Одним из таких музыкантов, мелодия которого, как ветер, проносится над степью, является Курмангазы Сагырбаев.

Знакомство с биографией композитора (слайдовая презентация)

В исполнении домбрового ансамбля учащихся филиала Аршалынской детской музыкальной школы звучит күй Курмангазы «Сарыарка».

Ученик: Я вам пою про мою домбру,
Как дружно я с нею живу.
Каждый день домбру свою в руки бери
И в танце радостно кружись.
Ты домбра моя, любимая домбра,
Звуки чудные меня.

Исполнение песни «Домбырасыз сән қайда» - вокальная группа учащихся.

Ведущий: Домбре, народной любимице, посвящено много стихотворений. Одно из таких стихотворений написал известный казахский поэт Сакен Сейфуллин. Называется оно «Домбра».

Ученик читает стихотворение С. Сейфуллина «Домбра» на фоне күй Курмангазы «Кішкентай».

Ведущий: Домбра – это часть жизни, часть души каждого казаха. Она то радуется своей мелодией, то грустит, то смеется, то рыдает.

Ученик: Звени, моя домбра, звени!
Живи, моя домбра, живи!
Звучи всегда, года, века!
Звучи навеки, навсегда!
Пусть в каждом доме, в каждой семье
Все и всегда поклоняются только тебе!

Звучит күй «Балбырауын» – Курмангазы (выступление ансамбля домбристов филиала Аршалынской ДМШ. Руководитель Иманмусаева А.С).

Ведущий: Завершить праздник домбры мы хотим подведением итогов выставки рисунков и поделок на тему «Домбра» (авторам рисунков и поделок вручаются призы).

Внеклассное мероприятие по программе «Рухани жаңғыру» в рамках проведения декады предметов естественно-математического цикла

*Автор: Аленова Галия Альбековна,
учитель биологии и химии Таманского
комплекса школа-ясли-детский сад,
Района Магжана Жумабаева
Северо-Казахстанская область*

«Горжусь тобой, мой Казахстан»

Оборудование: Физическая карта Казахстана, интерактивная доска, презентация.

Подготовительная работа: учащиеся готовят проекты по темам: «Химическая промышленность Казахстана», «Полезные ископаемые и их месторождения в Северо-Казахстанской области», «Развитие отраслей химической промышленности в районе Магжана Жумабаева», «Источники химического загрязнения и способы защиты окружающей среды».

Вступление учителя: Цель сегодняшнего мероприятия - ознакомление с химической промышленностью Казахстана являющейся условием стабильного развития экономики страны. На конкретных примерах вы убедитесь в многообразии химической продукции выпускаемой казахстанскими предприятиями, и если в конце нашей встречи вы почувствуете гордость за нашу страну, область и район и сопричастность к процессам происходящих в экономике, значит встреча наша прошла плодотворно.

Для того чтобы наше общение прошло в интерактивном режиме предлагаю разделить на 3 команды. Вопросы для вас будут предложены в ходе беседы. Так что будьте предельно внимательны.

Итак, слово предоставляется нашим сегодняшним гидам.

1 ученик: Химическая промышленность включает в себя производство продукции из углеводородного, минерального сырья путем его химической переработки. Основная задача химической промышленности – переработка и превращение нефти, природного газа, угля, руд, минералов а также воды, воздуха в разнообразные продукты. Химизация народного хозяйства -условие повышения эффективности производства и качества работы во всех сферах деятельности человека (показ слайда).

Одно из главных богатств Казахстана - это его полезные ископаемые. По оценке ученых ведущих стран мира Казахстан занимает шестое место в мире по запасам природных ресурсов, хотя еще не может использовать это преимущество с наибольшим для себя эффектом, а разведанные недра Казахстана оцениваются примерно в 10 триллионов долларов США.

2 ученик: Казахстан располагает богатыми природными ресурсами, о чем свидетельствует то, что из 110 элементов таблицы Менделеева в его недрах выявлены 99, разведаны 70, но пока извлекаются и используются 60 элементов. Казахстан - одна из богатейших стран мира по запасам нефти, газа, титана, магния, олова, урана, золота и других цветных металлов. В мировом масштабе Казахстан уже сейчас является крупнейшим производителем вольфрама, а по его запасам занимает первое место в мире, второе - по запасам хромовых и фосфорных руд, четвертое - свинца и молибдена, восьмое - по общим запасам железной руды (16,6 миллиардов тонн) после Бразилии, Австралии, Канады, США, Индии, России и Украины.

Вопрос : Какие основные месторождения углеводородов, минералов вы можете назвать используя карту Казахстана?

Готовим свой проект

1 группа: В Казахстане сегодня известно 14 перспективных бассейнов, расположенных практически по всей его территории, где пока разведаны только 160 месторождений нефти и газа, а извлекаемые запасы нефти составляют 2,7 миллиарда тонн. Однако не все эти месторождения, не говоря о целых бассейнах, эксплуатируются, а в случае их умелого использования и эксплуатации Казахстан по своему нефтяному потенциалу не уступал бы Саудовской Аравии, Кувейту, Объединенным Арабским Эмиратам.

Важно уметь приводить факты. Съемки последних лет из космоса, а также наземные исследования позволяют предположить, что главные действующие в Западном Казахстане нефтяные месторождения у берегов Каспийского моря - Тенгиз, Прорва, Каламкас, Каражанбас - всего лишь «окраина» мощной нефтяной залежи, ядро которой находится в северной части Каспийского моря, где общие запасы оцениваются очень внушительными размерами - 3-3,5 миллиарда тонн нефти и 2-2,5 триллиона кубометров газа.

Однако главным ресурсом РК были и есть горючие полезные ископаемые, а именно уголь. Основные места добычи угля располагаются в Центральном Казахстане. Наиболее известен Карагандинский угольный бассейн, раскинувшийся на территории степи Казахский мелкосопочник.

Вторым по значимости является Экибастузский угольный бассейн.

Всего в Республике найдено более 300 месторождений и разрабатываются 10 угольных бассейнов.

Коксующийся уголь, добываемый в РК, обладает высоким качеством, благодаря чему ценится на родине и за рубежом.

Развитие металлургии в Республике было бы не возможным без рудных полезных ископаемых. Месторождения железа в Казахстане сосредоточены на севере. Самые богатые и развитые — Качарская и Соколовско-Сарбайская залежи.

Практически все природные запасы хрома Республики обнаружены в Мугоджарских горах, в Кемпирсайских и Донских месторождениях.

Марганцевые ресурсы Казахстана добывают в центральных областях. Самыми крупными признаны Атасуская и Жездинская залежи.

Как и хром, основную массу никеля добывают в Мугоджарских горах на западе Республики. В центральных и северных районах есть около 50 богатых месторождений, которые активно разрабатываются геологами.

Природные ресурсы Казахстана, называемые полиметаллами, содержат ценные медные соединения, а также вкрапления цинка, свинца, золота, серебра. Эти минеральные ресурсы Казахстана добываются на Рудном Алтае и в Текели.

Золото в Казахстане обнаружено почти в 200 месторождениях. В основном они находятся на востоке и северо-западе РК. Небольшие залежи есть также в Центральном Казахстане и на северо-востоке страны.

Месторождения меди в Казахстане славятся на весь мир. 92% медной руды экспортируется за границу. Самые богатые места добычи сосредоточены в центральной части Республики вблизи Жезказгана

Вопрос: Какими полезными ископаемыми богата Северо-Казахстанская область и где расположены их месторождения?

2 группа: Работы, проведенные в Казахстане в течении 1960-1974 гг. выявили на территории нашей области месторождения различных металлов и других полезных ископаемых. Месторождения минерального сырья и рудопроявления размещены неравномерно.

На территории СКО полностью или частично располагаются Ишимская, Володарско-Атансарская, Орлиногорская, Кзылтусская, Чкаловская, Аксусская и др. рудные зоны, в которых размещены почти все разведанные месторождения золота, редких элементов и других металлов. Рудные зоны, разломы и узлы являются частью крупной Северо-Казахстанской редкоэлементно-золоторудной области. Многие районы этой области еще недостаточно хорошо изучены и перспективы их еще не раскрыты. Одна из причин - отсутствие средств финансирования, в связи с этим возникает проблема поиска инвесторов.

Уран – радиоактивный металл, сырье для производства атомной энергии. В области сосредоточена четвертая часть (23,7%) республиканских запасов урана. Основная масса его сосредоточена на юго - западе области в пределах трех месторождений: Косачинского, Грачевского и Викторовского. На юго-востоке области располагается месторождение Семизбай . уран имеется также в районе г. Сергеевки, с. Орлиногорска Тайыншинского района.

Олово - цветной металл. С древнейших времен он используется человеком как в чистом виде, так и в сплавах. В настоящее время олово применяется при изготовлении бронзы, баббита, припоя, легкоплавких сплавов, белой жести для консервных банок. Почти две трети (66,3 %) республиканских запасов олова находится в Сарымбетском месторождении. Руды здесь комплексные, попутчиками являются вольфрамит, редкие элементы ниобий, цирконий и другие. Месторождение имеет республиканское значение.

Титан - легирующий металл. Малый вес, значительная температура плавления (17250), высокие механические и антикоррозионные свойства обусловили широкое применение этого элемента в промышленности, в металлургии как раскислитель и легирующий металл при производстве особо прочных сталей. Двуокись титана используется при производстве

высококачественных белил, эмалей и др. целей. В зоне гипергенеза минералы титана - ильменит и рутил устойчивы и могут образовывать промышленные россыпи. Ценность россыпей значительно повышается, если попутно добывается минерал цирконий - один из лучших легирующих металлов для высококачественных инструментов, реактивных двигателей. Его окись (температура плавления около 30000) используется как особо стойкий огнеупор. Запасы титано-циркониевых руд имеются в Тайыншинском районе. Они образуют Обуховскую группу, состоящую из трех обособленных россыпей прибрежно-морского типа - Обуховской, Летовочной и Славянской, содержащих 12,5% общереспубликанских запасов титана.

Вольфрам - легирующий металл, применяется для изготовления специальных сталей, броневых плит, различных сплавов с никелем, кобальтом и др. Вольфрам - единственный металл, сохраняющий свои качества при высоких температурах, в связи с этим его используют при создании космических кораблей и космических аппаратов. Поэтому вольфрам иногда называют «звёздным металлом». Он используется также для изготовления вольфрамовых нитей электрических ламп. Все запасы шеелитовых руд составляют 3,1% от республиканских и сосредоточены на месторождении Баян Айыртаусского района. Месторождение комплексное, попутчиками вольфрама являются молибден и др. металлы.

Золото - валютный металл, используется также для изготовления ювелирных изделий, в зубоврачебном деле, в различных точных приборах, в качестве катализаторов. Золотодобывающие объекты Байлюсты, Домбралы, Сев. Байлюсты расположены на юго-востоке области. Имеющиеся в области запасы составляют 3,1% общереспубликанских.

Предположительно имеются залежи золота у с. Явленка Есильского района.

Полиметаллы - это прежде всего руда на свинец и цинк. Из них особенно важное значение имеет свинец. Он применяется в атомной технике, для изготовления пластин аккумуляторов, для бронирования кабелей, изготовления сплавов, в рентгентехнике и др. Цинк применяется для оцинковывания, в сплавах, изготовлении труб, листов и т. д.

В области довольно часто встречаются рудопроявления металлов, особенно в Марьевском рудном районе- Ефимовское месторождение

Медь - первый металл, который человек начал использовать около 4500 лет до н. э. и в настоящее время он и многочисленные его соединения применяются во многих отраслях народного хозяйства. В области известно несколько рудопроявлений меди. Одно из них Имантаусское, где все еще сохранились древние горные выработки. Оно недостаточно исследовано, перспективы не ясны. Имеется также Чкаловское перспективное рудопроявление меди с никелем.

Железо - черный металл, используется в металлургии, в химических лабораториях и т. д. В области в отдельных её районах встречаются рудопроявления этого металла. Их них перспективным является Никольско-

Бурлукское, расположенное в Айыртаусском районе. Оно связано с осадочной сидеритовой рудой, содержащей кроме железа золото и др. элементы.

Неметаллические полезные ископаемые объединяют строительные материалы (естественные строительные камни, гравий, пески, глины и др.); горнорудное неметаллическое сырье (слюды, асбест) и химическое минеральное сырье. На территории области разведано 105 месторождений таких минеральных ресурсов. Из них наиболее распространены строительные материалы.

Строительные материалы. Запасы строительных материалов в области практически неисчерпаемы.

1. Строительные камни, которые после распиловки могут быть использованы в качестве облицовочных плит, ступеней, брусчатки, бордюрного и другого штучного камня или после их размельчения в виде щебня. Щебень можно получать и из вскрышных пород при добыче других полезных ископаемых. На территории области имеется несколько месторождений строительного камня. В районе Шал акына и Есильском районах располагаются Жамансопкинское и Ольгинское месторождения гранитов, Сергеевское месторождение грейзенов и Орнекское - порфиристов. Граниты, кварциты, гнейсы и др. имеются также на территории Айыртаусского и других районов. Мраморная крошка известна у с. Пушкинское Есильского района.

2. Горные породы, используемые для получения искусственных строительных материалов, таких как кирпич, керамзит, строительно-воздушная известь.

Суглинки и глины - сырье для получения кирпича. В области имеются десятки месторождений такого сырья, они известны во всех районах области, в их числе Петропавловское, Затонское, Николаевское и другие месторождения.

Пески для бетона, силикатных изделий, для кладочных и штукатурных работ образуют Новопавловское, Боголюбовское, Новоникольское месторождения в Кзылжарском районе. Имеются такого назначения пески и в других районах области.

Известняк Соколовского месторождения, расположенного в 5 км западнее от пос. Соколовка на правом берегу р. Нижний Бурлук путем обжига используется для получения строительно-воздушной извести.

Горнорудное металлическое сырье.

Вермикулит - продукт изменения темных слюды. Из смеси обожженного вермикулита с жидким стеклом, огнеупорной глиной и цементом получают экспериментальные плиты, перспективные для использования их в строительной промышленности. В Айыратусском районе, в 35 км к юго-западу от г. Кокшетау, расположены 4 массива, где среднее содержание апатита - 8-10%. Залежи апатитов прослеживаются до глубины 600-800 м. С ними связано единственное в республике Дубравское месторождение апатита - сырья для получения фосфорных удобрений.

В коре выветривания этих пород широко развит вермикулит, запасы которого достигают 21 млн. т. Значительная их часть сосредоточена на Красномайском и Барчинском месторождениях.

Асбест - тонковолокнистые минералы, обладающие способностью расщепляться на тонкие и прочные волокна. В зависимости от длины волокон асбест применяется для производства пряжи, тканей фильтров, шифера, теплоизоляционных и др. материалов. В области разведано пока одно Ялтинское месторождение асбеста.

Вопрос: Какие перспективы развития отраслей химической промышленности в нашем районе?

3 группа: Наш район развивает в основном сельскохозяйственное производство. Но так как прогнозные ресурсы нефти Северо-Казахстанской области оцениваются в 65 млн. тонн, газа - в 24 млрд. м³, то мы считаем, что определенная доля этих ископаемых приходится и на наш район.

Так как имеются тектонические структуры, благоприятные для скопления нефти и газа, то можно предположить что на территории района Магжана Жумабаева такими структурами являются локальные поднятия Рязкинское и Октябрьское, которые в дальнейшем можно будет разрабатывать. Насколько это выгодно, покажет время.

Глины Булаевского, Молодежного месторождений района используются для получения керамзита - искусственного легкого заполнителя.

Создать предприятие планируется в городе Булаево района Магжана Жумабаева, где проходит Уфимский нефтепровод. Первоначальная мощность предприятия на первом этапе его эксплуатации позволит переработать в год до 5 млн. тонн нефти. В будущем предполагается, что мощность переработки доведут до 10 млн. в год. На строительство завода планируется вложить около 2 млрд. долларов. Строительство нефтеперерабатывающего завода с участием инвесторов из Словении и Китая планируется еще в двух городах Казахстана.

Для дальнейшей геологической разведки и добычи полезных ископаемых нужны инвесторы. О необходимости привлечения иностранного капитала для развития нашей промышленности говорил в своем Послании Н.А.Назарбаев.

1 ученик: Химическая промышленность является одной из центральных отраслей современной мировой экономики, в том числе и Казахстана.

Химическая промышленность отличается от большинства других отраслей рядом особенностей: возможностью создавать новые материалы не существующие в природе с определенными свойствами, что востребовано в космической технике и строительстве, фармацевтической, пищевой и легкой промышленности; имеет обширную сырьевую базу(один продукт можно получить из разных видов сырья), дает возможность комплексной переработки сырья и получения разнообразной продукции(из одного вида сырья можно получить разные продукты) (показ слайда).

Вопрос : Что является сырьем для химической промышленности?

Сырьем для химической промышленности являются полезные ископаемые. Назовите их .

Ответ: Сырьём для химической промышленности являются полезные ископаемые (каменный и бурый уголь, нефть, каменная и калийная соли, фосфориты, мел, известняки, сера и некоторые другие). Кроме того, в

химической промышленности используются отходы чёрной и цветной металлургии, пищевой и лесоперерабатывающей промышленности.

Вопрос : Что называют кровью химии? Где она используется?

Ответ: Серную кислоту применяют: для получения различных минеральных кислот и солей; в производстве химических волокон, красителей, дымообразующих веществ и взрывчатых веществ; в нефтяной, металлообрабатывающей, текстильной, кожевенной и др. отраслях промышленности. в производстве минеральных удобрений; как электролит в свинцовых аккумуляторах; Самый крупный потребитель серной кислоты — производство минеральных удобрений (показ слайда).

2 ученик: Ежегодно населения планеты увеличивается примерно на 78 млн. человек. И одной из глобальных проблем человечества является обеспечение его продовольствием. Решение в эффективном выращивании сельскохозяйственных культур. А эффективность, в свою очередь, обеспечивается за счет внедрения новых технологий, способов организации труда и агрохимии. Одним из факторов, влияющих на рост объемов производства сельскохозяйственных культур является плодородие почвы.

Знаете ли вы, что 1 см почвы создается примерно за 250-300 лет, а исчезает за 3 года.

Производство минеральных удобрений в Казахстане составляет 20% от химической промышленности, являясь наиболее конкурентоспособной отраслью химической промышленности на внутреннем и внешнем рынках.

Казахстанские аграрии могут положиться на производителей удобрений: потребности в фосфорных удобрениях покрыты полностью, в азотных - на 58%.

Экспорт азотных удобрений вырос на 70%.

На сегодняшний день одним из основных недостатков отечественного производства минеральных удобрений является отсутствие широкого ассортимента минеральных удобрений. (показ слайда)

Вопрос: Какие отрицательные моменты есть в использовании минеральных удобрений?

Стихотворение - подсказка

С полей страны своей родной, прогнать сорняк мечтая,

Трудился химик молодой, покоя, сна не зная.

И после многих лет труда открыл он пестицид.

Узнав о нем, вздохнули все, устав полоть поля,

Не проявила радости лишь наша мать Земля.

Весною ранней тракторист внес ядохимикат,

Да так небрежно, что потом и сам он был не рад.

Замолкли птицы, на лугах кузнечик не трещит,

И в речке рыба не плеснет, все больше тихо спит.

Мораль всей притчи такова: все делай ты с умом,

Сжигая мусор, оглянись, не сжег ли ты свой дом!

1 ученик: Производство синтетического каучука первоначально было привязано к сырью (спирт, получаемый из пищевого сырья – картофеля, зерна)

и к потребителю (автомобильной промышленности). Сейчас все заводы работают на нефтегазовом сырье (показ слайда).

Пластмассы и синтетические смолы вырабатывают на производствах, входящих в состав нефтехимических комбинатов или азотнотуковых заводов (показ слайда).

Производство химических волокон (вискозное ацетатное лавсан, нейлон, капрон, спандекс) характеризуется высокой водо- и энергоёмкостью. Для производства 1 т волокон требуется 6000 м³ воды и 16-19 т условного топлива. Факторы размещения: основные центры отрасли тяготеют либо к районам текстильной промышленности, либо к районам развитой нефтехимии.

Бытовая химия Парфюмерия Фармацевтика Фотохимия (показ слайда).

- Костанай – искусственное волокно;

- Шымкент – шины, резина, фармацевтические препараты;

- Темиртау – синтетический каучук (показ слайда).

- Фосфорные удобрения – Тараз, Шымкент;

- Соли – Павлодарская и Кызылординская области;

серная кислота – Жезказган, Балхаш, Усть-Каменогорск, Актобе, Тараз (показ слайда).

2 ученик: В наше время важными отраслями науки является, как органическая, так и неорганическая химия. Каждый год в этих сферах происходит множество научных открытий и промышленных переворотов.

В нашей стране на сегодняшний день динамично развиваются следующие направления химической промышленности:

1. Нефтехимия, развитие данной отрасли позволяет увеличивать долю экспорта в зарубежные страны продуктов нефтеперегонных заводов.

2. Производство удобрений для сельских и фермерских хозяйств.

3. Фармакологическая промышленность, самое востребованное и перспективное направление в современном мире и Казахстане

Вопрос: Что необходимо для успешного развития производства?

Обсуждаем факторы развития производства

Ответ: Для химического производства необходимо сырье, оборудование, а еще важное условие – это люди. Вернее, специалисты своего дела.

Защищаем проект

Многим из нас химия в школе кажется предметом, который никогда не понадобится нам во взрослой жизни. Однако представителям множества профессий знания в области химии просто необходимы.

Неинтересных профессий не бывает

Химики нужны в нефтедобывающей, нефтеперерабатывающей, военной, пищевой и непосредственно химической промышленности, производстве лаков, красок и пластмасс, черной и цветной металлургии, машиностроении, производстве косметики, сельском хозяйстве и многих других сферах. Без знаний в области химии не могут обойтись представители ни одной медицинской специальности (показ слайда).

Однако производство таких нужных человеку продуктов химической промышленности, как металлы, пластмассы, серная кислота, аммиак, сода,

этилен, нефтепродукты и многие другие, сопровождается загрязнением окружающей среды различными вредными веществами (отходами).

Вопрос: что является источником загрязнения окружающей среды и как уменьшить их влияние?

3 группа: Источниками такого загрязнения являются прежде всего тепловые электростанции, предприятия черной и цветной металлургии, горнодобывающей промышленности, химические заводы, предприятия для сжигания мусора, автомобильный транспорт. Они выбрасывают в мировой воздушный океан - атмосферу, которая не знает государственных границ — такие опасные для жизни и здоровья людей, животных и растений вещества, как оксиды углерода, азота и серы, соединения металлов, хлора, различную пыль и др.

Шлаки металлургических производств и отвалы горнодобывающей промышленности занимают большие площади плодородной пахотной земли. А сколько природной воды становится непригодной для питья и жизни населяющих ее живых организмов из-за сливаемых в нее промышленных и бытовых сточных вод.

Поэтому химия — это не только благо, это и химическое оружие, и загрязнение окружающей среды, и озоновые дыры, и повышенное содержание нитритов и нитратов в продуктах питания, и ряд других проблем.

Виновны в этих бедах люди, использующие достижения химии во вред себе и нашему общему дому — планете Земля. Делают они это иногда не сознательно, часто просто от химической неграмотности.

Строительство очистных сооружений, рекультивация отвалов, установка фильтров- все это ведет к улучшению состояния окружающей среды.

Теперь нам понятно, почему так важно современному человеку знать и правильно использовать достижения современной химии.

Заключение. Мы по праву можем гордиться тем, что наша страна ,область и район имеют достижения в развитии химической промышленности, у нас есть возможность получить профессии, связанные с химией для того, чтобы внести свой вклад в экономику Казахстана.

Рефлексия: что нового вы узнали в ходе встречи? Сможете ли вы теперь использовать новые факты о развитии химической промышленности в Казахстане ,области, своего района на уроках географии, истории?

Поделитесь своим мнением .

Подведение итогов.

**Региональный опыт проведения мероприятий в рамках проекта
«Айналага кара» («Жизнь аула», «Жизнь города»).**
Акмолинская область

СОГЛАСОВАНО

Руководитель управления
образования Акмолинской области

_____ Жунусов Т.Т.

«_____» _____ 2018 год

УТВЕРЖДАЮ

Директор

Областного центра детско-
юношеского туризма, краеведения и
экологии при управлении образования
Акмолинской области

_____ А.Умурзаков

«_____» _____ 2018 год

ПОЛОЖЕНИЕ

о проведении социальных инициатив «Бір апта ауылда»
в рамках реализации подпроекта «Айналага кара»
подпрограммы «Тәрбие және білім»
программы «Рухани жаңғыру»

1. Цель и задачи

Цель социальных инициатив «Бір апта ауылда» состоит в расширении представлений учащихся о развитии сельского сектора Акмолинской области в системе социально-экономической, промышленной, образовательной и досуговой деятельности.

Задачи:

- развитие духовно-нравственного, патриотического, эстетического воспитания учащихся, формирование аспектов бережного отношения к окружающей среде, объектам культурного наследия;
- знакомство с деятельностью крупных сельхозформирований, организаций образования (ТиПо, ВУЗы), объектами культурно-исторического наследия Акмолинской области (музеи, выставочные залы);
- установление прочных связей между городом и селом.

2. Организаторы:

ГККП «Областной центр детско-юношеского туризма, краеведения и экологии» при управлении образования Акмолинской области.

3. Время и место проведения:

Социальные инициативы «Бір апта ауылда» пройдут с 25.06.2018г. по 30.06.2018 г. в Бурабайском районе.

4. Участники:

К участию в подпроекте допускаются желающие из числа учащихся 9-11 классов общеобразовательных школ городов Акмолинской области.

5. Стейкхолдеры и социальные партнеры:

ТОО «Есиль-Агро» (с.Кенесары Бурабайский район), этноауыл «Жайлау» (ТОО «Бурабай Даму»), колледж индустрии туризма и сервиса г.Щучинск, высший колледж г.Щучинск, ТОО «Круиз», ГНПП «Бурабай», музеи Бурабайского региона.

6. Финансирование:

Расходы, связанные с организацией и проведением, питанием и проживанием участников мероприятия производятся из бюджетных средств, предусмотренных на реализацию подпроекта «Айналага кара» подпрограммы «Тәрбие және білім» программы «Рухани жаңғыру».

Расходы по проезду участников к месту проведения мероприятий и обратно, проживание и питание руководителей делегаций производятся за счет средств командирующей стороны.

7. Порядок и сроки подачи заявок:

Заявки с указанием ФИО, даты рождения, класса, школы, заверенные печатями направляющей организации, выписка из приказа о командировании для участия в проекте подаются не позднее, чем за 5 дней до старта проекта в Областной центр детско-юношеского туризма, краеведения и экологии по адресу: г. Кокшетау ул. Елемесова 45, тел./факс: 8 (716 2) 25 67 23. e-mail: astyr2005@mail.ru. За справками обращаться в оргкомитет по моб.т.: 8 778 688 32 25, в8 7162 25 67 23 (Толуспаева Л.К.)

У сопровождающего делегации должны быть следующие документы: доверенность, копии свидетельства о рождении или удостоверения личности детей, медицинские справки о состоянии здоровья, справки об отсутствии инфекционных заболеваний (на каждого участника).

Программа мероприятий в рамках проекта

«Бір апта қалада»

31.10 - заезд участников до 18.00 в г.Кокшетау («Білім инновация лицейі», ул.Акана сері, 20).

18⁰⁰-19⁰⁰ – ужин

19³⁰-21³⁰ – посещение русского драматического театра

21³⁰-22⁰⁰ – подготовка ко сну

22⁰⁰- отбой

01.11 – 8⁰⁰-8³⁰ –подъем

8³⁰-9³⁰ –завтрак

9³⁰-13⁰⁰ – обзорная экскурсия по городу (посещение музеев, смотровой площадки)

13⁰⁰-14⁰⁰ – обед

14³⁰-15⁶⁰ – экскурсия в Университет им.А.Мырзахметова

16⁴⁵-18⁰⁰ – поездка в ДОЦ «Звездный»

18³⁰-19³⁰ – ужин

20⁰⁰-21³⁰ – развлекательная программа, дискотека

21³⁰-22⁰⁰ – второй ужин

22⁰⁰-22³⁰ – подготовка ко сну

22³⁰ – отбой

02.11 – 8⁰⁰-8³⁰ – подъем

8³⁰-9³⁰ – завтрак

9³⁰-13⁰⁰ – обзорная экскурсия по Боровому (посещение Музея природы г.Щучинск, поляны Абылай-хана, конного двора и т.д.)

13⁰⁰-14⁰⁰ – обед в ДОЦ «Звездный»

14³⁰-16³⁰ – посещение педагогического колледжа

16³⁰-17³⁰ – посещение научного центра ГНПП «Бурабай»

17³⁰-18³⁰ – поездка в ДОЦ «Звездный»

18³⁰-19³⁰ – ужин

20⁰⁰-21³⁰ – развлекательная программа, дискотека

21³⁰-22⁰⁰ – второй ужин

22⁰⁰-22³⁰ – подготовка ко сну

22³⁰ – отбой

03.11 – 8⁰⁰-8³⁰ – подъем

8³⁰-9³⁰ – завтрак

9³⁰-11⁰⁰ – переезд из ДОЦ «Звездный» в г.Кокшетау

11⁰⁰-12³⁰ – Посещение ТОО «Тыныс», встреча с ветераном труда

Малышенко Н.М.

13⁰⁰-14⁰⁰ – обед в столовой «Білім інновація лицеї»

14⁰⁰-15¹⁵ – посещение ТОО «НОВОПЭК».

15³⁰-17³⁰ – посещение казпедколледжа им.Мусина

18³⁰-19³⁰ – ужин в ДОЦ

19³⁰-21³⁰ – дискотека

21³⁰-22⁰⁰ – второй ужин

22⁰⁰ – отбой

04.11 – 8⁰⁰-8³⁰ – подъем

8³⁰-9³⁰ – завтрак

10⁰⁰ – отъезд из ДОЦ «Звездный» (Бурабайский район с.Катарколь)

Отчет Акмолинского областного центра
детско-юношеского туризма, краеведения и экологии

«Бір апта ауылда»

С 7 по 12 декабря состоялась серия мероприятий «Бір апта ауылда» для 50 школьников из городов Кокшетау, Щучинска, Степногорска и Атбасара. Цель мероприятий: воочию познакомиться с сельской жизнью и бытом, узнать историю, культуру нашего края, посетить хозяйства, зерновые объекты, животноводческие фермы. В составе участников - 10 ребят, состоящих на учете в ИДН.

Стейкхолдерами выступили: ТОО «Кенесары-Астык», ТОО «Есиль-Агро», Казахстанская Инновация Агро Корпорация, кх «Кумкосяк», сельскохозяйственный колледж с.Катарколь Бурабайского района, колледж Агробизнеса с.Чаглинка Зерендинский район, ТОО «Бурабай Даму», ТОО «Круиз», ДВД Акмолинской области.

Начали мы с посещения ТОО «Кенесары-Астык» с. Кенесары Бурабайского района. Генеральный директор Темиргали Валиев рассказал о истории предприятия, о задачах, стоящих перед ними сегодня. Мы получили возможность познакомиться с процессом приема и хранения зерновых и маслянистых культур на элеваторе. 30 человек из группы, ради забавы, взвесились на больших уличных электронных весах (на них взвешивают машины, груженные зерном), и выяснили, что они весят одну тонну 600 килограммов. Показали нам и лабораторию, где проводят анализы растительных культур. Ребята подержали в руках и зерно, и лен, и даже попробовали на вкус. Посмотрели как очищают и сушат зерно, каковы результаты перемола (манная крупа, мука). Экспортируют продукцию во многие страны мира; в складах мы увидели приготовленные на отправку в Афганистан мешки с мукой на два вагона. То есть участники увидели весь процесс приготовления хлеба, это было очень необычно и интересно. Наверное теперь вкус хлеба будет казаться ребятам особенно вкусным.

После этого поехали на животноводческую ферму ТОО «Есиль - Агро» с.Кенесары Бурабайского района, которая произвела большое впечатление на всех. Сопровождала нас молодая девушка, ветеринарный врач хозяйства, которая подробно рассказала о своих питомцах. Оказывается, все животные на ферме – искусственно выведенная молочная порода коров, завезенная из Венгрии. Каждая корова дает до 60 литров молока в день. Поставляется молоко и на Кокшетауский гормолзавод, и завод молочной продукции «Айна» г.Щучинск, и в Северо-Казахстанскую область. Поразили коровы своим видом (очень крупные) и дисциплиной. Мы наблюдали, как они переходили из одного помещения в другое на дойку, шли один за другим, каждая вставала на свое

место, и все это быстро, четко, у них было чему поучиться. И, наверное, впервые многие из ребят задумались о нелегком труде сельского труженика, который обеспечивает нас всех продуктами питания. Ведь именно благодаря им мы потребляем здоровую и полезную пищу.

Появилась заинтересованность к профессиям сельского сектора, и мы отправились в сельскохозяйственный колледж п. Катарколь Бурабайского района, который является одним из старейших в области, в 2018 году ему исполнится 70 лет. Помимо аудиторий с хорошим оснащением, комфортабельных общежитий, где мы побывали, у колледжа есть и подсобное хозяйство: небольшое поголовье коров, овец и кроликов. На них будущие ветеринары отрабатывают свои профессиональные навыки: учатся делать уколы, лечат животных, ухаживают за ними. Заготовкой кормов занимаются также студенты. Для нас, гостей колледжа, провели пробное тестирование, что было вообще замечательно. Ребята смогли почувствовать себя в роли абитуриентов. Тем, кто набрал хорошее количество баллов, среди них кстати были и сопровождающие педагоги, вручили сертификаты, дающие право на обучение в колледже. Хочется отметить, что колледжей, готовящих по специальности «Ветеринария» в Казахстане только два, один из них в с.Катарколь Бурабайского района Акмолинской области, другой находится в Карагандинской области. Студенты подготовили замечательный концерт, который поднял настроение всем участникам проекта, так что мы покидали стены колледжа с сожалением.

В субботу решили сделать отдых и поехали в г.Астана, совершили обзорную экскурсию по столице, посетили музей первого президента, провели незабываемо время в развлекательном центре «Хан шатыр».

Программа, конечно же, была бы неполной, если бы мы не постарались удивить участников мероприятий. Посетили мы хозяйство под названием «Кумкосяк» (Бурабайский район), где занимаются разведением лошадей и верблюдов. Ребята прокатились и верхом на лошадях, и на арбе. Попробовали свежий кумыс, верблюжий шубат.

Находясь в Боровом накануне Нового года, интересно было посетить и резиденцию Деда Мороза. Каждый участник написал письмо Деду Морозу, а в чуме шамана загадал свое заветное желание.

В Зерендинском районе селе Чаглинка расположен замечательный колледж Агробизнеса. Интересен колледж тем, что там практикуют дуальное обучение. Провели нас по мастерским и лабораториям, оснащенным самым современным оборудованием, учебным кабинетам, музеем колледжа. Особенно произвело впечатление посещение лабораторий с электрооборудованием и лабораторий агрономического сектора, где и преподаватели, и студенты много и

интересно рассказали об агрономии, о плодородии северного региона, о выращивании растений и их болезнях, под микроскопом рассматривали различные сорта пшеницы. Команда КВН колледжа выступили с интересной программой, интересные вокальные и танцевальные номера показали другие участники концерта.

Завершило мероприятие «Бір апта ауылда» посещение Казахстанской Агро Инновационной Корпорации. Это цех по сборке сельскохозяйственной техники. Исполнительный директор Абишев Чингиз Жакенович провел по цеху, показал все этапы производства и готовую продукцию: косилки, прицепы, электросборщики, бороны и многое другое. Рассказал, что оборудование на производстве современное, компьютеризированное, есть лицензионное соглашение с корпорацией «Беларусь» по изготовлению сельхозтехники. В следующем году планируют расширять производство, будут запускать еще два цеха. Тогда будет полная сборка тракторов и комбайнов.

Все участники мероприятий поделились впечатлениями о проекте, написали отзывы, эссе, у многих были коллективные работы. И мне хотелось бы закончить словами из работы делегации из города Атбасар: «Мы осознаем всю важность стоящих перед нами задач по сохранению сел, укреплению потенциала аграрного сектора. И мы сделаем все возможное для этого ради нашей горячо любимой Родины- Республики Казахстан».

«Бір апта ауылда»

В рамках программы «Рухани жаңғыру» снова реализуется республиканский подпроект «Айналаға қара». Серию мероприятий «Бір апта ауылда» мы проводили в декабре 2017 года, но в зимний период это не очень удобно, холодно и гололед, поэтому мы решили попробовать летний вариант, с проживанием в юртах рядом с животноводческой фермой. Но как всегда погода внесла свои коррективы, всю неделю продержалась дождливая погода, поэтому местом дислокации с 25 по 30 июня для 53 участников из городов Кокшетау, Степногорска, Акколя и Ерейментау стал ДОО «Звездный» в Бурабайском районе. Цель мероприятий: знакомство с сельской жизнью и бытом, историей и культурой нашего края, посещение хозяйств, учебных заведений, столицы нашего государства г.Астана. Стейкхолдерами выступили: ТОО «Есиль-Агро», колледж индустрии туризма и сервиса г.Щучинск, высший колледж г.Щучинск, ТОО «Бурабай Даму», ТОО «Круиз», ДВД Акмолинской области.

В день заезда актеры Акмолинского областного казахского музыкально-драматического театра им.Кусаинова выступили с премьерой «Опа-Топа немесе Туған күн қайда?», а вечером состоялся вечер знакомств.

Любить родину - значит жить с ней одной жизнью и радоваться, когда у нее праздник. В этот юбилейный для нашей страны год мы, конечно же, начали

свое мероприятие с посещения столицы и первым делом отправились в музей Вооруженных сил Республики Казахстан.

Музейный фонд содержит редкие и уникальные экспонаты, рассказывающие о военной истории и культуре нашего народа с древних времен по настоящее время. Уникальными являются сами экспозиционные залы: зал Вооруженных сил, зал «От древности до XIX века», зал военной истории XX в., зал оружия XX-XXI в., зал изобразительного искусства, а также атриум «История военного дела Казахстана», где представлена серия барельефов, которые свидетельствуют о прочности исторических уз, переплетающих минувшие эпохи с динамикой современных процессов в сфере обороноспособности. Барельефы отражают особенности снаряжения и видов вооружений воинов-кочевников разных исторических эпох. Также здесь есть экспозиции всех видов войск Вооруженных сил страны - Сухопутных войск, Сил воздушной обороны и Военно-морских сил.

В ходе экскурсии мы познакомились с различными видами вооружения, начиная с пистолетов, автоматов, гранатометов, пулеметов, боеприпасов и заканчивая авиационными средствами поражения XX-XXI веков. На витринах представлены пистолеты, относящиеся ко временам гражданской войны, периоду ВОВ, пистолеты, находящиеся на вооружении сейчас, спортивное оружие, боеприпасы, авиационные снаряды, противопехотные и противотанковые мины.

Затем побывали в главной мечети Хазрет Султан, расположенной на правом берегу реки Есиль рядом с Дворцом мира и согласия и монументом «Қазақ Елі». Это место символизирует духовное богатство, величие истории и единство народа Казахстана.

Посетили одно из самых необычных зданий в Астане - сферический павильон «Нур-Алем» - единственное в мире здание в форме сферы диаметром 80 метров, оснащенное двумя бесшумными ветрогенераторами.

«Нур-Алем» - это музей будущего и состоит он из 8 уровней: «Национальный павильон» (расположен в основании «Нур-Алема» на площади 5000 кв/м и разделен на две зоны: знакомство с Казахстаном и «Созидательная энергия»), «Энергия воды» (демонстрирует процесс образования энергии при помощи воды), «Кинетическая энергия» (знакомит с историческими артефактами, связанными с ней), «Энергия биомасс» (уровень представлен в виде площади с зеленой панорамой), «Энергия ветра» (можно почувствовать разные скорости ветра), «Энергия Солнца» (знакомит с разными способами ее использования с древности до современности, «Энергия космоса» (продемонстрируются научные идеи по производству энергии из космоса) и

«Будущая Астана» (представлена модель столицы 2050 года). Экскурсия по музею оставила неизгладимое впечатление у всех участников проекта.

Посещение Библиотеки Первого Президента Республики Казахстан – Елбасы не оставила равнодушным никого, ведь это – уникальный информационно-идеологический комплекс действующего Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева, выполняющий функции библиотеки, архива, музея, аналитического, культурно-образовательного и научно-исследовательского центра, обладает современной электронно-архивной инфраструктурой и уникальными информационными ресурсами, составляющими национальное культурно-историческое достояние. Пресс-служба библиотеки взяла интервью у меня, Камила Ким и Даниял Кочаганов рассказали о своих впечатлениях по поводу библиотеки.

Красива, богата Акмолинская земля. Древняя земля древнего народа. Плодородные почвы, множество рек и озер, обширные пастбища, богатые месторождения металлов, щедрые дары леса, изобилие промыслового зверя и рыбы издавна привлекали сюда людей. Удивительную неповторимость краю придают озера, реки и речушки. Боровое, Щучье, Большое и Малое Чебачье, как крупные жемчужины впаяны в ожерелье края. Замечательный экскурсовод турфирмы «Круиз» Зада, на казахском и русском языках, рассказывала об этом чудном крае. Давным –давно на месте этого горно –лесного оазиса плескалась безбрежное древнее море. В конце ледниковой эпохи в результате горно-образовательных процессов море исчезло, и ландшафт приобрел современные очертания. Под воздействием солнца, ветров и дождей в скалах, словно сложенных из гигантских плит, образовались углубление, впадины, сквозные отверстие, поэтому они приобрели причудливый и необыкновенно живописный вид. А мы, затаив дыхание, из окон комфортабельного двухэтажного автобуса вглядывались в окружающую нас красоту. Есть какая-то таинственная, притягательная сила у гранитных скульптур, созданных матушкой Природой. Стоит немного напрячь воображение, как камень «оживает». В Боровом нет памятников материальной культуры. Зато сама природа - сочетание величественных горных пейзажей, голубых зеркальных озер, хвойных лесов и лиственных рощ создала уникальные и неповторимые по красоте природные ландшафты.

А сколько радости доставила поездка в музей природы и посещение контактного зоопарка, где наряду с дикими животными, есть еще и домашние, которых можно потрогать: ягнята, козлята, гуси, утки, цыплята.

В один из дней всей группой мы совершили пешую экскурсию в один из самых живописных уголков Борового – к пещере Кенесары, расположенной на южном берегу озера Аулиеколь (протяженность маршрута туда и обратно 10

километров 500 метров). Пещера носит имя уроженца этих мест, внука Абылай Хана Кенесары Касымова, который прославился благодаря участию в восстании, выступая против присоединения казахского ханства к России.

На памятной доске слова о думах последнего хана про судьбу своего народа. К пещере, которая по размерам напоминает восьмиканатную юрту, ведут каменные ступени, а прямо перед ней расположена большая площадка с которой открывается непередаваемой красоты вид на озеро. Мы узнали множество интересных фактов из биографии народного героя, более подробно ознакомились с драматическими событиями того времени.

И конечно же, посетили животноводческую ферму ТОО «Есиль Агро», в которой содержится 1500 голов КРС голштинской породы из Венгрии. Среди молочных пород голштинцы являются самыми крупными и продуктивными. Для коров этой породы характерны легкий отел, хорошая оплодотворяемость и скороспелость. Ребята прошли по загону с крупным скотом, затем отправились к загонам с новорожденными телятами, с которыми играли, гладили их, фотографировались. Специалисты хозяйства подробно рассказали о структуре фермы, о повадках животных, о перспективах развития. Через стекло ребята наблюдали и процесс дойки, как обращаются опытные хозяйки с доильными аппаратами, как идет отбор молока, как срабатывают датчики, считывая чип коровы. Увидели мы и базу данных, где три раза в день идет информация о каждой корове, о ее надоях. Показали нам доску почета, где красуются рекордсменки по надоям разных лет.

В рамках проекта, и это немаловажное событие для ребят (в основном это учащиеся 9-11 классов) стали профориентационные мероприятия посещение учебных заведений- КГУ «Колледж индустрии туризма и сервиса» и Высшего колледжа города Щучинск.

Они получили полную информацию обо всех специальностях, реализуемых в колледжах, условиях приема, посетили учебные кабинеты и лаборатории колледжей, изучили материалы, представленные на тематических стендах. Студенты Высшего колледжа показали замечательную концертную программу.

Между поездками для ребят проводились викторины (вопросы по полученной информации на экскурсиях), туристские конкурсы (сборка и разборка палатки, умение разжечь костер), а по вечерам зажигательные дискотеки.

Проект закончился, поставленные цели достигнуты, и, самое главное, ребята, судя по отзывам и написанным эссе, остались очень довольны проведенным временем. Из работы Камила Ким из г.Кокшетау, ученицы областной специализированной школы для одаренных детей: «Это очень

нужный проект, мы узнали и поняли как жили наши предки, как они были близки природе, была жизнь без интернета и гаджетов. Увидеть красоты нашего родного края, узнать историю нашего народа, совершить поездки в Астану, побывать в Библиотеке первого Президента, совершить восхождение к пещере Кенесары, увидеть большую ферму, разные учебные заведения, жить в чудесном лагере под названием «Звездный», где действительно звездная атмосфера, звездный коллектив, звездные трапезы – это умопомрачительно. Спасибо!».

**Мероприятия
по направлению «Айналага қара»
в рамках программы «Рухани жаңғыру»
школы-гимназии № 63 г. Астана**

№	Наименование мероприятия	Сроки	Охват детей	Ответственные
1	Внутришкольный конкурс проектных работ	В течение учебного года	45	Классные руководители, МО истории, географии
2	Классные часы с приглашением почетных граждан Целиноградского района	В течение учебного года	750	Заместитель директора по ВР, классные руководители
3	Посещение ТОО АФ «Родина»	Весенние каникулы	50	Заместитель директора по ВР, классные руководители
4	Посещение музейно-мемориального комплекса «АЛЖИР»	В течение учебного года	120	Классные руководители, МО истории
5	Посещение аллеи Славы героев труда	В течение учебного года	80	Заместитель директора по ВР, МО истории
6	Посещение ТОО «Акмола Феникс» торговая марка «Куручка - Ряба»	В течение учебного года	60	Заместитель директора по ВР, педагог-организатор

План мероприятий в рамках программы «Рухани жаңғыру» по направлению «Айналаға қара» КГУ «Школа- гимназия № 26» акимата города Астаны

№	Наименование мероприятия	Сроки	Классы	Ответственные
1	Экскурсии по профориентации в учебные заведения и на производственные предприятия города.	В течении года	9-10 классы	ЗДВР. Педагог-организатор
2	Презентация: «Аулым – алтын бесігім»	Каникулярное время	5-7 классы	Вожатый, Педагог-организатор
3	Беседы по теме: «Все профессии хороши»	декабрь	1-4 классы	Кл. рук.

**Информация
по реализации Программы модернизации общественного сознания
«Рухани жаңғыру» в рамках подпрограммы
«Тәрбие және білім» за 2018 год.
Восточно-Казахстанская область**

Управлением образования Восточно-Казахстанской области в рамках реализации Программы «Рухани жаңғыру» подпрограммы «Тәрбие және білім» базового проекта «Саналы азамат» разработан подпроект «Мир профессий», в рамках которой реализуется мероприятие «Айналаға қара».

Это социальная практика для учащихся, проживающих в сельской местности – «Қала тынысы» и социальная практика для учащихся, проживающих в городской местности – «Ауыл тынысы»

Цели и задачи подпроекта «Айналаға қара»:

- реализация поручений Главы государства, стратегических документов МОН РК;
- выработка у школьников профессионального самоопределения в условиях свободы выбора сферы деятельности, в соответствии со своими возможностями, способностями и с учетом требований рынка труда;
- оказание профориентационной поддержки учащимся в процессе выбора профиля обучения и сферы будущей профессиональной деятельности.

Сроки реализации проекта: 2018-2022 годы.

Областным центром дополнительного образования и физической культуры управления образования Восточно-Казахстанской области разработана Концепция реализации данного подпроекта, определены сроки проведения экскурсий, целевые группы из городов и районов области, составлена квота, написаны письма в районные и городские отделы образования о направлении на экскурсии детей из социально-уязвимых слоев населения в возрасте 14-16 лет, написаны письма руководителям промышленных предприятий и крестьянских хозяйств ВКО об оказании содействия в проведении экскурсий на предприятия, составлен график посещения объектов. Финансирование мероприятия осуществлялось МИО и областным бюджетом.

С июня по август месяц 2018 года были проведены занятия-практикумы и экскурсии на промышленные предприятия Восточного Казахстана.

Дата проведения:

I поток – 18-19 июня 2018 года

II поток – 16-17 июля 2018 года

III поток – 31 июля-1 августа 2018 года

Место проведения: Промышленные предприятия и крестьянские хозяйства Восточно-Казахстанской области

Общее количество участников: 184 человека

Участники: Учащиеся из социально-уязвимых слоев населения в возрасте 14-16 лет.

Ожидаемый результат: Организация и проведение экскурсий на предприятия; посещения дней открытых дверей учебных заведений, помощь в осознанном выборе профессии.

Первый поток экскурсии – учащиеся общеобразовательных школ посетили крупные предприятия города и области, такие как: «АзияАвто», пожарную часть Глубоковского района и аграрно-технический колледж п. Белоусовка Глубоковского района.

Участники второго потока посетили ТОО «Бобровка плюс» (Глубоковский район, п. Бобровка), пожарную часть №8 (г. Усть-Каменогорск), ТОО «Казцинк», АО «Кэмонт», Усть-Каменогорский политехнический колледж.

Третий поток экскурсии был направлен для посещения ТОО «Казцинк», войсковой части №5518, технологического колледжа п. Верхберезовка, АО «Кэмонт».

Ребята с большим интересом посещали данные объекты. Их очень впечатлили экскурсии на промышленные предприятия – технологический процесс производства, применение новых технологий, посещение музеев, а также работа кинологов, автоматизированные доильные аппараты, учебно-практические лабораторные кабинеты учебных заведений и др.

Всем учащимся были вручены бейсболки и футболки с надписью «Рухани жаңғыру», в память о проведенной экскурсии.

В течение всего периода реализации подпроекта «Мир профессий», мероприятие «Айналаға қара» постоянно освещалось в СМИ: на сайте УО ВКО, в социальной сети facebook, в областных газетах «Рудный Алтай», «Дидар», на телеканалах «Алтай» и «Атамекен». Данный подпроект был реализован в три потока: с июня по август месяц 2018 года. В проекте приняли участие школьники со всех городов и районов области. Охват составил 184 учащихся.

Концепция проведения мероприятия «Қала тынысы» – «Ауыл тынысы»

Мероприятие	«Қала тынысы» - «Ауыл тынысы»
Подпрограмма	«Тәрбие және білім»
Базовый проект	«Саналы азамат»
Подпроект	«Мир профессии»
Организатор	КГКП «Областной центр дополнительного образования и физической культуры» управления образования Восточно-Казахстанской области
Дата проведения	июнь-август 2018 год
Место проведения	Предприятия и крестьянские хозяйства Восточно-Казахстанской области
Количество участников	184 учащихся

Программа мероприятия «Ауыл тынысы – Қала тынысы» (поток)

№	Время	Место проведения	Населенный пункт
Завтрак 08.00-09.00			
1	09.00-10.00	п. Бобровка (ТОО «Бобровка плюс»)	Глубоковский р-он. п. Бобровка
2	10.30-12.00	Пожарная часть №8, Ира Грицингер 87773113910	Усть-Каменогорск улица Шолохова 15
3	12.00-13.00	Воинская часть 27943	Усть-Каменогорск п. Ново-Ахмирово
Обед 13.00-14.00			
4	14.00-15.30	Усть-Каменогорский политехнический колледж	г. Усть-Каменогорск ул. Серикбаева 5
5	15.45-16.45	АО «Кэмонт»	г. Усть-Каменогорск Самарское шоссе 7
6	17.00 – 18.00	Музей ТОО «УМЗ» 298274,298483	г. Усть-Каменогорск пр. Абая 102
Ужин 18.00-19.00			
7	19.00-21.00	Поющий фонтан	г. Усть-Каменогорск пл. Республики

Итоги мероприятия «Ауыл тынысы – Қала тынысы»

С июня по август месяц 2018 года в рамках подпроекта «*Мир профессий*» реализованы мероприятия «*Ауыл тынысы - Қала тынысы*». В целях оказания профориентационной поддержки учащимся были организованы экскурсии на промышленные предприятия и в учебные заведения Восточного Казахстана.

Учащиеся посетили: ТОО «Бобровка плюс» (Глубоковский район, п. Бобровка), пожарную часть №8 (г. Усть-Каменогорск), ТОО «Казцинк», войсковую часть №5518, АО «Кэмонт», Усть-Каменогорский политехнический колледж. Ребята с интересом посещали данные объекты. Их очень впечатлили работа кинологов, автоматизированные доильные аппараты, учебно-практические лабораторные кабинеты колледжа.

Данный подпроект был реализован в трех потоках с июня по август месяц 2018 года. Итого охват составил 184 учащихся.

Концепция проведения мероприятия «Айналаға қара»

Цели и задачи подпроекта «Айналаға қара»

- Реализация поручений Главы государства, стратегических документов МОН РК;
- Выработка у школьников профессионального самоопределения в условиях свободы выбора сферы деятельности, в соответствии со своими возможностями, способностями и с учетом требований рынка труда;
- Оказание профориентационной поддержки учащимся в процессе выбора профиля обучения и сферы будущей профессиональной деятельности.

Организатор: Областной центр дополнительного образования и физической культуры управления образования Восточно-Казахстанской области.

Подпроект «Айналага қара»

Дата проведения:

I поток – 18 -19 июня 2018 года

II поток – 16-17 июля 2018 года

III поток – 31 – 1 августа 2018 года

Место проведения: Предприятия и крестьянские хозяйства Восточно-Казахстанской области

Общее количество участников: 184 человека

Участники: Учащихся из социально-уязвимых слоев населения в возрасте 14-16 лет.

Информация о подпроекте «Айналага қара»

Областным центром дополнительного образования и физической культуры с июня по август месяц реализуется подпроект «Айналага қара» в рамках Программы общественного сознания «Рухани жаңғыру» в целях оказания профориентационной поддержки учащимся. Первый поток экскурсии проходит с **18 по 19 июня 2018 года**. В проекте принимают участие школьники в количестве **60 человек** из г. Риддер, Аягозского, Урджарского, Зыряновского, Тарбагатайского районов. Учащиеся общеобразовательных школ посетят крупные предприятия города и области, такие как: «АзияАвто», «Казцинк», пожарную часть Глубоковского района и аграрно-технический колледж п. Белоусовка Глубоковского района.

Целью данного проекта является – выработка у школьников профессионального самоопределения в условиях свободы выбора сферы деятельности, в соответствии со своими возможностями, способностями и с учетом требований рынка труда. Оказание профориентационной поддержки учащимся в процессе выбора профиля обучения и сферы будущей профессиональной деятельности.

Ожидаемый результат: Организация и проведение экскурсий на предприятия; посещения дней открытых дверей учебных заведений.

Сроки реализации: 2018-2022 годы

График экскурсии I потока 18-19 июня 2018 года

№	Время	Место проведения	Населенный пункт
1	10.00-11.00	Пожарная часть ул. Пионерская, 1	п. Глубокое 872331 21991, 2-24-83
2	12.00-13.00	Аграрный колледж ул. Панфилова, 2а	п. Белоусовка 872331319941
3	Обед в п. Белоусовка (столовая при шахте «Востокцветмет» ТОО «Сәт Сапар»)		

4	14.00- 14.40	«Казцинк» ул.Промышленная, 1	Усть-Каменогорск
5	15.00 – 16.00	«АзияАвто» ул. Бажова, 101/1	Усть-Каменогорск

**Информация о завершении мероприятия в рамках направления
«Айналага кара» по Жамбылской области**

Цель	Ознакомление и приобщение сельских учащихся 7-10 классов с городской жизнью, развитие трудовых навыков, опыта общения со взрослыми, сверстниками, здоровья, жизненной устойчивости через преодоление бытовых и коммуникативных трудностей.
Результат подпроекта/ мероприятия	1. Сборник творческих эссе по социальной практике «Қала тіршілігі». 2. Количество сайтов общеобразовательных организаций, на которых размещены материалы о мероприятии (октябрь, 2018 -2022 гг). 3. Фотовыставка «Қала тіршілігі» центральный выставочный зал г. Тараза (сентябрь, 2018 -2022 гг). 4. Победители конкурса творческих эссе.
Достигнутые / недостигнутые индикаторы	Достигнуты следующие показатели: Доля и количество участников, охваченных в социальной практике, по области Количество участников районного/городского этапа конкурса: 2018 год - 200 учеников Количество участников областного конкурса: 2018 год – 50 учеников
Аналитическая записка	Основная цель социальной практики: Ознакомление и приобщение сельских учащихся 7-10 классов с городской жизнью. ➤ Развитие трудовых навыков; ➤ Опыта общения со взрослыми; ➤ здоровья, жизненной устойчивости через преодоление бытовых и коммуникативных трудностей; Участники конкурса учащиеся 7-10-х классов общеобразовательных школ. (Победители районных/городских туров) - 50 учеников. Первое место заняла ученица 7 класса школа гимназии имени Д.Қонаева, Жуалинского района: Кабарбек Дильнура Второе место досталось школе-гимназии им. Қожакеева Меркенского района: Жеңісбек Еркежан, 10 класс Жанатбек Жулдызай имени Н.Киікбаев школа-гимназия Байзакского района; А третье место заняли ученики 8 класса №26 школа имени Ж.Жабаев Рахатова Әсем, Қордайского района, школа имени С.Сейфуллин ученица 7 класса Қадырбек Ұлжан,

	Сарысуский район, школа-лицейінің ученик 10 класса Якияев Мұқасан, Таласский район; Для школьников экскурсии по «Древнему Таразу» с посещением областного историко-краеведческого музея. Победители конкурса были награждены памятными подарками и призами.
--	--

Содержание

Введение	115
1 Современный аул и город: смена парадигмы развития.....	117
2 Современный город в контексте трансформации ценностей человеческого капитала.....	134
3 Социально-исторический опыт взаимовлияния материальной и духовной культур аула и города.....	151
4 Методические рекомендации по организации работы по реализации ключевого направления «айналаға қара» программы «Рухани жаңғыру»	171
Заключение	183
Список литературы	184
Приложение.....	187

**«Айналаға қара» («Ауыл өмірі», «Қала өмірі»): «Әлеуметтік-тарихи
тәжірибе» бағытын ұйымдастыру бойынша
Әдістемелік ұсынымдамалар**

**Методические рекомендации
по организации «Айналаға қара» («Жизнь аула», «Жизнь города»):
социально-исторический опыт»**

Басуға 08.12.2018 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/16.
Қағазы офсеттік. Офсеттік басылыс.
Қаріп түрі «Times New Roman». Шартты баспа табағы 14

Подписано в печать 08.12.2018 г. Формат 60×84 1/16.
Бумага офсетная. Печать офсетная.
Шрифт Times New Roman. Усл. п.л. 14